Lei 20

Epoca noastră oferă imaginea unei lumi caracterizată prin schimbări rapide, structurale, dramatice prin răsfrîngerile lor în conștiința contemporanilor. Tocmai de aceea spectrul ideologic al lumii contemporane apare mult mai bogat și mai complex decît în alte epoci.

Editura politică

ȘTIINȚE POLITICE

CONFRUNTĂRI ÎN GÎNDIREA POLITICĂ CONTEMPORANĂ

Editura politică

Coperta de *Constantin Nițulescu*

INSTITUTUL DE ȘTIINȚE POLITICE
ȘI DE STUDIERE A PROBLEMEI
NAȚIONALE

CONFRUNTĂRI ÎN GÎNDIREA POLITICĂ CONTEMPORANA

— Studii critice —

Coordonator **Ovidiu Trăsnea**

1982
EDITURA POLITICĂ
București

Cuvînt înainte

Epoca noastră oferă imaginea unei lumi caracterizată prin schimbări rapide, structurale, dramatice prin răsfrîngerile lor în conștiința contemporanilor. Tocmai de aceea spectrul ideologic al lumii contemporane apare mult mai bogat și mai complex decît în alte epoci. Iar metodele elaborărilor ideologice s-au rafinat, la rîndul lor, făcînd tot mai dificil diagnosticul exact și readucînd în actualitate cerința formulată de Marx de a da la o parte cîte o etichetă care „nu-l induce în eroare numai pe cumpărător, dar adesea și pe vînzător“ [1].

Cu atît mai mult, cu cît intervin fenomene derutante : pe de o parte, o anumită „inflație verbală“, care pe lîngă că demonetizează idei, creează și primejdioase confuzii în concepte. E cazul, de pildă, al democrației, în condițiile în care toți se revendică a fi democrați [2]. Aceeași „inflație verbală“ are efecte diversioniste prin profuziunea termenilor noi creați pentru a desemna procese sau fenomene reale sau fanteziste. Nici o altă epocă n-a oferit un glosar atît de inventiv și de seducător chiar — mai ales pentru neavizați — de termeni politici sau chiar politologici. De aceea, necesitatea unui diagnostic teoretico-ideologic cît mai corect reprezintă o primă condiție pentru analistul ideologiilor contemporane.

[1] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 24, București, Editura politică, 1967, p. 376.

[2] Cf. Johan Dunn, *Western Political Theory in the face of the Future*, Cambridge, Cambridge University Press, 1980, p. 1—2.

La aceasta se adaugă un alt fenomen : suprastructuri relativ noi cheamă în ajutorul lor ideologii vechi ; așa se explică recrudescența, chiar dacă uneori în forme ușor adaptate și deci modificate, a unor doctrine ce păreau stinse. „Astăzi — releva tovarășul Nicolae Ceaușescu —, în lumea capitalistă sînt din nou scoase la lumina zilei, sub o formă modificată, vechile teorii, înfrînte și compromise la timpul lor, cu scopul de a crea confuzii în rîndul diferitelor pături sociale, de a ascunde racilele orînduirii burgheze și de a dezorienta pe cei ce caută un drum nou în evoluția societății" [3].

Fiind o epocă de răscruce în istoria omenirii, iar politicul dobîndind și din această cauză o importanță sporită și dimensiuni noi, este firesc ca aceste confruntări ideologice să se manifeste cu o intensitate nemaiîntîlnită, mai ales cînd abordează problema crucială a căilor dezvoltării viitoare. De aceea calificativele utilizate și sentințele propuse sînt adesea drastice, încălcînd legile dialogului civilizat. Un singur exemplu, dar deosebit de semnificativ : Jean Baechler, cunoscut prin lucrările sale de sociologia revoluțiilor, dar și prin studiile sale despre ideologie, înscriindu-se pe linia celor ce urmăresc reabilitarea liberalismului, îl prezintă nici mai mult nici mai puțin decît ca manifestare a proiectului democratic înscris în natura umană, în timp ce anticapitaliștii nu sînt numai utopici și totalitari, ci pur și simplu agenții tiraniei ! [4]

Desigur, într-o constelație ideologică atît de densă și de complexă, o analiză structurală sau una semantică a doctrinelor politice rămîn cel puțin insuficiente. Și spunem noi cel puțin, pentru că ele pot conduce și la neajunsuri mai grave, și anume : să se considere că resorturile principale ale dinamicii ideologice stau în însăși structura doctrinei. În

[3] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 16, București, Editura politică, 1979, p. 542.

[4] Vezi J. Baechler, *On anticapitalism*, în „Washington Quarterly", 2(4), autumn 1979, p. 74—88.

realitate, o doctrină sau o ideologie este o parte a unui cîmp ideologic, iar relațiile sale cu celelalte componente ale cîmpului direcționează în bună măsură evoluția unei doctrine sau ideologii. După cum trebuie subliniat cu deosebire, printre factorii schimbării ideologiilor, raportul acestora cu nevoile emergente în contexte noi și cu agenții sociali purtători ai acestor noi nevoi. De aceea, cum subliniam cu mulți ani în urmă [5], o sociologie a ideilor sau doctrinelor politice este cel puțin tot atît de necesară ca și istoria ideilor sau doctrinelor politice ; ca și în alte cazuri, aceste discipline, privite într-o viziune dialectică, sînt necesarmente complementare.

Acest principiu metodologic — urmărind realizarea unei abordări complexe, pluridisciplinare — am căutat să fie prezent în studiile culegerii pe care o prezentăm cititorului.

În confruntarea de idei contemporană diferențe și divergențe între punctele de vedere pe care le susțin principalele curente de gîndire se înregistrează, în primul rînd, în modul de a defini epoca istorică pe care o trăim, în determinarea configurației proceselor sale fundamentale, a cauzelor și a implicațiilor, în privința factorilor obiectivi și subiectivi ce pot influența și/sau decide sensul dezvoltării sociale. În al doilea rînd, remarcăm faptul că majoritatea teoreticienilor nu se mai rezumă la analiza unor fenomene parțiale, ci fac efortul de a integra într-o viziune sistematică, pe cît posibil, unitară și coerentă, problematica diversă cu care se confruntă sistemele sociale reale, cu intenția de a formula și anumite soluții, de a găsi rezolvări pentru disfuncțiile înregistrate sau pentru a da o nouă explicație raporturilor dintre subansamblurile sistemului social. În al treilea rînd, este evidentă intensificarea confruntărilor ideologice, metodologice, axiologice și praxiologice dintre marxism și nemarxism, mai ales în ultimul deceniu, cînd viața so-

[5] Ov. Trăsnea, *Sistemul științelor politice*, în „Revista de filozofie", nr. 6/1970, p. 607—620.

cială a înregistrat apariția și agravarea unor probleme majore ale omenirii.

*
* *

Pornind de la indicațiile repetate și de la recomandările exprese ale conducerii de partid, Institutul de științe politice și de studiere a problemei naționale, din cadrul Academiei „Ștefan Gheorghiu", a luat hotărîrea de a îmbogăți colecția „Științe politice" cu un volum consacrat confruntărilor de idei din gîndirea politică contemporană. Desigur, coordonatorul a fost silit să procedeze selectiv : e nu numai greu, ci de-a dreptul imposibil să „închizi" o lume într-o carte ; mai ales cînd această lume, fie ea și numai a ideilor politice, este atît de complexă și atît de dinamică. În aceste condiții, o selecție oricît de riguroasă și răspunzînd unui complex de criterii, tot rămîne criticabilă. Noi am dorit, totuși, ca prin acest volum să oferim publicului larg, interesat în dezbaterile ideologice contemporane, cîteva repere analitice pentru cîmpul ideologiei politice din zilele noastre.

Volumul începe astfel cu un studiu ce își propune să prezinte, firește analitic, principalele procese ce caracterizează evoluția ideologiei politice contemporane, unele caracteristici ale manifestării lor în condițiile în care se consemnează o sporire considerabilă a rolului și ponderii ideologiei în acțiunea politică. Sînt detectate, de asemenea, unele modificări în strategia ideologică a imperialismului, a căror luare în seamă are nu numai relevanță teoretică, ci și importanță practic-politică.

Urmează un grupaj de studii consacrate analizei critice a doctrinelor și soluțiilor avansate ca răspuns la unele probleme privind evoluția sistemelor politice contemporane. În acest context este examinată teoria cea mai complexă elaborată în ideologia burgheză contemporană despre esența și tendința transformărilor pe care le înregistrează societățile dez-

voltate — e vorba de teoria „societății postindustriale", în care se îmbină efortul spre prospectivă cu funcția doctrinar-apologetică. „Criza de modernitate" de care se vorbește în țările capitaliste dezvoltate readuce, odată mai mult în actualitate considerarea atentă a modelelor elaborate pentru raționalizarea politicii : în această lumină este abordat modelul tehnocratic. Criza politică — exprimată ca o componentă, dar și ca un factor al crizei de sistem a capitalismului contemporan — este abordată prin interpretarea proceselor ce au loc în mecanismele instituționale și elementele sociale ale democrației burgheze, cît și prin dezbaterea rolului actual al partidelor politice — principali și clasici agenți politici colectivi — în țările capitaliste dezvoltate. Grupajul se încheie cu o replică sistematică în care sînt reanalizate „argumentele de fond ale concepțiilor ce se încheagă în doctrina convergenței" sistemelor capitalist și socialist, privită și ca „soluție" la necesitatea coexistenței pașnice, dar și ca răspuns diversionist la concepția marxistă asupra viitorului.

Al doilea grupaj se consacră analizei unor curente din ideologia politică contemporană : sînt abordate, pe rînd, aspectele esențiale ale noilor orientări din gîndirea radicalismului american, evoluțiile semnificative în doctrina și platforma politico-ideologică a partidelor socialiste și social-democrate, semnificația metafizicii puterii a „noilor filozofi", locul „noii drepte" și funcția ei în refundamentarea culturală a politicii dreptei nu numai franceze, ci europene și, în fine, unele aspecte noi, doctrinare, ce atrag atenția asupra recrudescenței și nocivității neofascismului.

Volumul abordează, în continuare, unele aspecte privind opțiunile politico-ideologice pentru noi orientări în America Latină — din al cărei context este analizată „teologia eliberării" — și pe continentul african ; în acest caz se oferă o dezbatere panoramică dinlăuntru și dinafara a ceea ce s-a numit „socialismul african".

În fine, ultimul grupaj este consacrat unor probleme de cuprindere mai largă ce fac obiectul unei acute confruntări în ideologia politică contemporană de pe toate meridianele : căile lichidării subdezvoltării, poziția-cheie a suveranității și independenței naționale și de stat chiar în condițiile sporirii interdependențelor la scară planetară și problemele modelelor globale ale lumii viitoare, decelîndu-se substratul sau implicațiile lor ideologice.

Este, astfel, o tematică relativ cuprinzătoare ce stăruie asupra unor probleme esențiale ale evoluției social-politice contemporane, luînd atitudine legitimă și argumentată față de soluțiile avansate în diferitele doctrine și curente ideologice. Îndreptar prețios și model statornic în analizele critice întreprinse ne-au fost documentele partidului nostru, lucrările secretarului general, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Ovidiu Trăsnea

Procese tipice în ideologia politică contemporană

Ovidiu Trăsnea

„Dacă aș fi întrebat care este data cea mai importantă din istoria și preistoria genului uman aș răspunde fără ezitare : 6 august 1945. Motivul e simplu. De la apariția conștiinței pînă la 6 august 1945 fiecare om a trebuit să trăiască avînd ca orizont moartea sa ca *individ ;* din ziua în care prima bombă atomică a eclipsat soarele deasupra Hiroshimei omenirea, global, trebuie să trăiască în perspectiva dispariției sale ca *specie.* Că existența individuală este o scurtă trecere, ne-am învățat să acceptăm, bizuindu-ne în schimb pe imortalitatea virtuală a genului uman. Această ultimă credință nu mai este întemeiată. Trebuie să ne revizuim axiomele“ [1].

Am ales, pentru începutul studiului nostru ideologia politică contemporană, acest pasaj din Arthur Koestler pentru cutremurătorul lui adevăr care pune în evidență o mai mult decît dramatică *mutație în condiția umană,* pe care însă, din păcate, filozofia n-a înregistrat-o *ca atare,* pentru a începe „reforjarea axiomelor“. Dar nu numai pentru atît, ci și pentru că natura specifică a actului istoric

[1] Arthur Koestler, *Janus. Esquisse d'un système,* Paris, Calman-Lévy. 1979, p. 13.

consumat la acea dată este revelatoare pentru caracteristica profundă a epocii : este un act *politico-militar (decizia* care l-a declanşat a fost eminamente *politică)* devenit *posibil* datorită saltului înregistrat în dezvoltarea *ştiinţifico-tehnică.* Îmbinarea acestor doi factori este crucială pentru timpurile noastre, iar *corelaţia lor dialectică* — plasată, desigur, totdeauna într-un mediu social concret — vine să ne explice *dimensiunile* particulare ale fenomenului politic contemporan, dar şi *responsabilităţile imens crescute faţă de destinul omenirii* ca întreg (adică al speciei umane) ce revin deciziei politice. Amintim doar, în acest context, că posibilele consecinţe ale acestei corelaţii dialectice dintre ştiinţă (şi tehnică) şi putere redimensionează, la scară planetară, raporturile dintre politică şi morală.

Şi, totodată, trebuie să subliniem că acumularea — prin actul cel mai tipic iraţional ce domină viaţa politică a zilelor noastre : cursa înarmărilor — unui potenţial distructiv ce depăşeşte pragul „necesar" sinuciderii speciei a făcut ca miza „jocului politic" să crească la limită. Fuziunea dintre condiţia individului şi a speciei, în egală măsură ameninţaţi nu numai în *esenţa* lor (prin alienare), ci şi în *existenţa* lor (prin posibilul război nuclear sinucigaş), determină o mai strînsă cooperare între filozofie şi politică în scopul unei mai adecvate ierarhizări a valorilor care orientează acţiunea umană. De aici şi rolul considerabil sporit al filozofiei politice şi, ceea ce se simte tot mai acut în confruntările contemporane de idei, o nevoie tot mai pregnant afirmată de întemeiere şi / sau reîntemeiere filozofică a doctrinelor şi ideologiilor politice ; cu atît mai mult cu cît astăzi orice ideologie politică trebuie să se înscrie, sub sancţiunea lipsei de relevanţă şi, implicit, de eficacitate, în cadrul unei teorii (sau filozofii) a istoriei.

Creşterea factorilor de incertitudine determină o intensificare a reacţiilor ideologice (de aceea, teza dezideologizării apare, şi sub acest aspect, lamentabil de falsă şi de anacronică), dar şi nevoia identificării corecte a surselor reale ale riscului fatal. Este adevărat că progresul ştiinţifico-tehnic a generat reacţii polare, care au cunoscut şi cunosc încă — în parte, legitim — accente apocaliptice, eschatologice. Fenomenele paradoxale pe care le constată în lumea hiperindustrializată, împreună cu propria concepţie deficitară despre progres, îl fac pe Bernard James, de pildă, să proclame „moartea progresului" ca fiind lucrul cel mai dezirabil pentru omenire din moment ce progresul (în fond, un anumit tip de progres generat de mecanismele specifice ale capitalismului) este atît de costisitor încît poate conduce la distrugerea „vetrei" sale : planeta însăşi [2]. Şi e semnificativ că printre respectivele fenomene paradoxale care covîrşesc viaţa individului, alterează viaţa comunităţilor şi ameninţă întreg sistemul internaţional el identifica în primul rînd *Realpolitik,* adică politica violenţei. Dar diagnosticul greşit cel mai frecvent este cel ce acuză *instrumentul* ignorînd cauza posibilă a *utilizării* lui pentru a declanşa consecinţele incriminate. Aşa se face că vinovată este declarată ştiinţa (şi / sau tehnica), iar condamnat este spiritul prometeic ce animă ideea de progres. Într-o lucrare mai puţin recentă [3], publicistul vest-german F. Dessauer socotea actuala dezvoltare a forţelor productive sub semnul R.S.T. drept o continuare a luptei miticului Prometeu împotriva atotputernicului Zeus : „Prometeu — scria el — a luat locul lui dumnezeu". O asemenea reafirmare a iraţionalismului religios ne readuce în minte modul în care reprezen-

[2] Bernard James, *The Death of Progress,* New York, A. F. Knopf, 1973.

[3] F. Dessauer, *Prometheus und das Weltübel,* Frankfurt a/M., 1959, p. 176. Acelaşi autor aprecia că „descreştinizarea" societăţii burgheze actuale şi progresul tehnico-ştiinţific sînt două laturi ale aceluiaşi proces şi că această concentrare a puterii umane nu e doar înstrăinare de dumnezeu, ci este nemijlocit îndreptată împotriva acestuia pentru a-l înlătura de pe altarul divin şi a întrona omul (F. Dessauer, *Streit um die Technik,* Frankfurt a/M., 1956, p. 241—242).

tanții școlii teocratice (mai ales Joseph de Maistre) condamnau revoluția franceză ca fiind o operă satanică pentru a fi coborît divinitatea de pe piedestalul suprem substituindu-i omul.

Determinismul științifico-tehnic (sau tehnologic) a pătruns puternic în conștiința epocii, manifestîndu-se activ în toate compartimentele ideologiei, inclusiv în acelea al ideologiei politice, în ambele sale variante : pesimistă și optimistă [4]. Nu trebuie uitat — ca dovadă a periculozității sale — faptul că mitologia tehnică a jucat un rol important în lansarea național-socialismului : există o legătură între imaginea creată despre societatea industrială în gestație în cursul anilor '20 și primele manifestări ale ideologiei naziste. Întemeindu-se pe „raționalitatea tehnicii" s-a operat o „răsturnare a funcțiilor tehnicii" făcîndu-se din ea „infrastructura totalizatoare a mobilizării maselor" [5] : în opera lui Ernst Jünger apare fundamentată funcția dominatoare a tehnicii asupra maselor. Una din primejdiile mari pe care le conține acest soi de determinism în teoria politică este utilizarea sa ca substrat pentru afirmarea inevitabilității „totalitarismului tehnologic" și, prin aceasta, a statului totalitar. Iată un exemplu mai mult decît evident. În ultimul său cuvînt în fața Tribunalului de la Nürnberg, Albert Speer mărturisea : „Coșmarul multor oameni, această teamă de a vedea într-o zi tehnica dominînd popoarele, a fost pe punctul de a se realiza în sistemul autoritar al lui Hitler. Orice stat riscă astăzi primejdia de a trece sub domnia terorii născută din tehnică, dar, într-o dictatură modernă, acest lucru îmi pare ineluctabil" [6]. Așadar, absolutizarea tehnicii și învestirea ei cu efecte alienante au fost folosite — și

[4] Vezi studiul nostru *Ideea de progres în dezbaterile ideologice actuale*, în vol. *O lume în schimbare*, București, Editura politică, 1982.

[5] Cf. Ferrucio Masini, *Il mito della tecnica nei prodromi del nazismo*, în „Critica marxista", 17 (2), martie-aprilie 1979, p. 99—104.

[6] A. Speer, *Au coeur du Troisième Reich*, Paris, Fayard, 1978, p. 677.

mai sînt — pentru justificarea „inevitabilității" ororilor fasciste și ale oricărei dictaturi similare. Acest lucru trebuie să ne preocupe cu atît mai mult cu cît, și în cazul unor gînditori progresiști (cum este cazul unor reprezentanți ai „Școlii de la Frankfurt"), prea adesea se alunecă pe panta stabilirii unei relații *directe* între formidabila expansiune a tehnologiei și intensificarea constantă a servituții, în toate ipostazele sale.

Pe de altă parte, același determinism tehnologic funcționează ca matrice teoretică și pentru doctrinele tehnocratice, pentru teoriile „societății postindustriale" în diferitele lor variante ca și pentru „fundamentarea" tezelor convergenței dintre capitalism și socialism ; adică tocmai pentru doctrinele mai noi și mai penetrante, întrucît au înglobat și dimensiunea prospectivă și, în felul acesta, sînt destinate să dea o replică mai amplă, de respirație și, se speră, competitivă teoriei marxiste a dezvoltării istorice, inclusiv concepției marxiste a progresului politic.

Pentru că, atunci cînd se înmulțesc și se agravează factorii de incertitudine, crește și nevoia de certitudine. Or, dacă incertitudine provoacă evoluția înfricoșătoare a mijloacelor de distrugere, evidențiind „aspectele regresive și iraționale ale progresului" [7] (în fond, caracterul său contradictoriu generat de natura și consecințele dinamicii capitalismului în plan intern și internațional), aceasta nu este nici pe departe singurul factor. În noua fază a crizei sistemului capitalist, care, prin amploarea și complexitatea manifestărilor sale, cuprinde toate sferele vieții societății și afectează, într-o măsură mai mare sau mai mică, toate continentele, toate contradicțiile se transformă în factori generatori de incertitudine și anxietate. Lucrul acesta este pe deplin identificabil și în caracteristicile și mecanismele vieții ideologice. Așa cum releva și John Ken-

[7] Cf. H.C.F. Mansila, *El progreso como posibilidad de regresion e irracionalismo*, în „Revista de Estudios Politicos", nr. 9/1979, mai-iunie, p. 137—152.

neth Galbraith, după al II-lea război mondial, lumea a intrat într-o eră în care marile certitudini, marile teorii nu mai pot fi acceptate în chip rezonabil [8]. Explicația e furnizată, în bună măsură, de însăși natura epocii pe care o parcurgem, adevărată „cumpănă a apelor" (cum spunea K. Deutsch) în istoria contemporană, caracterizată prin schimbări profunde, multilaterale și rapide, adeseori derutante chiar pentru un observator avizat și care repun sub semnul întrebării toate achizițiile ideologice anterioare.

Toate aceste fenomene generează, în largi zone ale lumii de azi, un amestec de angoasă și speranță față de viitorul omenirii, în fond față de propriul viitor. Nevoia de certitudine a împins oamenii atît spre moduri raționale de percepție și interpretare a fenomenelor social-politice, hrănite de speranța sau iluzia „stăpînirii" lor prin utilizarea instrumentelor (adesea fetișizate în puterea lor) furnizate de știință, cît și spre tendințe mistice sau quasi-mistice, întruchipate, de pildă, în puternica invazie a Occidentului capitalist de către doctrine mistice din Orient [9] și unele practici obscurantiste care speculează tocmai teama de viitor, dar și în sporirea influenței și rolului politic al ideologiilor *totale* (în speță, al unor religii) și în proliferarea sectelor politico-religioase și a integrismelor (islamic, catolic etc.) cu forța necontrolată și devastatoare a unor adevărate patologii sociale [10]. E interesant că acestea din urmă se manifestă predilect fie în interiorul citadelei capitalismului (de exemplu, în Irlanda de Nord) fie, în plan geopolitic, în zonele de gra-

[8] J. K. Galbraith, *Le temps des incertitudes*, Paris, Gallimard, 1978.

[9] Cf. cap. 7 și 8 din lucrarea neoconservatorului nord-american Crane Brinton. *The Shaping of Modern Thought*. Englewood Cliffs (New Jersey), Prentice-Hall, 1963.

[10] Se consemnează, astfel, „reapariția divinului în istoria națiunilor" : aspirația spre profetic renaște în politică și duce la confruntarea dintre guvernant și profet. Cf. Raphaël Draï. *Luttes politiques, exigences prophétiques et durée creatrice*, în „Projet", nr. 135/1979, mai, p. 619—631.

niță și/sau contact dintre civilizații. Semnificativ ni se pare și faptul că, spre deosebire de trecut cînd înrîurirea ideologică acționa univoc din metropolă spre colonii, în epoca noastră se instituie, cel puțin în anumite grade, un flux reciproc, direcția vectorilor ce marchează sensul înrîuririlor ideologice adesea inversîndu-se.

Iată doar cîteva indicii despre unele schimbări profunde în spectrul ideologic al epocii, a căror semnificație a rămas pentru mulți impenetrabilă. La această situație a contribuit în bună măsură și doctrina „dezideologizării", prin pretențiile și consecințele sale, ca și politica pe care a motivat-o [11]. Pentru că în realitate n-a existat nici un fel de dezideologizare în sensul propriu al cuvîntului. „Dispariția" ideologiilor a fost o diversiune menită, în primul rînd, să diminueze înrîurirea marxismului și, în al doilea rînd, să consacre, în locul „vechilor" ideologii un model teoretic care s-a dovedit la fel de ideologic (în sensul rău al termenului) și care a provocat derută, neputînd împiedica, pînă la urmă, manifestarea deschisă a crizei ideologice pe care o traversează capitalismul contemporan.

Denunțări lucide ale crizei ideologice s-au înregistrat chiar și în deceniul al VI-lea. Astfel, Alfred Cobban sublinia că de un secol și jumătate democrațiile apusene au trăit din stocul de idei fundamentale moștenite și că prăpastia dintre fapte politice și idei politice s-a adîncit [12] ; iar D. Heater remarca, la rîndul său, că ideile fundamentale ale teoriilor politice burgheze contemporane aparțin veacului trecut și că secolul nostru n-a creat o teorie politică în conformitate cu practica sa politică [13]. O semnificativă recunoaștere în acest sens venea și din partea cunoscutului filozof neopragmatist american Sidney Hook — de la care, mărturisea Daniel

[11] Cf. studiul nostru *Ideologia „sfîrșitului ideologiilor"* în „Revista de filozofie", nr. 7/1974, p. 897—907.

[12] A. Cobban, *The Decline of Political Theory*, în „Political Science Quarterly", LXVII, 1953, 3, p. 337.

[13] D. Heater, *Political Ideas in the Modern World*, London, 1960, p. 179.

Bell, a avut mult de învățat — cînd proclama necesitatea „reînarmării morale", izvorîtă din faptul că „criza secolului nostru este o criză a credinței politice" [14].

Această criză a fost augmentată de politica pragmatică instituită în numele și cu pretenția „dezideologizării". Lucrurile au fost — cel puțin pînă la un punct — corect sesizate chiar în epoca respectivă. Pentru Ralf Dahrendorf, de pildă, epoca „dezideologizării" este caracterizată prin aceea că „în locul unei politici de concepție despre lume s-a substituit politica de la caz la caz" [15]. Mergînd mai departe în dezvăluirea conținutului politico-ideologic al acestor atitudini, cunoscutul sociolog și viitorolog Ossip K. Flechtheim scria : „În locul învechitului sistem imobil de gîndire apare o conștiință superficială inflaționistă care nici nu încearcă să identifice sau să stăpînească structurile de bază ale realității. Nu se mai ridică decît probleme singulare care sînt soluționate în mod oportunist-pragmatic de la caz la caz, și orice problematică ce se ridică deasupra lor este refuzată. Ceea ce astăzi se înțelege de obicei prin „sfîrșitul ideologiei" reflectă deci în primul rînd dispariția atitudinilor și convingerilor orientate spre viitor" [16].

Această tentativă de eliminare, mascată sau deschis-motivată, a valorilor și opțiunilor axiologice din elaborarea politicii în numele legitimității exclusive a „abordării tehnice" și al suficienței „ajustărilor tehnice" într-o societate care și-ar fi rezolvat problemele economico-sociale și politice fundamentale nu putea sfîrși decît printr-o lamentabilă criză de legitimitate a sistemului. De aceea apreciem că avea dreptate C. Mongardini cînd susți-

[14] S. Hook, *Political Power and Personal Freedom*, New York, 1959, p. 169.

[15] R. Dahrendorf, *Die Ende der Ideologie*, în „Die Zeit" din 1.I.1963.

[16] O. K. Flechtheim, *Ideologie, Utopie und Futurologie*, în „Atomzeitalter", 1964, p. 70.

nea că „ceea ce s-a numit criza de modernitate * este în realitate o criză a modelului de raționalitate pe care societatea industrială și-a bazat istoria sa ; ea este bazată nu pe criza cutărei sau cutărei ideologii, ci mai degrabă pe criza celor mai generale opțiuni de valori ale epocii noastre, care au alcătuit baza marilor ideologii ca un mijloc de realizare a unui singur model de dezvoltare" [17].

Într-adevăr avem de-a face cu o criză de consens și de legitimitate care și provoacă o intensă căutare a unei matrice ideologice pe care să se reclădească un nivel adecvat de coeziune socială. Lucrul este foarte important pentru că o criză ideologică — mai ales cînd e vorba de domeniul ideologiei politice, care este domeniul intereselor fundamentale — exprimă o radicală și profundă nevoie de schimbare socială. În fapt, cum accentuează pe drept Mongardini, „ceea ce s-a modificat este pivotul valorilor care conduce acțiunea socială. Sensurile, normele, opțiunile care reglementează relațiile de interacțiune sînt redirecționate spre noi orizonturi de valori" [18]. Trebuie să relevăm, în legătură cu aceasta, chiar și pentru studiile publicate la noi că cercetările s-au concentrat spre specificul ideologiei (problemă dezbătută de mai bine de un secol !) și spre structura diferitelor ideologii și mai puțin, dacă nu chiar deloc, asupra problemelor arzătoare, cu puternice implicații practice, ale dinamicii ideologiilor și ale sensului acesteia.

Iată de ce, în dezbaterile contemporane, astăzi se vorbește mai puțin de dezideologizare, cît de re-

* Termenul „criză de modernitate" îi aparține lui Ralf Dahrendorf („Der sozialdemokratische Konsensus broeckelt. Zur Frage der Legitimitaet der politischen Macht in der Gegenwart", în *Wissen und Macht*, Europaïesches Forum Alpbach, 1978. Vienna. F. Molden Verlag) și desemnează prin el criza acestui model de dezvoltare și raționalizare a vieții comunității care stă la baza acestei politici pragmatice practicate în țările capitaliste dezvoltate.

[17] C. Mongardini, *Ideological Change and Neoliberalism*, în „International Political Science Review", vol. 1, nr. 3/1980, p. 313.

[18] *Ibidem*, p. 310.

ideologizare. E adevărat că, pe ici pe colo, mai apar tentative care chiar dacă nu mai au caracterul global de altădată, reînvie încercări de denaturare a realităților ideologice ale lumii capitaliste. Iată un exemplu, doar : contestarea tezei ideologiei dominante pentru capitalismul tîrziu. Doi cercetători britanici [19] formulează această „contra-teză", pornind de la faptul, real, al efectului ideologiei dominante asupra clasei dominante. Este adevărat că — așa cum relevă ei — uneori acest efect (și chiar această *funcție* a ideologiei dominante) este trecută sub tăcere și neanalizată, ca și cînd ea ar trebui subînțeleasă. Dar punînd accentul pe *această* funcție ei ajung la concluzia forțată — chiar și logica e siluită, iar faptele, realitățile nesocotite — că nu există ideologie dominantă distinctă (sau marcată) în fazele tîrzii ale capitalismului. Concluzia lor se înscrie ca o piesă obișnuită în angrenajul tipic al doctrinelor „societății postindustriale".

Dar diferitele fațete ale dezideologizării sînt în evident recul. Pînă și în S.U.A., unde pretenția absenței unei tradiții de teorie politică (Daniel J. Boorstin) sau chiar a oricăror clivaje ideologice se înscria în arsenalul conservator al „excepționalismului american", se consemnează funcția activă a ideologiei politice. Astfel Carl J. Friedrich pune în evidență faptul că, în ultimii ani, ideologia a devenit un factor important al vieții politice americane (exemplul asupra căruia stăruie fiind dezbaterile active înregistrate în problema egalității rasiale). El remarcă totodată că politica americană a fost influențată de ideologiile statelor de formație recentă, în care angajarea ideologică este deosebit de profundă și are repercusiuni asupra lumii. În același timp, cunoscutul profesor de la Harvard ne oferă un tip de explicație, întîlnit nu rareori în literatura de specialitate, a intensificării luptelor ideologice, referindu-se la funcția pe care ideologia o îndeplinește în ordinea politică contemporană și subliniind faptul că războaiele de eliberare, luptele anticolonialiste au făcut să renască angajarea ideologică în toate țările [20].

Adeseori se „descoperă" propensiunea ideologiei politice pentru practică, pentru ca, mult mai rar, să se releve că la origine, cuvîntul ideologie, creat de Destutt de Tracy, desemna o știință fără raport cu politica [21]. În memoriul pe care în 1796, Destutt de Tracy îl prezenta la *Institut national des sciences et des arts*, inventînd termenul *ideologie* pentru a desemna „noua știință a ideilor", el sublinia că această știință va da deținătorilor ei o putere „matematică" asupra sufletelor. Este adevărat că el asimila această nouă știință științei naturale, dar lucrul acesta se încadra în cea mai pură tradiție mecanicistă, pe atunci dominantă. Dar adevăratul spirit — relevat, cum se vede, și în pretenția mai sus menționată — în care a fost concepută ideologia reiese și mai limpede din tentativa entuziastă a tînărului Henry Beyle (care va deveni cunoscutul prozator Stendhal) de a folosi, în spiritul timpului și aplicînd literei legile mecanicii umane după Destutt, noua știință pentru a determina voința altuia, precipitînd în el un sentiment, cu aceeași certitudine cu care chimistul produce sintezele sale. Astfel, cum s-a remarcat, tînărul Beyle devine primul *ideocrat*. De unde se vede că încă de la început, într-un context firește specific, ideologia a fost însoțită de ideea de a mînui conștiințele pentru a stăpîni oamenii.

Dealtfel, în gîndirea socială românească acest specific al ideologiei politice, spre deosebire de alte sfere ale conștiinței individuale și colective, a fost corect pus în evidență. A. D. Xenopol, de pildă, sublinia că ideile politice sînt „îmbolditoare de

[19] Nicholas Abercombie, Bryan S. Turner, *The Dominant Ideology Thesis*, în „British Journal of Sociology", nr. 2/1978, p. 149—207.

[20] Carl J. Friedrich, *Fonction et renaissance de l'idéologie aux Etats-Unis*, în „Revue européenne des sciences sociales", nr. 46/1979, p. 79—90.

[21] Robert Derathé, *Quelques documents sur Chateaubriand, Napoléon et les idéologues*, *eodem loco*, p. 179—184.

fapte ; căci politica se mișcă pe pîrtia puterii în conducerea oamenilor și deci nu poate fi gîndită fără îmbinarea ei cu mijlocul de a realiza puterea — adică cu fapta“ [22]. Iar D. Gusti releva că „doctrina politică are veșnic năzuința de a se înfăptui“, că ea „indică și impune o anumită atitudine practică“ [23].

Este adevărat însă că, recunoscîndu-se rolul crescînd al ideologiei în lumea contemporană, unii autori sînt înclinați să aprecieze negativ efectele acestui fenomen. Maurice Cranston — cunoscut pentru lucrările sale de teorie politică —, pornind de la angajarea, militantismul și aderența de masă ale ideologiei, socoate că asemenea caracteristici fac din ideologie un dușman, în egală măsură, al bunei filozofii și al bunei politici [24]. Alteori, aprecierea este mai nuanțată și înclinată să pună în evidență fenomene noi, așa cum procedează Julien Freund cînd reliefează că ceea ce este realmente nou în epoca noastră este apariția unei politici pur ideologice : adică o politică „intelectualizată“, care acordă ideilor întîietate asupra intereselor imediate și concrete (ar fi, am zice noi, o întoarcere la sensul originar al „ideologiei“). În această privință, susține Freund, preponderența actuală a ideologiei nu este în întregime negativă, căci ea a contribuit la a conferi coerență activității politice. Ceea ce trebuie pus sub semn de întrebare este însă modul afectiv în care politica utilizează ideile, devenind repede intolerantă [25].

Desigur, trebuie să se țină seama de faptul, cunoscut dar nu totdeauna recunoscut, că nu toate ideologiile au aceeași valoare cognitivă și praxiologică. Desigur, Karl Deutsch are dreptate cînd afirmă că ideologiile sînt pentru agenții politici ceea

[22] A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, 1910, I, p. V.
[23] D. Gusti, *Sociologia militans*, I, 1935, p. 100.
[24] Maurice Cranston, *That is an Ideology ?* în „Revue européenne des sciences sociales“, nr. 46/1979, p. 59—63.
[25] J. Freund, *Qu' est-ce que la politique idéologique ?, eodem loco*, p. 139—146.

ce sînt hărțile pentru navigatori [26]. Să nu uităm însă că parabola personajului gogolian care cerea ca America să fie ștearsă de pe hartă este valabilă și pentru „hărțile“ ideologice ! Mai ales că, așa cum tot K. Deutsch menționează, ideologiile sînt, ca și hărțile, imagini simplificate, schematice ale lumii și lucrul acesta influențează inevitabil semnificația lor directă pentru politică în orientarea comportamentului uman, individual și de grup. Dar aici mai intervine un fenomen, pe care psihologii îl numesc *disonanță cognitivă* : discordanță sau contradicție între elementele de cunoaștere percepute care creează o tensiune cognitivă și angoasă psihică. De aici tendința de a reduce disonanța fie prin încercarea de reconciliere a pieselor de informație, prin suprimarea sau uitarea informației contrariante, fie prin căutarea de informații noi, nedisonante, chiar dacă acestea nu sînt neapărat adevărate. Și cum fenomenul nu este doar individual, ci se petrece și în cazul grupurilor și societăților, ideologiile devin ghizi pentru o percepție selectivă a informației. Deutsch recunoaște și el că nu toate ideologiile sînt la fel de rezistente față de informația nouă și la fel de impermeabile la adevăr.

Există diferite modalități care concură la sau se completează în explicarea rolului deosebit al ideologiilor, în special al doctrinelor politice, în epoca noastră. Unele au fost menționate chiar și pînă acum. Este interesant, totuși, cum în unele construcții explicative, teze din arsenalul doctrinelor dezideologizării sînt utilizate într-un sens contrar. Pentru Roger D. Masters, de pildă, așa-numitul declin al ideologiei reprezintă mai degrabă deplasarea conflictului ideologic din politica internă în arena internațională. Și totuși, afirmă el, în era noastră, planificarea tehnologică și administrația, în aparență înrădăcinate în calculul rațional, sînt pretutindeni legate cu justificarea ideologică a poli-

[26] K. W. Deutsch, *Politics and Government. How People decide their Fate*, Boston, Houghton Mifflin Comp., 1970, p. 8—9.

ticii publice. Știința modernă apare astfel, în chip paradoxal, ca rădăcina ideologiei politice. Dacă e așa, conchide el, ne putem aștepta că ideologia va continua să fie omniprezentă în societățile moderne [27].

Într-un plan mai general, sînt surprinse ponderea sporită și dimensiunea mult crescută a prelucrării ideologice ca metodă de guvernare. Noi apreciem că în epoca noastră ideologia a devenit, mai mult decît oricînd, un mijloc de *control social* ; și să nu uităm că într-o accepțiune destul de precisă orice putere socială — deci și / sau chiar mai ales puterea politică — este un mijloc de control social. Mijloacele diferă doar, rezultatul fiind același : supunerea. Platon vorbea de religie în acest sens : „minciuni nobile" ; iar Aristotel, de „persuasiunea mulțimii". Machiavelli întruchipa, ca într-o fabulă, cei doi poli ai instrumentului puterii ca lei și vulpi — formulă reluată, mai tîrziu, mai puțin figurativ, de V. Pareto : forța și viclenia. Lenin vorbea și el de două funcții sociale necesare dominației : funcția de călău și cea de popă. În condițiile contemporane s-a creat o adevărată „tehnologie a conștiinței" care stă la dispoziția manipulatorilor, fiind produsă și perfecționată de specialiști în operații ideologice, pe baza fuziunii tot mai intime dintre ideologiile partizane și / sau oficiale (adică dominante) și științele sociale și politice. La aceasta se adaugă forța de penetrare pe care au adus-o mijloacele electronice de comunicare în masă. Referindu-se la acestea din urmă, poetul și criticul social vest-german Hans Magnus Enzensberger observă că distincția tehnică dintre receptori și transmițători reflectă diviziunea muncii dintre producători și consumatori. Aceasta vrea să spună că *profesioniștii comunicării* fabrică mesaje *pentru* public ; și că acesta este în imposibilitate de a răspunde direct promotorilor mesajelor sau de a acționa asupra lor. Semnificativă în această direcție este și funcția ideologică a practicii anchetelor de opinie,

[27] R. D. Masters, *On the Ubiquity of Ideology in Modern Stocietdies*, în „Revue européenne...", p. 159—172.

contribuția lor la a produce o „conștiință monolitică" : indivizii sînt constant incitați să se compare cu un eșantionaj-sumă cu totul limitat de modele (modele de comportament de viață) și să-și confrunte modul de viață cu un pumn de *stiluri prioritare* ; în consecință, evantaiul atitudinilor personale social-mente sancționate este relativ restrîns.

Toate acestea se adaugă factorilor cunoscuți de socializare politică : familia, școala, biserica, partidele și alte grupări politice sau cultural-ideologice etc. Am atrage atenția însă asupra unui studiu deosebit de relevant care fundamentează o teorie a *violenței simbolice* — atît de tipică pentru mecanismele politico-ideologico-educaționale ale statului capitalist contemporan — elaborată de P. Bourdieu și J. C. Passeron, pornind de la modul în care școala realizează o funcție ideologică de legitimare a ordinii stabilite, o funcție de „menținere a ordinii" sau, mai exact, o funcție de conservare a raporturilor de clasă [28].Conceptul de violență simbolică se dovedește un instrument teoretic deosebit de actual și fecund în studiul proceselor de socializare și, mai ales, de socializare politică, în măsura în care explică disimularea raporturilor de forță care stau la fundamentul forței sociale care vrea să-și impună arbitrariul cultural dominant drept cultură legitimă.

Este revelator că cei care au studiat „infocultura" și metodele „infologilor", referindu-se la studiile interesante — care îmbină sociologia cu analiza lingvistică — ale lui Bourdieu, Cotteret, Fagen și Guillaumou asupra comunicației, subliniază că semnificația pe care o dau „infoculturii" pune în evidență caracterul obligatoriu ambiguu al comunicației politice în societățile capitaliste dezvoltate [29].

Alteori noile trăsături ale ideologiilor și confruntărilor ideologice contemporane sînt deduse și din

[28] P. Bourdieu, J. C. Passeron, *La Reproduction*, Paris, Editions de Minuit, 1970.

[29] Cf. Anne Cauquelin, Lucien Sfez, *De la communication politique aux représentations sociales*, în „Dialectiques", nr. 20/1977, p. 75—97.

cerințele particulare, inedite ale coexistenței pașnice în epoca noastră. Pentru Adam Schaff, coexistența pașnică nu înseamnă eliminarea contradicțiilor și a litigiilor și cu atît mai puțin a expresiei lor ideologice, astfel că epoca coexistenței pașnice este o epocă de dezvoltare și influență sporită a ideologiei [30]. Într-adevăr, statele care practică coexistența pașnică renunță la folosirea forței în relațiile internaționale, dar nu pot renunța la ideologia lor fără a-și pierde personalitatea. Coexistența pașnică nu numai că implică diferențe între state, ci deopotrivă întărește rolul și importanța ideologiei în viața societăților. Ea este purtătoare de speranțe, căci ea subînțelege comprehensiunea în ciuda diferențelor. Noi am adăuga că evidența creșterii rolului și importanței ideologiei ar spori, dacă am sublinia că nu e vorba de o coexistență statică, într-o lume a statu-quo-ului, ci de coexistență dinamică, într-o lume a schimbărilor care impune transformări și redimensionări dramatice atît pe plan intern, cît și pe plan internațional. Or, aceasta solicită modificarea operativă, oportună a „hărților" ideologice în sensul pe care-l desemnează cerința instituirii unei noi ordini economice și politice mondiale.

În fine, amploarea și profunzimea schimbărilor sociale, politice și naționale, modificările continui ce apar pe harta politică a lumii, intensitatea confruntărilor politico-ideologice impun preocupări calitativ diferite față de trecut pentru elaborarea unor *strategii ideologice*. Într-o lume a „ideologiilor strategice", al căror prototip este marxismul, devine inevitabilă, nu numai utilă, elaborarea unor asemenea strategii ideologice. Relevînd utilitatea conceptului de „strategie ideologică", Pierre Ansart socotea că el desemnează raționamentele și proiectele de acțiune constituite la nivelul teoretic și care induc un ansamblu de practici politice [31].

[30] Adam Schaff, *La définition fonctionnelle de l'idéologie et le problème de la „fin du siècle de l'ideologie"*, în „Revue européene...", p. 65—77.

Firește, nu ne-am propus aici să dezlegăm toate problemele pe care le pune descifrarea noilor procese din cîmpul ideologic contemporan. Am dori totuși ca în această ultimă parte să relevăm unele elemente tipice pentru țările capitaliste dezvoltate ; aceasta, pentru că ele reprezintă sediul și focarul elaborărilor teoretice antimarxiste și antisocialiste cu care trebuie să ne confruntăm și, totodată, pentru că ceea ce a apărut în publicistica noastră de specialitate ne întărește convingerea că aceste procese nu sînt totdeauna înțelese în semnificația lor reală și profundă.

Ultimul deceniu a adus schimbări notabile în cîmpul ideologiei politice a capitalismului contemporan. Aceste schimbări sînt un răspuns *specific* și, într-un fel, *inedit*, la noile fenomene de criză pe care le trăiește și le parcurge sistemul capitalist mondial. E vorba, în primul rînd, de întărirea conștiinței necesității unei replici active, ofensive și eficiente din partea ideologiei burgheze față de ceea ce s-a numit monopolul sau quasi-monopolul stîngii în viața intelectuală a țărilor capitaliste dezvoltate. Acest lucru s-a produs pe două căi : prin tentativa de „recuperare" a unei părți a gîndirii contestatare într-o direcție manifest orientată împotriva marxismului și socialismului, pentru a servi, astfel, mai mult indirect, dar nu și ineficace, interesele capitalismului. Este, în opinia noastră, cazul tipic al „noilor filozofi" din Franța. Tonul și virulența scrierilor lor amintesc încă teribilismul lozincilor din mai-iunie 1968, dar filonul anarho-contestatar este îndreptat acum cu precădere împotriva socialismului : fie că este contestată necesitatea istorică a socialismului ca formațiune socială progresistă, fie prin denunțarea caracterului pretins opresiv al noii puteri politice. Pentru Bernard-Henry Lévy, de pildă, „istoria

[31] Cf. Pierre Ansart, *Idéologie stratégique et stratégie politique*, în „Cahiers internationaux de sociologie", vol. LXIII, 1977, p. 223—242.

pur și simplu nu există", singura „lege" de a cărei dominație nu poate scăpa nimeni este universalitatea Puterii ; este evidentă aici o răsturnare a raporturilor reale dintre societate și putere, dintre societate și stat, care facilitează identificarea nediferențiată a puterii cu abuzul puterii, cu totalitarismul autoritar. Dacă în 1968 se cerea „desființarea imposibilului", în noile condiții pretinsa universalitate a puterii servește la propovăduirea pesimistă și defetistă a imposibilității revoluției. Denunțarea statului, chiar cînd e vorba de cel capitalist, a devenit aproape o modă. Tocmai pentru că ea servește o tactică subtilă pe care o pune cel mai bine în evidență renașterea liberalismului ; există, dealtfel, o relație de substanță între metafizica puterii a „noilor filozofi" și concluziile antietatiste ale noului liberalism. Sursa ambelor poziții e oferită de criza profundă sau, cum s-a mai scris, de „falimentul statului-providență", adică al „statului bunăstării generale" [32], în fundamentarea căruia își dăduseră mîna atît neoliberalismul, cît și o anumită doctrină reformistă social-democrată. Ele servesc atît ca expresie a acestei crize dar, mai ales în cazul celei de-a două doctrine, și ca un instrument de diversiune. Legătura dintre „noua filozofie" și „noul liberalism" reiese și din faptul că, nu rareori, se proclamă că valoarea centrală politică a liberalismului este antipatia față de autoritate în toate formele ei [33]. Esența libertară a liberalismului și mai ales a noului liberalism a devenit o monedă curentă în dezbaterile teoretico-ideologice din Occident. Și nu e vorba numai de „noii economiști" ai școlii de la Chicago sau de omonimii lor din Franța care denunță sistemul actual care conduce la „a distruge democrația în numele democrației" sau excesul de birocrație și de stat, pledînd, cum fac soții Friedman, pentru *a new Bill of Rights* (o nouă declarație

[32] Vezi cap. VI din lucrarea noastră *Doctrine politice ale capitalismului contemporan*, București, Editura politică, 1977.
[33] Cf., de pildă, John Dunn, *Western Political Theory in the face of the Future*, Cambridge, C.U.P., 1980.

a drepturilor) [34] ; este vorba de o campanie teoretică ce se manifestă încă de la începutul deceniului trecut care îmbină renașterea contractualismului cu resurecția liberalismului ; de aceea „oscilația dintre anarhie și Leviathan", dintre antiautoritate și statul total a devenit caracteristica dezbaterilor de filozofie politică din Occident și în primul rînd din S.U.A.

Trebuie să relevăm aici că acum cîteva zeci de ani, Friedrich von Hayek, economist, laureat al Premiului Nobel și părinte spiritual al liberalismului postbelic, atrăgea atenția că cea mai importantă lecție pe care un liberal adevărat trebuie s-o învețe din succesul socialiștilor este tocmai curajul lor de a fi utopici (!), curaj care i-a făcut să cîștige sprijinul intelectualilor. Dincolo de denaturarea utopică a socialismului, ceea ce trebuie să vedem în spusele lui Hayek este îndemnul la o schimbare de tactică prin adoptarea unei critici „imanentiste" a capitalismului și a lansării „capitalismului utopic", pentru a contracara influența socialismului, lecție care, se pare, a fost învățată de „noii economiști", americani și europeni.

Putem fi astfel de acord cu C. Mongardini, care releva că în Occident, de mai bine de un deceniu, pierderea progresivă a legitimității puterii a fost însoțită de o criză ideologică de vaste proporții a cărei cea mai evidentă caracteristică, cu siguranță, nu este indiciul unui apus al ideologiilor cît mai ales accentuarea unei profunde nevoi de o referință ideologică pentru acțiunea socială [35]. Dar nu mai putem fi de acord cu el cînd susține că noul liberalism reprezintă o mare nouă posibilitate pentru coeziune socială, în mod particular prin reînvierea spiritului revoluționar și liberator al întîiului liberalism [36]. Liberalismul este perimat ca model economic, social și politic. „Capitalismul utopic" al noului liberalism

[34] Milton and Rose Friedman, *Free to choose*, London, Penguin Books, 1980.
[35] C. Mongardini, *op. cit.*, p. 309.
[36] *Ibidem*, p. 317.

este retroscopic, căutîndu-și noua epocă de aur într-un trecut ce nu mai poate fi reînviat. Tactica pe care o servește această nouă utopie nu este greu descifrabilă : este criticat statul, cu birocrația lui costisitoare și cu amestecul său crescînd în viața privată, pentru a fi proslăvit capitalismul și proprietatea privată, cu libera întreprindere sau mai bine zis „perenitatea lor".

Dar noua strategie ideologică a capitalismului implică și un alt moment, mult mai semnificativ : el este ilustrat de „noua dreaptă" din Franța. În acest caz ni se vorbește deschis de noua strategie de contracarare a avansului, devenit tradițional, al stîngii intelectuale, de recuperare a unor poziții mai demult pierdute. Importantă este orientarea declarată spre „metapolitic", spre universul axiologic, ansamblul mediului cultural, adică spre climatul spiritual care inspiră permanent politica și modelează convingerile și comportamentele politice ale cetățenilor. Corelată cu ceea ce semnalam a fi tipic pentru noua filozofie politico-juridică din S.U.A. (John Rawls, Philip Nozick, James Buchanan), o strategie pentru că, întîi, vizează un țel cu bătaie lungă : „restructurarea spirituală a societății civile" în favoarea dreptei, pregătind instituirea posibilă a unui regim autoritar. În al doilea rînd, deoarece e vorba de un nou tip de reideologizare, care pune în evidență un fapt important pentru viața politică : insuficiența partidelor — cel puțin în forma lor actuală — pentru ample elaborări ideologice. Și, în fine, pentru că avem de-a face cu o conștientizare deosebită a poziției dreptei în perspectiva istorică cea mai largă : „noua dreaptă" își propune să impună principiul inegalității împotriva întregii tradiții a egalității, indiferent de cine a fost susținută (laici sau teologi) de două milenii și mai bine. Se intenționează deci o „reconstrucție" ideologică a vieții spirituale europene prin substituirea axului ei tradițional, progresist (egalitatea — în diferitele sale accepțiuni) cu inegalitatea proclamată fățiș și îndreptată direct împotriva *oricărei* ideologii democratice. Filonul capitalist al strategiei stă în comunicarea substanțială cu noul libe-

ralism prin proclamarea principiului „egalității șanselor", care, în țesătura socială a inegalității de condiții, a și generat inegalitatea socială și economică (implicit și politică) specifică sistemului capitalist.

Iată așadar cum pretențiile dezideologizării sînt spulberate chiar și în privința afirmației unei pretinse dispariții a tradiționalelor „drepte" și „stîngi" din viața politică : „noua dreaptă" ne oferă criteriul acestei dichotomii în expresia sa cea mai directă și mai cinică : inegalitatea contra egalității. Aceasta ne dovedește că ne aflăm în fața unei noi strategii ideologice a forțelor celor mai conservatoare ale capitalismului.

*
* *

Tocmai din aceste motive prezentarea dimensiunii ideologice a vieții politice din capitalismul contemporan fără o analiză, fie și sumară, a rolului gîndirii politice marxiste și, în plan mai larg, radicale și/sau democratic-progresiste ar însemna o abatere de la cerințele științifice ale obiectivității și ale integralității și, prin aceasta, o denaturare a realităților. Cu atît mai mult cu cît, așa cum recunosc chiar și reputați ideologi burghezi, marxismul este nu numai o componentă influentă a peisajului ideologic din aceste țări, ci un adevărat punct de reper în raport cu care se constituie și evoluează ideologia politică burgheză. Astăzi „nu există nici o doctrină, nici un plan de reformă socială, nici o concepție despre fundamentul și scopurile puterii politice care să nu se situeze, deschis sau implicit, în raport cu marxismul. Marxismul constituie un fel de atmosferă difuză de care gîndirea politică nu poate face abstracție. El acționează ca un revelator indispensabil pentru claritatea ideilor ; fără el, acestea par condamnate să se detașeze de realitatea socială" — scria cunoscutul politolog francez Georges Burdeau, în al său *Tratat de știință politică*.

Într-adevăr, orice dezbatere sau discurs teoretic privind căile dezvoltării societății contemporane și,

într-un sens mai larg, însuși destinul omenirii nu numai că nu poate omite marxismul, problematica și soluțiile sale, ci trebuie să-l considere drept moment esențial de referință. Este revelatoare în acest sens sublinierea unui marxolog anticomunist, Robert C. Tucker care, relevînd impactul deosebit de puternic al radicalismului marxist asupra vieții sociale contemporane, considera că valoarea durabilă a acestuia stă mai ales în „viitorologia" lui. Referindu-se la formele noi ale radicalismului politico-ideologic, Tucker consideră că și în viitor, indiferent de noile amalgamuri radicale ce se vor ivi, gîndirea marxistă va rămîne o influență formativă asupra lor și un puternic impuls înăuntrul lor ; pentru toți cei preocupați de situația umană, conchide Tucker, indiferent de concepția lor politică, Marx va continua să ofere mesaje semnificative [37]. Și aceasta pentru că marxismul a fost în esența sa o teorie și un program al revoluției [38].

În același spirit, sociologul nord-american Eric A. Nordlinger * considera că sociologia politică poate fi caracterizată un „dialog", pe parcursul unui secol, cu Marx, întrucît acesta a oferit „cea mai viguroasă teorie sociologică care a fost schițată vreodată" [39].

Expresie spirituală a celei mai puternice mișcări de înnoire revoluționară din epoca noastră, marxis-

[37] Robert C. Tucker, *The Marxian Revolutionary Idea*, New York, Norton, 1969, p. IX—XI.

[38] *Ibidem*, p. 3.

* Așa cum atestă imensa literatură politologică, precum și lucrările ultimelor congrese mondiale ale A.I.S.P., aprecierea este valabilă și pentru știința politică contemporană, întrucît teoria politică marxistă și concepția materialistă despre istorie și societate au determinat o certă reorientare a politologiei în demersurile sale metodologice și în strategiile euristice și explicative. Semnificativă apare în această privință sublinierea cunoscutului sociolog britanic T. B. Bottomore, care, deși polemizează cu marxismul, recunoaște : „nu cred că vreodată vom epuiza re-valorificarea lui Karl Marx" (T. B. Bottomore, *Sociology as Social Criticism*, London, 1975, p. 84).

[39] Eric A. Nordlinger (ed.), *Politics and Society*, Englewood Cliffs (New Jersey), Prentice Hall, 1970, p. 8.

mul în general și gîndirea politică marxistă în special exercită o influență tot mai largă și mai activă asupra conștiinței și practicii politice contemporane. Cunoscutul teoretician politic Isaiah Berlin — care a scris și o biografie a lui Marx — sublinia că ideile lui Marx „rămîn cea mai puternică dintre forțele intelectuale ce transformă, astăzi, necontenit, felul în care gîndesc și acționează oamenii" [40]. Audiența crescîndă a marxismului chiar în zone geografice și straturi sociale mai puțin receptive în trecut l-a determinat pe Raymond Aron să recunoască, la rîndul său, faptul că, „învățătura lui Marx aparține prezentului ; indiferent dacă ești marxist sau antimarxist, nu poți tăgădui că tot mai multe milioane de oameni invocă ideile lui Marx".

De fapt, epoca noastră în genere și perioada postbelică în special au adus elemente noi mai mult decît probante pentru creșterea înrîuririi teoretice și practice a gîndirii politice marxiste. Constituirea și dezvoltarea sistemului mondial socialist a reprezentat prima și cea mai importantă dovadă a veridicității și eficienței practice a gîndirii marxiste. Dezvoltarea organizatorică a partidelor comuniste și muncitorești, creșterea capacității lor de a aplica în mod creator, în condițiile noi de o diversitate și o complexitate mult sporite, principiile marxism-leninismului, reorientările descifrabile în programele și politica unor partide social-democrate și socialiste, pătrunderea marxismului în ideologia mișcărilor de eliberare și invocarea unei căi socialiste de dezvoltare într-o serie de tinere state independente, influența exercitată asupra programelor unor mișcări antiimperialiste, democratice și progresiste, ca și în orientările unor forțe sociale și politice radicale plasează marxismul — ca teorie și practică politică — în centrul epocii noastre, transformîndu-l în principala forță teoretică și politică a procesului revoluționar mondial.

[40] I. Berlin, *Karl Marx. His Life and Environment*, London (f.a.). p. 249.

Apare, astfel, limpede înfrîngerea pozițiilor celor care au contestat, denaturat sau minimalizat marxismul, forța sa teoretică și eficiența sa practică.

E deosebit de semnificativ faptul că teoreticieni care și-au consacrat o viață strădaniei de a elabora o alternativă teoretico-metodologică la marxism sînt nevoiți să-și recunoască, într-un fel sau altul, eșecul. Astfel, în lucrarea despre era tehnotronică, profesorul Zbigniew Brzezinski socoate că marxismul a reprezentat „metoda cea mai perfecționată și mai sistematică pentru a analiza dinamica evoluției sociale". Iar Raymond Aron, după ce în 1955, denunțase marxismul ca „opiu al intelectualilor" și lansase ofensiva împotriva „miturilor" sale, anunțînd „sfîrșitul erei ideologice", recunoștea, în 1969 și 1973, falimentul propriei teorii și, corelativ, viabilitatea și „perenitatea" marxismului [41].

Cînd facem asemenea aprecieri trebuie să ținem seama însă și de un fapt deosebit de important : că, sub raport politico-ideologic, clasa muncitoare din țările capitaliste nu este unită. Complexitatea proceselor economice și social-politice contemporane ca și înrîurirea unor tradiții istorico-naționale determină, pe lîngă alte interese, percepții încă diferite și elaborări ideologice neconvergente din partea forțelor politice. Putem distinge, pe acest plan, tendințe contradictorii : pe de o parte, în cadrul partidelor socialiste și social-democrate se produc regrupări și luări de poziții în sprijinul unor abordări mai compatibile cu spiritul de clasă, al unor atitudini anticapitaliste, legitimate într-un spirit apropiat socialismului științific, care împing spre colaborare cu comuniștii în plan politic și sindical. Pe de altă parte, se continuă, și, uneori, se adîncesc poziții social-democrate de delimitare netă față de un program marxist de luptă social-economică și politică. Este chiar teoretizată necesitatea unei politici pragmatice, de orientare „de la caz la caz", de înaintare „pas cu pas", lipsită de perspectiva marilor opțiuni axiologice fundamentate

[41] R. Aron, *Remarques sur le nouvel âge idéologique*, în „Contrepoint", nr. 9/1973, p. 20.

de concepția materialistă a istoriei, de teoria marxistă a progresului istoric. Se declară acceptarea dialecticii, ca instrument euristic și refuzul materialismului dialectic și istoric, în calitatea sa de concepție generală despre lume și viață, care este înlocuit, uneori, de „raționalismul critic" în filiera kantiano-popperiană, proclamîndu-se, în ultimă instanță, înlocuirea revoluției socialiste cu o așa-zisă revoluție democratică. În numele depășirii unilateralității se acceptă eclectismul, care, în fapt, înseamnă și renunțarea la dialectică [42].

Elaborarea unor platforme și programe politice comune care să pornească de la interesele reale, imediate și de perspectivă, ale oamenilor muncii este de o importanță strategică fundamentală pentru înfăptuirea unor transformări sociale efectiv înnoitoare și reprezintă calea ce poate conduce la o adevărată reconciliere istorică între partidele comuniste și socialiste, la întărirea colaborării lor, în slujba propriilor popoare.

Ar fi greșit, așadar, să ne închipuim creșterea înrîuririi marxismului în lumea capitalismului contemporan ca un marș triumfalist și liniar, lipsit de dificultăți și obstacole. Cu atît mai mult cu cît unele din acestea vin uneori chiar din interiorul său. Sechelele unor atitudini dogmatice și sectare au împiedicat o vreme dezvoltarea creatoare a socialismului științific în funcție de noile sarcini ce decurg din realitățile în schimbare ale capitalismului contemporan, elaborarea unor platforme-program adecvate la condițiile specifice din fiecare țară, dialogul principial, dar elastic și fertil cu alte forțe social-politice și curente de idei anticapitaliste și antiimperialiste. S-a încălcat astfel o cerință ce decurge din însăși dialectica marxistă, prin esența ei „critică și revoluționară" : chezășia caracterului științific al acestei ati-

[42] Vezi, de pildă, Georg Lührs, Thàlo Sarrazin, Frithjof Spreer und Manfred Tietzel, mit einem Vorwort von Helmut Schmidt, *Kritischer Rationalismus und Sozial-demokratie*, Berlin, Bonn-Bad Godesberg, vol. 1 (ed. II), 1975, vol. 2, 1976.

tudini critice în teoria politică stă în extinderea ei și asupra discursului teoretic însuși. Adică, în fața sentinței suverane a practicii, concluziile, tezele, generalizările teoretice trebuie să fie continuu amendate, corectate, perfecționate și, prin urmare, niciodată absolutizate, dogmatizate.

Ancorarea lucidă și atentă în realitățile specifice, naționale și internaționale, elaborarea creatoare a căilor celor mai adecvate pentru promovarea intereselor autentice ale maselor populare, unitatea consecventă dintre scopuri și mijloace sînt de natură să asigure sporirea continuă a înrîuririi teoretice și practice a marxismului. Teoria politică marxistă trebuie să se afirme ca teorie deschisă, dinamică, în continuă mișcare, ca și viața însăși. Iar unitatea dintre teorie și practică, pe care marxismul a consacrat-o ca principiu fundamental al gnoseologiei, dar și al practicii revoluționare, trebuie înțeleasă ca o unitate vie, dinamică, un proces continuu, care se produce și se re-produce necontenit pe trepte mereu superioare, favorizînd în aceeași măsură atît „conștientizarea" practicii, cît și viabilitatea teoriei. Acest spirit al marxismului — putem sublinia cu deosebită satisfacție și legitimă mîndrie — își găsește o magistrală întruchipare în concepția și practica politică a partidului nostru, în *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism* — aport notabil și apreciat la sporirea influenței marxismului în lume.

*
* *

Din cele menționate se poate desprinde, socotim, că pretenția „dezideologizării", a „sfîrșitului ideologiilor" n-a fost decît o nouă ideologie prin care s-a încercat, de fapt, o modalitate diversionistă de abatere a maselor muncitoare de la lupta lor legitimă anticapitalistă și de contracarare a înrîuririi crescînde a marxismului. Invocarea, în zilele noastre, de către doctrinarii capitalismului a „reideologizării",

sublinierea necesității „înnoirii ideologice a capitalismului" și mai ales a împrospătării mijloacelor propagandistice de manipulare a conștiinței și conduitei oamenilor sînt dovada nu numai a falimentului unei doctrine diversioniste, dar și a veridicității aprecierilor partidului nostru privind esența strategiei ideologice a capitalismului contemporan în noua fază a crizei sale.

Ceea ce este, de asemenea, tipic pentru lupta ideologică din epoca contemporană este faptul că „defensiva istorică" (fiind orînduire istoricește perimată) a capitalismului se traduce printr-o concentrată și neslăbită ofensivă ideologică, ca mijloc esențial de compensare a înrîuririi ideologiei revoluționare, prin intermediul căreia tinde să-și salveze legitimitatea și să-și mențină influența asupra maselor.

În aceste condiții, cum subliniază documentele noastre de partid, devine esențial ca pe tărîmul activității și luptei ideologice forțele progresului, ale socialismului, să nu se resemneze la o poziție defensivă, ci să întărească și să consolideze caracterul ofensiv al acestei activități. Aceasta cu atît mai mult cu cît alături de strategiile menționate în lupta ideologică a capitalismului contemporan de „administrare a crizei" și tensiunilor sociale, se manifestă tot mai vădit tendința de a renaște unele elemente din vechile arsenale ideologice, reacționare, antiumaniste pentru a putea fi folosite împreună cu noile arme ideologice elaborate.

„Nu trebuie să trecem cu vederea — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — faptul că pe plan internațional asistăm, în ultimul timp, la o reactivare a celor mai negre forțe ale reacțiunii și fascismului, care, sub diferite forme, încearcă să reînvie practicile și concepțiile retrograde, rasiste, atît în viața ideologică și politică, cît și în activitatea socială din diferite țări" [43].

---

[43] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 18, București, Editura politică, 1979, p. 690.

Lupta împotriva acestor concepții este necesară sub mai multe aspecte. În primul rînd, pentru că ele generează o atmosferă de instabilitate și tensiune socială și politică, ce se repercutează negativ asupra climatului internațional. Ele alimentează tendințele politicii de forță și subminează pe cele orientate spre destindere și înțelegere între popoare.

Totodată, asemenea concepții au provocat intensificarea activității de ponegrire și denaturare a socialismului, mergîndu-se adesea pînă la a se pune sub semnul întrebării însăși esența socialismului, a principiilor sale, a concepției revoluționare despre lume.

„Este necesar — preciza tovarășul Nicolae Ceaușescu — ca propaganda noastră să fie mai activă în acest domeniu, dînd ripostă atît în ce privește ponegrirea României (...) dar și în ce privește problemele generale ale socialismului, lupta împotriva forțelor reacțiunii și fascismului pe plan internațional. Să ne angajăm cu toată hotărîrea pentru a demasca asemenea încercări și acțiuni, cu ajutorul faptelor, cu întreaga forță a convingerilor și concepției noastre revoluționare, socialiste !“ [44]

Nu trebuie uitat că, pretutindeni, anticomunismul se manifestă ca instrument în mîinile reacțiunii, ale fascismului, ale imperialismului, slujind politica de clasă a acestora, dominația și asuprirea altor popoare. În aceste condiții, lupta activă, principială, neabătută împotriva concepțiilor reacționare, de dreapta, a oricăror idei retrograde, antiumaniste este un imperativ pentru întreg frontul nostru ideologic.

[44] *Ibidem*, p. 690—691.

I

Probleme ale evoluției sistemelor politice contemporane

„Societatea postindustrială" : între prospectivă și apologetică

Ovidiu Trăsnea
Mircea Stoica

Dacă, într-o vreme, strategia ideologică a imperialismului era dominată de tendința de a prezenta capitalismul dezvoltat drept model unic, paradigmatic al proceselor contemporane de „modernizare" — întreaga teorie a „marelui proces de modernizare", ca și variantele sale sectoriale și, în primul rînd, teoria modernizării politice concentrîndu-se să prezinte mai cu seamă S.U.A. drept model pentru țările în curs de dezvoltare — curînd această modalitate a fost acuzată de paseism sau arhaism, de orbire în perceperea viitorului care invadează prezentul, de cultivare a unei civilizații care, cum se exprima Gaston Berger, rămîne retroscopică cu încăpățînare. Dar nu denunțarea „atașamentului orb față de vechile ideologii și vechile formule" [1] a determinat reconsiderarea acestei strategii ideologice și reorientarea spre noi elaborări doctrinare. Ea a putut doar atrage atenția asupra necesității luării în considerare a unor procese noi care au loc, cu deosebire, în infrastructura societății, sub impactul nemijlocit al revoluției științifico-tehnice.

[1] Roger Clément, *Vers une civilisation du futur*, Paris-Montréal, Bordas, 1972, p. 10.

Factorul determinant a fost, de bună seamă, înțelegerea faptului că o doctrină politică ce nu oferă (sau măcar sugerează) o deschidere prospectivă nu este suficient de operantă nici pentru prezent ; cu atît mai mult cu cît procesele revoluției științifico-tehnice pun probleme acute ce se cer rezolvate la scară planetară. Aceste probleme sînt departe de a fi doar tehnice, în sensul propriu al termenului, ci au dimensiuni sociale ample și implică noi instrumente și soluții politice, care, la rîndul lor, pretind refundamentări în lumea valorilor.

Și astfel s-a născut conștiința „ireductibilei noutăți" ce va caracteriza lumea de mîine și a posibilității convertirii crizei capitalismului într-un nou viitor, ca alternativă, fățișă sau mascată, la socialism. „Noi nu sîntem, cum se spune adesea, în fața unei crize de civilizație, ci în zorii unei civilizații noi și diferite" [2]. În acest spirit au fost zămislite o serie de doctrine ce-și propuneau să „recupereze viitorul" în lupta împotriva marxismului și socialismului — doctrine din familia cărora se distinge cea a „societății postindustriale".

I. Pentru a înțelege mai deplin și mai exact locul și rolul doctrinelor „societății postindustriale" în peisajul ideologic al capitalismului contemporan este necesar să apelăm la un complex de factori a căror acțiune conjugată a condus la elaborarea și lansarea lor. Altfel nu ne putem explica succesul și popularitatea termenului de „societate postindustrială" în dauna altor termeni, concurenți, dar care desemnează doctrine de aceeași factură, cu aceeași finalitate apologetică și cu un mod similar de a concepe sensul dezvoltării sociale contemporane. Așa cum remarcă unii cercetători [3], în epocile resimțite ca momente de criză sau de instabilitate acută oamenii

[2] Michael Poniatowski, *Les choix de l'espoir*, Paris, Grasset, 1970, p. 19.

[3] Pierre-André Julien, Pierre Lamonde, Daniel Latouche, *La société post-industrielle : un concept vague et dangereux*, în „Futuribles", nr. 7/1976, p. 309.

au tendința de a inventa neologisme pentru a caracteriza ceea ce consideră a fi mari schimbări în curs, ca și cum, făcînd aceasta, ar putea preveni eventualele primejdii legate de aceste răsturnări.

Într-adevăr, perioada ultimilor ani a fost foarte bogată în asemenea neologisme în jurul cărora s-au țesut diverse doctrine social-politice despre prezent și viitor ; dintre toate însă cel care s-a impus și în jurul căruia s-a constituit și o teorie globală, a fost cel de „societate postindustrială" *. El a devenit semnificantul „noii ere" spre care se îndreaptă țările cele mai industrializate ale lumii occidentale, întruchipînd calea de ieșire din criză a capitalismului și pasul înainte spre o societate efectiv prosperă, mai stabilă și mai dreaptă. Demistificarea acestor iluzii menite să semene derută este necesară cu atît mai mult cu cît în asemenea cazuri „inflația verbală" tinde să ia locul analizei autentice.

Pentru a preveni de la început orice neînțelegere și/sau exagerare trebuie să precizăm că termenul de „societate postindustrială" ca și doctrina corespunzătoare lui, încearcă să răspundă nevoii obiective de înțelegere și interpretare a proceselor sociale noi pe care le provoacă revoluția științifico-tehnică (R.S.T.), dar în același timp și cerințelor ideologice ale capitalismului de a construi un model plauzibil al societății viitorului, care să se identifice cu trăsăturile capitalismului dezvoltat și să servească, totodată, de paradigmă și țel țărilor în curs de dezvoltare. Asemenea concepții reflectă eforturile ideologiei burgheze de a minimaliza dimensiunile crizei puternice cu care se confruntă permanent capitalismul contemporan și de a da o interpretare deformată fenomenelor disfuncționale care, de fapt, confirmă epuizarea principalelor resurse ale orînduirii capitaliste de a asigura progresul social, încheierea misiunii istorice a capitalismului și necesitatea insta-

* Ca și în cazul altor doctrine, sînt asiduu căutați, dacă nu „strămoșii", măcar „predecesori". Și astfel Daniel Bell împinge originea expresiei „postindustrială" pînă la scriitorul englez Arthur J. Penty, care a utilizat-o în 1917.

urării unei noi orînduiri sociale. Interpretînd unilateral și absolutizant aportul R.S.T. la dezvoltarea lumii contemporane, doctrinele „societății postindustriale", ca și alte concepții similare, oscilează între a înregistra mutațiile reale cele mai semnificative din toate domeniile vieții sociale și tendința apologetică de a conferi acestor transformări caracteristica de a reprezenta un „nou curs" al dezvoltării istorice, legat de „perfecționarea" laturii economice (în primul rînd, tehnice) a capitalismului. Mai mult, tendințele de idilizare și apologetică îi împing pe autorii acestei „societăți" să uite că extinderea sau prelungirea prezentului în viitor ar trebui să însemne și multiplicarea problemelor actuale, augmentarea contradicțiilor sistemului și nu numai pretinsa lor dispariție miraculoasă.

Supoziția ce stă la baza acestei construcții ideologice constituie o variantă optimistă a determinismului tehnologic, credința aproape irațională în știință și tehnică, transformarea lor în panaceu. Răspîndirea acestei iluzii a fost posibilă și datorită faptului că — în anii '60, cînd s-au pus bazele acestui tip de doctrină — consecințele social-economice, ecologice etc. ale dezvoltării R.S.T. în țările capitaliste avansate nu se afirmaseră încă cu putere (neajungînd la punctul critic) și păreau controlabile. Acest lucru a ușurat, de asemenea, desconsiderarea unui adevăr elementar : acela că dezvoltarea științei și a tehnicii nu se realizează în vid, ci totdeauna într-un mediu social-politic concret, care-i influențează sau chiar îi determină orientarea și de natura căreia depind efectele sociale — *largo-sensu* — ale cuceririlor dobîndite.

Știința este considerată — în această viziune determinist-optimistă — ca o activitate obiectivă și neutră, aptă să rezolve doar probleme și nu să producă și altele noi. Este o viziune naivă care ignoră faptul că, prin sine însăși, știința tinde să reproducă funcționarea sistemului în cadrul căruia se dezvoltă, cu calitățile și defectele sale, neacționînd *automat* ca un instrument de transformare socială majoră.

Numai pornind de la o viziune greșită asupra științei și a relațiilor ei cu societatea se poate ajunge la concluzia, susținută de Daniel Bell, potrivit căreia înaintarea generală spre o societate postindustrială ar presupune prezența unor tot mai numeroase probleme comune în fața unor state diferite [4] ; și cum cu fiecare an numărul acestor „probleme comune" crește, în timp ce contradicțiile s-ar atenua, se ajunge și la concluzia ștergerii treptate a deosebirilor dintre sistemele social-politice opuse sau, altfel spus, la inevitabilitatea convergenței lor [5]. Această componentă pune, de asemenea, în lumină finalitatea politico-ideologică a doctrinei „societății postindustriale".

Aceste tendințe ideologice sînt susținute și de identificarea eronată a progresului tehnico-științific cu progresul economic și chiar cu progresul social general. Este un procedeu tipic pentru concepțiile determinismului tehnologic. Teza după care dezvoltarea științifico-tehnică este independentă de sistemul relațiilor socio-economice este, de asemenea, o constantă a doctrinelor „societății postindustriale". În această perspectivă teoretică sînt încorporate elemente produse în cadrul altor teorii, cu deosebire în cea tehnocratică, ce propune un model autoritar și antidemocratic al raporturilor dintre știință și politică, semănînd iluzia dispariției bazei socio-economice a conflictelor, în special a luptei de clasă.

Este unanim acceptată ideea că structura și dinamica societății s-au modificat considerabil în decursul ultimelor decenii sub impulsul transformării științei în forță de producție, prin aplicarea tot mai intensă a cuceririlor și descoperirilor științifice în producția materială și în alte domenii. Dar nu este mai puțin adevărat că avîntul contemporan al științei și tehnicii produce efecte sociale contradictorii,

[4] Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*, New York, Basic Books, 1973, p. 119.

[5] Vezi și Ovidiu Trăsnea, *Implicațiile politice ale doctrinei convergenței sistemelor sociale opuse*, în „Revista de filozofie", nr. 2/1977.

acumulînd şi premise pentru o posibilă involuţie a umanităţii prin distrugerea echilibrului ecologic, epuizarea resurselor energetice şi de materii prime sau prin război termonuclear. Teoriile „societăţii postindustriale" se înscriu, sub aspectul finalităţii, în sfera acelor concepţii care au încercat şi încearcă să formuleze o aşa-zisă „alternativă nemarxistă" (cel mai adesea, antimarxistă) la problema perspectivelor societăţii şi a efortului uman, fundamentat ştiinţific în concepţia revoluţionară a clasei muncitoare, de a făuri o societate mai bună şi mai dreaptă, corespunzătoare aspiraţiilor popoarelor de a se dezvolta liber şi independent, în ritm accelerat, de a valorifica în folosul lor resursele naturale şi umane de care dispun.

II. Termenul de „societate postindustrială" a fost lansat de Daniel Bell în 1962, la Conferinţa de la Boston consacrată problemelor legate de schimbările sociale şi tehnologice. În 1964, el publica prima încercare de elaborare conceptuală [6], care va fi lărgită şi aprofundată în alte lucrări ulterioare, dintre care cea mai reprezentativă este *Apariţia societăţii postindustriale* (1973) [7].

Alături de Bell, trebuie notată şi contribuţia autorilor grupaţi în jurul revistei „Public Interest", ca Z. Brzezinski, R. Dahrendorf, V. R. Fuchs, O. D. Duncan, precum şi a altora ca H. Kahn, F. Emery şi E. Trist, care s-au străduit să-i argumenteze legitimitatea şi dezvăluirea liniilor de evoluţie a ţărilor capitaliste industrializate. În Europa, cel care a încercat să consacre această teorie, într-o viziune adaptată, a fost sociologul francez Alain Touraine [8].

Aşa cum am arătat anterior, punctul de plecare al doctrinei îl constituie un fenomen real, impactul

[6] Daniel Bell, *The Post-Industrial Society*, în Eli Ginsberg (ed), *Technology and Social Change*, New York and London, Columbia University Press, 1964.

[7] Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society*. New York, Basic Books, 1973.

[8] Alain Touraine, *La société post-industrielle*, Paris, Denöel, 1969.

deosebit al R.S.T. asupra vieţii economice şi social-politice contemporane, unele aspecte şi procese noi fiind realmente surprinse în construcţiile teoretice ale adepţilor doctrinei. Dar, cum se va vedea, elementele parţial veridice implicate sînt copleşite de viciul teoretic fundamental al concepţiei şi mai ales de tendenţiozitatea social-politică a doctrinei.

Daniel Bell consideră că pot fi delimitate „cinci dimensiuni sau atribute care, împreună, încheagă conceptul de societate postindustrială" [9] : dezvoltarea economiei serviciilor ; predominanţa „clasei" specialiştilor şi tehnicienilor ; importanţa cunoaşterii teoretice ca sursă de inovaţie şi de elaborare politică în societate ; crearea unei noi tehnologii intelectuale; posibilitatea unei creşteri tehnologice autonome. Chiar din această enumerare se remarcă mistificarea acţiunii contradictorii a R.S.T. în capitalism, faptul că accelerarea transformării structurilor sociale şi sporirea gradului lor de complexitate nu se finalizează într-un ansamblu funcţional armonios, ci într-un conglomerat de elemente total sau parţial blocate, incapabile să se conformeze legilor de funcţionare, pentru că aceste legi s-au perimat şi au devenit o stavilă autentică în calea progresului. Pe de altă parte, efectele R.S.T. sînt tratate prin generalizarea experienţei istorice a unui număr redus de state, în afara consideraţiei elementare că există o mare diversitate de tipuri de organizare economică şi social-politică, de niveluri de dezvoltare, care concretizează diferenţiat consecinţele şi tendinţele majore ale revoluţiei în ştiinţă şi tehnică. Aprecierea consecinţelor progresului tehnico-ştiinţific după modul cum s-a manifestat în ţările capitaliste dezvoltate şi extrapolarea lor asupra tuturor celorlalte state creează o imagine deformată despre impactul R.S.T. în societatea contemporană. Fără să negăm existenţa unor consecinţe globale ale R.S.T., se impune sublinierea că ele sînt de fapt rezultatul unor multiple consecinţe particulare, determinate de gradul de dez-

[9] Daniel Bell, *op. cit.*, p. 14 şi urm.

voltare a forțelor de producție, de potențialul material, uman și științific de care dispune fiecare țară, de formele și conținutul schimbului de valori materiale și spirituale practicat cu alte state, de scopurile și modalitățile de acțiune preconizate de clasa conducătoare din punct de vedere economic și politic. Supradimensionînd latura tehnico-științifică a societății, doctrinele „societății postindustriale" nu constituie concepții autentice ale transformării istorice, ale dezvoltării sociale determinate de condiții obiective. Ele formulează un raport nedialectic între general, particular și singular în dezvoltarea socială, prin care identifică generalul abstract cu generalul concret ; pe de altă parte, particularul (un anumit tip de dezvoltare economică, în speță cea capitalistă) este generalizat, extrapolat la scara întregii dezvoltări umane, ca unică alternativă istorică, în afara determinărilor social-istorice concrete. Doctrinele „societății postindustriale" operează o adevărată *hipergeneralizare* a modelului pe care îl propun, considerîndu-l drept singurul viabil și posibil, chiar atunci cînd își manifestă unele rezerve in ceea ce privește posibilitatea transpunerii sale integrale în realitate. Astfel, Daniel Bell apreciază propriul concept de „societate postindustrială" ca pe o prognoză socială al cărei obiect îl constituie viitorul societăților industriale avansate [10] ; autorul american indică drept sens al dezvoltării în următorii 30—50 de ani „societatea organizată în jurul cunoașterii științifice", care are rolul de a „asigura controlul social și de a stabili direcționarea inovației și a schimbării sociale" [11]. Corespunzător acestei direcționări, dezvoltarea în ultimele decenii ale secolului nostru rezidă în transformarea „societății industriale" în „societate postindustrială", realizată cu aportul decisiv al „cunoașterii intelectuale" (științifice). Mișcarea socială reală, multidimensională și interdependentă este restrînsă la aspectul perfecționării tehnice a forțelor de producție, iar mutațiile social-politice sînt tratate superficial, deformat, rupte de condiționarea lor obiectivă, economică în primul rînd.

[10] *Ibidem*, p. 3.
[11] *Ibidem*, p. 25.

Extinzînd analiza caracterizărilor făcute „societății postindustriale", unii autori [12] au identificat în scrierile adepților acestor doctrine opt elemente prezentate ca definitorii.

1) „Societatea postindustrială" ar fi o societate a *abundenței*. H. Kahn aprecia că venitul pe cap de locuitor ar fi de circa 50 ori mai ridicat decît în societatea preindustrială [13]. Se pretinde că un minimum de venit va fi asigurat tuturor și că principalele „surse" de sărăcie tind de acum să dispară. Această primă caracteristică a proiectului „societății postindustriale" ne permite să relevăm odată mai mult mecanismul concepției de care ne ocupăm, modul în care, pornind de la determinări reale (și, de ce nu, dezirabile) se ajunge la utopie, la apologia capitalismului contemporan. Prima remarcă se cere a fi făcută în legătură cu predominanța viziunii cantitative, accentuînd pe reținerea prioritară a elementelor măsurabile, de genul exprimării progresului tehnic în creșterea numărului de întreprinderi și a veniturilor. Sacrificarea laturii calitative, cuantificarea excesivă conferă procesualității sociale, în expresia ei teoretică, o dinamică lineară, în afara complexității sale autentice. Elaborat pentru a justifica creșterea economică „canceroasă", în sine, specifică societății capitaliste mai ales în ultimele decenii, conceptul de „societate postindustrială" se vădește a fi desuet în contextul actualei crize globale a capitalismului, cînd miturile „societății de consum" și „statului bunăstării generale" s-au epuizat în confruntarea necruțătoare cu agravarea contradicțiilor orînduirii bazate pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producție. Modelul consumatorist își vădește tot mai acut limitele, incapacitatea de a mai repre-

[12] Pierre André Julien, Pierre Lamonde, Daniel Latouche, *op. cit.*
[13] H. Kahn, A. Wiener, *L'an 2000*, Paris, R. Laffont, 1968.

zenta o sursă de mobilizare a producției și confirmă o dată mai mult aprecierile că abundența materială în sine nu generează o societate mai bună, mai umană, ci se confundă cu un veritabil eșec al personalității. Este cu atît mai stridentă cramponarea unor teoreticieni ai „postindustrialismului" de vechea mentalitate cantitativist-consumatoristă, așa cum procedează într-un studiu recent H. Kahn și J. B. Phelps [14]. Reținînd ideea creșterii economice exponențiale drept condiție obligatorie, universală a dezvoltării prezente și viitoare, făcînd abstracție de dificultățile economice mondiale și de profunzimea crizei economiei capitaliste, cei doi autori definesc tipologia „economiei superindustriale între 1980 și 2000" în următorii termeni : „Conceptul «post-industrial» se referă aici doar la o viitoare economie *foarte afluentă* (s.ns.) care va reuni nevoile sale industriale și materiale cu un foarte mic procent din forța sa de muncă și din aparatul său economic și social". Nu ideea unei societăți de mare randament productiv cu cheltuieli materiale și umane minime este criticabilă, ci persistența viziunii consumatoriste, a depășitelor idei despre o pretinsă „bunăstare generală", capabilă să neutralizeze orice interese și contradicții de ordin economic, social, politic și cultural, în cadrul unei orînduiri efectiv scindată în categorii polare, în virtutea formei de proprietate privată. În același timp, „suprasaturarea" economică a societăților occidentale nu a eliminat contrastele sociale și sărăcia, dimpotrivă, le-a amplificat, a creat o opoziție mai netă, dar și mai complexă, între deținătorii capitalului și cei ce sînt supuși exploatării. Noua fază a crizei capitalismului contemporan probează justețea formulării lui Marx că „profitul și salariul se află în permanență într-un raport invers" [15], care amplifică contrastele sociale. Dimensiunile șomajului, ajuns la cote foarte ridicate în toate țările capitaliste industrializate, inflația și corolarul său, creșterea permanentă a costului vieții, fiscalitatea excesivă etc. deteriorează puternic condiția vieții materiale a majorității membrilor societății occidentale, accentuează nemulțumirea față de politica economică și socială a burgheziei.

[14] H. Kahn, J. B. Phelps, *The Economic Present and Futures*, în „Economic Impact", nr. 1/1980, p. 15.

[15] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 6, București, Editura politică, 1959, p. 464.

2) Economia devine predominant *terțiară*, acestui sector revenindu-i mai mult de 70% din mîna de lucru.

3) Corolarul terțial este *urbanizarea ;* mai mult de 90% din populație va locui în mediul citadin. Ambele mutații sînt reale și, mai ales în cazul celei dintîi, R.S.T. are un rol important în conturarea ei. Predominanța abordării cantitative restrînge însă prea mult dimensiunile fenomenului și estompează trăsăturile sale negative, legate de inutilizarea accentuată a forței de muncă precum și de caracterul încă pronunțat spontan al urbanizării și dezvoltării urbane, cu consecințe serioase asupra condițiilor de viață și de locuit în zonele periferice ale marilor orașe.

4) Creșterea *rolului statului* în reglarea piețelor economice și în orientarea tehnologiei și a progresului științific, pentru a evita consecințele nefaste ale laisser-faire-ului, deci o planificare sporită și o birocratizare sporită, atenuate însă printr-o mai mare participare a cetățenilor la principalele decizii, prin ameliorarea și expansiunea rețelelor informaționale.

Lărgirea funcțiilor economice ale statului capitalist nu modifică esența mecanismelor economice și sociale ale orînduirii ; ea este una din multiplele forme de realizare — în condițiile actuale — a scopurilor fundamentale ale capitalismului, de obținere a profitului. Fără a cădea în tendința simplificatoare, păgubitoare din punct de vedere euristic, de a considera capitalismul monopolist de stat ca o simplă osmoză între organismele statale și structurile monopoliste, nu putem ignora că sporirea rolului economico-organizatoric al statului burghez se constituie ca un element important în ansamblul mijloacelor de adaptare a economiei capitaliste la unele din cerințele dezvoltării, ca un factor prin care econo-

miile occidentale pot suporta unele din dificultățile cu care se confruntă. Se poate afirma că, în prezent, s-a conturat o „nouă agendă statală", substanțial diferită de cea a „statului bunăstării generale", în care primează problemele referitoare la caracterul limitat al resurselor naturale și epuizarea lor rapidă, avantajele dar și pericolele tehnologiilor avansate, îndeosebi în perturbarea serioasă a raporturilor cu mediul ambiant, proliferarea armamentelor nucleare și posibilitatea utilizării lor într-un nou conflict mondial, amplificarea pesimismului privind capacitatea guvernelor de a soluționa aceste probleme, și îndeosebi incapacitatea lor de a asigura ritmuri ascendente dezvoltării economice, de a contracara eficient criza moral-spirituală, fenomenele de înstrăinare, escaladarea terorismului și a violenței etc. Criza de încredere în societatea capitalistă, tot mai larg prezentă în rîndul diferitelor clase și categorii sociale, se corelează cu o criză a autorității statale, care, cu toate eforturile depuse, nu poate decît să se rezume la a administra criza, atîta timp cît nu se acceptă și nu se ia în considerare schimbări radicale în organizarea și funcționarea societății. Neputința vechilor metode de a conduce ansamblul social este recunoscută, între alții, de Alvin Toffler care acuză „ordinea industrială" de a fi contribuit la dezintegrarea societății și a statului, la volatilizarea „consensului" ; rezultatul este identic : sistemele sociale nu mai pot fi stăpînite sub aspectul interacțiunii lor [16]. Se poate afirma că ne aflăm la distanțe astronomice de concepția statului „deasupra claselor", pacificat și pacificator al intereselor opuse, fără contradicții fundamentale, irezolvabile, capabil să manipuleze voința și conștiința celor din subordinea sa. Realitățile din țările capitaliste dezvoltate pun în evidență faptul că „revoluția participațională" propovăduită de adepții „postindustrialismului" nu s-a realizat și nici nu are șanse de realizare, deoarece manifestarea democrației ca formă

[16] Alvin Toffler, *La troisième vague*, Paris, Denoël, 1980, p. 485—487.

a conducerii societale și statale s-a redus în favoarea metodelor autoritar-tehnocratice, iar fluxurile informaționale depășesc capacitatea de sinteză a administrațiilor, făcîndu-le incapabile să elaboreze deciziile în deplină cunoștință de cauză [17]. Deși oscilează între o concepție tehnocratică, deci antidemocratică asupra conducerii sociale și recunoașterea rolului și locului democrației în sistemul social-statal, asocierea democrației cu „consensul" îndreptățește aprecierea că doctrinele „societății postindustriale" escamotează caracterul contradictoriu al relațiilor politice caracteristice capitalismului, prezența și acțiunea simultană a unor procese convergente și divergente, iar insistența asupra dimensiunilor „conciliatoare" ale democrației este orientată spre justificarea așa-numitei „dezideologizări" și „depolitizări" a societății capitaliste. În general, puterea și deținătorii ei sînt considerați ca un „dat", ca un fapt ale cărui origine și cauzalitate nu pot fi explicate și stabilite cu exactitate. Chiar atunci cînd menționează caracterul inegal al distribuirii puterii, teoreticienii „postindustrialismului" nu analizează condiționarea sa, calitatea sa specifică de expresie a raportului de forțe creat pe temeiul poziției inegale a claselor față de proprietatea asupra mijloacelor de producție.

5) Apariția unei noi *elite :* clasele profesionale și tehnice. Această elită, aflată în strînsă simbioză cu conducătorii politici, este alcătuită din : a) personalul științific (profesori și cercetători de înalt nivel din universități și centre de cercetare particulare și publice), b) „tehnicieni" (cei care aplică descoperirile, ca ingineri, statisticieni, medici etc.), c) administratori publici și privați, d) „profesioniști ai culturii". Oamenii de afaceri și industriașii pierd o parte semnificativă din puterea și din influența lor în profitul acestei noi elite.

Extrapolarea „determinismului tehnologic" specific doctrinelor „societății postindustriale" asupra organizării și conducerii sociale, asupra raportului

[17] *Idem.*

știință-politică conduce inevitabil la formulări apologetice, tehnicist-elitiste. Întreaga argumentație a caracterului științific, rațional al conducerii este subordonată necesității ideologice de a asocia prestigiul științei cu actul politic, pentru a demonstra că politica burgheziei monopoliste nu se mai întemeiază pe asuprire și exploatare socială și națională, ci pe considerarea științifică a problematicii sociale [18]. Concentrarea și centralizarea marii producții capitaliste a determinat trecerea unor funcții de conducere și control asupra unor categorii de salariați, fenomen prevăzut de Marx și explicat prin complexitatea crescîndă a mecanismelor economice și, în general, prin dezvoltarea specializării și cooperării în producție. Apariția noii elite de conducere (managerii) este un proces obiectiv, care nu are însă nimic comun cu „transferul puterii" sau „transformarea proprietății" capitaliste. Indiferent de locul pe care îl ocupă în ierarhia socială, managerii sînt subordonați proprietarilor mijloacelor de producție, avînd rolul de a promova și impune interesele acestora ; puterea economică și politică își păstrează caracterul de clasă, în ciuda strădaniilor de a considera managementul ca expresie a „depolitizării", ca „dispariție" a rolului decizional al burgheziei. Țelurile sînt aceleași, se schimbă doar motivația. Existența și rolul conferit specialiștilor în conducere exprimă interesele și eforturile clasei dominante de a asigura și în acest mod condiții pentru reproducerea capitalului și de maximizare a profiturilor. În sens mai larg, fenomenul real și, în esență, progresist al transformării structurilor socio-profesionale sub influența R.S.T., creșterea ponderii muncii intelectuale, necesitatea acută de calificare superioară, recalificare și policalificare a forței de muncă etc., este utilizat ca argument al „dizoluției" claselor sociale, al „deproletarizării" și al dispariției cauzelor luptei de clasă în societatea capitalistă. Mobilizarea acestui vast arsenal ideologic are ca scop să combată necesitatea istorică și specificul revoluționar al concepției proletariatului, locul și rolul său istoric imprescriptibil, care îi sînt trasate „în modul cel mai limpede și irevocabil de propriile sale condiții de viață precum și de întreaga organizare a societății burgheze..." [19].

6) Primatul va reveni *cunoștințelor teoretice* mai degrabă decît cercetărilor empirice. Teoria va deveni tot mai mult sursă de inovație și suportul principal al deciziilor politice. Pentru Daniel Bell, această caracteristică devine esențialmente definitorie și constituie principiul motor sau axial *(the axial principle)* al „noii societăți" cum era pentru Max Weber ideea de raționalizare.

Această caracteristică stabilită ca definitorie pentru „societatea postindustrială" ilustrează în mod convingător că această doctrină se sprijină pe cercetarea unor aspecte reale ale influenței R.S.T. asupra vieții sociale în capitalism, dar perspectiva ideologică a abordării, legată de pozițiile și interesele burgheziei, escamotează adevărul științific despre perimarea acestei orînduiri, conturează imagini deformate despre conținutul, semnificațiile și implicațiile reale ale R.S.T. „Societatea postindustrială" supraapreciază rolul științei moderne în societate, considerînd-o guvernator absolut și intransigent al tuturor sferelor de activitate, creatoare a unui tip aparte de „determinism științific tehnologic", a cărui acțiune elimină imperfecțiunile existente și anihilează contradicțiile. Caracterul „demiurgic" conferit cunoașterii științifice, posibilitatea sa de a genera o „nouă societate" reprezintă atît o fază a procesului de diversificare a teoriilor mistificatoare despre capitalism, cît și o tentativă de a contracara nemulțumirile unor largi categorii de oameni ai muncii față de flagrantele inechități generate de societatea burgheză. Exponenții acestor teorii se plasează în prelungirea scientismului neo-

[18] Vezi Ovidiu Trăsnea, *Doctrine politice ale capitalismului contemporan*, București, Editura politică, 1977, cap. VIII.

[19] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 2, București, Editura politică, 1958, p. 40.

pozitivist, strădania lor consecventă fiind de a „elibera" gîndirea filozofică de interpretări cu caracter de clasă și de a proclama gîndirea științifică în afara oricăror considerente sau influențe ideologice, politice, morale. Putem sesiza că respingerea criteriilor valorice pe considerentul că perturbă echilibrul sistemului conferă ideii „raționalizării tehnologice" prin *cunoașterea teoretică* un caracter conservator, manifestînd reținere față de orice transformare majoră, îndeosebi față de schimbarea revoluționară a societății. În mod apologetic, realitatea socială actuală a capitalismului este identificată cu rezultatele scontate prin raționalizarea științifică, realitate considerată ca o nouă calitate a orînduirii, aceea de distanțare de caracteristicile social-politice și ideologice prin prevalarea celor tehnico-economice. R.S.T. este tratată ca un fenomen autonom, suprapoziționat față de subsistemele societale. Daniel Bell apreciază că știința reprezintă singura comunitate autocondusă, iar autonomia sa „nucleul etosului și al organizării sale" [20]. Este de necontestat că perfecționarea științei și tehnicii în decursul timpului a permis omului să-și extindă controlul asupra naturii, cum spunea Engels să „ia în stăpînire natura", a transformat relațiile și structurile sociale, a generat un mod nou de a concepe dinamica și legitatea lumii etc. Dar nu este mai puțin adevărat că aportul științei la redimensionarea activității umane s-a realizat *în* și *printr-un* anume cadru social, în interferență cu alcătuirea acestuia și cu mobilurile sale. Influența R.S.T. asupra mediului social nu poate fi absolutizată, ea se poate defini numai ca relație de *interdependență*. Societatea, caracterizată prin trăsături istorice, de clasă, economice, politice, spirituale etc. poate fi uneori factor de frînare, alteori factor de stimulare a progresului științifico-tehnic. Utilizarea capitalistă a cuceririlor R.S.T., în conformitate cu interesele burgheziei monopoliste, reprezintă atît una din modalitățile de supraviețuire a sistemului, cît și o sursă

[20] Daniel Bell, *op. cit.*, p. 379.

majoră de dezorganizare și de amplificare a contradicțiilor, datorită caracterului perimat, limitativ al relațiilor de producție.

Analiza științifică a celei mai înalte forme de existență și organizare, societatea, trebuie să pornească de la premisa că ea formează un complex structural-funcțional integrat, rezultat din interacțiunea unei multitudini de determinări materiale și spirituale, nici una dintre acestea nefiind exterioară sau suprapoziționată absolut în raport cu celelalte. Ca totalitate dinamică, societății îi sînt specifice raporturi multiple, întemeiate pe relațiile dintre baza economică și suprastructură, în modul în care nivelul forțelor de producție într-un moment istoric dat impune schimbarea caracterului relațiilor de producție ; se asigură prin aceasta necesara concordanță a forțelor și relațiilor de producție, sînt eliminate principalele fenomene de disfuncție și se conturează condiții pentru progresul întregului sistem, al fiecărui domeniu în parte. Studiind complexitatea sistemului social, Marx și Engels au fundamentat teza caracterului istoric al orînduirilor sociale, precum și principiul evoluției stadiale a sistemelor parțiale în cadrul aceleiași calități a sistemului global. Originalitatea euristică și metodologică a conceptului de formațiune social-economică, elaborat de filozofia marxistă constă în aceea că, pornind de la caracterul universal al interconexiunii fenomenelor, definește societatea printr-o varietate de fenomene și procese obiective și subiective, la baza cărora stă producția de bunuri materiale în cadrul unui mod de producție determinat. Concepția materialist-dialectică demonstrează că instaurarea unei noi orînduiri sociale este un proces legic, care „nu se bazează nicidecum pe principii inventate sau descoperite de cutare sau cutare reformator al lumii" [21], ci exprimă cerințele profunde ale progresului social. În acest sens, acțiunea revoluționară a proletariatului desființează în mod necesar proprietatea

[21] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 4, București, Editura politică, 1958, p. 479.

privată și exploatarea, instaurează relații economice și social-politice noi, între producători sociali liberi și egali a căror viață socială „care pînă acum li se înfățișa ca impusă de natură și istorie, devine un act liber al lor" [22]. Socialismul devine, astfel, prima orînduire în cadrul căreia „oamenii nu mai sînt obiectul acțiunii oarbe a legităților sociale obiective ; ei sînt chemați să folosească în mod conștient aceste legități, să acționeze în concordanță cu ele, să le dirijeze în scopul dezvoltării societății omenești, corespunzător concepției noi, materialist-dialectice, despre lume și viață" [23].

7) Generalizarea cunoașterii teoretice va duce la crearea unei *tehnologii intelectuale* : în procesele decizionale judecățile intuitive vor fi înlocuite tot mai mult prin analize formalizate (programare pe calculator, analiza sistemică, teoria informației, modelarea cibernetică, teoria jocurilor etc.). Modernizarea metodelor de investigație și decizie este un cîștig incontestabil pentru societatea contemporană, prilejuind mai buna, mai profunda și mai rapida soluționare a problemelor cu care este ea confruntată. Hiperbolizarea aportului unor tehnici și metode decizionale este însă de natură să schematizeze dezvoltarea reală prin minimalizarea sau chiar excluderea corelațiilor dialectice dintre necesitate și întîmplare. „Societatea postindustrială" se manifestă, din acest punct de vedere, ca un mecanism rigid, în care toate relatele pot fi exprimate cantitativ. Tehnicile decizionale nu sînt un scop în sine, după cum nu constituie nici o entitate autonomă față de scopurile societății în care sînt utilizate ; ele poartă „pecetea" mediului social, suportă influența lui și sînt modelate în funcție de obiectivele acestuia. Insistența asupra pretinsei „calități noi" a societății

[22] K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 20, București, Editura politică, 1964, p. 280.

[23] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura politică, 1975, p. 107.

capitaliste prin introducerea și generalizarea „tehnologiei intelectuale" devine suportul justificativ al birocratizării, apreciată ca forma supremă de socializare a indivizilor, de integrare a acestora în colectivitate prin mecanisme impersonale. Diviziunea amplă a funcțiilor și ierarhiilor statale și nestatale, specializarea crescîndă a atribuțiilor de conducere sînt reale, dar ele nu pot servi ca argument în favoarea birocratizării ; dimpotrivă, aceste procese ar trebui să conducă la dispariția ei, lărgind competențele și sfera de cuprindere a conducerii democratice. Marx a pus cu claritate în evidență, încă în *Critica filozofiei hegeliene a dreptului*, faptul că birocratizarea reprezintă reîncarnarea instituționalizată a alienării politice care domină societatea burgheză, o structură tipică pentru realizarea intereselor conservatoare ale burgheziei.

8) În plan normativ, pentru indivizi, accentul va fi pus mai ales pe *noile valori* care favorizează exprimarea și dezvoltarea personalității ; criteriile de „plăcere" (hedonismul), de „laicitate", de umanism și de confort personal vor deveni esențiale. În sfera valorilor sociale, *participarea și pluralismul* vor predomina.

Doctrinele „societății postindustriale" acordă un spațiu larg fenomenului de intelectualizare a vieții sociale, semnificației tot mai mari pe care o dobîndește în economia terțiară cunoașterea teoretică, simbolică. Pentru omul modern, apreciază Daniel Bell, simbolurile culturale conferă sensul autosatisfacției, justificarea de ordin estetic a vieții [24]. Autorul american izolează însă *structura socială* (prin care înțelege în special latura tehnico-economică) de *domeniul politic* și de *domeniul cultural*, considerîndu-le disjuncte :... „schimbările din structura socială nu le *determină* pe cele din politică și nici pe cele culturale" [25] ; incongruența lor este considerată drept cauza principală a contradicțiilor din

[24] Daniel Bell, *op. cit.*, p. 396.

[25] Daniel Bell, *The Cultural Contradictions of Capitalism*, New York, Basic Books, 1976, p. 10.

ultimul secol și jumătate. Valențele sociale ale culturii sînt reduse la rolul științei ; însușindu-și concepția mertoniană despre etica științei, doctrinele „postindustrialismului" conturează imaginea unei științe „pure", eliberată de orice condiționare socială, dominată de spirit universalist, dezinteresat și sceptic-critic.

În această calitate, știința elaborează norme cu valoare de „restituiri folositoare" societății și întreprinderilor și, pe această cale, își realizează rolul mesianic, erijîndu-i pe oamenii de știință în postura de lideri charismatici ai societății.

III. Din trăsăturile menționate se poate lesne constata înrudirea de esență dintre teoria „societății postindustriale" și doctrinele societății „afluenței" sau „abundenței", ale „statului bunăstării generale" [26] și, în genere, cu toate acele doctrine, care, luînd ca punct de plecare R.S.T., se înscriu pe făgașul determinismului tehnologic, folosind argumente de acest tip pentru a trage concluzii în favoarea capitalismului contemporan. Două împrejurări au facilitat orientarea ofensivei ideologice burgheze pe acest făgaș : avansul tehnic relativ al țărilor capitaliste dezvoltate față de țările socialiste, care au pornit, cum se știe, de la un nivel precar de dezvoltare tehnico-economică și creșterea rolului social al științei, lărgirea sferei sale de acțiune în condițiile afirmării R.S.T.

Pornind de la aceste împrejurări și interpretîndu-le *pro domo,* adică într-o manieră denaturată și folosind elaboratele ideologice anterioare, consacrate exclusiv aceluiași țel, exponenții teoriei „societății postindustriale" s-au străduit să fundamenteze ideea că etapa istorică ce urmează capitalismului nu este socialismul, ci un fel de capitalism „transformat", „diferit" (de cel clasic), care ar reuși să depășească contradicțiile sale. C. Losch afirmă, de exemplu : „Se poate spune că societatea postindustrială va ființa cînd acumularea capitalului va fi atins punctul în care viața societății nu mai este o problemă socială majoră — *recte,* cînd sistemul industrial și-a dezvoltat capacitatea de a satisface toate nevoile umane fundamentale. Doar capitalismul a dobîndit acest nivel de productivitate" [27]. Iar în schema triadică a lui Daniel Bell (preindustrială, industrială și postindustrială) ultima treaptă ar fi fost atinsă numai de S.U.A., care devine, astfel, modelul societății viitorului *. Folosind criterii de același gen, Walt W. Rostow trăgea concluzii asemănătoare, încă în 1960, inaugurînd pentru S.U.A., o nouă etapă strategică în lupta ideologi .

Sesizăm însă, mai ales în luc.árile lui Daniel Bell, respingerea declarată atît a ideii de determinism tehnologic, cît și a celei de determinism social, în general. În prefața lucrării din 1973, autorul american afirmă : „Folosesc termenul postindustrial din două motive : în primul rînd, pentru a accentua natura intermediară și tranzitorie a acestor schimbări (în caracterul tehnologiei — n.ns.) ; în al doilea rînd, pentru a sublinia un principiu axial major, cel al tehnologiei intelectuale. Dar asemenea sublinieri nu demonstrează că tehnologia este de-

[26] Vezi Ovidiu Trăsnea, *Doctrina „statului bunăstării generale" : esență și finalitate social-politică,* în „Revista de filozofie" nr. 6/1976 și *Doctrine politice ale capitalismului contemporan,* București, Editura politică, 1977, cap. VI.

[27] C. Losch, *Toward a Theory of Post-Industrial Society,* în M. D. Hancock, C. Sjoberg (eds.) *Politics in the Post-Welfare State,* New York, Columbia University Press, 1972, p. 36.

* Și pentru a ne da pe deplin seama că modelul ideologic, ca și criteriile evaluative pe care le invocă au fost larg însușite nu numai în doctrine, ci și în științele sociale din Occident, oferim următorul pasaj : „În 1976 Comunitatea Europeană ca întreg a devenit o societate postindustrială : pentru prima dată în istorie, o majoritate a forței de muncă din aceste nouă națiuni a fost utilizată în producerea serviciilor și nu în extragerea și prelucrarea bunurilor materiale. Comunitatea a depășit astfel un prag pe care prima națiune care l-a trecut a fost Statele Unite, cu douăzeci de ani mai devreme" — scria politologul Ronald Inglehart de la Universitatea din Michigan și Ann Arbor (S.U.A.). Cf. Roland Inglehart, *Policy Problems of Advanced Industrial Society : Introduction,* în „Comparative Political Studies", vol. 10, nr. 3, oct. 1977, p. 297.

terminantul principal al tuturor schimbărilor sociale... Nu există deloc succesiuni *uniliniare*... Cea mai supărătoare greşeală în ştiinţele sociale constă în a studia caracterul unei societăţi din punctul de vedere al unui singur concept atotcuprinzător, fie el capitalism sau totalitarism şi a-l prezenta denaturat în locul trăsăturilor complexe (particulare şi chiar contradictorii) ale oricărei societăţi moderne sau a presupune că există legi ale dezvoltării sociale conform cărora un sistem social succede altuia cu o necesitate inexorabilă" [28]. În lucrarea din 1976, afirmaţia şi mai categorică — „istoria nu este dialectică" [29] — poate surprinde numai la o analiză superficială.

În ambele cazuri, Daniel Bell se apără acuzînd — respinge *verbal* determinismul, pentru a respinge *orice* determinism şi *orice* dialectică şi mai ales formularea lor în concepţia marxistă, pe care o prezintă denaturat. In opinia sa, dialectica este un produs al secolului trecut, cu aplicabilitate în acea perioadă, dar fără corespondent în secolul nostru. Ea este dominată de conceperea societăţii ca *reţea*, ca *interrelaţii* de elemente, coordonate de un principiu intern cu rol unificator. (Pentru Hegel — *Geist*, pentru Marx — *mod de producţie)*. Pretinsa „depăşire" a acestui „neajuns" al dialecticii marxiste în concepţia doctrinarului american este iluzorie. Ea nu face decît să cadă în greşeala pe care o incriminam mai sus, plasîndu-se pe coordonatele unei cauzalităţi mecaniciste, care sacralizează necesitatea şi respinge posibilitatea unor alternative şi opţiuni în dezvoltare. Pentru marxismul autentic legile sociale au fost întotdeauna legi cu caracter *tendenţial*, iar realitatea a fost interpretată *în* şi *ca devenire*. Orice îndepărtare de esenţa acestei concepţii asupra dezvoltării, nu poate decît să deformeze concepţia dialectică, materialistă şi istorică, şablonizînd legile şi condiţiile dinamicii sociale, instaurînd o schemă rigidă şi net falsă a succesiunii

[28] Daniel Bell, *The Coming....*, p. IX.
[29] Daniel Bell, *The Cultural Contradictions...*, p. 10.

implacabile a anumitor tipuri de societate sau a reproducerii infinite a aceluiaşi tip de societate, în virtutea intereselor clasei dominante. Reproducţia socială, arată Marx, are rolul de a menţine o perioadă de timp mai lungă sau mai scurtă forma istoric determinată a relaţiilor sociale ; în acelaşi timp ea implică şi pregăteşte saltul revoluţionar, trecerea la o nouă calitate, ca urmare a mobilităţii interne a elementelor specifice relaţiilor sociale. Producerea unor repetate disfuncţii în sistemele parţiale induce, la scara întregului sistem, o stare de dezechilibru, limitînd — uneori sever — posibilităţile de menţinere a stabilităţii relaţiilor funcţionale ce caracterizează societatea respectivă. În capitalism, criza de sistem şi noua sa etapă de manifestare constituie o dovadă elocventă a incapacităţii sale de a-şi menţine intacte mecanismele funcţionale, ceea ce face posibilă şi necesară transformarea sa revoluţionară. Elementele unei relative superiorităţi tehnico-ştiinţifice de care beneficiază încă sistemul capitalist nu sînt suficiente pentru a-i asigura perenitatea. Ele devin în timp factori care, într-un context mai larg, impun desfiinţarea orînduirii bazată pe proprietatea privată, pe dominaţia unui grup de privilegiaţi. „Disjuncţia" introdusă de Daniel Bell între sectoarele vieţii sociale este adevărată numai în măsura în care ea semnifică *alterarea profundă a relaţiei de determinare integratoare* în sistemul capitalist contemporan şi accentuarea rolului factorilor destabilizatori atît în ansamblul său, cît şi în subsistemele sale. Lipsa de unitate funcţională a economiei, politicii şi culturii afectează reproducerea sistemului social global capitalist, generează crize din ce în ce mai ample şi mai persistente. Rezolvarea contradicţiilor antagonice ale acestei orînduiri se constituie ca lege obiectivă a evoluţiei sale istorice, guvernînd transformarea sa revoluţionară prin înlocuirea relaţiilor sale perimate cu relaţii socialiste, adecvate cerinţelor dezvoltării ascendente, progresului şi democratizării lumii contemporane. În prezent, existenţa capitalismului ca sistem mondial este ameninţată şi datorită stratificării pe care

el însuși a determinat-o : într-un nivel al economiilor industriale avansate, suprasaturate în ceea ce privește posibilitatea extinderii lor în granițele naționale și un nivel al economiilor slab dezvoltate, a căror exploatare a devenit însă mai dificilă în condițiile în care majoritatea statelor lumii și-au dobîndit independența și tind să și-o consolideze. Corelat cu epuizarea treptată a surselor de reproducere economică și politică a capitalului, criza orînduirii burgheze se manifestă evident și în dezvoltarea considerabilă a forțelor sociale și politice care, pe plan național și internațional, se situează pe poziții antiimperialiste, democratice, progresiste, își radicalizează concepțiile ideologice și modalitățile de manifestare politică. Interferența verigilor sistemului capitalist face ca repercusiunile crizei într-unul din punctele sale să se reflecte și pe ansamblu, accentuînd dezechilibrul general și făcînd necesară transformarea revoluționară.

Doctrinele „societății postindustriale" abordează fenomenele de criză din lumea capitalistă într-o lumină nerealistă, superficial sau deformat, din rațiuni apologetice. Neputînd ignora total crizele multiple, naționale și globale, schimbările produse în raportul mondial de forțe etc., ele sînt nevoite să recunoască existența contradicțiilor, a instabilităților, gravitatea unor procese disfuncționale, dar nu acceptă *semnificația primordială* a acestora, constituirea lor ca expresii ale perimării capitalismului. Într-un studiu de amploare, Daniel Bell recunoaște acțiunea unui asemenea ansamblu de contradicții în societatea nord-americană, încît el determină pierderea legitimității sistemului politic american, implicit a modelului și mobilurilor sociale ale acestuia. Apelînd însă la metoda „disjuncției" domeniilor și la afirmarea cursului „postindustrial" al dezvoltării, politologul american, deși formulează și unele opinii critice, consideră fenomenele de criză ca rezultate firești ale vitezei cu care se produc schimbările în lumea contemporană, cum ar fi „crearea simultană" a unei societăți urbane, a unei politici naționale, a unei societăți comunitare și a unei

lumi „postindustriale" [30]. Identificînd, de asemenea, în multe cazuri caracteristicile S.U.A. cu tendințele dezvoltării planetare, Daniel Bell nu poate să ocolească „criza de credibilitate" a modelului american, confruntat cu o serie de probleme pe care autorul însuși le numește „insolubile" : șomajul, criza instituției parlamentare, creșterea violenței, disjuncția domeniilor vieții sociale, conflictele multirasiale, alienarea intelectualității, umilirea S.U.A. în războiul din Vietnam [31]. Euforia dezvoltării din deceniile trecute, recunoaște Bell, a făcut ca multe din aceste fenomene, care se acumulau treptat în societate, să nu fie luate în considerare, datorită euforiei ideologice a dependenței directe dintre reducerea nemulțumirii și a contestării capitalismului și creșterea nivelului de trai material. Această speranță s-a dovedit în cele din urmă iluzorie. Viziunea autorului american estompează însă cauzele reale, obiective ale „pierderii de viteză" înregistrată de sistemul nord-american, de societatea capitalistă în general. Inadecvarea tot mai profundă a relațiilor de producție bazate pe proprietatea privată și a caracterului forțelor de producție, epuizarea resurselor de surmontare a crizei prin aplicarea principiilor economice keynesiste, limitarea posibilităților de a evita criza prin expansiunea economică și militară de tip imperialist, creșterea opoziției mondiale față de capitalism și imperialism etc. au contribuit la apariția și agravarea noii etape a crizei de sistem capitaliste. Impasul practic al modelului burghez de societate invalidează concepțiile apologetice, amplifică neîncrederea în capacitatea burgheziei de a elabora soluții eficiente. Fără a se desprinde integral de arsenalul ideatic al apologiei capitalismului, sociologul și politologul francez Alain Touraine recunoștea limite serioase în conceperea strategiei dezvoltării pe termen scurt, urmărind profitul imediat. În confruntare cu dimensiunile multiple ale

[30] Daniel Bell, *Instable America*, în *The Cultural Contradictions...*, p. 179.
[31] *Ibidem*, p. 181.

crizei, scrie autorul francez, „noțiunile cele mai profunde ale experienței noastre sociale, culturale și politice nu mai corespund evoluției lumii contemporane, ceea ce ne lipsește de instrumentele de măsură și apreciere necesare evaluării schimbărilor care se prezintă mai mult drept crize decît drept transformări“ [32].

Doctrinele „societății postindustriale“ fac uneori referiri și la mutațiile produse sau pe cale să se producă în raportul de forțe pe plan mondial, străduindu-se să evidențieze tendințele raporturilor interstatale. Ele adoptă însă o viziune mondialistă, convergentistă, încercînd să prezinte evenimentele ca pe o confirmare a ipotezei că umanitatea se va constitui într-o societate mondială, condusă de un guvern mondial și în acest mod vor fi surmontate multe din dificultățile și tensiunile prezentului. Punînd în discuție teza „lumii unice“, doctrinarii „postindustrialismului“ opinează că deși ea este imprecisă, chiar exagerată și a-sociologică în multe dintre formulări, indică totuși o direcție generală, rezultată și stimulată de similitudinea aparatului tehnic cu care operează societățile contemporane. Exagerînd, ca și în alte împrejurări, caracterul universal al R.S.T. și ipostaziind consecințele sale comune în sisteme sociale diferite, doctrinele „societății postindustriale“ deformează puternic conținutul și specificitatea relațiilor internaționale contemporane, tendințele obiective ale evoluției lor, cauzele contradicțiilor ce caracterizează raporturile interstatale. Situîndu-se pe poziții anacronice, apologetice, doctrinarii acestui curent de gîndire se identifică în multe din afirmațiile lor cu concepțiile cosmopolite care neagă necesitatea și viabilitatea contemporană a națiunii și a independenței naționale și încearcă să justifice împărțirea lumii în sfere de influență, dominate de superputeri. Prin sublinierea „necesității“ ca S.U.A. să fie liderul omenirii în calitatea sa de matrice a „postindustrialismului“, D. Bell,

[32] *Au-delà de la crise*, Paris, Seuil, 1976, p. 9.

Z. Brzezinski și alții se apropie considerabil de formulările specifice concepțiilor imperialiste, de genul „realismului politic“. Fără a fi la fel de categoric ca promotorii „realismului politic“, Daniel Bell se referă la influența pe care o exercită S.U.A. pe plan internațional, considerînd-o o fostă hegemonie, actualmente în declin. Mascînd caracterul imperialist al politicii externe americane în perioada postbelică, autorul american apreciază că dominația S.U.A. s-a impus exclusiv datorită avîntului economic și tehnic al acestei țări, care a coincis cu declinul influenței europene asupra altor zone [33]. Cauza principală a diminuării posibilităților de manifestare a politicii imperialiste o constituie reducerea „separării tehnologice“ dintre S.U.A. și celelalte țări dezvoltate și apariția unor probleme de management al resurselor la scară mondială [34]. Autorul citat „uită“ că restrîngerea sferei de dominație a imperialismului este produsul obiectiv al procesului revoluționar mondial care a impus în mai mare măsură respectarea dreptului statelor de a se manifesta ca factori activi ai dezvoltării și progresului social prin emanciparea lor politică și economică. Creșterea rolului maselor în făurirea propriului lor destin, radicalizarea politică a majorității sociale, creșterea influenței ideilor revoluționare și socialiste etc., au creat un nou raport de forțe, reducînd spațiul de manevră al imperialismului. Scăderea influenței sale, „retragerea“ americană din postura de putere mondială — cum o numește Bell — nu este, în fapt, un act de bunăvoință sau cedare, ci rezultatul luptei social-politice a maselor largi, al largului curent anticapitalist și antiimperialist ce caracterizează epoca istorică în care trăim.

Multe din teoriile apologetice care au făcut vogă în deceniile anterioare și-au diminuat considerabil credibilitatea pe măsură ce criza economică, socială, politică, moral-spirituală etc. a capitalismului s-a manifestat cu tot mai multă violență. În cele mai

[33] Daniel Bell. *The Cultural Contradictions...*, p. 200, 215.
[34] *Ibidem*, p. 211—212.

multe cazuri, tonul elogios a fost înlocuit cu aprecierea prudentă sau chiar cu pesimismul accentuat. Încrederea nelimitată în posibilitățile științei și tehnicii de a rezolva orice contradicții a diminuat, cedînd locul întrebărilor asupra decadenței societății capitaliste. Fenomenele de criză s-au repercutat și în plan ideologic. Criza ideologiei burgheze se materializează în atenuarea influenței doctrinelor apologetice, pentru care realitatea nu mai oferă argumente, și în absența unor noi teorii, a unor formulări consistente, coerente, menite să reabiliteze sau să reacrediteze „perenitatea" capitalismului. Așa se explică reactivarea tezelor liberalismului „clasic" și relansarea lor ostentativă ca una din fețetele ideologiei neoconservatoare a imperialismului.

Criza capitalismului reprezintă, în același timp, terenul fertil al afirmării forțelor revoluționare în viața social-politică, la scară națională și internațională ; înarmate cu o ideologie științifică, ele pot să ofere alternative constructive problemelor dezvoltării, pot să-și demonstreze capacitatea de acțiune și creație revoluționară, de transformare revoluționară a societății. În plan teoretic mai larg, actuala stare a lumii confirmă valabilitatea concepției materialist-dialectice și istorice, a socialismului științific asupra modului de evoluție a societății și asupra factorilor care o propulsează. O confruntare atentă cu realitățile economice, sociale, politice și ideologice din țările capitaliste a principalelor coordonate ale conceptului de „societate postindustrială" și o analiză a structurării lor în cadrul teoriei cu același nume sînt de natură să dezvăluie, că pe lîngă puncte de vedere parțial acceptabile, avem de-a face, în ultimă instanță, mai mult cu un mit amăgitor decît cu o realitate istorice ște validată.

„Tehnocrația" — model unilateral de raționalizare a politicii

Paul Dobrescu

Exercitarea puterii politice în epoca contemporană a fost însoțită permanent, deși în mod inegal, de o preocupare menită să o ajute să-și atingă mai bine scopurile, să-și îmbunătățească mai substanțial performanțele ; este vorba despre *procesul larg* de raționalizare a structurilor și funcționării sale. O bogată literatură a apărut în ultimele decenii pe marginea acestui proces de cert interes practic și care prezintă, în același timp, majore implicații teoretice [1]. Numeroși autori au încercat chiar să construiască modele, să ofere variante optime ale raportului în care ar trebui să se afle centrele de decizie politică cu cele de cercetare științifică, puterea, pe de o parte și știința și tehnica, pe de alta. Miezul teoretic al doctrinei tehnocratice îl constituie tocmai modelul pe care ea îl propune în direcția raționalizării puterii politice, viziunea sa proprie despre această raționalizare. Prin însuși acest fapt, ea s-a înscris activ în dezbaterile contemporane de idei, a determinat aprobări și reacții, a stimulat cercetarea în continuare a problemei raportului știință-putere.

[1] De menționat că această problemă este tratată de sociologi și politologi binecunoscuți cum ar fi Max Weber, J. Schumpeter, W. James, Helmuth Schelsky.

Chiar dacă, așa cum vom vedea, modelul tehnocratic prezintă evidente unilateralități, o viziune îngustă asupra procesului raționalizării politice, el ne-a ajutat, totuși, să precizăm mai bine parametrii în care trebuie înțeles procesul de raționalizare a politicii. Ce înseamnă raționalizarea politicii ? Are ea loc doar în urma asimilării cercetărilor de profil ? În ce constă scopul și care este semnificația integrării datelor științei în procesul de conducere social-politică ? Iată întrebări la care răspunsul trebuie formulat cu toată profunzimea, de corectitudinea sa depinzînd și contribuția științei la stabilirea strategiilor de dezvoltare, valorificarea fondului de competență al cercetătorilor și specialiștilor în scopul soluționării problemelor cu care este confruntat un stat modern.

O viziune reductivistă asupra esenței politicului

Conceptul de tehnocrație poate fi abordat din mai multe puncte de vedere. *Ca tip de regim politic,* deci ca un mod de desemnare a titularilor puterii ; în această optică a vorbi despre un regim tehnocratic înseamnă a exclude modurile de recrutare și promovare pe baza apartenenței la o clasă, pe bază de vot sau de ereditate și a introduce numai pe acelea care țin de competența și priceperea oamenilor [2]. În strînsă legătură cu accepțiunea amintită trebuie considerată și cea care privește tehnocrația *ca metodă de conducere,* în această viziune avîndu-se în vedere mai ales modul în care se iau deciziile politice. Înțeleasă astfel, tehnocrația ar reprezenta „un mod de guvernare în care actele puterii sînt întemeiate pe considerațiuni pur obiective sau pe calcule strict științifice" [3]. Majoritatea autorilor care au abordat problema tehnocrației remarcă faptul că un eventual mod de conducere tehnocratică exprimă o tendință de maximă raționalizare a vieții sociale, de excludere din cîmpul deciziei a tot ceea ce nu este obiectiv și cuantificabil — pasiuni, valori, dorințe, tradiții.

Tehnocrația poate fi considerată, în același timp, și *ca o concepție despre lume* vizînd instituirea de strategii raționale atît în raporturile cu natura, cît și ale oamenilor între ei. În acest sens, Daniel Bell remarca : „tehnologia a creat un mod de gîndire care accentuează relațiile funcționale și cantitative. Criteriile sale de performanță sînt cele de eficiență și optimizare, adică de utilizare a resurselor la cel mai redus preț și efort" [4].

Desigur, perspectivele schițate mai sus nu trebuie separate, ci se cer avute în vedere în interconditionarea lor firească. Am putea spune că, în ultimă instanță, ele sînt condiționate de viziunea asupra esenței fenomenelor și proceselor sociale care, în cadrul tehnocrației este cantitativistă și reductivistă. Analizînd societatea din perspectiva strict tehnică sau economică, reducînd în mod cu totul ilegitim complexitatea fenomenelor sociale la latura lor tehnico-economică — e adevărat, foarte importantă, dar care nu epuizează nici pe departe conținutul atît de bogat al noțiunii de societate umană —, tehnocrația nu numai că promovează o concepție unilaterală, îngustă, despre procesul de conducere social-politică, dar îi sărăcește substanțial conținutul, nu-i sesizează specificitatea. Dealtfel, aici se află și unul din punctele majore de pornire ale doctrinei care a putut apărea cînd tehnica era suficient de dezvoltată pentru a putea hrăni visul că o conducere tehnică a societății ar fi mai indicată ; în același timp, tehnocrația nu s-a închegat ca doctrină decît atunci cînd puterea politică și-a evidențiat anumite slăbiciuni ce țineau fie de o criză de sistem, fie de o slabă asimilare și integrare a cuceririlor tehnicii în acest proces. Afirma-

[2] Bernard Gournay, *Introduction à la science administrative,* Paris, Armand Colin, 1966, p. 17.
[3] *Idem.*
[4] Daniel Bell. *The comming of Post-Industrial Society.* New York, Basic Books, 1973, p. 432.

rea doctrinei se datorește deci nu numai unei concepții necritice privind posibilitățile tehnicii de a soluționa probleme sociale, ci cel puțin în egală măsură faptului că nu sesizează specificitatea politicului, necesitățile profunde cărora le răspunde acesta. Fără a avea pretenția să formulăm o definiție, după părerea noastră aceste elemente caracterizează în mod fundamental doctrina. Din ele decurg tezele care alcătuiesc structura, corpul ideologic al doctrinei : reducerea procesului de conducere politică la o problemă pur tehnică ; înlocuirea democrației cu un tip de conducere autoritară ; respingerea noțiunilor de clasă și luptă de clasă etc. Modelul tehnocratic de rațională a politicii traduce în fond această viziune reductivistă asupra esenței politicului.

Nu vom insista asupra celor trei modele de raționalizare a politicii consemnate în literatura de specialitate [5]. Vom puncta cîteva caracteristici ale modelului decizionist doar pentru a înțelege mai bine modelul tehnocratic. Modelul decizionist concepe scientizarea politicii ca o diviziune completă a muncii între experții ce posedă cunoașterea mijloacelor tehnice și conducătorii politici care se concentrează asupra scopurilor și finalităților ultime. Schițat pentru prima dată într-un mod coerent de M. Weber și dezvoltat apoi de J. Schumpeter, de Carl Schmidt — „reprezentantul specializat al decizionismului politic" (Heiner Flohr) — modelul decizionist este inspirat și construit pe dihotomia rigidă scop-mijloc, el limitînd domeniul de intervenție a specialiștilor exclusiv la planul mijloacelor, iar pe cel al politicienilor la cel al scopurilor. Omul de știință nu poate decît să accepte scopurile fixate de politician, el fiind redus la „simplul rol de a da sfaturi" [6], cum spunea Hans Paul Bahrdt. Se neglijează, astfel, faptul că operațiile de pregătire a deciziilor nu sînt acțiuni neutre, pur informaționale. Se neglijează, cu alte cuvinte, situația că specialiștii care pregătesc decizia sînt, cum spunea același autor, „actori într-un proces decizional cu multe trepte" [7].

Modelul tehnocratic reprezintă, într-un fel, imaginea inversată a celui decizionist. De data aceasta, specialiștii au rolul hotărîtor, oamenii politici neîndeplinind decît funcții formale de ratificare a hotărîrilor, de decor în spatele căruia tehnicienii dețin puterea reală. În acest model, raționalizarea tehnică nu se reduce la o gestiune statică a fondurilor și mijloacelor unei națiuni, la executarea sarcinilor fixate de către un stat major politic. „Este vorba — cum sublinia N. Birnbaum — despre raționalizarea deciziei politice însăși, despre desacralizarea politicii ; din reglementarea conflictelor sociale se face o problemă de manipulare tehnică" [8]. Cadrul politic se menține același, dar în interiorul lui inițiativa ar fi trecut în mîinile experților. Parlamentarii și oamenii politici, în măsura în care nici ei nu au fost recrutați din rîndul tehnicienilor, nu pot exercita asupra acestora din urmă nici o autoritate. În fapt, tehnicienii sînt cei care concep și fac politica. Puterea lor se bazează în primul rînd pe faptul că dețin controlul asupra surselor de informație, în așa fel încît avizele lor ar defini opțiunile. Chiar și în postura de executanți, ei dispun de o asemenea marjă de manevră în conducerea afacerilor, încît se spune că, practic, exersează funcții politice. Raportul expert-politician apare răsturnat acum, comparativ cu modelul decizionist. Politicianul devine pur și simplu agentul unei intelectualități științifice, care, în conformitate cu cerințele obiective ale tehnicilor și resurselor disponibile, stabilește strategiile de urmat [9]. Oamenii politici, chiar dacă se mențin în fruntea societății, au cedat inițiativa experți-

[5] J. Habermas, *Toward a Rational Society*, London, Heineman, 1972, capitolul *The Scientization of Politics and Public Opinion*.

[6] Hans Paul Bahrdt, *Wissenschaftlichen Experten in die Politischen Praxis*, în *Politik und Wissenschaft*, München, Verlag C. Beck, 1971.

[7] *Idem*.

[8] N. Birnbaum, *La crise de la société industrielle*, Paris, Anthropos, 1972, p. 102.

[9] J. Habermas, *op. cit.*, p. 63—64.

lor care acționează conform exigențelor analizei științifice și planificării tehnice. Statul însuși dintr-un aparat de promovare și realizare a unor interese de clasă devine, în acest model, instrumentul unei administrări rațională extinse.

„Evaluarea tehnologică" și limitele determinismului tehnic

După cum se poate observa, modelul tehnocratic presupune un progres neîntrerupt al raționalizării politicii, care să se soldeze cu înlăturarea oricărui sistem de valori, de preferințe și aspirații în procesul de conducere. Puterea politică este în fond redusă la o administrare rațională a lucrurilor. Raționalizarea tehnocratică se face cu prețul înlăturării oricărei opțiuni democratice, a consultării maselor. „O administrare tehnocratică a societății industriale ar depriva procesul democratic de luare a deciziilor de obiectul său" remarcă J. Habermas [10]. Publicul nu ar putea, într-o asemenea ipoteză, decît să se refere la competența personalului de conducere. Însăși preferința politică, autentic politică, este lipsită de bază.

Modelul tehnocratic presupune mai întîi o necesitate imanentă a progresului tehnic (Helmut Kraul), faptul că tehnica s-ar dezvolta în mod autonom, conform logicii sale proprii, impunîndu-și cerințele în fața structurilor sociale.

Reprezintă, într-adevăr, inovația tehnologică un proces autonom, care-și dictează propriile condiții de evoluție, independent de cerințele, scopurile și exigențele societății ? La o primă privire, lucrurile par a sta altfel. Ce poate apărea mai firesc decît ca principalele condiții ale unei inovații să fie cuprinse în inovația anterioară, ca progresul științific și tehnic să se hrănească din el însuși ? Într-adevăr, luată particular, o inovație tehnologică poate apărea ca

[10] *Ibidem*, p. 68.

fiind pregătită numai de condițiile tehnice. A gîndi însă procesul evoluției tehnologice ca o variabilă independentă de influența și determinarea socială înseamnă a nu înțelege raporturile ei reale cu cadrul social în care acționează.

Este interesant de semnalat că în ultimii ani s-a conturat o puternică orientare, chiar în rîndul autorilor occidentali, împotriva determinismului tehnologic. Este ceea ce s-a denumit „evaluarea tehnologică". Noua orientare pornește de la implicațiile practice, de la consecințele sociale, ecologice, ale dezvoltării necontrolate a tehnicii. Ca proces în primul rînd intelectual și socio-politic, prin intermediul căruia sînt explorate, evaluate și alese tehnicile care vor fi aplicate și difuzate [11], evaluarea tehnologică oferă argumente interesante și pentru analiza de față.

Savantul american Harvey Brooks — decanul facultății de inginerie și de fizică aplicată de la Universitatea Harvard, președintele grupului O.C.D.E. care a elaborat documentul *Science, croissance et société* (1971), citat adesea ca *Raportul Brooks* — arată că logica tehnologică este comparabilă cu materialul genetic care se transmite din generație în generație. Considerată din unghiul de vedere îngust al unei generații, în cazul nostru al unei singure inovații, logica reflexiei tehnologice pare să fie supusă motivațiilor pur interne. Cînd se are însă în vedere o perioadă mai îndelungată, evoluția tehnicii apare în mod clar determinată de structura și interesele societății. Autorul american apreciază că cei ce susțin că societatea nu poate să influențeze evoluția tehnologiei, ci numai să asigure înfăptuirea ei, au „concepții lamarckiene" în domeniul tehnologiei. H. Brooks se declară „darwinist tehnologic", arătînd că „societatea este cea care face alegerea dintre multiplele soluții pe care logica tehnolo-

[11] Harvey Brooks, *Le processus d évaluation de la technologie*, în „Revue internationale des sciences sociales", volume XXV, nr. 3/1973.

gică le propune“ [12]. În planul deciziei politice care ne interesează, desigur că exigențele tehnice au un rol important în adoptarea hotărîrii, dar nu unul determinant, decisiv. Cum sublinia și H. Brooks, „logica internă a reflexiei tehnice influențează asupra alegerii soluțiilor de fiecare dată cînd o decizie este luată, dar nu într-o manieră decisivă“ [13].

Expresia „evaluare tehnologică“ *(technological assesment)* pare să fi fost pentru prima oară folosită într-un raport întocmit de o comisie de știință și astronautică, organ al Camerei reprezentanților a S.U.A. Emilio Q Daddario, președintele acestei subcomisii, preciza : „Evaluarea tehnologică este o formă de cercetare care oferă responsabililor politici un ansamblu coerent de elemente informaționale. Ea ar fi, într-un cuvînt, un sistem care ar permite formularea de probleme ce interesează și de a obține în timp util răspunsuri corecte. Ea distinge și definește marile probleme, evaluează efectele diverselor moduri de acțiune posibile și prezintă concluzii. Este o metodă de analiză care evaluează sistematic natura, importanța, incidențele și avantajele relative ale unui progres tehnic“ [14].

Chiar și această succintă prezentare relevă faptul că preocupările de evaluare a tehnologiei reprezintă o încercare de a „cîntări“ plusurile și minusurile mai întîi pe plan economic, dar și social și politic ale unei tehnologii sau ale alteia, de a aprecia posibilele consecințe directe și indirecte. Ea constituie o dovadă că la toate nivelurile de conducere s-a accentuat conștiința complexității ramificațiilor pe care le poate avea tehnologia, că sporesc preocupările de a stăpîni din timp fenomenul tehnologic, pentru a obține maximum de avantaje cu minimum de riscuri, pentru a diminua efectele negative. Avînd drept scop să favorizeze o dezvoltare echilibrată și mai acceptabilă pe plan social a tehnologiei,

[12] *Idem.*
[13] *Idem.*
[14] Apud François Hetman, *Etapes dans l'évaluation de la technologie*, în „Revue internationale des sciences sociales“, vol. XXV, nr. 3/1973.

o mai strînsă raportare a acesteia la nevoile umane, evaluarea tehnologică se dovedește a fi nu numai un vast cîmp de investigație ce se oferă cercetărilor sistemice interdisciplinare, ci și o problemă politică de primă importanță.

Din unghiul de vedere al analizei noastre, evaluarea tehnologică reprezintă o abandonare a pozițiilor determinismului tehnologic, un pas în desprinderea de pozițiile sale mecaniciste. Pentru a orienta tehnologia către scopuri dezirabile din punct de vedere social este necesară mai întîi o concepție de ansamblu asupra scopurilor urmărite ; o încadrare a progresului tehnic în anumite coordonate anterior stabilite, precizarea și explicitarea valorilor care le-au inspirat. Dar desigur că, așa cum sublinia și F. Hetman, pentru a evalua trebuie mai întîi clarificate criteriile de evaluare. Și acest lucru conduce la întrebarea esențială „cine va defini criteriile de evaluare ?“ [15] Ignacy Sachs remarca în acest sens că unele sînt prioritățile ce acționează în țările în curs de dezvoltare și altele în țările dezvoltate. Tocmai de aceea, în ultimă instanță, scara de valori în lumina căreia se face evaluarea tehnologică traduce principiile și valorile de bază ale proiectului de civilizație respectiv [16].

După cum am arătat, evaluarea tehnologică este un demers aflat el însuși la începuturi, în plin proces de clarificare și limpezire. Semnificația lui însă trebuie pusă în legătură cu demitizarea rolului tehnologiei, cu creșterea tot mai evidentă a importanței aspectelor sociale și valorice în aprecierea și orientarea diferitelor tehnici, cu necesitatea dezbaterii largi, a instituționalizării dialogului social și în problemele tehnologice care pînă ieri păreau a fi apanajul specialiștilor.

[15] François Hetman, *art. cit.*
[16] Ignacy Sachs, *Developpement, environnement et évaluation des techniques*, în „Revue internationale des sciences sociales“, vol. XXV, nr. 3/1973.

Omul politic și specialistul — parteneri într-un proces de conducere tot mai complex

Deși cerința ca puterea și cunoașterea să meargă mînă în mînă a fost formulată încă din antichitate, de-a lungul timpului, puterea politică s-a situat într-o relație de exterioritate cu știința, raport care în unele perioade a îmbrăcat forma unei evoluții independente, în altele a unor relații de indiferență etc. Dincolo de atitudinea și capacitățile individuale ale guvernanților (care pot ilustra ipostaze dintre cele mai șocante ale relației amintite), absența unei conlucrări sistematice dintre știință și puterea politică a avut și temeiuri obiective. Multă vreme știința nu a oferit rezultate operante din punct de vedere practic, concluziile sale fie rămîneau în plan teoretic, fie aveau un domeniu îngust de aplicare. Politicul, la rîndul său, preocupat să-și mențină prerogativele, căuta să-și atingă aceste scopuri prin mijloace specifice. Această separare între gîndirea politică sistematică și acțiunea practic politică a fost interpretată de mulți gînditori, așa cum remarca Ovidiu Trăsnea, „ca reprezentînd pentru politică — spre deosebire de alte sfere ale activității umane — o adevărată fatalitate, un destin implacabil și, prin urmare, iremediabil“ [17].

Este interesant de semnalat că și în epoca contemporană relația amintită a fost teoretizată și susținută în diferite feluri. Cum remarca același autor, această separare a fost prezentată în spiritul concepției autonomiei valorilor, a opoziției ireconciliabile între știință și politică, de către Max Weber, la începutul secolului, de Julien Freund și H. von Treitschke, în zilele noastre. Am adăuga că în opera majorității reprezentanților decizionismului politic sublinierea și impunerea dimensiunii valorice a con-

[17] Ovidiu Trăsnea, *Corelații între revoluția socialistă și revoluția științifică-tehnică în planul conducerii politice*, în vol. *Revoluția socialistă și revoluția științifică-tehnică*, București, Editura politică, 1975, p. 91.

ducerii și deciziei politice se face cu prețul unui sîmbure irațional, misterios, care ar caracteriza conducerea politică și care ar face ca politica să fie în principiu rebelă față de știință și de procesul de raționalizare.

Începînd cu mijlocul secolului trecut, corelația știință-putere a suferit schimbări importante. O serie de factori a făcut să sporească intensitatea și dimensiunile colaborării dintre cele două domenii. Știința și tehnica, unindu-se tot mai strîns, au căpătat o reală semnificație politică și socială. Viața a arătat că volumul și mai ales eficiența activității economice depind în mod tot mai direct de aplicarea sistematică și unitară a cuceririlor științei, nu numai în domeniul îmbunătățirii tehnicii propriu-zise, ci și în organizarea activității economice, în perfecționarea sistemului său de conducere, de adoptare a deciziilor.

În același timp, se cuvine relevat un fenomen cu un rol deosebit de important în direcția strîngerii legăturilor dintre știință și putere, accelerării procesului de raționalizare a politicii : este vorba de modificările intervenite în sînul statului capitalist, în sfera sa de atribuții și responsabilități, care au făcut ca politica însăși să capete un nou conținut. Astfel, transformarea capitalismului liberal de tip concurențial în capitalism monopolist de stat, intervenția masivă a statului în economie și concentrarea puternică a întreprinderilor, ștergerea treptată a separației rigide între societatea economică și cea politică, fapt ce a determinat pe conducătorii politici să gîndească economic și pe conducătorii din economie să gîndească în termeni politici — sînt numai cîteva din procesele și tendințele care accentuează nebănuit complexitatea procesului de conducere. Faptul că economicul intră în prim planul preocupărilor politicului nu este un lucru cu o semnificație oarecare. Succesul activității economice reprezintă un criteriu esențial al aprecierii activității politice, pentru că succesul economic asigură stabilitate, echilibru, perspectivă și, mai ales, oferă

dovada palpabilă a prosperității. În noile condiții, puterea politică a fost nevoită să-și supună metodele unui sever examen critic, pornind de la noile cerințe și priorități. Chiar dacă nu a procedat la o înlocuire, totuși ea a trebuit să însoțească discursul oratoric cu acțiunea practică, proclamațiile cu realizările concrete, promisiunile cu dovezi concludente. În același timp, au avut loc importante modificări în organizarea și funcționarea sa : întărirea executivului, înființarea unor puternice echipe de consilieri pe diferite probleme ale activității economice, introducerea a diferite tipuri de planificare, urmărind tocmai utilizarea largă a științei în procesul de conducere socială și politică.

Astăzi puterea politică nu-și poate concepe și desfășura propria activitate făcînd abstracție de progresele științei și tehnicii, de implicațiile pe care cuceririle revoluției științifice-tehnice le au în diferite domenii și, în primul rînd, în planul conducerii societății. Mai mult decît oricînd, succesul unui program politic depinde de fundamentarea sa, de munca atentă de investigație ce l-a precedat. Mult mai mult decît altădată, o decizie politică își vădește slăbiciunile provenind din insuficienta corelare cu cerințele științei și tehnicii sau din nesocotirea acestora. Și poate mai important decît toate este faptul că mult mai mulți sînt oamenii care observă asemenea necorelări și disfuncționalități și le înțeleg cauza profundă ; se poate spune că ultimele decenii au plămădit o conștiință civică privind utilizarea științei și tehnicii în conducerea societății, care constituie pentru tot mai mulți cetățeni un element constitutiv al conștiinței politice, o nouă modalitate de apreciere și evaluare a activității de conducere socială. Raționalizarea politicii nu trebuie văzută, prin urmare, ca un fenomen conjunctural sau ca o îndepărtare de la rosturile sale autentice. Ea este expresia unei cerințe profunde a conducerii în zilele noastre, o modalitate fundamentală prin care politica poate face față noilor exigențe și priorități cu care este confruntată.

Subliniind necesitățile profunde cărora le răspunde încorporarea rezultatelor cercetărilor de specialitate în procesul conducerii politice, importanța sa deosebită pentru sporirea eficienței deciziei, se cuvine relevat, în același timp, că aceasta nu asigură prin sine însăși perspectivă și succes unei politici. La asemenea rezultate se poate ajunge numai prin împletirea strînsă și permanentă a științei cu proiecte sociale și valorice, acceptate și susținute de cei ce le înfăptuiesc. Pe de altă parte, nu orice politică poate fi investită cu rigorile științei, poate beneficia de avantajele indiscutabile ale valorificării cercetărilor de profil [18]. Pentru aceasta politica trebuie să se sprijine pe fundamente și principii raționale și realiste, să-și formuleze scopuri și obiective care să poată fi însușite de știință.

Relația dintre știință și tehnică, pe de o parte, și puterea politică, pe de alta, este o relație de complementaritate și ea trebuie concepută, gîndită și înfăptuită din perspectiva caracterului inseparabil al laturilor ce o alcătuiesc. „Politizarea științei și scientizarea politicii — sublinia Valter Roman — sînt două fenomene și procese care se unifică de-a lungul timpului în sensul apropierii lor ; ele converg, dar nu pînă a se confunda, a se identifica“ [19].

Desigur, procesul practic de armonizare a componentelor corelației de care ne ocupăm diferă de la o etapă la alta, de la un model social la altul etc. Unii autori susțin că „armonizarea“ s-ar putea înfăptui prin contopirea celor două laturi și mai ales prin contopirea funcțiilor fiecăreia. Alții, dimpotrivă, susțin că separarea științei de societate, dobîndirea de către aceasta a unui statut de independență ar reprezenta soluția problemei. Ceea ce credem că trebuie accentuat cu deosebită tărie, independent de soluția concretă preconizată, este necesitatea ca valorile pe care le reprezintă și le promovează cele

[18] Vezi Ovidiu Trăsnea, *Corelații între revoluția socialistă și revoluția științifică-tehnică*, op. cit., p. 95.

[19] Valter Roman, *Știința și marxismul*, București, Editura enciclopedică, 1973, p. 32.

două tipuri distincte de activități să se mențină, să se împletească fără a dispărea în procesul colaborării. Multe din dificultățile pe care le cunoaște „societatea de consum" astăzi se datoresc oscilațiilor în această problemă, credinței false acceptate la un moment dat că anumite valori s-ar putea substitui altora, înlăturîndu-le. În felul acesta, s-a ajuns nu numai la o sărăcire a vieții umane, dar se tinde să se acrediteze un model ce preconizează o dezvoltare unidimensională a ființei umane, evoluția sa mai ales în direcția consumului. Tot ceea ce ține de valori autentic umane, de aspirații, de viață spirituală, de dezvoltare culturală a fost diminuat și chiar neglijat. Critica din perspectivă culturală și umană a societății de consum are, de aceea, motive temeinice să conțină accente deosebit de ascuțite. Realitățile social-politice din ultimele decenii au arătat că progresele științei și tehnicii nu pot să rodească cu adevărat decît beneficiind de proiecte și măsuri social-politice adecvate, slujind valori și țeluri umane. Chiar dacă este vorba despre o permanentă colaborare și conlucrare între știință și puterea politică, aceasta nu trebuie să conducă la o dualitate de valori independente în orice condiții ; dimpotrivă, ceea ce se cere este, credem, o viziune și o concepție unitară care să înglobeze seturile de valori respective din perspectiva unor cerințe și nevoi umane și sociale fundamentale.

Să privim mai atent la lumea de astăzi ! Fenomenele și procesele mari care îi marchează evoluția sînt direct sau indirect legate de modul de „armonizare" a dezvoltării științei și tehnicii cu cea social-politică. Fenomene din unele țări care au perturbat profund viața popoarelor respective au drept cauze nemijlocite tocmai discrepanțele și disfuncționalitățile serioase intervenite în cadrul acestui raport, prin subestimarea componentei sociale și umane a dezvoltării.

Este, neîndoielnic, un merit fundamental al modelului tehnocratic de a fi atras atenția cu deosebită forță asupra importanței din ce în ce mai mare pe care o dețin știința și tehnica, procedeele moderne

de prelucrare a informației, de stabilire și evaluare a variantelor de decizii în procesul de conducere socială. Adesea cînd se discută despre modelul tehnocratic se trece cu vederea acest lucru, se uită că acest model s-a constituit ca o reacție la modelul decizionist pentru care, așa cum remarca, nu fără ironie, Heiner Flohr, faptul de a lua hotărîri este mai important decît modul cum se iau aceste hotărîri [20].

Parcurgînd diferite lucrări de specialitate contemporane este surprinzător să constați cît de datori sînt unii autori modelului decizionist care, într-un fel sau altul, s-a transformat într-o mentalitate comună. Se sesizează mai puțin jocul și relațiile mult mai complexe create de epoca contemporană între scop și mijloc, semnificația politică majoră a ascensiunii științei și tehnicii etc. Desigur, oamenii politici vor decide în continuare. Întrebarea se ridică însă în legătură cu calitatea acestei decizii, cu fundamentarea ei riguroasă. Mai ales că, dacă la nivelul planificării economice inserarea datelor științei are un caracter mai sistematic, la nivelul definitivării opțiunilor fundamentale, al deciziei politice propriu-zise, alianța științei nu a devenit în toate cazurile organică, deși acest tip de activitate are o importanță covîrșitoare asupra tuturor compartimentelor sociale. Experiența, vocația, intuiția se cer tot mai mult dublate de metode riguroase care să poată diminua factorul aleator, să imprime actului de conducere perspectivă, precizie, eficiență. Este adevărat că impunerea acestui adevăr se face în cadrul doctrinei tehnocratice cu prețul scump al sacrificării laturii socio-umane a conducerii, a valorilor. Doctrina tehnocratică nu a stăruit și nu a surprins legăturile multiple ale relației știință-societate, nu a evidențiat procesualitatea acestei interacțiuni, caracterul ei dialectic ; ea a privit lucrurile din perspectiva unilaterală a influenței științei

[20] Heiner Flohr, *Uber den möglichen Beitrag der Wissenchaft zur Rationalität der Politik*, în vol. *Politik und Wissenschaft*, München, Verlag, C. H. Beck, 1971.

asupra societății. Astfel, termenii care trebuiau în fond conjugați au fost substituiți unul altuia ; contribuția efectivă pe care știința și tehnica o aduc la raționalizarea procesului de conducere socială a luat în cadrul doctrinei forma scientizării totale a politicii, înlocuirii acesteia cu o tehnică de gestiune rațională ; ascensiunea specialistului spre centrele de decizie a fost interpretată drept o substituire a oamenilor politici de către tehnocrați.

Aici modelul tehnocratic își evidențiază simplismul și superficialitatea concepției sale sociale, pragmatismul îngust, perspectiva tehnică. Este tocmai ceea ce i-a adus ulterior critici severe din partea diferiților autori, inconsistența aserțiunilor tehnocratice fiind elocvent evidențiată de însăși evoluția vieții sociale. Subliniind jocul complex al fixării obiectivelor pe plan social, cerințele încorporării datelor de specialitate în definitivarea variantelor de decizii, autorul vest-german Hans Lenk releva : „Așa-numita scientizare a existenței noastre, îndeosebi a politicii, nu poate fi revocată... nu este vorba despre o scientizare integrală, decizia de judecată, normativă, politică nu poate fi înlocuită printr-o construcție teoretică științifică și prin analiză, ea nu poate fi decît înlesnită în faza de pregătire a ei [21]. Și, mai departe, autorul avertizează asupra netemeiniciei iluziei tehnocratice că mîine experții vor fi cei ce vor lua deciziile politice. „Pure foruri de experți par tot așa de puțin a fi soluția optimă ca micile adunări de partid sau arbitrariul unor conducători izolați" [22]. Planificarea pe termen lung, componentă esențială a conducerii politice, nu poate fi realizată numai tehnocratic, fără perspectivă normativă, valorică ; dar nici numai în mod decizionist, adică în mod arbitrar, insuficient fondat, verificat și controlat. Ea este o sar-

[21] Hans Lenk, *Technocratie als gesellschaftskritisches Klischee* în *Technocratie als Ideologie Sozialphilosophische. Beiträge zu einem politischer Dillema*, Stuttgart, Verlag W Kohlommer, 1973, p. 18.
[22] *Ibidem*, p. 19.

cină comună la care trebuie să participe toți factorii de răspundere, toate competențele — de la experți la generaliști —, toți cetățenii.

Reprezentanții „noii drepte" se situează, după părerea noastră, pe pozițiile celui mai pur model decizionist. Dar ei au dreptate cînd relevă faptul că puterea politică, preocupată prea mult de probleme economice, a pierdut, în parte, din vedere ceea ce îi revenea în mod specific — faptul de a orienta dezvoltarea social-politică în lumina unui proiect, a unor opțiuni valorice. „Politica este o activitate socială specifică. Scopurile politice sînt totuși autonome în raport cu toate celelalte : ele se raportează la idealuri și interese care depășesc simpla existență cotidiană, pura economie, simpla bunăstare materială. Activitatea politică nu se reduce la gestiunea unei afaceri prospere..." [23].

În stilul său alert, L. Pauwels surprinde viziunea unilaterală a acelor oameni politici preocupați în mod precumpănitor de probleme economice și adresează o adevărată filipică discursului politic inspirat de o asemenea viziune. „El (discursul politic — n.s.) nu se adresează unei patrii. El tratează gestiunea întreprinderii-națiune. El nu se adresează cetățenilor, ci membrilor acestei întreprinderi. El nu este un discurs adresat poporului privitor la propriul său destin. El expune bilanțul și proiectele cooperativei producătorilor consumatori" [24].

Gîndirea de stînga reproșează în mod îndreptățit tehnocratismului, pe lîngă eludarea dimensiunii valorice a actului de conducere, faptul că transformă tehnica într-o variantă independentă care ar *dicta* cerințele sale politicii. Astfel se scot în mod misterios problemele de pe terenul politicii pentru a le transpune pe cel aseptic, fără clase, conflicte și tensiuni sociale, alcătuit din rigorile și constrîngerile obiective ale științei și tehnicii. „Ceea ce face im-

[23] *Les racines du futur. Demain la France*, Paris, Masson, 1977, p. 104.
[24] L. Pauwels, *Comment devient-on ce que l'on est*, Paris, Stock, 1978, p. 191.

posibilă luarea în considerare a «dictatelor tehnologiei» — iar pe baza dezvoltării acesteia, posibilitatea unui nou umanism în relațiile sociale — sublinia Santiago Carillo, este tocmai supraviețuirea unor asemenea clase și folosirea tehnologiei de către clasele conducătoare în vederea menținerii exploatării și privilegiilor" [25].

Mulți teoreticieni reproșează tehnocrației faptul de a promova viziuni mecaniciste și cantitativiste, de a nu sesiza diferențele calitative dintre conducerea unei întreprinderi și cea a unei națiuni. Cum releva R. Boyer, „o societate pentru acești înalți funcționari constituie replica întreprinderii la o altă treaptă. Ansamblul nu este mai complex, el este mai întins. În acest caz, soluțiile propuse, scopul de atins pot fi aceleași : este vorba și într-un caz și în altul de a organiza mai bine, atît din punct de vedere tehnic, cît și uman o realitate obiectivă sesizată" [26].

Convergența criticilor, faptul că tehnocratismului i se impută eludarea unor aspecte care formează specificul societății, care țin de caracteristicile sale de conducere și organizare, ilustrează că o asemenea orientare nu poate constitui o soluție.

Nu putem încheia aceste considerații fără a menționa, fie și succint, cîteva din opiniile autorilor români referitoare la integrarea datelor științei în procesul conducerii politice. Istorici, sociologi și politologi precum A. D. Xenopol, Petre Andrei, Dimitrie Gusti au relevat aspecte demne de tot interesul ale acestui raport. În concepția lui D. Gusti, de pildă, organizarea competențelor unei națiuni nu numai că nu se află în contradicție cu valorile democrației moderne, ci contribuie considerabil la sporirea funcționalității sale. Sociologul român găsește accente de vehementă critică împotriva democrației care evoluează către demagogie, care se află sub

[25] Santiago Carillo, *Eurocomunismo y Estado*, Barcelona, Ed. Critica, 1977, p. 18.

[26] Regine Boyer, *Analyse d'crits „technocratiques"*, în „Cahiers internationaux de sociologie", vol. XXVIII, 1969.

influența „aristocrației plămînului", subliniind necesitatea încorporării datelor științei și cercetării în conducerea statului. „Nimic nu este mai important din punct de vedere democratic — subliniază el, decît ca organizarea competenței unei națiuni să fie la baza organizării sale politice" [27].

Dar această conlucrare strînsă dintre competențele științifice și tehnice și factorii politici nu conduce la limitarea prerogativelor organelor puterii și cu atît mai puțin la suprimarea acestora. „Introducerea competenței, *largo sensu*, în organizarea vieții democratice trebuie făcută cu rezerva expresă ca aceasta să nu limiteze parlamentarismul ca instituție și să nu distrugă unitatea morală a națiunii" [28].

*
* *

În spiritul acestor tradiții progresiste, pe baza studierii atente a raporturilor în care se află aspectele sociopolitice și cele științifice în cadrul procesului de conducere politică, o serie de politologi români contemporani, precum Valter Roman, Ovidiu Trăsnea, Constantin Vlad, Ladislau Lörincz, Nicolae Kallós, Cătălin Zamfir adoptă o poziție critică față de viziunea unilaterală a modelului tehnocratic, relevă cerințele specifice ce se ridică în fața deciziei de tip politic. Criticînd modelele care pun cele două laturi în antiteză, care nu sesizează intercondiționarea reciprocă dintre aspectele sociopolitice și cele științifico-tehnice, Valter Roman sublinia că astăzi controlul politic al tehnologiei și controlul tehnologic al unor decizii politice tind să capete un caracter complementar [29]. Abordînd aceeași pro-

[27] D. Gusti, *Organizarea competențelor*, în vol. *Sociologia militans*, București, Editura Institutului social român, 1935.

[28] D. Gusti, *Individ, societate și stat în Constituție* în *op. cit.*, p. 99.

[29] Valter Roman, *Baza tehnico-materială în condițiile revoluției tehnico-științifice* în vol. *Revoluția științifică-tehnică și modernizarea forțelor de producție*, București, Editura politică, 1976, p. 143.

blemă din perspectiva exigențelor specifice deciziei de tip politic, Ovidiu Trăsnea releva că pentru această decizie importante sînt, desigur, toate implicațiile, dar hotărîtoare rămîne concordanța modelului respectiv cu valorile politice fundamentale ale sistemului. „Orice act politic fiind o opțiune care angajează, în ultimă instanță, destinul comunității globale, al națiunii, trebuie să aibă în vedere decizia optimă atît sub raportul eficienței tehnico-științifice, cît și sub acela al concordanței cu valorile și mecanismele democratice“ [30].

*
* *

Partidul și statul nostru acordă o importanță de prim rang dezvoltării științei, utilizării sistematice a progreselor sale în perfecționarea activității economice, a vieții sociale în ansamblu. Considerînd știința drept „factorul primordial al progresului contemporan“, Programul partidului situează cele mai noi cuceriri ale sale la baza edificării societății socialiste multilateral dezvoltate. În documentele Congresului al XII-lea se subliniază limpede că afirmarea revoluției tehnico-științifice este concepută drept o condiție de bază a înfăptuirii obiectivelor majore ale cincinalului actual, a însăși devizei sale de frontispiciu — transformarea acumulărilor cantitative într-o nouă calitate, superioară.

Orînduire ce se edifică în mod conștient, pe baza legilor dezvoltării sociale, utilizarea largă a științei reprezintă pentru societatea noastră o necesitate imperioasă, o cerință fundamentală a construcției sale. Se poate chiar spune că punerea în valoare a superiorității de esență a societății socialiste presupune, ca o condiție esențială, desfășurarea unei activități susținute pentru valorificarea cuceririlor științei și tehnicii în toate domeniile construcției so-

[30] Ovidiu Trăsnea, *Doctrine politice ale capitalismului contemporan*, București, Editura politică, 1977, p. 259.

cialiste : de la dezvoltarea și modernizarea forțelor și tehnologiilor de producție, la cel al conducerii societății, al perfecționării relațiilor și structurilor sociale.

Printre victoriile de prestigiu dobîndite de societatea noastră, în ultimii ani, la loc de frunte se situează și definirea unei concepții de largă cuprindere privind rolul și menirea științei în orînduirea socialistă, fundamentarea bazelor unei adevărate politici în domeniul științei. Identificînd în știință o puternică forță de propulsare a noului, de prefacere profundă a multiplelor domenii sociale, partidul nostru i-a conferit acesteia un rol bine definit, cu responsabilități majore în procesul construcției socialiste.

O expresie elocventă în acest sens o constituie elaborarea și adoptarea de către Congresul al XII-lea a „Programului-directivă de cercetare științifică, dezvoltare tehnologică și de introducere a progresului tehnic în perioada 1981—1990 și direcțiile principale pînă în 2 000“, care asigură un cadru nou, superior, dezvoltării cercetării științifice proprii, racordării ei organice la sarcinile etapei noi, superioare, de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate. Elaborat în deplină concordanță cu strategia dezvoltării economice și sociale a României în următoarele decenii, Programul reprezintă un considerabil pas înainte în ceea ce privește integrarea organică a cercetării cu problemele complexe ale făuririi noii orînduiri, creșterea contribuției științei la progresul multilateral și dinamic al țării.

Referindu-se la acest important document adoptat de către Congresul al XII-lea, la rolul său în stimularea cercetării și aplicarea rezultatelor ei, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia : „Orientarea de bază a programului-directivă o constituie afirmarea revoluției tehnico-științifice în toate domeniile de activitate, creșterea rolului științei în modernizarea economiei naționale, a întregii vieți sociale, în conducerea societății, legarea tot mai strînsă a cercetării de producție, accentuarea contribuției creației științifice românești la progresul multilateral și dinamic al țării noastre, la îmbogățirea tezaurului cu-

noașterii universale, astfel încît deceniul următor să devină cu adevărat deceniul științei, tehnicii, calității și eficienței“ [31].

Desigur, creația științifică originală este concepută ca un instrument în perfecționarea tuturor domeniilor de activitate socială. În cadrul studiului de față ni se pare potrivit să reliefăm îndatoririle ce revin, în lumina documentelor partidului, cercetării din științele sociale la analiza proceselor economico-sociale, inclusiv a celor ce se manifestă pe plan mondial, la perfecționarea procesului de conducere socială, a relațiilor sociale, în conformitate cu cerințele progresului. În condițiile interdependenței crescînde a domeniilor și laturilor societății, pentru a întruni atributele eficienței și operativității, procesul de conducere socială trebuie să se bazeze pe date și investigații științifice, să utilizeze instrumentul de analiză și decizie pe care știința îl pune la îndemînă. Cercetarea din domeniul științelor sociale este chemată în aceste condiții să contribuie într-un mod mai substanțial la fundamentarea științifică a deciziilor, a strategiilor de dezvoltare, să furnizeze concluzii și date necesare factorilor de răspundere, să sesizeze operativ și să analizeze profund tendințe și procese care apar în evoluția socială.

Investirea actului de decizie cu rigoarea științei nu conduce, în viziunea partidului nostru, la o tendință de scientizare totală, de eludare a valorilor politice, ideologice, naționale. Ceea ce caracterizează concepția partidului nostru este tocmai conceperea științei ca un mijloc deosebit de prețios pentru realizarea obiectivelor societății noastre, pentru crearea condițiilor de afirmare și dezvoltare multilaterală a ființei umane, a capacităților sale creatoare. Astfel, raportată și integrată unor valori și țeluri sociale, știința își dezvăluie înalta sa valoare umanistă, capacitatea de a contribui într-un mod autentic la prosperitatea și progresul armonios al ființei umane.

[31] *Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român*, București, Editura politică, 1981, p. 43.

Democrația și drepturile omului în confruntările contemporane de idei

Ladislau Lörincz
Victor Duculescu

Legată de forma de organizare a societății, democrația a suscitat și suscită un interes deosebit atît teoretic, cît și practic. În epoca contemporană — și îndeosebi în ultimele decenii — problema democrației burgheze în ansamblul ei, cît și în variatele aspecte particulare pe care le prezintă fiecare din laturile sale, a stat în atenția generală a cercurilor politice și științifice din țările capitaliste dezvoltate precum și a opiniei publice largi, fiindu-i consacrate lucrări și dezbateri prin care se încearcă nu o dată să se dovedească viabilitatea sistemului capitalist, posibilitatea consolidării lui cu ajutorul ideilor și instituțiilor democratice. În pofida acestei ample preocupări, studierea democrației burgheze se lovește de numeroase dificultăți datorate tendinței ideologiei clasei capitaliste de a interpreta în mod diferit, și de multe ori contradictoriu, acest fenomen. În cazul luărilor de poziții apologetice, predominante în literatura politologică nemarxistă, analiza realităților sociale, lipsită de obiectivitate, urmărește doar demonstrarea unor concluzii politice dinainte stabilite. Pe de altă parte, opiniile critice la adresa unor aspecte ale organizării și funcționării sistemelor politice proprii țărilor capitaliste dezvoltate, deși formulate de multe ori de pe poziții pro-

gresiste, apar ca inconsecvente, iar căile preconizate pentru perfecționarea organizării sociale capitaliste rămîn pe planul unor considerații de ordin teoretic, care, chiar și în cazul în care sugerează unele soluții parțiale, sînt lipsite de eficacitatea necesară reclamată nu numai de interesele maselor largi populare, ci și de amploarea și ritmul cerințelor obiective ale dezvoltării sociale.

Democrația burgheză ca atare, contrar idealului prezentat, a fost și este limitată, caracterizîndu-se printr-o inegalitate socială și economică accentuată. Această contradicție între planul ideal și cel real se află într-o continuă schimbare și poate fi cercetată ca un proces istoric cu tendințe bine conturate în fiecare perioadă istorică și în fiecare țară în parte. Antagonismul dintre esența, exploatarea capitalistă și natura de clasă a democrației corespunzătoare acestei formațiuni sociale este o caracteristică permanentă atît a fazei liberale, cît și a celei monopolist-statale a capitalismului, deoarece atîta vreme cît există proprietatea capitalistă asupra mijloacelor de producție, nu se poate ca puterea politică să nu aparțină și să nu fie exercitată în interesul unei minorități stăpînitoare. Contradicția dintre proclamarea puterii poporului și lipsa acestei puteri în practica politică a statelor capitaliste determină o dublă limitare a democrației burgheze : de clasă și istorică. Realitățile social-politice atestă că democrația burgheză reprezintă una din formele statului capitalist, stat care poate îmbrăca forme extrem de variate, în funcție de condițiile concrete ale luptei și ale relațiilor de clasă, ale contextului internațional. Nu există însă o succesiune logică de la o formă la alta, așa cum nu există nici o formă ce ar permite „îmbunătățirea" orînduirii trecînd peste limitele ei de clasă.

Democrația burgheză nu oferă deci calea rezolvării contradicțiilor capitalismului, „adaptării" lui la condițiile dezvoltării actuale ; ea poate fi mai mult sau mai puțin dezvoltată, poate asigura într-o măsură mai mare sau mai mică dezvoltarea socială, îmbunătățirea temporară a situației economice și

politice a maselor populare ; dar nu poate deveni altceva decît forma cea mai avansată dintre formele de stat specifice capitalismului, stat limitat atît din punct de vedere istoric, cît și din punctul de vedere al esenței de clasă.

I. Democrația burgheză în contextul actual al țărilor capitaliste dezvoltate

Puternica atracție pe care o exercită democrația asupra maselor populare din statele capitaliste dezvoltate constituie un fapt de care ideologia burgheză contemporană nu poate să nu țină seama. Așa se explică fenomenul — rareori constatat — că toate orientările politice din țările capitaliste, cu excepția „noii drepte", se declară, într-un fel sau altul, democratice sau adepte ale democrației. Nici un sistem politic contemporan nu poate să-și permită azi să nu se prezinte aureolat cu principiile democrației. În acest sens, pe bună dreptate remarcă Michel Beaud că : „Niciînd democrația nu a apărut atît de universal acceptată. Cine nu și-o revendică astăzi ? De la democrațiile occidentale la democrațiile populare, de la regimurile de democrație creștină pînă la republicile islamice, de la opozițiile care reclamă revenirea la democrație pînă la regimurile de ordine care promit restaurarea viitoare a vieții democratice. Democrații—alibi, democrații—iluzii, democrații—viguroase..." [1].

Există un complex de factori care înlesnesc autointitularea democratică a diferitelor orientări politice burgheze, care sînt de fapt nedemocratice. Conceptul de democrație este interpretat, tălmăcit și răstălmăcit, atribuindu-i-se asemenea înțelesuri încît se poate afirma cu îndreptățire că nu există alt concept mai controversat în politologie și în confruntările ideologice contemporane. Datorită caracteru-

[1] Michel Beaud, *La démocratie dans le crise*, în „Le Monde Diplomatique", iunie 1980, p. 16.

lui neomogen și neștiințific al definițiilor burgheze ale democrației, fiecare autor ajunge la altă concluzie cînd determină trăsăturile esențiale ale acesteia [2].

În anii '60 conceptul de democrație, exprimat în diferite forme în literatura burgheză, a reflectat *optimismul* datorat prosperității vremelnice și parțiale a economiei capitaliste. Dezvoltarea materială era evidentă, progresul rapid al științei și tehnicii au oferit noi și noi mijloace avîntului industriei, creșterii fără precedent a producției care au stimulat consumul, oferind ideologiei dominante „argumente" în sprijinul acreditării teoriilor referitoare la „societatea de consum". Ideologia burgheză își îndeplinea conștiincios menirea, atestînd îndeplinirea visului său : capacitatea de readaptare și viabilitate a sistemului capitalist contemporan. În aceste condiții, se discutau pe larg problemele legate de planificarea economiei capitaliste, prospectarea viitorului și, pe această bază, eliminarea contradicțiilor sociale, a luptei de clasă, cu alte cuvinte întărirea, consolidarea și prelungirea nelimitată a dominației capitaliste. În același timp, ideologia burgheză a început să recunoască, datorită luptei consecvente pe tărîm politic și ideologic a clasei muncitoare din țările capitaliste, precum și exemplului nou al statelor socialiste, necesitatea și posibilitatea lărgirii conținutului noțiunii de democrație politică, inclusiv existența unor drepturi social-economice. Numeroși autori burghezi recunoșteau nu numai existența drepturilor social-economice, dar le considerau în mod obiectiv condiția realizării drepturilor umane în general. „Ideea esențială a drepturilor economice și sociale, scria M. Duverger,

[2] Cu ocazia unui colocviu consacrat rolului democrației, ținut la Atena în 1977, F. Perroux considera democrația sinonimă cu dialogul ; J. Kahn aprecia că democrația implică un minimum de prosperitate ; Mario Soares vedea o legătură indisolubilă între democrație și Europa (Comunitatea europeană), iar Michel Debré sublinia relațiile națiune-democrație etc. Vezi „Revue Française de Science Politique", nr. 2/1979.

este de a asigura tuturor cetățenilor condiții materiale care să permită exercitarea celorlalte libertăți" [3]. Alături de unii autori cu vederi largi asupra conținutului democrației și legislațiile anilor '60 din țările capitaliste dezvoltate au început să acorde atenție din ce în ce mai mare drepturilor economice și sociale ale cetățenilor, drepturi prevăzute în numeroase documente și tratate internaționale. Se poate menționa astfel dreptul la asistență medicală, la asigurări sociale, la educație etc.

Nu trebuie pierdut din vedere faptul că recunoașterea existenței drepturilor economice și sociale ale cetățenilor, precum și realizarea parțială și sporadică a unora dintre aceste drepturi în țările occidentale avansate purtau și ele pecetea unui caracter în mare măsură limitat, ca și în cazul celorlalte drepturi ale omului, al democrației burgheze în ansamblul ei. Desigur, unele drepturi economice și sociale nu au fost reglementate în interesul exclusiv al cetățeanului, ci în primul rînd în interesul general politic al cercurilor conducătoare, al statului capitalist, cerînd consolidarea orînduirii capitaliste. O expresie juridică a acestei concepții a fost formulată de G. Burdeau, care aprecia că „drepturile economice nu mai sînt drepturi în serviciul persoanelor, ci sînt asemenea unor instrumente care înlesnesc introducerea unei ordini în viața juridică, economică și socială" [4].

Ideologia burgheză a mers chiar mai departe, făcînd legături între democrația politică și cea economică. Limitarea democrației doar la domeniul politico-juridic a constituit timp îndelungat un punct vulnerabil al teoriei democrației burgheze, carență sesizată și de unii exponenți ai ideologiei clasei capitaliste, care în anii '60 și-au multiplicat eforturile de a corela noțiunea de democrație economică — considerată un domeniu propriu democrației socia-

[3] M. Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionel*, Paris, P.U.F., 1960, p. 211.

[4] G. Burdeau, *Les libertés publiques*, Paris, 1961, p. 337—338.

liste — cu condițiile specifice ale capitalismului contemporan. Numeroase constatări judicioase emise în literatura burgheză din această perioadă atestă recunoașterea legăturii indisolubile dintre democrația politică și democrația economică. „Democrația politică fără democrație economică este incompletă, dar democrația economică fără democrație politică este imposibilă“ [5], scria Sidney Hook. Într-o altă formulare, prin sensul economic al democrației se înțelege crearea unor condiții ce tind spre diminuarea inegalităților sociale, în favoarea elementelor sociale considerate defavorizate sau stabilirea unei corelații între sistemul politic și sistemul economic capitalist care să facă posibilă adaptarea democrației burgheze la cerințele vieții contemporane, „transformarea“ pe plan teoretic, a capitalismului inuman în capitalism „uman“, în „social-capitalism“[6].

Discuțiile în jurul democrației economice încercau în fond să elimine carențele devenite atît de evidente ale democrației politice burgheze, invocînd ca argument rezultatele pozitive, vremelnice și parțiale, obținute de unele țări capitaliste datorită conjuncturii economice favorabile. În aceste împrejurări, ideologia oficială tocmai avansa conceptele de „participare“, de „planificare“ a economiei, prezentînd societatea capitalistă ca alternativă optimă a organizării și dezvoltării sociale capabile să asigure mersul ascendent al omenirii. Așa s-a ajuns în anii '60 la ideologia și practica politică a „statului providență“, a „statului bunăstării generale“, intens vehiculată de teoreticieni și politicieni burghezi, ideologie devenită element fundamental în legitimarea întregii orînduiri politice.

Criza actuală a capitalismului contemporan determină restructurări importante în toate domeniile

[5] Sidney Hook, *Political Power and Personal Freedom*, Ed. Collier C. Books, New York, 1965, p. 54.

[6] Ossip K. Flechtheim, *Das Dilema der Demokratie*, în „Archiv für Rechts und Sozial Philosophie“, XLIX, nr. 2—3 /1963, Hermann Luchterhand, Neuwiet am Rhein, Berlin, p. 230.

vieții economice și social-politice, ceea ce are repercusiuni și asupra teoriilor și practicilor privitoare la democrație.

Optimismul exagerat și chiar euforia multor ideologi au fost brusc și brutal dezmințite, mai întîi de evenimentele din 1968 (mișcările studențești etc.), apoi de manifestările tot mai grave ale recesiunii și crizei instaurate începînd din 1973—1974. Inflația, șomajul, criza energetică, penuria materiilor prime, competiția tot mai acerbă pe piața mondială, reducerea creșterii producției industriale la (sau sub) cota zero, reducerea nivelului de trai etc. au creat o situație nouă în lumea capitalistă. Între altele s-a spulberat și eșafodajul minuțios și timp îndelungat construit al ideologiei burgheze privind posibilitatea realizării democrației politice și economice bazate pe realitățile capitaliste. În condițiile noi au crescut în mod inevitabil în lumea capitalului tensiunea socială, contradicțiile antagoniste inerente acestei lumi. În aceste împrejurări cercurile conducătoare au recurs și recurg tot mai frecvent la constrîngerea statală, la restrîngerea treptată a sferei de manifestare a democrației burgheze. Nu sînt deloc întîmplătoare în acest context nici apariția și proporțiile actuale ale violenței, ale terorismului ca armă politică în principalele state capitaliste. Concesiile anterioare obținute de oamenii muncii, de forțele democratice sînt treptat lichidate, se întărește controlul politic al cercurilor conducătoare asupra mijloacelor de informare de masă, asupra educației puse în slujba manipulării maselor. Concomitent, legislația înăsprită este îndreptată împotriva mișcării muncitorești și democratice, iar metodele dominației ideologice sînt îmbinate tot mai des cu măsuri diversioniste, represive.

Cum reflectă ideologia burgheză această nouă situație ? Reacțiile sînt, desigur, neunitare, fiecare autor exprimînd interese, stări de spirit diferite în forme specifice. Nici aspectul propagandistic nu trebuie pierdut din vedere atunci cînd unii reprezentanți ai ideologiei burgheze încearcă salvarea aparențelor și mimează, atît cît se mai poate, opti-

mismul. Cu toate acestea, se întărește tot mai mult poziția critică față de realitățile existente, se recunoaște tot mai frecvent că în statele capitaliste dezvoltate societatea este blocată și, prin urmare, incapabilă să găsească soluții de ieșire din actualul impas.

Democrația burgheză apare în lumina acestor critici exprimate îndeosebi în cursul campaniilor electorale din S.U.A., R. F. G. (ce au avut loc în ultimii ani) ca un mecanism rafinat, o modalitate de a goli suveranitatea populară de conținut, un mod de legitimare a exproprierii puterii de către cercurile conducătoare. „Democrația nu este nimic altceva în epoca noastră — scrie André Fontaine — în practică decît o delegare a puterii efectuată în favoarea unui mare partid, partid care este stăpînul incontestabil al statului“ [7]. Democrația rămîne, în concepția autorului, un mijloc de dezamorsare a violenței manifestate în lupta politică prin instituționalizarea tendințelor de abuz de putere, localizate și în cei trei stîlpi ai puterii : birocrația, tehnocrația, instituțiile militare și polițienești. Transferul suveranității de la popor la instituțiile politice (parlament) este pe deplin justificat întrucît alegătorul, respectiv poporul, este considerat de același autor incompetent și iresponsabil în luarea unor decizii ce privesc problemele fundamentale ale vieții sociale contemporane. Tot ce este rezervat cetățeanului, corpului electoral, se rezumă astfel la exprimarea încrederii într-o idee, într-o orientare sau chiar într-un om.

Între observațiile critice la adresa caracteristicilor actuale ale democrației burgheze un loc distinct ocupă personalizarea accentuată a puterii în dauna instituțiilor democratice. Sistemele prezidențiale burgheze au modificat întregul mecanism al democrației burgheze. Astfel, campaniile electorale trec pe lîngă problemele sociale cele mai grave și se transformă într-un veritabil duel între candidații la

[7] André Fontaine, *La démocratie bien temperée*, în „Le Monde“ din 26 iunie 1980.

președinție. În urma concentrării puterii în instituții prezidențiale a slăbit mult inițiativa și rolul parlamentului, organul legislativ fiind dominat de majoritatea parlamentară. Alegerea șefului statului prin sufragiu universal „sterilizează“ viața instituțiilor politice prin instituționalizarea unui prezidențialism imperial lăsînd în urmă numai un „parfum“ de democrație.

Greutățile economice tot mai mari duc la reliefarea contradicției evidente între normele formal-egalitare ale vieții sociale și practicile tot mai mult inegalitare în tratarea diferitelor pături sociale. Slăbirea integrării sociale prin familie, colective de muncă etc. sînt compensate prin integrarea la nivel de sistem — prin limitarea formelor legale ale contestației, prin punerea în evidență a avantajelor dreptului și a ordinii în raport cu dezorganizarea și absența normelor. Puterea exagerează pericolul delincvenței și violenței pentru a fi acceptată ca un garant al „securității“ [8].

Un alt domeniu al criticii exprimate la adresa democrației burgheze actuale este acela al *sistemelor electorale*. Această instituție pune alternative false care nu corespund intereselor și voinței majorității populației. Alegătorul nu alege între concepții, programe și priorități, ci între *persoane*, candidați care nu prezintă programe precise, angajamente, alternative clare asupra problemelor esențiale. Alegerile decurg sub controlul și orientarea unor cercuri politice și financiare puternice care prin metode rafinate manipulează opinia publică, potrivit practicilor marketingului politic. După euforia artificială creată în jurul alegerilor, alegătorii nu dețin nici un control real asupra conducerii destinelor țării și se dezvăluie scopul urmărit : cetățeanul tăcut, supus care și-a pierdut orice iluzie pînă la alegerile viitoare.

Nu de puține ori lucrări de sinteză care analizează tema pe care o discutăm și unele dintre cele

[8] Jean-Marie Vincent, *La stabilité inquiète de la République Fédérale*, în „Le Monde Diplomatique“, mai 1980.

mai reprezentative cercetări ce i-au fost consacrate în ultima perioadă mărturisesc „incoerența unui mare număr de modele politice : confruntate cu societăți eminamente conflictuale și în care domnește adesea violența, ele tind toate, pe diferite căi, să excludă (...) fenomenul de putere, în scopul de a justifica fără încetare și în ciuda faptelor care o dezmint existența unui consens..." [9]. Ca atare, scrieri de inspirație consensualistă constată, la capătul demersului, în locul armoniei, prezența conflictului între clase și pături sociale, între indivizi, iar pe plan politic eliminarea cetățeanului din procesul de luare a deciziilor, masele fiind chemate doar să voteze. Consemnînd această stare de lucruri, Pierre Birnbaum conchidea reafirmînd și el din nou că „democrația este sistemul politic în care poporul exercită suficient control pentru a fi capabil să schimbe conducătorii, dar insuficient pentru a conduce el însuși" [10].

Dreptul de vot, după o caracterizare a lui Alvin Toffler, dă iluzia egalității, iar alegerile — iluzia alegerii. Prin acest joc simbolic alegătorul comandă, poate alege sau revoca pe conducători. Dar guvernul reprezentativ ce pare a fi expresia democrației perpetuează inegalitatea, el fiind în realitate un guvern pseudo-reprezentativ. „Corpul electoral este periodic admis să aleagă dintre candidații dați, după care mașina democratică formală este readusă la tăcere" [11]. Referindu-se tot la semnificația alegerilor parlamentare, André Fontaine scria : „Democrația nu este mai mult aici, decît un paravan al oligarhiei, mijloc de confirmare din timp a legitimității sale" [12].

Fenomenele de criză și consecințele lor, tensiunile sociale reapărute cu o nouă intensitate în anii '70

[9] Pierre Birnbaum, *La fin du politique*, Paris, Editions du Seuil, 1975, p. 111.
[10] *Ibidem*, p. 228.
[11] A. Toffler, *La troisième vague*, Paris, Editions Denoël, 1980, p. 541.
[12] André Fontaine, *op. cit.*

au dus nu numai la modificări importante ale funcțiilor instituțiilor democrației burgheze, dar și la o nouă viziune asupra corelației dintre democrația politică și democrația economică. Inegalitățile sociale care nu au fost aplanate în perioada prosperității vremelnice a anilor '60, în condițiile fazei actuale a crizei capitalismului, s-au reprodus sub forme noi și s-au intensificat sub toate aspectele. Alături de muncitorii prost remunerați au apărut armata numeroasă a șomerilor, precum și cei peste 12 milioane de muncitori emigranți, defavorizați. În legătură cu aceasta, în literatura de specialitate se subliniază că, pentru aceste categorii de oameni, deteriorarea condițiilor economice, sociale și culturale s-a asociat cu inegalitatea politico-juridică tot mai pronunțată. Deci, nu este întîmplătoare preocuparea permanentă a ideologiei oficiale de a masca inegalitățile sociale tot mai pronunțate din țările capitaliste dezvoltate.

Dacă democrația autentică presupune o îmbinare armonioasă a libertății cu egalitatea, politologia burgheză întîmpină greutăți de neînvins în privința îmbinării, în cadrul conceptului de democrație, a libertății și egalității.

Contradicția dintre libertate și egalitate în capitalism este consemnată chiar și de literatura burgheză : libertatea — în sensul de libertate de acțiune a proprietarului capitalist — duce inevitabil la inegalitate, iar egalitatea generează în mod necesar limitarea libertății astfel concepute. Între aceste două fenomene există deci, efectiv, un raport invers proporțional : cu cît crește libertatea, cu atît crește și inegalitatea, iar cu cît crește egalitatea cu atît se ajunge la limitarea libertății. Astfel, în concepția americană consacrată democrației se pune accentul pe libertate, liberalii preocupîndu-se mai mult de egalitate. În viziunea lor, egalitatea se confundă, este absorbită de libertate, egalitatea fiind recunoscută numai în domeniul politic (egalitatea politică restrînsă la votul egal și egalitatea șanselor). Negarea totală a egalității economice duce însă inevitabil la o practică socială profund inegalitară.

Inegalitatea existentă în societatea contemporană a stat în atenția lui V. Giscard d'Estaing care, după ce sublinia reducerea inegalităților sociale în anii 1950—1970, nu putea să nu releve existența unor zone întinse ale inegalității în societatea franceză. Păturile populației sărace, inegalitatea femeilor, inegalitatea șanselor la educația copiilor, starea precară a celor în vîrstă atestă faptul că unii, cei excluși de la repartiția avuției, trăiesc foarte modest, în timp ce alții, care nu produc, trăiesc exorbitant din munca altora [13].

O interesantă radioscopie a democrației burgheze exemplificată prin manifestarea ei în S.U.A., a fost realizată de Robert A. Dahl [14]. Constatînd că realizările democrației burgheze sînt, de regulă, departe de promisiuni, autorul propune ca, pentru a evita neînțelegerile, sistemul politic să fie denumit poliarhie spre a se deosebi de sensul ideal al democrației. Potrivit constatării autorului, toate sistemele politice sînt destul de departe de a realiza conducerea de către popor bazată pe consens și egalitate politică întrucît în realitate are loc o împletire a elitelor cu democrația (fenomen denumit poliarhie). Poliarhiile diferă de guvernarea hegemonică a elitelor prin faptul că se asigură condițiile unei opoziții, precum și existența competiției dintre liderii politici pentru a obține investitura cu sprijinul majorității în alegeri. La baza democrației autorul așază principiile consensului și egalității politice fără a recunoaște egalitatea economică drept parte a conceptului și practicii democrației. Autorul consideră principalele neîmpliniri ale democrației, respectiv poliarhiei americane, inegalități cum sînt : inegalitatea tradițională instituționalizată împotriva unor minorități rasiale (afro-americani, indieni, cicanos, orentali), inegalități de avere și venit, inegalități în educație și inegalitate în ceea ce privește autoritatea discreționalã [15].

Grava criză economică, înăsprirea accentuată a concurenței pe piața internațională obligă cercurile conducătoare din principalele state capitaliste să caute noi mijloace de atenuare, dacă nu de ieșire din criză pe seama oamenilor muncii. În aceste condiții s-a conturat un curent ideologic puternic care cere nu numai critica, dar și revizuirea conceptului și practicilor democrației burgheze din anii '60. De fapt, este vorba de restrîngerea conceptului de democrație — în sensul abandonării încercărilor anterioare de a lărgi conceptul burghez al democrației — prin eliminarea democrației economice și sociale concomitent cu limitarea democrației politice. În acest context, sînt condamnate „excesele" democrației anilor '60 în urma cărora mișcările democratice și populare au obținut concesii importante. Practicile noi utilizate în ultimii ani în statele capitaliste dezvoltate cum ar fi înăsprirea legislației (limitarea dreptului la greve, restricții ale drepturilor sindicale), reducerea sectorului public al statului etc. indică întărirea puternică a rolului statului în impunerea unei noi discipline sociale dorită de cercurile conducătoare. Aceste tendințe, insecuritatea care le însoțește, neliniștea și angoasa care sporesc, în special în rîndul tinerilor, implică — cum arăta Michel Beaud — întărirea constrîngerii statale și deci „o nouă reducere a spațiului democrației... concretizată în controlul din ce în ce mai sever al informației de masă (TV, radio, presa), însoțit de o oarecare toleranță față de publicațiile elitare sau marginale ; depolitizarea în profunzime a opiniei prin folosirea combinată a divertismentelor (sport, jocuri, loto, jocuri televizate) și a angoasei (războiu, crize, crime) ; abandonarea din ce în ce mai vizibilă a valorilor republicane fundamentale cum ar fi sentimentul apartenenței la stat și interesul general ; ruptura intransigentă între public și privat (pentru averile politicienilor, cariera funcționarilor),

[13] V. Giscard d'Estaing, *La démocratie française*, Paris, Fayard, 1976. p. 32—33.

[14] Vezi Robert A. Dahl, *Democracy in the United States : Premise and Performance*, second editions, Ed. Rand Mc. Nally & company, Chicago, 1973, p. 436.

[15] *Ibidem*, p. 39.

transformarea aleşilor locali şi a cetăţenilor în clientelă de asistenţă ; dar şi recurgerea accentuată la legislaţiile de excepţie şi represiuni selective. Astfel, faţă de contestaţia violentă şi terorism, guvernele din S.U.A. (împotriva Black Panthers), Italia şi Germania occidentală au ştiut să găsească sprijinul unei importante părţi a opiniei pentru a sistematiza represiunea şi a-i extinde ameninţarea“ [16].

În condiţiile actuale atît problema egalităţii, cît şi a libertăţii se discută în termeni noi în ideologia burgheză. Distribuirea veniturilor se pune în legătură directă şi exclusivă cu talentul şi capacitatea înnăscută a oamenilor făcînd abstracţie totală de exploatarea existentă în capitalism şi de aici se ajunge la concluzia că într-o societate deschisă inegalităţile ocazionale şi reale nu sînt incompatibile cu năzuinţa burgheziei de „egalitate“. De aici rezultă că :

1. răspunderea pentru inegalitate nu incumbă societăţii, ci individului ;
2. statul trebuie să reducă asistenţa acordată dezmoştenitilor, întrucît ajutorul prin definiţie este ineficace fiindcă umflă birocraţia ;
3. eroarea radicalilor constă în crezul că există o soluţie pentru toate problemele ;
4. întrucît egalitatea şi libertatea intră în conflict, cel de al doilea termen trebuie să prevaleze [17].

2. Problema drepturilor omului în confruntările de idei

Drepturile cetăţeneşti constituie una din laturile constitutive, fundamentale ale democraţiei. Orice sistem de organizare social-politică este nevoit să reglementeze, pe de o parte, forma de organizare şi de funcţionare a organelor puterii, atribuţiile şi prerogativele lor, iar pe de altă parte, locul şi rolul social-politic al cetăţeanului, al individului în acest sistem. Regimurile antidemocratice investesc puterea de stat cu atribuţii deosebit de largi, aproape nelimitate din punct de vedere politic şi juridic, în dauna drepturilor omului. Superioritatea organizării politice socialiste constă tocmai în faptul că ea asigură un echilibru armonios între sfera de intervenţie a statului şi sfera de manifestare, ori activitate rezervată cetăţeanului. Unitatea reală a celor două sfere mai sus amintite poate fi realizată numai în cadrul democraţiei autentice, care se extinde, se adînceşte şi se dezvoltă necontenit, în condiţiile socialismului.

Există o gamă largă de drepturi şi libertăţi, cu variaţii considerabile de la un stat la altul, marcînd, în condiţiile societăţii capitaliste, contradicţii evidente între drepturile şi libertăţile declarate şi cele real asigurate.

După cum se ştie, drepturile omului constituie în prezent obiectul unei largi arii de confruntări ideologice între diferite doctrine, concepţii şi şcoli de gîndire, ocupînd un loc dintre cele mai importante în ampla dezbatere ce caracterizează epoca contemporană. Obiectul discuţiilor cu privire la drepturile omului îl constituie conceptul însuşi, conţinutul acestor drepturi, modalităţile de acţiune pentru implementarea lor, eficienţa sau ineficienţa modelelor tradiţionale de protecţie a drepturilor omului.

Conceptul tradiţional de drepturi ale omului a fost elaborat, după cum se ştie, într-o anumită epocă de dezvoltare socială, în perioada luptei burgheziei în ascensiune împotriva feudalismului şi se caracterizează, în consecinţă, printr-o serie de dimensiuni specifice acestui moment istoric. După cum se cunoaşte, declaraţiile burgheze de drepturi se referă în special la necesitatea protecţiei împotriva absolutismului, la protecţia dreptului de proprietate şi la unele elemente de apărare a drepturilor politice, caracteristice condiţiilor în care aceste drepturi se afirmau în lupta pentru sfărîmarea cătuşelor orînduirii feudale.

[16] Michel Beaud, *La démocratie dans la crise*, în „Le Monde Diplomatique“, iunie 1980, p. 16—17.

[17] Vezi *Le nouvel ordre interieur*, Paris, Edition Atari Moreau. 1980, p. 128.

Noile realități ale epocii noastre solicită, evident, o „regîndire" a datelor fundamentale și mai presus de orice o asemenea concepție asupra drepturilor omului care să dea expresie realităților epocii contemporane, cerințelor noi care se fac simțite în viața politică, socială, economică a fiecărei țări. Din păcate însă, gîndirea politică occidentală a făcut prea puțin pentru a dimensiona conceptul însuși de drepturi ale omului în funcție de aceste realități, pentru a-l pune de acord cu actualele particularități și a-i aprofunda conținutul progresist. „De pe timpul lui Hobbes și Locke teoreticienii politici liberali și-au făcut un scop primordial din a examina relațiile dintre individ și stat" — constată profesorul Vernon Van Dyke din Iowa, cu prilejul unui colocviu în legătură cu drepturile omului, organizat de Universitatea Notre Dame din Indiana (S.U.A.) [18]. „În Europa au fost stabilite standarde pentru a proteja drepturile omului, care sînt amenințate în mod sporit de puterea crescîndă a statului modern" — apreciază și Arthur H. Robertson, fost director al Direcției drepturilor omului din Consiliul Europei, în prezent profesor de drept la Universitatea din Paris [19].

Neînțelegerea dimensiunilor moderne ale conceptului de drepturi ale omului se reflectă în faptul că gîndirea politică occidentală pune încă pe primul plan al importanței anumite priorități care, dacă erau caracteristice pentru epoca afirmării primelor declarații de drepturi, sînt departe de a constitui priorități absolute în zilele noastre.

După cum subliniază, aducînd argumente temeinice, peremptorii, tovarășul Nicolae Ceaușescu : „În problema drepturilor omului, unii caută să deplaseze accentul principal pe laturi mărginașe sau pe aspecte formale, urmărind în esență să abată atenția de la gravele anomalii sociale care afectează

[18] *Human Rights and American Foreign Policy*, edited by Donald P. Kommers and Gilburt D. Loescher, Indiana, University of Notre Dame Press, 1979, p. 36.
[19] *Ibidem*, p. 16.

fundamental omul în capitalism" [20]. Literatura politică elaborată de pe pozițiile teoriei socialismului științific a pus în lumină, cu deosebită vigoare, ideea că „Drepturile și libertățile individuale nu pot fi rupte de contextul economico-social și de natura orînduirii sociale care le condiționează" [21], că drepturile omului „nu constituie o problemă izolată", ci „o funcție a regimului politic al țării respective" [22], realizarea drepturilor omului fiind întotdeauna „condiționată sub raport social" [23]. De aceea, în lucrările de specialitate din Occident conceptul drepturilor omului — larg folosit ca mijloc de propagandă externă de o serie de țări — este de fapt redus ca semnificație la aspecte care, dacă nu sînt chiar de neglijat, nu redau în nici un caz, nici pe departe, laturile sale într-adevăr esențiale.

Așa, de pildă, într-un studiu consacrat relațiilor Est-Vest, politologul suedez Karl Birnbaum consideră că pe primul plan al priorităților s-ar situa în epoca noastră „garanțiile apărării cetățeanului individual... în special pentru a-l proteja pe acesta împotriva încălcării drepturilor și libertăților civile fundamentale" [24]. Insistența proiectării drepturilor fundamentale ale omului pe primul plan se coroborează tot mai mult în gîndirea occidentală cu încercarea de a estompa, dacă nu de a minimaliza, importanța drepturilor economice și sociale. „Pentru lumea întîia, conținutul drepturilor omului

[20] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 16, București, Editura politică, 1979, p. 543.
[21] I. Ceterchi, A. Bolintineanu, N. Androne, *Drepturile omului în lumea contemporană*, București, Editura politică, 1980, p. 15.
[22] Boris Spassov, *Human Rights in Socialist and Bourgeois Democracy*, în „Mejdunarodnî otnoșenia", Sofia, 1979, p. 81.
[23] Adam Lopatka, *Soțialisticeskaia konțepția prav celoveka*, comunicare prezentată la conferința științifică internațională „Democrația și libertatea individului în societatea socialistă", Moscova, 24—25 octombrie 1980, p. 4.
[24] Karl E. Birnbaum, *Human Rights and East-West Relations*, în „Foreign Affairs", vol. 55, nr. 4/1977, p. 783—784.

va fi întotdeauna definit prin drepturile civile și politice. Drepturile economice și sociale sînt considerate derivate ; ele sînt importante, dar nu se ridică la nivelul de semnificație al acelor drepturi pe care se întemeiază adevărata legitimitate a statului", afirmă Rita Hauser, participantă la reuniunea menționată, organizată de Universitatea Notre Dame [25]. Formulînd un punct de vedere asemănător, profesorul Maurice Cranston, într-o monografie consacrată drepturilor omului, chiar încearcă să facă o clasificare a acestor drepturi în drepturi juridice și drepturi morale, fiecare dintre aceste categorii divizîndu-se în mai multe grupe potrivit unor criterii stabilite [26].

Asemenea încercări și clasificări reflectă, desigur, realitatea că în țările capitaliste dezvoltate drepturile omului nu sînt în egală măsură drepturi ale tuturor, dar, dincolo de această circumstanță, pune în lumină faptul că, deși în Occident au fost elaborate pentru prima dată documentele referitoare la drepturile omului, nu se întîlnește o concepție generalizatoare care să definească cu precizie conținutul acestor drepturi, să determine anumite priorități, să evidențieze conexiunea dintre drepturile omului în sensul lor real și corect înțelese și întreaga dezvoltare economică și politică a unei societăți.

Ar fi, desigur, greșit să se susțină că în momentul de față în țările capitaliste occidentale nu se fac simțite și anumite încercări de a depăși distincția tradițională între drepturile civile și politice, pe de o parte, și drepturile economice și sociale, pe de altă parte, că nu s-ar manifesta și o anumită tendință de a recunoaște măcar nominal existența drepturilor economice. Cunoscutul specialist francez, profesorul Georges Burdeau, referindu-se la dreptul social, aprecia, pe drept cuvînt, că acesta „nu poate să fie perceput în natura sa profundă decît

[25] *Human Rights and American Foreign Policy*, p. 89.
[26] Maurice Cranston, *What are Human Rights ?*, New York, Taplinger Publishing Co., Inc., 1973, p. 19—24.

ca un drept de clasă. Să luăm, de pildă, dreptul la muncă. Pentru fiul de bancher sau de notar, care va găsi de lucru în relațiile tatălui său înainte de a primi moștenirea sa, acest drept nu are sens, pentru că nu se poate revendica ceea ce se posedă deja. Din contra, dreptul la muncă recapătă valoarea sa acolo unde se cunosc dificultățile de angajare, șomajul și biroul de plasare" [27]. Un alt politolog francez, profesorul Maurice Duverger susține că „și atunci cînd socialismul se opunea în mod violent liberalismului, el a influențat profund societățile liberale. Acestea i-au împrumutat cîteva idei fundamentale pe care le-a făcut să evolueze într-o cale cu totul diferită..." [28].

Este cert că în condițiile societății capitaliste contemporane, caracterizată prin adîncirea crizei de sistem, prin amplificarea unor factori care acționează la nivel mondial, drepturile economice și sociale nu pot avea aceeași semnificație nici în practica guvernelor și nici în gîndirea unor cercetători. Aceasta explică faptul că, deși ideea acestor categorii de drepturi este astăzi general recunoscută, se fac diferențieri în ce privește importanța lor și în special în ceea ce privește gradul lor de efectivitate. Profesorul Vernon Van Dyke aprecia, în mod realist, referindu-se, desigur, la realitățile societății occidentale, că „dreptul la viață este dreptul la protecția unui polițist, dar nu la serviciile unui doctor. Dacă guvernul asigură asemenea servicii, este o problemă de politică benevolă, iar nu recunoașterea unei revendicări de drepturi" [29].

Cu deosebită vigoare este criticată viziunea „tradițională" occidentală burgheză privind drepturile omului de specialiști aparținînd statelor noi, țărilor în curs de dezvoltare. Keba M'Baye, președintele

[27] Georges Burdeau, *Traité de science politique*, vol. VII, Paris, L.G.D.J., 1973, p. 592.
[28] Maurice Duverger, *Institutions politiques et droit constitutionel*, vol. I, Paris, P.U.F., 1973, p. 242.
[29] Vernon Van Dyke, *Human Rights, the United States and World Community*, New York, Londra, Toronto, Oxford University Press, 1970, p. 52.

Curții Supreme a Senegalului, scrie, de pildă, cu temei : „Concepția europeană a drepturilor omului, adică un ansamblu de principii destinate în special pentru a fi invocate de către individ contra grupului căruia i se opune nu se regăsește în Africa tradițională... Preocuparea africanilor este înainte de toate alta : dat fiind că au suferit mult timp de penurie, ei doresc, înainte de toate, să depășească înapoierea lor economică, să protejeze independența lor fragilă și să ajute celelalte popoare ale continentului să se elibereze de jugul colonial“ [30].

Literatura politică și juridică fundamentată pe principiile materialismului dialectic și istoric a pus în lumină, cu multă claritate, ideea unității dintre drepturile economice și sociale și cele civile și politice, necesitatea egalei lor apărări și promovări pe planul măsurilor legislative, în ordinea de drept a fiecărei țări.

Așa cum observă, pe bună dreptate, specialistul sovietic Vladimir Kartașkin, „concepția socialistă a drepturilor omului nu respinge ideea că există drepturi naturale inalienabile ale omului și cetățeanului. Teoria marxist-leninistă deduce însă drepturile omului nu din «natura» omului, ci din situația individului în societate și mai ales în procesul producției sociale“ [31]. Același aspect a fost subliniat și de Mijat Suković, care constata că „se poate afirma fără teamă de exagerare că raporturile de producție, statutul omului în raporturile de producție constituie sursa tuturor drepturilor și libertăților omului în societate“ [32].

Umanismul revoluționar promovat activ de România socialistă, și care își găsește o strălucită în-

[30] Keba M'Baye, *L'Organisation de l'Unité Africaine*, în „Les dimensions internationales des droits de l'homme“, Paris, U.N.E.S.C.O., 1978, p. 651, 655.

[31] Vladimir Kartașkin, *Les pays socialistes et les droits de l'homme*, în „Les dimensions internationales des droits de l'homme“, p. 680.

[32] Mijat Sukovič. *Les libertés et les droits de l'homme dans les sphères économique et politique forment un tout*, în „Revue de politique internationale“, nr. 658/1977, p. 27.

truchipare în opera teoretică a tovarășului Nicolae Ceaușescu, subliniază cu vigoare unitatea de concepție care trebuie să guverneze înțelegerea și aplicarea în viață a diferitelor categorii de drepturi, legătura strînsă dintre aceste drepturi și problemele fundamentale cărora trebuie să le dea răspuns societatea într-un anumit moment al istoriei sale. Evidențiind în mod magistral conexiunea organică dintre democrație, libertate și drepturile omului, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta că „socialismul a considerat întotdeauna că adevărata democrație și adevăratul umanism sînt incompatibile cu perpetuarea exploatării omului de către om, cu menținerea gravelor inegalități economice, sociale și politice ale capitalismului, cu discriminarea națională, socială și rasială“ [33].

Elaborînd o concepție științifică, revoluționară, privind drepturile omului, direcțiile de acțiune pentru promovarea acestor drepturi în lumea contemporană, tovarășul Nicolae Ceaușescu a pus în lumină cu deosebire ideea unor anumite priorități indispensabile pentru promovarea drepturilor omului în lumea contemporană. Așa cum arăta secretarul general al partidului în cuvîntarea rostită la deschiderea forumului tinerei generații, „Se discută mult în lume despre drepturile omului, dar se uită, sau nu se vrea să se ia în seamă dreptul fundamental al fiecărui popor, al omului la independență, la pace, la viață. Orice fel de drepturi ar fi discutate, nimic nu e mai de preț decît libertatea, pacea și viața ! Și cu aceste drepturi nu putem face nici o concesie !“ [34]

În lumina acestor teze apare clar că problemele democrației și ale drepturilor omului, în actualul context istoric, sînt indisolubil legate de rezolvarea de ansamblu a chestiunilor fundamentale care își

[33] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 16, București, Editura politică, 1979, p. 542.

[34] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 20, București, Editura politică, 1981, p. 45.

așteaptă răspunsul în lumea contemporană. În aceste condiții, este cît se poate de evident că vechiul „model" de protecție a drepturilor omului, elaborat în țările capitaliste dezvoltate și care poartă, după cum am văzut, pecetea realităților secolului al XVII-lea, prea puțin modernizat, nu-și mai poate găsi decît cu greu sau deloc aplicarea la cerințele actuale și cu atît mai puțin la particularitățile tinerelor state independente, angajate pe drumul lichidării subdezvoltării, al consolidării independenței economice și politice.

Dinamica sistemelor multipartidiste vest-europene în dezbaterea politologilor

Constantin Nica

Preocupările de a desprinde modalitățile în care sînt recepționate semnificațiile mutațiilor intervenite în ultimii ani în sistemele multipartidiste și în care sînt prospectate tendințele posibile sînt oportune și utile din numeroase rațiuni, o covîrșitoare importanță avînd însuși specificul acestei etape dominată de criza capitalismului și de tentativele de a o depăși în limitele sau prin înlăturarea orînduirii existente. Instabilitatea politică, accentuarea tehnocratismului, excrescența atribuțiilor administrației se repercutează invariabil asupra partidelor, acestea fiind elemente centrale de confluență a efectelor unei asemenea evoluții fie ca factori incapabili să depășească criza — în bună măsură responsabili de cauzele și consecințele ei —, fie ca agenți care îi suportă nemijlocit implicațiile. Ansamblul proceselor relevante din această perioadă include și o serie de fenomene ce au urmărit să schimbe actualele structuri și raporturi social-politice — remarcîndu-se, prin amploare, cele întreprinse de pe poziții extremiste — care au dezvăluit, în ciuda eșecului lor nesurprinzător, atît manifestarea accentuată a partidelor burgheze ca exponente și instrumente ale unor grupări restrînse și puternica lor înstrăinare de baza socială de susținere, cît și capacitatea

insuficientă a partidelor revoluționare de a organiza și mobiliza masele în momentele extrem de dificile ale capitalismului.

Punerea efectivă în discuție a rolului și statutului partidelor, reluată în cercetare și dominată de confruntările dintre principalele ideologii și perspectivele pe care acestea le propun, se concretizează în dezbaterile de idei din politologia contemporană într-o mare varietate de aprecieri, contradictorii și/sau deformate[1]. În acest plan, noutatea esențială constă în faptul că antagonismul dintre pozițiile corespunzătoare principalelor forțe social-politice — care, tradițional, făceau din studierea multipartidismului fie un subiect de apologetică, fie dimpotrivă de contestare fără rezerve a acestui tip de sisteme de partide — înregistrează, din ambele laturi, o serie de eforturi de investigație decentă și mai profundă. Diversitatea de opinii se extinde fiindcă acestor opțiuni ideologice fundamentale — care, de regulă, fie prezintă multipartidismul cu trăsăturile sale actuale ca un sistem de partide ideal, în ciuda recunoașterii unor dificultăți marcante, fie dimpotrivă, evidențiază limitele istorice și de clasă ale pluralismului specific capitalismului dezvoltat — li se adaugă o serie de aserțiuni — cel mai adesea antidemocratice și negativiste — care conferă o semnificație retrogradă unor fenomene și procese reale, inadecvată sensului lor autentic. Această pluralitate de poziții — în consens sau în contradicție cu tendințele sociale obiective — se caracterizează prin accentuarea impregnării lor cu elemente ideologice și politice într-o formă doctă și sofisticată datorită atît preocupării partidelor conservatoare de a se autoapăra și menține la putere prin adaptări, cît și marcantelor reelaborări doctrinare și strategice întreprinse de par-

[1] Ovidiu Trăsnea, *Probleme de sociologie politică*, București, Editura politică, 1975, p. 103—105 ; vezi și Mihai M. Petrescu, *Partide, clase, națiuni (Originea și rolul istoric al partidelor politice în perspectiva socialismului științific)*, București, Editura politică, 1977, p. 207—213.

tidele comuniste vizînd adîncirea democrației ca rezultat al preluării conducerii statului pe calea luptei parlamentare, legale și prin intensificarea participării clasei muncitoare, a maselor, la decizia politică.

Atenția noastră se va concentra nu asupra acelor aprecieri care într-o formă actualizată reiau arhaica dispută dintre pluralism și democrație, ci *asupra dezbaterilor axate pe rolul și perspectivele partidelor pornind de la interpretările atribuite unor transformări și evenimente recente care fie au identificat criza partidelor cu declinul ireversibil al acestei instituții, fie au pus în evidență, dintr-o optică revoluționară, necesitatea unor mutații structurale social-politice menite să confere pluralismului partidist un nou conținut și o altă natură.*

1. Dialectica multipartidismului și criza partidelor în contextul eterogen al dezbaterilor politologice ; considerații critice asupra principalelor poziții și aprecieri deformate

Mutațiile înregistrate de dinamica recentă a sistemelor de partide se regăsesc în plan științific prin interpretări multiple, frecvent eronate datorită modului extrem de neunitar prin care se înțeleg ca adecvate o societate și sistemul ei de instituții politice, precum și ca urmare a prevalenței unei anumite optici ideologice asupra judecăților de valoare exprimate. De aici decurg două caracteristici ale acestor demersuri : forța de penetrație limitată a tentativelor de a examina sensul schimbărilor survenite în comportamentul partidelor, în raporturile lor cu puterea și cu cetățenii precum și obscuritatea sesizării tendințelor și perspectivelor.

În ansamblu, din rațiuni și cu motivații diferite — situate, de regulă, pe pozițiile tehnocratismului, societății postindustriale, neoliberalismului — asemenea analize, reliefînd o serie de elemente reale,

fundamentale sau secundare — rutina, încetineala, costurile pe care le implică partidele, dependența lor de grupări financiare, lansarea unor lideri în acțiuni compromițătoare, elaborarea deciziilor de un cerc restrîns de personalități, preluarea unor atribuții proprii partidelor de către alte organizații, neîncrederea maselor — se concentrează cu precădere asupra importanței concurenței, maschează natura pseudodemocratică a societății și atribuie mutațiilor survenite sensuri inadecvate. În măsura în care sînt abordate și fenomene cu profunde implicații, cum este, de pildă, criza partidelor burgheze, acestea dobîndesc aprecieri contradictorii și confuze încît respectiva involuție este considerată fie un proces incidental, deci nu definitoriu, fie este identificată cu negarea partidelor fiindcă determinarea sa cauzală, de clasă și istorică, este ignorată sau incoerent integrată în demonstrație. Astfel, se recunoaște că reprezintă o problemă legitimitatea sistemelor de partide și de puteri, devenită tot mai „sterilă" pentru că acestea sînt puțin creative, artificiale și păgubitoare [2], iar conducerea tehnocratică își accentuează tendințele represive de eliminare a conflictelor sociale și culturale în loc de a le negocia sau rezolva [3]. De asemenea, dat fiind că aceste organizații, mai ales cele tradiționale se distanțează de mase limitîndu-și activitatea la sfera parlamentară și, eventual, guvernamentală, nu mai asigură eficiență regimului politic, adică nu mai pot rezolva chestiunile presante ale societății [4].

Criza, exprimînd descreșterea rolului partidelor, sub influența determinantă a realității economice și sociale, în condițiile extinderii atribuțiilor autori-

[2] Paul Thibaud, *Les Européennes en politiques*, în „Esprit", nr. 12/1979, p. 4.

[3] Norman Birnbaum, *Une nouvelle politique pour l'Occident ?, în Au-delà de la crise* (Présentation par Alain Touraine), Paris, Editions du Seuil, 1976, p. 221.

[4] François Bourricaud, *Partitocrazia : consolidamente o rotura ?* în *Il caso italiano. Italia anni '70.* A cura di Fabio Luca Cavazza e Stephen R. Graubard, Milano, Aldo Garzanti Editore, 1974, p. 83.

tare ale statului, se concretizează îndeosebi în restructurarea radicală a ideologiei partidelor de dreapta care se preocupă să reformuleze legitimitatea statului aflat, de asemenea, în criză, și să permanentizeze dominația de clasă a burgheziei [5]. Prin urmare, declinul nu ia forma unei prăbușiri iminente a valorilor și ideologiei forțelor conservatoare, ci a unei prelungite agonii, chiar a unei reactivări și reveniri în ofensivă, nu a dezagregării sistemului de instituții prin care își realizează dominația, ci dimpotrivă, a unei dispute accentuate între dreapta și stînga, între capitalism și opțiunile radicale revoluționare. Ca atare, criza partidelor este un proces ambivalent, cu riscul unor pericole deosebite deoarece se poate înscrie fie pe traiectoria unui corporativism neofascist, fie a reactivării tendințelor anarhice, fenomen din care ar rezulta reacții și consecințe greu de controlat [6].

Interferențele dintre stat și partide, interdependența evoluției acestora sînt interpretate cînd prin preponderența statului asupra partidelor, cînd prin „ocuparea" statului de unele dintre cele mai influente partide. Extinderea atribuțiilor administrației, etatizarea accentuată a vieții politice, datorită puternicului sector economic public, determină, implicit, și conturarea unei anumite imagini despre caducitatea partidelor. Apariția „tehnicienilor" și „experților" extinde funcția inedită de structurare sociologică și psihologică, de puternică specializare a instituțiilor de stat, de exercitare a unor sarcini noi de coordonare — un fel de administrare a administrației — și de întărire a centralizării [7]. Ca urmare, funcțiile statului proprii instituțiilor de reprezentare se diminuează, conform așteptărilor, la nivelul cetățeanului, tot mai incapabil să aibă o opinie — ceea ce slăbește semnificația alegerilor le-

[5] Nicos Poulantzas, *La crise des partis*, în „Le Monde Diplomatique", nr. 306/1979, p. 28.

[6] Jürgen Habermas, *Crisi e democrazia* (II), în „Rinascita", nr. 3, din 4 august 1978, p. 16—17.

[7] Jacques Ellul, *Le système technicien*, Paris, Editions Calmann-Levy, 1977, p. 66—67.

gislative — și să o exprime pentru a influența domeniul politic și, surprinzător, al omului politic tradițional — deputatul, senatorul, însuși ministrul — și unii și alții fiind încorporați în partide și alte organizații și dominați de acestea. Ca efect al acestei mutații chiar partidele, rupte de mase, au devenit „un fel de grupuri de presiune", locul de adoptare a deciziei politice deplasîndu-se parțial, dinspre sediile adunării parlamentare, ale ministerelor spre centrele și comisiile de studii și cercetări și spre înalții funcționari [8]. Atribuțiile administrației de stat se întăresc în defavoarea sistemului parlamentar și de partide, fără a fi — așa cum se explică — efectul direct al naturii intrinseci a societății industriale [9], ci consecința puterii fără precedent a marii proprietăți capitaliste și a creației acesteia, birocrația de stat și privată, care elaborează strategii pe termen lung, eludînd frecvent existența partidelor și presiunea directă a claselor. Transferul real al puterii de la legislativ spre executiv și de la acesta la aparatele birocratice — adesea situate deasupra instituțiilor publice — întărește caracterul formal al programelor forțelor politice de la putere sau din opoziție și conferă deciziei un caracter tot mai specializat.

În cazul însă în care are loc excrescența relativă, limitată în timp și în grade diferite, a partidelor asupra organelor constituționale ale statului, în primul rînd asupra guvernului și parlamentului — fenomen consacrat prin expresia partitocrație —, diferențele dintre instituțiile statale și cele partidiste devin formale. De data aceasta, ideologia, personalul și disciplina de partid estompează distincțiile dintre stat și partide, hotărîrile de anvergură sau de amănunt fiind — intrinsec arbitrar și nu juridic — emanația consimțămîntului liderilor partidelor. În acest sens, se apreciază că, în fapt, partidele de la putere funcționează temporar ca „organe sta-

[8] *Ibidem*, p. 67—68.

[9] Norman Birnbaum, *La crise de la société industrielle*, Paris, Editions Anthropos, 1972, p. 113.

tale" [10]. Recrutarea cadrelor din rîndurile principalelor partide ca și omniprezența lor în toate sectoarele vieții publice au generat însă efecte negative pentru sistemul politic în ansamblul său, ajungîndu-se în prezent la rivalități de neconciliat și la paralizia activității de guvernare întrucît reprezentanții partidelor majorității — din neîncredere reciprocă — urmăresc să o reglementeze în cele mai mici detalii.

În ciuda imperfecțiunilor participării politice de masă prin intermediul partidelor — în această privință cercetări elocvente arată cum concentrarea partidelor burgheze doar asupra momentului electoral s-a soldat cu trecerea de la o participare mai frecventă la una ciclică, puternică doar în faza alegerilor [11] — aceste instituții rămîn, din punct de vedere istoric și social, obiectiv determinate, transformările necesare ținînd de natura, nu de eliminarea lor. Contestarea partidelor ca atare, indiferent de perspectiva ideologică și filozofică, nu poate duce — așa cum deja s-a demonstrat și pentru tentative datate din alte perioade [12] — decît spre impas. O asemenea alternativă se impune invariabil fie că se optează direct sau implicit pentru oportunitatea dispensării vieții politice de partide în favoarea unei reprezentări nemijlocite a altor tipuri de organizații (sindicate, întreprinderi și așa mai departe) ce ar urma să se consacre ca agenți de legitimitate și de participare politică, la fel de rționali ca și cei actualmente predominanți [13], fie pentru instituirea unor grupări populare voluntare și fluide,

[10] Jürgen Habermas, *Il partito integralista*, în Silvano Belligni, *Il partito di massa. Teoria e pratica*, Milano, Franco Angeli Editore, 1975, p. 125.

[11] Vezi, de exemplu, Alessandro Pizzorno, *Una schema teorico per l'analisi dei partiti politici*, în *Il sistema politico italiano*, A cura di Paolo Farneti, Bologna, Il Mulino, 1973, p. 241—259.

[12] Jean Charlot, *Les partis politiques*, seconde édition, Paris, Librairie Armand Colin, 1971, capitolul „Un phénomène contesté" p. 148—189.

[13] Norman Birnbaum, *op. cit.*, p. 114.

constituite la nevoie [14]. Astfel, partidele, factori mai mult sau mai puțin coerenți ai acțiunii politice, deținători efectivi sau prezumtivi ai puterii nu ar mai reprezenta decît o supraviețuire a trecutului, în primul rînd a secolului al XIX-lea, un reziduu al stratificărilor istorice, elemente inadecvate la caracteristicile contemporane ale practicii de guvernare [15] și nu categorii fundamentale ale politicului, ale sferelor ideologice și sociale, intrinseci complexei dezvoltări a societății capitaliste occidentale. Ca atare, înlăturarea acestora ar permite apariția mecanismelor necesare unui alt model de structurare, eventual cibernetic, care să asigure funcționarea sistemului social — în forme similare automatismului — prin : partide „temporare", „modulare" și „intermitente", exponente ale unor grupări minoritare [16] ; sau, în altă viziune, prin jocul „forțelor tehnico-politice" și prin „delegarea puterii", în societatea postindustrială, competenței tehnice — aceasta urmînd să dobîndească în privința accesului la putere un rol similar avuției — ca replică la „profesionalizarea" vieții sociale ce va coexista un timp, apoi va devansa actualele filiere ale puterii politice, dominate de mașinile electorale [17]. Aceste critici întreprinse de pe pozițiile teoriei societății postindustriale și ale rolului revoluției tehnico-științifice au ca punct de pornire premisa falsă că este imposibilă soluționarea problemelor sociale prin intermediul instituțiilor politice actuale. De aceea, efectele negative ale transformărilor legate de automatizare, tendința diminuării creșterii, importanța cercetării în societate, necorelarea dintre sectoare, conflictele dintre clase au determinat pe

[14] Marcel Merle, *Inventaire des apolitismes en France*, în *La dépolitisation. Mythe ou réalité*, Paris, Librairie Armand Colin, 1962, apud Jean Charlot, *op. cit.*, p. 185—188.

[15] Alvin Toffler, *La troisième vague*, Paris, Editions Denoël, 1980, p. 482.

[16] *Ibidem*, p. 513.

[17] Daniel Bell, *Vers la société post-industrielle*, Paris, Editions Robert Laffont, 1976, p. 357—364.

specialiștii preocupați de sensurile dezvoltării politice să treacă de la apologia și elogiul lipsit de moderație adresate sistemelor politice ale capitalismului contemporan la atacuri dure, punîndu-le uneori sub semnul întrebării validitatea. Deși se pornește de la recunoașterea anumitor incompatibilități și se postulează o nouă perspectivă de reforme — discutîndu-se eventualitatea schimbării nu numai intra- ci și inter-sistemice — și se constată o anumită deschidere spre noțiuni apropiate dialecticii, demersul nu are o relevanță deosebită fiindcă localizează contradicțiile fie în structuri laterale, neesențiale sistemului, fie sînt deduse din fenomene nesemnificative — de exemplu, grupurile minoritare de o mare diversitate — în timp ce clasa nu apare nici în ipostaza teoretico-principială de concept, nici ca punct de plecare definitoriu din punct de vedere politic.

Corelația dintre transformările sociale și politice din ultimul deceniu și tendințele de înnoire, pe de o parte, și rolul partidelor, pe de alta, înțelese ca esență a problemelor politice de largă perspectivă, nu a beneficiat de o interpretare adecvată nici în cazurile în care au fost puse în discuție momentele de mare încordare, de confruntare directă dintre principalele forțe sociale. Astfel, absolutizîndu-se distanța relativ mare dintre mase și agenții lor de intervenție și considerîndu-se inadecvată strategia partidelor de stînga privind raporturile lor cu propria bază de clasă se apreciază că „mișcările sociale", în general contestatare, se pot dispensa de intervenția mediatoare a ideologiilor și programelor partidelor dată fiind „criza partidelor doctrinare". Ca atare, revendicarea „autoconducerii" a fost socotită un fel de „declarație de independență a mișcărilor sociale față de partide" [18] : „mișcările sociale", concentrîndu-se în sistemele politice democrat-burgheze spre exigențe limitate, dar realizabile, par

[18] Alain Touraine, *Crise ou moutation*, în *Au-delà de la crise* (Présentation par A. Touraine), Paris, Editions du Seuil, 1976, p. 47—48.

mai eficiente și de preferat „partidelor iluministe", care urmăresc în primul rînd puterea, ceea ce este, însă, mai dificil de obținut[19]. De asemenea, întrucît în contextul determinat al anilor 1968 — 1969 partidele revoluționare nu au putut promova eficient interesele unor ample mișcări de masă s-a apreciat că perspectiva acțiunii politice va aparține „noului potențial de protest" [20], de stînga sau de dreapta [21]. Alteori, prin absolutizare, s-a considerat devolută legătura unor astfel de mișcări cu marile partide în condițiile proclamării „falimentului" acestora și, implicit, actuală necesitatea de a înfrunta puterea fără medieri [22]. Opiniile pe care le-am supus atenției își au originea și în aserțiunile conform cărora politica ar fi încetat să mai fie un fenomen pur structural, iar știința și tehnica — dominante ale epocii — și-ar fi asumat rolul unei ideologii și, prin urmare, funcția de legitimare proprie instituțiilor politice reprezentative tradiționale [23]. Sub presiunea acelorași elemente de referință, desprinse din experiența anilor 1968—1969, s-a concluzionat că, deși problema revoluției nu poate fi concepută în absența oricărui partid în măsură să o impună și să o conducă [24], depășirea crizei capitalismului presupune „un tip nou (încă nerealizat pînă acum) de partid" [25]. Asemenea opinii au condus, expres sau indirect, în afară de exaltarea spontaneității acțiunii și de sublinierea necesității — dezmințită de evoluția ultimului deceniu de a impune „noi instru-

[19] Alain Touraine, *Uomini e partiti politici dei „movimenti operai"* în „Rinascita", din 22 septembrie 1978, p. 6.
[20] Jürgen Habermas, *Technique et science comme idéologie*, în *Marx and contemporary scientific thought*, The Hague-Paris, Mouton, 1969, p. 578.
[21] Jürgen Habermas, *I potenziali critici nella societa*, în „Rinascita", nr. 30, din 28 iulie 1978, p. 16—17.
[22] Antoine Savoye, *Pour une analyse institutionnelle du parti*, în „L'Homme et la société", nr. 29—30/1973, p. 107.
[23] Jürgen Habermas, *Technique et science comme idéologie*, *în op. cit.*, p. 562, 563, 565.
[24] André Gorz, *Limites et potentialités du mouvement de mai*, în „Les Temps modernes", nr. 265/1968 p. 245.
[25] Lucio Magri, *„L'État et la révolution" aujourd'hui*, în „Les Temps modernes", nr. 266 — 267/1968, p. 408.

mente politice și sindicale" — la acreditarea de teze care contestau rostul și strategia organizațiilor „istorice" ale clasei muncitoare și ale maselor [26].

Principalul neajuns al demersurilor negativiste referitoare la rolul și perspectivele partidelor politice — profesate fie de pe pozițiile statu-quo-ului, fie ale unui stîngism extremist — constă în proclamarea anacronismului instituției partidiste ca atare. Practic, adoptarea acestei alternative ar presupune angajarea societăților în cauză într-un imens efort de prohibire a inițiativelor individuale și colective, de stagnare sau de regresie — în comparație cu situațiile contemporane și cu experiențele înregistrate în sistemele politice — a participării politice de masă. Or, problema de fond nu este de a se tinde spre mecanisme de reglare spontană sau prin mijloace inedite — incompatibile cu actualele instituții — ci de a se depista cauzele care afectează pozițiile partidelor, de a se reevalua și valorifica posibilitățile lor de adaptare pentru a determina plasarea sistemului de partide pe o traiectorie evolutivă, punînd în discuție nu partidul în sine, ci doar caracterul și natura unor tipuri concrete, întreprinderea unor mutații care să stimuleze progresul. Dealtfel, contribuții reprezentative la teoria partidismului — care surprind din diverse unghiuri de vedere semnificația mutațiilor contemporane — pun în relief rolul crescînd al partidelor, explică de ce doar acestea își pot îndeplini funcțiile actuale și nu alte organizații, definesc partidele ca principale canale ale mobilizării politice, evidențiază precaritatea contestațiilor caracterizate prin remarci generale, prin eseuri alarmiste sau pamflete.

În acest sens, se apreciază că în sistemele politice vest-europene, dacă s-ar da curs revendicărilor de înlocuire a structurilor și instituțiilor politice [27], dezbaterea publică ar fi neutralizată și ar deveni o

[26] Giorgio Napolitano, *La politique du Parti Communiste Italian* (Entretien avec Eric J. Hobsbawm), Paris, Editions Sociales, 1976, p. 53.
[27] Pierre Thibault, *Le temps de la contestation*, Paris, Librairie Larousse, 1971, p. 10.

simplă aparență din momentul în care lupta pentru putere nu ar mai fi purtată și dominată de partide [28]. Multiple determinări, obiective și subiective, generale și particulare, naționale sau regionale, fac din partide factori constanți de exprimare a conflictelor de interese, structuri stabile de participare și integrare a maselor în viața politică fără de care s-ar deregla funcțiile de agregare, de exprimare și de reprezentare a intereselor specifice [29]. Revenirea implicită la solitudinea și separarea cetățenilor ar afecta profund formele consacrate ale raporturilor lor cu statul, cu componentele acestuia [30], accesul și deținerea puterii fiind astăzi obiectiv mediate de grupări politice structurate în sisteme, partidul, ca structură agregativă tipică societății moderne, constituind o instituție multifuncțională indispensabilă politicii [31]. Interacțiunea crescîndă dintre forțele economice, sociale și politice, precum și tendința ca impulsurile decisive ale modernizării economice să derive din cauze preponderent politice, fac imposibilă înțelegerea transformărilor din deceniul trecut — definit chiar „deceniul dezvoltării politice" — fără a avea ca matrice teoretică a demersului conceptele de partide politice, cultură politică, grupări politice, structuri guvernamentale [32].

De regulă, dezbaterile de idei asupra sensului transformărilor și perspectivelor sistemelor multipartidiste își pierd șansa unor constatări și concluzii de amplă rezonanță teoretică în cîmpul confruntă-

[28] Georges Lavau. *L'espace politique française. Déconstruire, réconstruire*, în „Esprit", nr. 12/1979, p. 60.

[29] Seymour M. Lipset and Stein Rokkan, *Cleavage, Structures, Party Systems and Voter Alignment : An Introduction*, în S. M. Lipset and S. Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Aligment : Cross-national Perspectives*, New York. The Free Press, Collier-Macmillan Ltd., 1967, p. 4—5.

[30] Jean Paul Sartre, *Elections, piège à cons*, în „Les Temps modernes", nr. 318/1972, p. 1102—1103.

[31] Gabriel A. Almond e G. Bingham Powell Jr., *Partiti politici e funzioni politiche*, în *Antologia di scienza politica*. A cura di Giovanni Sartori, Bologna, Società editrice Il Mulino 1971, p. 298.

[32] W. W. Rostow, *Les étapes du développement politique*, Paris, Editions du Seuil, 1975, p. 13, 16, 457.

rilor politologice, dincolo de aprecieri și observații pertinente, pentru că își autolimitează frecvent optica de abordare și resping sau fac abstracție de importanța și inevitabilitatea schimbărilor radicale, de cauzele și rolul factorilor unor astfel de schimbări și, mai ales, datorită considerării sistemului constant, ceea ce înseamnă că subiecții dominației politice și structurile politice de conducere sînt înțelese ca parte esențială „dată" și „permanentă" a problematicii și valorilor sistemului. În virtutea acestui raționament clasele guvernante și partidele lor sînt reprezentantele implicite ale sistemului de partide, sînt oarecum „sistemul" care se adaptează și readaptează și depășește presiuni oricît de puternice. Caracterul său funcțional și deschis — concretizat în libertatea de acțiune politică a claselor — este prevalent și asigură sistemului stabilitatea. În această percepție, dominația partidelor care tind să perpetueze societatea burgheză este „funcțională", relațiile dintre clase, antagonismele sociale ireductibile nu intervin în analiză decît ca o variabilă periferică și irelevantă, încît nu există forțe care, urmărind schimbarea, să o poată efectua.

2. Teoria socialismului științific despre limitele obiective și perspectivele istorice ale multipartidismului

Desprinderea unei imagini lucide și coerente este condiționată de măsura în care se ține seama de dimensiunea istorică și de clasă a sistemelor multipartidiste contemporane europene, mutația, conformă cerințelor sociale obiective — în ciuda tehnicilor de care se folosește clasa dominantă pentru a-și menține supremația —, avînd ca direcție definitorie adîncirea democrației, înaintarea spre socialism. Existența acestor sisteme partidiste are o dublă limitare — socială și ideologică — insuficient dezvăluită fiindcă partidele de apărare a sistemului au controlat cu precădere puterea, iar cele social-de-

mocrate s-au angrenat doar în girarea societății. Deși, contrar aparențelor, consensul dintre partidele sistemului asupra problemelor acute și profunde este o caracteristică întrucît nici partidele socialiste — în esență anticapitaliste — nu au lansat respingeri totale și consecvente ale societății burgheze [33], contradicția fundamentală internă, rezultînd din preluarea și exercitarea puterii de pe pozițiile aceleiași clase, se accentuează permanent și duce în mod necesar la dispariția sistemului social și al sistemului de partide care îi corespunde. Capacitatea limitată și în scădere a sistemelor politice de a depăși crizele, de a-și asigura integritatea și echilibrul cu funcțiile și instituțiile sale, este dedusă în teoria socialismului științific dintr-un adevărat postulat politic — circumscris dialecticii materialist-istorice — după care orice sistem organic, cu o relativă stabilitate și durabilitate, nu evoluează într-un cerc închis care se reproduce etern și se conservă, ci sub forma unei spirale. De aici rezultă mutații care, pe de o parte, fac sistemul „deschis", suficient de adaptabil și de constant, și totodată, din această variabilitate în timp decurg necesitatea și posibilitatea înlocuirii unui sistem cu altul prin schimbări profunde. În acest sens, alternativa democratică, din optica partidelor revoluționare, la viziunea pluralistă democrat-burgheză despre natura societății și conținutul puterii nu va fi rezultatul automat al prăbușirii capitalismului, ci al intervenției în desfășurarea crizei pentru a afirma funcția conducătoare a partidelor clasei muncitoare și a celorlalte partide progresiste [34] și pentru a oferi soluții mai cuprinzătoare decît sfera strictă a politicii [35]. În prezent și în perspectivă, partidul rămîne principalul instrument de penetrație în mase și de-

[33] Ralph Miliband, *L'État dans la société capitaliste. Analyse du système de pouvoir occidental*, Paris, Editions François Maspero, 1973, p. 83.

[34] Giorgio Napolitano, *op. cit.*, p. 66.

[35] Mariangela Bossi, Hugues Portelli, *Introduction*, în *Les P.C. espagnol, français, italien face au pouvoir*, Paris, Christian Bourgois, 1976, p. 8.

organizare a acestora, de difuzare și controlare a opiniei publice, între partide și politică fiind o strînsă conexiune pentru că își extrag esența din studierea tendințelor, legilor de dezvoltare și funcționare a politicii [36]. Depășirea capitalismului, într-un context economico-social și politico-ideologic în care sistemele politice și partidiste sînt principial disponibile adecvării lor — prin democratizarea și apropierea puterii de popor — la o bază economică de tranziție la socialism [37], presupune radicalizarea conștiinței tuturor categoriilor sociale asuprite, iar responsabilitatea acestui salt calitativ revine partidelor [38]. Implicit, înlăturarea carențelor democrației reprezentative și a limitelor de clasă ale pluralismului partidist contemporan presupune o fermă organizare politică a maselor în partide revoluționare și progresiste cu largă audiență, în măsură să determine maturizarea politică a claselor asuprite, să le indice scopul și mijloacele înfăptuirii noului stat, să pregătească și să conducă acțiunile transformărilor radicale.

Organizarea politică a clasei muncitoare, a categoriilor sociale exploatate sau afectate de relațiile de producție capitaliste, pentru a deveni forțe dominante în societate și în stat presupune, în viziunea teoriei socialismului științific îmbogățită în perioada ultimului deceniu, reevaluarea și valorificarea, de pe cu totul alte poziții sociale, a parlamentarismului, pluralismului partidist, ideologic și filozofic, a sistemului reprezentării, a rolului majorității politice și al alternanței la putere. Adîncirea democrației nu va rezulta din conservarea instituțiilor actuale, ci din conținutul ce li se conferă și, ca atare, problema raportului dintre democrație și socialism, dintre regimul politic și configurația sistemului de partide nu își dobîndește semnificația adecvată de-

[36] Umberto Cerroni, *Il partito politico*, în Silvano Belligni, *op. cit.*, p. 70.

[37] Santiago Carrillo, *„Eurocomunismo" y Estado*, Barcelona, Casa editorial Critica, Grupo editorial Grijalbo, 1977, p. 111.

[38] Ralph Miliband, *op. cit.*, p. 219.

cît dacă este încadrată într-un context istoric și instituțional precis. Astfel, democrația autentică nu este pur și simplu expresia unui sistem pluralist de partide și a conflictelor pentru putere, a delegării responsabilităților unei adunări naționale desemnată prin alegeri. În această privință decisive sînt procedurile și garanțiile organului de reprezentare, puterile sale în raport cu executivul, reglementarea de către stat a existenței și activității partidelor, a asociațiilor de orice fel consacrate apărării intereselor cetățenilor, modul în care funcționează mijloacele de masă ale comunicării, instrumentele de difuzare a culturii, natura pluralismului economic și social [39].

Rațiunile acestor reconsiderări și ale desprinderii posibilității schimbării sistemului social și politic folosind calea liberei concurențe și competiției pentru putere sînt deduse din : ponderea clasei muncitoare, majoritară în ansamblul populației ; relațiile acesteia cu țărănimea și cu alte categorii sociale din mediul urban și rural ale căror poziții și existență sînt permanent puse în discuție, acestea avînd, la rîndul lor, o reprezentare politică proprie ; tradiția parlamentară puternic înrădăcinată, care ar permite forțelor de stînga să-și asume responsabilitățile guvernamentale dacă obțin majoritatea politică ; prezența a cel puțin două partide ce își revendică filiația ideologică din statutul clasei muncitoare și dispun de o reală influență asupra maselor și — opțiune de principiu foarte importantă — admit reciproc ideea că fiecare își are propriile determinări, subliniază necesitatea de a coopera și sînt preocupate de depistarea unor forme adecvate. „Problema pluralității partidelor — aprecia secretarul general al partidului nostru — corespunde în aceste țări condițiilor, particularităților social-istorice în care s-au dezvoltat. Și ar fi o mare greșeală dacă nu s-ar ține seama de aceste realități, dacă nu s-ar acționa în conformitate cu ele" [40]. Luarea în considerare a acestor referințe obiective a condus la concluzia — astăzi componentă esențială a strategiei partidelor comuniste — că schimbarea societății va presupune două etape — una general-democratică, alta socialistă — și că devine posibilă preluarea puterii — premisa indispensabilă a unor transformări revoluționare — folosind cadrul legalității burgheze și al sistemului politic existent. Într-o viziune aprofundată, în prezent se apreciază că atingerea finalităților socialismului presupune concomitent și socializarea fără precedent a puterii politice prin implicarea permanentă a maselor în viața politică, prin evitarea detașării instituțiilor de cetățeni [41].

Pluralismul partidist devine o necesitate impusă de existența unui sistem economic mixt, care se va concretiza într-un regim politic în care proprietarii se pot organiza în partide proprii [42], iar persistența unor contradicții în viața socială, a căror esență este, în fond, materială, se reflectă la nivelul conștiinței printr-o diversitate de viziuni despre lume și de opțiuni politice. Ca atare, opțiunea democrației pluripartidiste înseamnă a permite acestor contradicții sociale să se manifeste atîta timp cît baza lor obiectivă nu este suprimată. Deci, prezența concurenței interpartidiste constituie — la nivel politic și ideologic — mijlocul și fundamentul rezolvării lor pașnice, fără a „eterniza" diferențele dintre clase și alte categorii sociale. Pronunțîndu-se asupra valorilor pluralismului — efective și determinate, nu perpetue și absolute — partidele comuniste îi evidențiază, în egală măsură, aspectele de decadență și eroziune, dar și laturile — de reevaluat — indispensabile

[39] Flavio Colonna, *La regola della maggioranza e la democrazia*, în „Critica marxistă", nr. 3—4/1976, p. 99—100.

[40] Nicolae Ceaușescu, *Romania pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, București, Editura politică, 1977, p. 215.

[41] Umberto Cerroni. *Crisi ideale e transizione al socialismo*, Roma, Editori Riuniti, 1977, p. 71.

[42] Santiago Carrillo, *op. cit.*, p. 83.

unei democratizări profunde, nu printr-o confruntare decisivă, ci printr-o succesiune de înfruntări [43].

În optica revoluționară a teoriei socialismului științific este necesară o amplă convergență care să reunească largi forțe politice — catolice, sociáliste, social-democrate și chiar burgheze —, mase populare, personalități încît prin eforturi și contribuții comune să se depisteze soluții posibile temelor fundamentale ale reînnoirii societății, să se pună capăt predominanței organizațiilor de dreapta, corupției și clientelismului, să se reinsufle cetățenilor încrederea în stat. Solidaritatea națională, menită să asigure maximum de coerență forțelor sociale și politice și maximum de consens posibil operei de redresare structurală a instituțiilor publice, statale și nestatale — ce presupune ca o condiție prealabilă obligatorie eliminarea rezistențelor și barierelor anticomuniste de orice orientare — se lovește în etapa actuală de accentuarea crizei partidelor de guvernare. Datorită puternicei subordonări a sistemelor de partide față de interesele clasei dominante, în prezent, acestea sînt incapabile să soluționeze dificultățile cu care se confruntă și să răspundă solicitărilor crescînde din partea întregii societăți. În consecință, noile disfuncționalități declanșează noi contradicții și plasează o serie de categorii sociale în opoziție cu sistemul capitalist fără ca întotdeauna cerințele lor — datorită crizei partidelor și concepției tradiționale despre partide — să poată fi expres preluate, formulate și apărate prin intermediul acestor instituții. Subminarea funcționării de ansamblu a sistemului politic se repercutează asupra întregii vieți politice organizate [44] și se concretizează în : tendința accentuată a instituțiilor sistemului politic de a se autonomiza, izolîndu-se tot mai mult într-un „cerc tehnicizat" (de aici decurg programe și discursuri obscure, dezarticulate și ineficiente, decizii exprimînd reflexul unei dialectici abstracte, al unei guvernabilități incapabile să asigure conducerii sociale un nivel calitativ corespunzător) ; apatia maselor, ca reacție la distanțarea politicului de cetățeni și la absența răspunsului pozitiv față de necesitățile lor crescînde ; relansarea evidentă a inițiativei domeniului privat în detrimentul sectorului public [46]. Fenomen real și profund, care nu cuprinde partidele clasei muncitoare — dar care sînt interesate de această criză, de formele, conținutul și implicațiile sale *, pentru că hotărîrile cele mai importante sînt emanația centrelor oculte ale puterii — generează, de asemenea, și o criză de reprezentare. Deoarece „partidul-aparat" se autonomizează devenind tot mai mult un mecanism de putere, rupt de influența și factorii săi de determinare, partidele revoluționare regîndesc și elaborează o nouă teorie a reprezentării care corelează strîns pozițiile principiale ale fiecărui tip de partid, în fiecare context istoric, cu natura de clasă specifică și, în același timp, țin seama de faptul că interesele promovate de un anumit partid, deși sînt precumpănitoare, nu sînt reductibile la o singură clasă [47].

În deceniul trecut, marcat de revenirea la putere a unor partide conservatoare, dar și de dorința popoarelor de schimbare și de depășire a crizei, de pozițiile realiste, constructive ale forțelor democratice,

[43] Fernando Claudin, *L'Eurocommunisme*, Paris, François Maspéro, 1977, p. 129—130.

[44] Giorgio Napolitano. *Parliamo sul serio della crisi dei partiti*, în „Rinascita", nr. 44, din 7 noiembrie 1980, p. 9 ; vezi și Paolo Franchi, *Il partito-Stato nella bufera degli scandali*, în „Rinascita", nr. 46, din 22 noiembrie 1980, p. 3—5.

[46] Umberto Cerroni, *Transformare la cultura dei bisogni in bisogni di cultura, în op. cit.*, p. 11.

* Vezi, în acest, sens de pildă, interesanta dezbatere organizată de Partidul Comunist Italian în luna noiembrie 1980 pe tema *Il partito di massa alla prova degli anni ottanta*, în „Rinascita", numerele : 44, din 7 noiembrie, p. 9—10 ; 45, din 14 noiembrie, p. 11—12 ; 46, din 21 noiembrie, p. 11—12 ; 47, din 28 noiembrie, p. 11—14.

[47] Alan Hunt, *Class Structure and Political Strategy*, în „Marxism Today", nr. 7/1977, p. 217—218.

în Europa de Vest au avut loc deplasări sensibile — inegale ca amploare de la o țară la alta, de la un partid la altul — în favoarea organizațiilor politice de stînga.

Astfel, au fost înlăturate regimurile fasciste dictatoriale din Spania și Portugalia și instituite sisteme politice democratice și parlamentare în cadrul cărora partidul comunist, considerat pînă nu demult „în afara legii și în afara posibilității de a fi legalizat", a ajuns să joace un rol însemnat datorită liniei politice, capacității de a atrage masele și vocației de unitate [48]. Instabilitatea politică și socială specifică acestei zone, însoțită de șomaj, terorism și tentative de comploturi se explică nu prin schimbările de regim, ci, pe de o parte, prin formele în care acestea au fost efectuate, evitîndu-se ruptura radicală cu trecutul fascist, pe de alta, prin dialectica raporturilor de forțe social-politice. În același timp, ascensiunea Partidului Comunist a ridicat în fața tuturor partidelor politice din Italia problema participării sale la guvern, în Suedia, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor a condus țara în ultima legislatură în care s-a aflat la putere (din septembrie 1973 pînă în septembrie 1976) cu sprijinul parlamentar al Partidului Comunist, în Finlanda continuă colaborarea guvernamentală dintre comuniști și social-democrați (acestea fiind doar cîteva exemple dintr-o suită de experiențe pozitive, de dialog și colaborare în favoarea unor programe democratice).

După ce în Franța, forțele de stînga au avut în mai 1974 șansa victoriei în alegerile prezidențiale, iar în 1978 pe aceea a unui guvern de coaliție, au reușit în mai-iunie 1981 o dublă alternanță la putere, prezidențială și guvernamentală. Acest eveniment de dimensiune istorică, ce confirmă necesitatea înțelegerii și conlucrării dintre forțele democratice, pune capăt unei perioade de douăzeci și trei

[48] Santiago Carrillo, *Genutne Democratisation of Society and its Institutions*, în „Marxism Today", nr. 10/1977, p. 306—307.

de ani dominată de guvernări exclusiv de dreapta. Revenirea comuniștilor la putere, într-un guvern compus din toate partidele de stînga, reprezintă consecința mutațiilor înfăptuite de P.C.F. începute mai ales odată cu Manifestul de la Champigny (din decembrie 1968), a rolului jucat de elaborarea în timp a unei perspective politice și ideologice de schimbare, a contribuției sale la transformarea acestor idei — finalitate în parte realizată astăzi — într-un bun comun al poporului. Totodată, ea exprimă convingerea națiunii că acest partid, împreună cu toate forțele progresiste, poate aduce un aport substanțial la o linie politică orientată spre dreptate socială, spre combaterea șomajului, spre reforme radicale. Adîncirea democrației nu presupune ca Partidul Comunist să acționeze pentru a forța ritmul, ci pentru a impune, în conformitate cu voința și consimțămîntul liber exprimate de mișcarea populară de masă, mutații care să determine o înaintare istorică a societății, folosind cadrul Adunării naționale, al guvernului de solidaritate, respectînd funcțiile specifice ale instituțiilor statale, personalitatea și pozițiile de principiu ale fiecărui partid [49].

Înfăptuirea unei astfel de alternanțe la putere într-una dintre țările cele mai importante ale lumii capitaliste, al cărei sistem politic a creat mult timp mari dificultăți forțelor progresiste, reflectă realismul și luciditatea opțiunilor partidelor democratice. Asemenea opțiuni i-au permis, de pildă, Partidului Comunist Francez să încheie acordul politic cu Partidul Socialist și să devină forță de guvernare fără ca împrejurările create după mai-iunie 1981 să reclame revizuiri programatice de vreun fel sau repunerea în discuție a vreuneia dintre pozițiile sale fundamentale, ci continuarea eforturilor de integrare a strategiei sale în viața socială [50].

[49] *Déclaration commune du Parti Socialiste et du Parti Communiste Français* în „Revolution", nr. 69 din 26 iunie 1981, p. 6.

[50] Guy Hermier, *Un formidable espoir est né*, în „Révolution", nr. 69 din 26 iunie 1981, p. 3.

Deși alternanța a confirmat în anumite privințe opțiunile partidelor revoluționare în legătură cu posibilitatea accesului la putere pe calea parlamentară, ca urmare a rezultatelor în alegeri, forțele politice beneficiare ale succesului electoral nu subestimează dificultățile pe care urmează să le depășească de acum înainte și nu subapreciază complexitatea problemelor de soluționat. În această privință, Partidul Comunist Francez, care nu are o viziune catastrofică despre criză și efectele acesteia și nici o optică mecanicistă despre depășirea ei, desprinsă de condițiile politice și economico-sociale, consideră că transformările radicale necesare nu se vor impune brusc, global, printr-o ruptură unică, ci în etape, prin schimbări succesive, în conformitate cu opțiunile exprimate de alegători, prin lupte de masă cu înaintări, cu faze de stagnare sau chiar de recul. Treptat însă reformele aplicate vor putea conduce spre o rezolvare reală și atotcuprinzătoare a crizei capitalismului care, prin importanță și implicații, va echivala cu o trecere spre socialismul democratic autogestionar [51].

Pe de altă parte, strategia „compromisului istoric" — fundamentată doctrinar și maturizată în spiritul realităților perioadei dintre 1973 și 1979 — intră în cursul anului 1980 într-o fază nouă, reflectată în toate problemele sale esențiale : alianțe pe termen imediat, mediu și îndelungat, participarea la guvern a forțelor cu adevărat reprezentative ale clasei muncitoare și ale maselor de orice inspirație ideologică și filozofică, raporturile cu sindicatele, elaborarea liniei politice de redresare economică. „Alternativa democratică", lansată de Partidul Comunist Italian în noiembrie 1980, se înscrie în perspectiva teoretică a „compromisului istoric", dar include și aspecte de inovație politică menite să „contribuie la o relansare corectă a rolului partidelor în general ca element-cheie de continuitate și dezvoltare a vieții democratice" [52].

[51] Charles Fiterman, *Relever le défi*, în „Révolution", nr. 70, din 3 iulie 1981, p. 13.

Locul central pe care îl ocupă în dezbaterile de idei asupra organizării politice rolul și perspectivele partidelor este organic legat de teoria asupra revoluției și socialismului deoarece o dată ce se definește subiectul acțiunii politice, se determină raportul dintre clasă și avangarda sa, se precizează deci dialectica clasă-conștiință de clasă — ce echivalează de fapt cu relația clasă-partid și/sau partide — și se rezolvă astfel principial problema configurației sistemului de partide. Este vorba de preocuparea de a impune un tip de sistem de partide superior oricărui sistem pluralist fiindcă : are ca principale componente partidul comunist, toate celelalte partide democratice și progresiste ; participarea activă și sistematică a membrilor și simpatizanților acestora la viața publică este considerată imperativă ; maturizarea politică a maselor reprezintă, din punct de vedere istoric, un fapt obiectiv fără de care nu se poate înfăptui o revoluție autentică. Organizarea în partide în etapa de transformări democratice și înaintare spre socialism, ca exprimare a voinței politice populare, atinge un punct culminant, incomparabil, cu cea proprie partidelor burgheze, devenite de mult timp factori de inhibare ai transformărilor progresiste, radicale. În felul acesta, lupta de clasă — maturizată prin intermediul luptei dintre partide pentru putere — nu se mai rezumă la ameliorarea sistemului social în interiorul societății date, ci tinde să intre într-un stadiu calitativ nou fiindcă, prin alternativa socialistă, pune în discuție structurile autorității.

Întrucît alternativa nu aparține a priori unei categorii determinate de forțe sociopolitice sau alteia, ci se apropie de aceea care reușește să atragă și să convingă masele, se pune într-un mod cu totul diferit și problema hegemoniei clasei muncitoare, a partidului său de avangardă, a raporturilor sale cu cla-

[52] Giorgio Napolitano, *Problemi del partito nella fase attuale, Discorso al C.C. del P.C.I.*, în „L'Unità", nr. 6, din 8 ianuarie 1981.

sele, cu celelalte organizații politice. Rolul revoluționar al avangărzii (deși modalitatea de concepere și realizare a poziției de avangardă va suferi modificări corespunzătoare) care se exercită în toate etapele — în evaluarea critică a crizei, în stabilirea obiectivelor luptelor social-politice, în delimitarea alianțelor, în determinarea conținutului și mijloacelor transformărilor democratice și socialiste — este recunoscut unanim. În schimb, hegemonia politică este identificată : fie cu partidul comunist, acest rol fiindu-i condiționat de reunirea și integrarea intereselor sociale particulare în aspirația generală a poporului și națiunii [53], deoarece fără un asemenea partid puternic nu există democrație autentică, iar capacitatea de acțiune politică a clasei muncitoare este diminuată [54], fie cu structurarea „clasei muncitoare ca partid politic", deci cu ansamblul formelor politice, sindicale, culturale prin care ea se exprimă ca forță antagonică față de burghezie, ceea ce conferă rolul de mediere și de orientare generală strategică și tactică unei „alianțe politice" dominate de elementele cele mai reprezentative ale clasei muncitoare [55]. Prezența unei pluralități de forțe politice care accentuează caracterul colectiv al mediației dintre mase și conducere pune în discuție redefinirea partidului de avangardă deoarece nu există echivalențe metafizice între o funcție dată — aceea de avangardă în istoria unei epoci — și o formă de organizare politică — aceea a partidului revoluționar —, ci conjuncții dialectice, rezultînd din contextul concret, național și social [56]. În acest sens, se apreciază că avangarda politică nu înseamnă raporturi de subordonare între parteneri politici aliați sau

[53] Paul Fromonteil, *Caracteristiques du parti révolutionnaire dans la voie democratique au socialisme*, în „Cahiers du communisme", nr. 4/1979, p. 38.
[54] Marcel Zaidner, *Réflexions sur la pluralité des partis*, în „Cahiers du communisme", nr. 5/1979, p. 48.
[55] Fernando Claudin, *op. cit.*, p. 126.
[56] Biagio de Giovanni, *Lenin, Gramsci e la base teorica del pluralismo*, în „Critica marxista", nr. 3—4/1976, p. 45—46.

identificarea vreunui partid cu statul [57], după cum dobîndirea acestei poziții mai influente în mase și în sistemul politic nu este rezultatul unei operații administrative sau autoritare, ci al unei contribuții mai substanțiale, teoretice și practice, la continua aprofundare a democrației, la conducerea societății prin colaborarea dintre mai multe partide, prin confruntarea forțelor politice de orientare socialistă [58]. Deci, înaintarea spre socialism și hegemonia politică a acestui proces se vor realiza într-un mod cu totul nou prin intermediul pluralismului partidist, înțeles nu ca o simplă persistență a structurilor precedente, ce urmează să fie absorbite, ci în sensul că alături de partidul comunist li se recunoaște și celorlalte partide dreptul de a reprezenta o alternativă sau de a exercita o opoziție reală [59], lupta dintre partide, exponente ale structurilor sociale neunitare, devenind parte constitutivă a perioadei de trecere [60].

Instituirea acestui nou sistem de partide este concepută pe cale pașnică, desigur nu exclusiv parlamentară, dar avînd în vedere lupta electorală pentru dizlocarea actualelor majorități de guvernare. De aceea, partidele comuniste, preconizînd accesul la putere în mod „hegemonic", se preocupă de realizarea consensului politic ferm al cetățenilor, de „cucerirea «societății civile»" pentru a construi o societate nouă prin alegerea atentă a priorităților și stabilirea ritmurilor de transformări sociale.

* * *

Întrucît partidele sînt în interacțiune permanentă cu celelalte componente ale sistemului politic și eco-

[57] Georges Marchais, *Parlons franchement*, Paris, Editions Bernard Grasset, 1977, p. 205.
[58] Pietro Ingrao, *Masse e potere*, Roma, Editori Riuniti, 1977, p. 183.
[59] Gian Carlo Pajetta, *Per il socialismo in Europa*, în „Rinascita", nr. 47, din 28 noiembrie 1975, p. 2.
[60] Pierre Blotin, Jean Caron, *L'État, la transition au socialisme et les partis*, în „La Nouvelle critique", nr. 74/1974, p. 12.

nomic, perspectivele lor sînt corelate cu mutațiile, în curs sau posibile, din sferele fundamentale ale vieții sociale, cu mecanismele realizării legilor sociale ale funcționării și dezvoltării societății. Adeziunea cvasiunanimității oamenilor la idealul unei participări politice crescînde demonstrează elocvent falsitatea opiniilor care identificau criza cu negarea, completă sau parțială, a partidelor, precum și faptul că acestea — desigur, condiționate ca întotdeauna de orientări și programe — rămîn principalele canale ale mobilizării politice. De asemenea, punerea în discuție a sistemelor multipartidiste vest-europene — lăsînd de o parte pozițiile retrograde — exprimă ampla evoluție a partidelor de stînga, ca partide de masă, care au ajuns să elaboreze soluții și să acționeze călăuzite de strategia alternativei la societatea capitalistă.

În raport nemijlocit cu realitățile naționale, partidele revoluționare întrevăd unanim calea intensificării dialogului cu partidele socialiste, cu alte forțe progresiste pentru a defini și stabili, prin consens, o strategie unitară prin intermediul căreia să dobîndească legitimitatea necesară pentru a-și asuma conducerea națiunii și pentru a îndrepta societatea spre o etapă de stabilitate, mai puțin incertă și mai puțin contradictorie. Deoarece în lupta pentru democrație nu va fi decisivă disputa fizică și violentă, ci confruntarea de opinii și soluții pentru a obține încrederea și sprijinul maselor, folosirea cu succes a sistemului parlamentar, a pluralismului instituțional și ideologic presupune cu necesitate maturizarea și conștientizarea dorinței majorității cetățenilor pentru transformări care să favorizeze progresul social. Realizarea unui larg consens reprezintă una dintre principalele premise ale înfăptuirii schimbărilor cerute de clasa muncitoare, de alte forțe sociale și întrucît experiența istorică îndelungată atestă că în sistemele multipartidiste competiția electorală și parlamentară nu a impus regula majorităților politice monopartide, nici partidele comuniste nu-și propun un astfel de obiectiv — deci implicit nici accesul la putere — bazîndu-se doar pe forțe proprii, ci mi-

litează pentru înțelegere și colaborare cu toate partidele de stînga și democratice. Aceleași aprecieri au fost desprinse și din practica social-politică a ultimelor decenii care evidențiază că procesul de apărare și de adîncire a cuceririlor democratice s-a desfășurat lent și contradictoriu și nu a putut fi înfăptuit cu consecvență ca urmare a efectelor cumulate ale unor reforme parlamentare succesive (așa cum argumentau tezele tradiționale ale ideologiei socialiste și social-democratice privind înaintarea spontană spre transformarea sistemului existent și spre depășirea limitelor sale de clasă prin extinderea în cadrul acestuia a drepturilor și libertăților cetățenești). Ca atare, impunerea unei astfel de alternative nu poate fi nici rezultatul exclusiv al monopolului politic al unui singur partid care ar trebui să-și orienteze eforturile spre radicalizarea conștiinței de clasă și spre atragerea de partea propriilor opțiuni a tuturor oamenilor muncii, cu atît mai mult cu cît modalitățile de corelare a obiectivelor strategice cu metodele necesare înfăptuirii lor nu sînt aceleași pretutindeni (de pildă, ideea participării partidelor revoluționare la guverne democratice apare mai plauzibilă și mai actuală acolo unde acestea se prezintă ca puternice forțe electorale și parlamentare ; în schimb, acolo unde este prioritară preocuparea față de obținerea unei audiențe de masă, aceste partide se străduiesc, firesc, să-și întărească rolul în viața politică națională folosindu-se mai ales de sindicate și de alte organizații extraparlamentare ; în același timp, în alte cazuri, atitudinea și aprecierile partidelor comuniste față de soluțiile curente ale autorității nu pot fi desprinse de baza, de componența politică și de orientarea ideologică a guvernului). Totodată, cerința obiectivă de conservare a structurilor democratice consacrate și de blocare a tendințelor spre forme de conducere autoritară și, implicit, evoluția sistemelor politice și partidiste, a locului și rolului partidelor revoluționare în societate, radicalizarea maselor țin cu precădere, dar nu nemijlocit și linear, de nivelul atins de dezvoltarea economică și culturală pentru

că o importanță deosebită au dobîndit-o înrădăcinarea și valoarea cuceririlor obținute și apărate de forțele muncitorești și populare. Sublinierea caracterului dialectic al dinamicii social-politice în contextul contemporan și a necesității de a corela sistematic schimbările cantitative cu cele calitative, obiectivele revoluționare cu metodele folosite pentru a le atinge s-a concretizat în concluzii și teze noi privitoare la : definirea naturii statului în țările vest-europene ; modalitățile de a trece sub controlul maselor instituțiile statului ; fazele procesului revoluționar ; constituirea unui vast sistem de alianțe, rezultat din convergența reciprocă de opțiuni dintre parteneri, astfel încît fermitatea concepției ideologice să fie asociată cu flexibilitatea de poziții în legătură cu chestiuni precise și temporare [61].

În această perspectivă teoretică și programatică acțiunea clasei muncitoare, a altor categorii sociale prin intermediul partidelor proprii și al altor structuri organizatorice specifice, derivate din natura forțelor pe care le exprimă, reprezintă elemente constitutive ale dinamicii contemporane, forțele motrice a căror contribuție este hotărîtoare pentru garantarea înaintării procesului democratic prin recunoașterea și respectarea pluralismului de partide și de alți agenți de mobilizare politică [62].

Natura contextului în care partidele comuniste își desfășoară activitatea precum și evoluția neunitară pe care au parcurs-o și o cunosc structurile politice ale țărilor vest-europene determină diversitatea rațiunilor care fundamentează pluralitatea de soluții și modalități de înfăptuire a alternativei democratice, elaborarea strategiei revoluționare naționale în vederea ralierii tuturor forțelor apte, cantitativ și calitativ, să elimine ascendentul forțelor de dreapta, conservatoare.

[61] Irenne Brennan, *Some Problems of Revolutionary Strategy*, în „Marxism Today", nr. 6/1977, p. 162.

[62] Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Socialist Strategy*, în „Marxism Today", nr. 1/1981, p. 22.

Convergență sau coexistență ?

Janina Ianoși
Angela Niculescu

Omenirea parcurge în zilele noastre una dintre cele mai dinamice etape ale devenirii sale istorice. Desfășurarea cu succes a revoluției și construcției socialiste într-o importantă parte a lumii, agravarea crizei generale a sistemului capitalist, avîntul nestăvilit al mișcării de eliberare a popoarelor de sub dominația imperialismului și colonialismului, revoluția în știință și tehnică — sînt tot atîtea procese obiectiv determinate și care determină la rîndul lor mutații profunde în raportul de forțe mondial.

„Caracteristica acestor schimbări, arăta secretarul general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, o constituie afirmarea tot mai puternică a voinței și hotărîrii popoarelor de a pune pentru totdeauna capăt politicii imperialiste de dominație și asuprire, de forță și dictat, de a se dezvolta libere, deplin stăpîne pe soarta și bogățiile lor naționale, de a promova o politică nouă, de egalitate și respect între națiuni, de colaborare multilaterală, într-un climat de încredere și de securitate" [1].

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 14, București, Editura politică, 1977, p. 175.

În acest context istoric, revoluționar în esența și manifestările sale fundamentale, îndeplinirea misiunii de clasă a ideologiei burgheze întîmpină tot mai multe dificultăți, vechile ei modalități de realizare dovedindu-se perimate, vechile argumente depășite și lipsite de credibilitate. Laitmotivul clasic al ideologiei burgheze cu privire la virtuțile de neînlocuit ale societății capitaliste și respingerea frontală a revoluției socialiste, ca perspectivă a dezvoltării istorice, se dovedesc astăzi ineficiente, sînt infirmate de viața însăși. Revoluția socialistă a devenit o realitate ce nu mai poate fi ocolită de gîndirea social-politică burgheză, după cum teoria marxistă a revoluției nu mai poate fi exclusă din peisajul spiritual al lumii contemporane.

În noile condiții, ideologia burgheză se vede tot mai mult nevoită să dea un răspuns, convenabil ei, marii și îngrijorătoarei probleme a perspectivelor societății capitaliste, a viitorului spre care se îndreaptă acest sistem cuprins de criză în articulațiile sale fundamentale. Dificultățile unui asemenea demers viitorologic sînt fără îndoială copleșitoare, practic insurmontabile din punctul de vedere al formulării unui răspuns care să fie, în același timp, științific adecvat și în consonanță cu respectivele interese de clasă. Desigur, încercările în acest sens sînt numeroase, cu atît mai mult cu cît ele se încadrează într-o preocupare generală și firească a lumii contemporane, indiferent de natura orînduirilor sociale. Atunci însă cînd proiectele teoretice sînt formulate de pe pozițiile intereselor unei orînduiri intrate ireversibil în faza declinului său istoric, ele se dovedesc în ansamblul lor irealizabile și, în același timp, politic tendențioase — chiar dacă în argumentarea lor surprind unele aspecte reale și propun unele soluții parțial raționale.

Acest lucru și explică, dealtfel, marea diversitate a teoriilor cu privire la viitor, ce și-au croit drum în ideologia capitalismului contemporan, „moda" efemeră a unor astfel de teorii, permanenta nevoie de „noutate", în ciuda faptului că toate susțin, în cele din urmă, idei în esență similare, fiecare fiind adusă

în scenă de aceeași comandă socială fermă. În același timp însă, această proliferare este simptomatică pentru impasul caracteristic ideologiei burgheze contemporane, cu atît mai mult cu cît un răspuns general, științific fundamentat, privind perspectivele evoluției omenirii a fost dat de teoria revoluționară a proletariatului. Analizînd mecanismul și dinamica contradicției fundamentale a capitalismului și a variatelor ei forme de manifestare, socialismul științific a dezvăluit și direcția dezvoltării sale istorice, legitatea înaintării omenirii spre societatea comunistă. Desigur, evoluția societății umane pe această direcție ridică în permanență noi și variate întrebări care cer răspunsuri adecvate ; tocmai în această perspectivă apar ca inseparabile și condiționîndu-se reciproc *revoluția socialistă* și *viitorul omenirii*, după cum inseparabile ni se prezintă în acest context *teoria revoluției socialiste și proiectele viitorologice științifice*. Încercările de a le aborda separat, de a le substitui una alteia sau chiar de a le opune sînt neștiințifice și slujesc unor interese de clasă bine conturate.

Dacă revoluția socialistă este, în sensul arătat mai sus, un punct de referință cvasipermanent al ideologiei burgheze, societatea socialistă, constituită într-un mare număr de țări care în epoca actuală își realizează, în forme specifice, dezvoltarea multilaterală, constituie la rîndul ei un asemenea punct de referință pentru teoriile ne- și antimarxiste.

Confruntarea practică a capitalismului cu socialismul în calitatea lor de sisteme sociale *distincte și opuse*, trebuia în mod necesar să-și găsească o prelungire spirituală corespunzătoare. Desigur, și raportarea propriu-zisă la societatea socialistă capătă, ca și în cazul raportării la revoluția politică socialistă, aspecte diferite. Acestea merg de la respingerea de ansamblu, globală a societății socialiste ca „necorespunzătoare" cerințelor progresului social și, drept urmare, neviabilă, la critica realității socialiste contemporane, speculînd dificultățile mari pe care țările socialiste le-au avut și le mai au de rezolvat,

în mare parte din cauza handicapului istoric din momentul angajării lor pe drumul făuririi noii societăți. De aici, pasul următor îl constituie postularea unor mutații inevitabile ce s-ar produce în structurile societății socialiste și care ar duce de fapt la pierderea atributelor propriu-zis socialiste, prin excelență noi și înnoitoare, esențiale, ale acestei societăți. Desigur, confruntarea dintre capitalism și socialism, care reprezintă pentru omenire alternativa obiectiv necesară în perspectiva dezvoltării sale, a impus și o reconsiderare a aprecierilor cu privire la evoluția societății capitaliste însăși. În acest sens este caracteristică referirea la „revoluție", termen ce apare tot mai frecvent în literatura politologică burgheză, desigur, „eliberat" de semnificațiile conferite acestui concept de teoria marxistă și încărcat, în schimb, cu semnificații menite să contracareze sistemul de idei elaborat de marxism. Lucrări de genul *Ni Marx Ni Jesus* a lui J. Fr. Revel, *The Greening of America* a lui Charles Reich, *The second American Revolution* a lui J. D. Rockefeller sau *Movement and Revolution* de Peter Berger și Richard John Neuhaus etc., denotă, după părerea noastră, conștiința necesității unor profunde transformări în societatea capitalistă contemporană și, totodată, teama ca aceste transformări să nu ia cursul unei revoluții în adevăratul înțeles al cuvîntului, deci care să depășească invariantele sistemului global capitalist. Tocmai pe acest fond, autorii menționați apreciază transformările ce se produc inevitabil în capitalismul contemporan, ca urmare a propriilor sale mecanisme, drept indicii ale desfășurării unei „autentice revoluții" care face axiomatic inutilă revoluția socialistă.

J. D. Rockefeller, de pildă, pleacă de la ideea că Statele Unite se află în stadiile timpurii ale unor procese transformatoare atît de profunde, încît nu e nici o exagerare să le privești ca pe o revoluție. Autorul nu scapă însă din vedere să sublinieze necesitatea de a preveni pericolul „degenerării" acestor procese prin „transformarea forțelor explozive

ale schimbării" în forțe „dezintegrative" [2]. De aceea, din punctul său de vedere, deosebit de important este ca înfăptuirea transformărilor să se desfășoare sub oblăduirea anume a cercurilor conducătoare ale societății americane contemporane.

Pe linia aceleiași logici, Z. B. Brzezinski consideră că societatea americană parcurge o a treia revoluție, „revoluția tehnetronică", în cursul căreia tehnologia și în particular electronica devin principalii factori ai schimbării sociale modificînd moravurile, structura și aspectul general al societății. Într-un cuvînt, conchide Z. B. Brzezinski, „America cunoaște o nouă revoluție, caracterizată prin faptul că îi potențează la maximum posibilitățile și că, în același timp, îi dezvăluie anacronismele" [3].

Deși America este considerată ca etalon al posibilităților societății capitaliste de autoînnoire și de resorbție, prin transformare, a conflictelor, referiri la procese similare nu lipsesc nici în legătură cu țări capitaliste europene. Astfel, V. Giscard D'Estaing arată că în sînul societății franceze se desfășoară o schimbare „mai puternică decît toate revoluțiile politice", o schimbare care „îi atinge toate structurile, familia, școala, universitatea, biserica, moravurile. Ea a fost antrenată de combinarea a trei factori : o creștere economică fără precedent, difuzarea masivă a educației, irumperea permanentă a mijloacelor audio-vizuale în viața individuală" [4].

Dincolo de diversitatea și de noutatea punctelor de vedere formulate, apare evident că avem de-a face cu una din tezele fundamentale ale ideologiei burgheze — posibilitatea înaintării omenirii pe calea progresului fără răsturnarea dominației de clasă a burgheziei, fără desființarea relațiilor social-eco-

[2] J. D. Rockefeller, *The Second American Revolution*, New York, 1974, p. 7.
[3] Z. B. Brzezinski, *La revolution technétronique*, Paris, Ed. Calman Levy, 1971, p. 240.
[4] V. Giscard D'Estaing, *Démocratie Française*, Paris, Fayard, 1976, p. 27.

nomice și politice generate de dominația marelui capital.

Folosind întregul arsenal al argumentelor și tezelor de bază ale unor teorii de tipul celei a „societății postindustriale", a „societății supraindustriale", a „societății tehnetronice", a teoriei „stadiilor creșterii economice", a „tehnocrației" și „meritocrației" etc., *teoria convergenței sistemelor sociale* se constituie ca o sinteză sui-generis, ca o prelungire a lor, fără a se confunda totuși cu ele. Această postură explică de fapt caracterul ei neomogen, neunitar, ducînd la o destul de largă, deși ambiguă, gamă de soluții referitoare la societatea viitoare.

Teoria convergenței a trecut în avanscena teoriilor antisocialiste și, respectiv, apologetice ale capitalismului, pe la începutul deceniului al șaselea. Ea se încadrează organic în strategia nouă, de ansamblu, adoptată de marea burghezie monopolistă în raport cu perspectivele socialiste ale dezvoltării omenirii, este considerată chiar ca făcînd parte din așanumita „gîndire politico-strategică" a burgheziei contemporane [5].

În această ordine de idei, putem spune că „teoria convergenței" este în cel mai înalt grad simptomatică, ea fiind rezultatul unei recunoașteri răsturnate a creșterii reale a influenței socialismului în procesele istorice mondiale, a faptului că societatea capitalistă este nevoită să admită indirect, disimulat, mistificat — dar totuși să admită — că socialismul a devenit replica sa socială viabilă, o *alternativă practică* a dezvoltării omenirii contemporane. Trecînd în revistă principalele idei — mai vechi și mai noi — vehiculate în perimetrul teoriei convergenței, se naște în mod firesc întrebarea care sînt „virtuțile" ce i-au determinat la un moment dat „succesul de public" în țările capitaliste ?

Acest „succes" se datorează, credem, *în primul rînd* optimismului pe care-l afirmă teoria convergenței, întrucît luînd în discuție perspectivele dezvoltării societății umane, ea ajunge la concluzii pozitive, „liniștitoare" pentru soarta societății capitaliste ce „iese", în respectiva teorie, de sub incidența depășirii sale istorice, descoperindu-și resurse „noi" în măsură s-o ducă, prin mutații succesive, la un nou tip de civilizație. E cazul să subliniem încă o dată, și cu acest prilej, că, deși optimismul istoric decurge organic din filozofia marxistă a istoriei, în sine el a jucat nu o dată — în alte contexte social-politice și teoretice — un rol reacționar fără echivoc, prefigurînd, în funcție de comanda socială a momentului istoric respectiv, nu un viitor întunecat datorat crepusculului capitalismului, ci unul luminos, datorat „vigorii sale creatoare". „Optimismul istoric" al teoriei convergenței se convertește într-o apologie a societății capitaliste, nelipsită de eficiență la un moment dat în manipularea opiniei publice.

În al doilea rînd, teoria convergenței nu ocolește, nu face abstracție, mai mult, nu neagă socialismul ca o modalitate contemporană de organizare socială, ci atacă problema într-un spirit la fel de „afirmator" : în această viziune societățile socialiste, așa cum se prezintă în momentul de față, evoluează necesarmente într-o direcție convenabilă intereselor pe care le reprezintă respectivii teoreticieni, ce se manifestă în continuare consecvent optimist. Caracterul „binevoitor", comparativ cu alte teorii burgheze, am putea chiar spune împăciuitor, la adresa societății socialiste, este, fără îndoială, unul din efectele influenței crescînde a societății socialiste și a teoriei sale revoluționare și, în același timp, pare să vină în întîmpinarea unei pozitive stări de spirit contemporane, favorabilă în măsură tot mai mare coexistenței pașnice între țări cu sisteme sociale opuse, dar pe care, reflectînd-o deformat, o folosește în propriile sale scopuri.

În al treilea rînd, teoria convergenței se revendică a avea un caracter totalizator, erijîndu-se într-o teorie globală a sistemelor sociale contemporane ; teoria convergenței descoperă, pe această bază, perspectivele istorice comune ale celor două sisteme ca urmare a evoluției lor convergente. Deși diferiți autori

[5] Vezi Ov. Trăsnea, *Doctrine politice ale capitalismului contemporan*, București, Editura politică, cap. XI. 1977.

se ocupă de fapt de niveluri și variante diferite, distincte (economică, tehnologică, organizațională, sociologică, politologică, ideologică, culturală etc.) care luate în parte nu corespund criteriului globalității, respectivele teorii implică în ansamblul lor toate aspectele și sectoarele vieții sociale, și ca atare oferă o imagine mai completă și mai complexă a societății viitoare decît celelalte teorii.

Ideile convergenței au făcut, în cei aproximativ douăzeci de ani de existență ai ei, obiectul unor pertinente studii critice marxiste printre care numeroase și interesante lucrări ale unor autori din țara noastră [6]. Nu vom relua, de aceea, decît pe scurt principalele teze vehiculate de teoria convergenței, la care ne vom referi în continuare, abordînd probleme ce ne interesează din punctul de vedere al perspectivelor dezvoltării omenirii așa cum se conturează ele în prezent, în opoziție cu aceste teze, prin prisma concepției marxiste constructive, realiste și umaniste a partidului nostru privind, pe de o parte, perspectivele trecerii a noi popoare pe drumul socialismului și, pe de altă parte, relațiile ce trebuie să se stabilească între țări cu sisteme social-economice diferite, în numele progresului general al societății omenești.

Teoria convergenței sistemelor sociale preia, după cum se știe, conceptul ei central din domeniul științelor naturii aplicîndu-l în domeniul științelor sociale, cu trimitere directă la capitalism și socialism.

[6] Fără pretenția de a da o bibliografie completă a lor, menționăm cîteva dintre ele care ne-au servit drept punct de plecare pentru studiul de față : Valter Roman, *„Teorii cu privire la convergența sistemelor social-economice"*, în „Probleme economice", nr. 2/1968 ; Gh. Crețoiu, *„Teoria convergenței — ignorare și denaturare a conținutului social-istoric al unor procese obiective,* în „Lupta de clasă", nr. 11/1968 ; Ion Bulborea, *„Teoria convergenței sistemelor social-economice și viitorul societății umane"*, în „Forum", Științe sociale, nr. 2/1972 ; Silviu Brucan, *„De la revoluția tehnotronică la convergența sistemelor*, în „Lumea", nr. 23/1972 ; Ivanciu Nicolae Văleanu, *Gîndirea economică burgheză și lumea contemporană*, București, Editura politică, 1975 ; Ov. Trăsnea, *„Doctrine politice ale capitalismului contemporan"*, București, Editura politică, 1977 etc.

Procedeul nu este original ; el a fost deseori folosit și de fiecare dată s-a dovedit eronat, deoarece, după cum se știe, în cadrul unității materiale a lumii, cele două domenii fundamentale — natura și societatea — au specificitatea lor, fapt care exclude posibilitatea aplicării legilor particulare ale unuia din aceste domenii la celălalt.

Folosirea conceptului de *convergență* în domeniul științelor sociale nu presupune însă numai anularea specificității domeniilor fundamentale ale lumii materiale, ci merge mai departe, ajungînd să anuleze și deosebirile calitative definitorii în cadrul domeniului social însuși, adică al sistemelor sociale pe care le are în vedere. Așa se face să diferiți autori adepți ai acestei teorii, în ciuda unghiurilor diferite din care abordează problema, consideră toți, în ultimă instanță, că cele două formațiuni social-economice — fundamentale și opuse — ale lumii contemporane s-ar defini *numai* ca *forme deosebite* de manifestare ale aceluiași tip de societate — societatea industrială (sau postindustrială). Pe acest temei și folosind ca pretext unele similitudini într-adevăr existente — dar care nu decurg din *esența*, din unitatea tipologică a celor două orînduiri, ci din similitudinea unora dintre problemele cu care sînt confruntate acestea, ca părți ale aceleiași lumi contemporane — se fundamentează evoluția lor viitoare, inevitabil convergentă. Această evoluție se va realiza, potrivit teoriei convergenței, printr-un dublu proces — pe de o parte, socialismul va dobîndi treptat trăsături ale capitalismului, iar pe de altă parte, societatea capitalistă va semăna tot mai mult cu socialismul, reducîndu-se la zero contradicția ce caracteriza relația lor inițială.

Iată cum prezintă acest proces unul dintre fondatorii reputați ai teoriei convergenței sistemelor sociale, Pitirim Sorokin. „Conducătorii occidentali ne asigură că viitorul aparține tipului capitalist (al liberei inițiative) de societate și cultură. În opoziție, conducătorii națiunilor comuniste așteaptă cu încredere o victorie comunistă în următoarele dece-

nii. Spre deosebire de aceste două previziuni, eu sînt înclinat să cred că, dacă omenirea va evita noi războaie mondiale și va depăși gravele probleme actuale, tipul dominant al noilor societăți nu va fi nici capitalist, nici comunist, ci un tip sui-generis pe care l-am putea denumi ca un tip integral. Acest tip va fi intermediar între sistemul și modul de viață capitalist și cel comunist. El va cuprinde majoritatea valorilor lor pozitive și va fi lipsit de erorile serioase ale fiecăruia" [7].

Și mai tranșant este pusă problema în continuare : în ultimele trei decenii, după părerea autorului menționat, cele două sisteme „...și-au pierdut într-o măsură considerabilă trăsăturile specifice, ambele au împrumutat însă unul de la celălalt particularități caracteristice proprii fiecăruia din ele... Aceasta înseamnă că se constată apropierea treptată a ambelor sisteme... care duce la crearea unui model intermediar, diferit de comunism și de capitalism" [8]. În aceeași viziune a apropierii celor două sisteme și a contopirii lor într-un tip intermediar, J. Tinbergen apreciază că rezultatul acestui proces va fi un „optimum" superior atît capitalismului „pur", cît și socialismului „pur". Este, totuși, cît se poate de semnificativ pentru încărcătura ideologică faptul că din cele două specii — capitalismul și socialismul — ce converg spre genul unic de societate optimală cele mai multe șanse de transmitere a caracterelor ereditare sînt lăsate capitalismului. Altfel nu se explică de ce în modelul societății viitorului în viziunea sus-amintită reapar — de data aceasta sub forma unor trăsături generale proprii oricărei

[7] Pitirim Sorokin, *The Basic Trends of Our Time*, New York, 1964, p. 84. (Într-un spirit similar pun problema Didier Lazard în lucrarea *Convergence des civilisations actuelles. Essai de sociologie prospective*, Neuchâtel, Ed. de la Baconiere, 1963 ; Fr. Peroux, în *Aliénation et société industrielle*, Paris. Gallimard, 1970 ; Peter Wiles, *L'evolution du communisme et du capitalisme est-elle convergente ?* în „Problémes economiques", nr. 764/1962 ș.a.).

[8] Pitirim Sorokin, *op. cit.*, p. 85.

societăți — fenomene specifice societății capitaliste. Încă o dată se dovedește că discuțiile despre viitorul omenirii nu au și nu pot avea un caracter „neutru", nu se pot purta la modul general, în afara și mai presus de deosebirile de esență dintre cele două tipuri de orînduire.

În altă ordine de idei, în optica teoriei convergenței, înseși noțiunile de „capitalism" și „socialism" își pierd contururile și se degradează, termenii respectivi pierzîndu-și orice semnificație și deci utilitate. „...Terminologiile tradiționale și larg utilizate, spune Zbigniev Brzezinski, devin tot mai inutilizabile. Cuvinte de genul «capitalism», «democrație», «socialism și comunism» și chiar «naționalism» — nu mai au semnificație în situația actuală" [9].

Acest proces este, după cum se vede, nu doar constatat, ci *postulat* chiar, în numele pretinsei „dezideologizări" care ar caracteriza, chipurile, societățile contemporane, în care locul înfruntărilor ideologice ar fi luat de un „dialog" nou și pasionat, pe terenul căruia convergența celor două sisteme ar deveni cu atît mai mult o perspectivă reală.

Preconizarea dezideologizării ca teren al convergenței este ea însăși un demers ideologic fără echivoc. Evident, nu avem în cazul de față de-a face cu o problemă de ordin semantic. A socoti inutilizabile și nesemnificative noțiuni care acoperă realități obiective este nu numai eronat din punct de vedere științific, dar mai ales reacționar din punct de vedere politic. Ca să nu mai vorbim de faptul că renunțarea la folosirea unor cuvinte ca „socialism" sau „capitalism" nu va duce în nici un caz la ștergerea deosebirilor esențiale dintre cele două orînduiri sociale. Dealtfel, în acest sens este relevantă și aprecierea făcută de J. D. Rockefeller în care se arată între altele că „revoluția" trebuie să

[9] Z. B. Brzezinski, *La révolution tehnétronique*, Paris, Ed. Calman Levy, 1971, p. 13.

înceteze să fie „un cuvînt de spaimă", să înceteze să trezească „imaginea steagului roșu fluturînd" [10].

Procesul „evoluției convergente" a celor două sisteme sociale opuse este, după cum arătam, urmărit în diferite planuri ale realității sociale.

„Motivul" principal în jurul căruia se axează, într-o manieră sau alta, diferitele variante ale teoriei convergenței îl constituie rolul determinant al proceselor R.T.S. în realizarea progresului social în lumea contemporană. Pornind de la o realitate a lumii contemporane — desfășurarea R.T.S. atît în țările capitaliste, cît și în cele socialiste — autorii teoriei convergenței postulează un adevărat „cult al tehnicii", pe temeiul căruia cele două societăți contemporane ar manifesta pregnante tendințe convergente ; exigențele identice generate de procesele R.T.S. determină, chipurile, consecințe sociale comune și, pe acest fond, un proces de apropiere și împrumut reciproc de forme organizatorice și de conducere ; întrucît în viziunea acestei teorii deosebirea fundamentală între capitalism și actualele țări socialiste ar consta în nivelul de dezvoltare a forțelor de producție și în principal a mijloacelor de producție, însăși desfășurarea cu succes a R.T.S. va duce la ștergerea deosebirilor și la contopirea celor două orînduiri într-un nou tip de civilizație, superior ambelor și reunind trăsăturile lor pozitive. Avem de-a face, evident, cu o folosire într-o manieră unilateralizantă și absolutizantă în delimitarea tipurilor de orînduire socială a gradului de dezvoltare a forțelor productive ale societății și, respectiv, cu minimalizarea, neglijarea, sau pur și simplu eliminarea dintre factorii cu acțiune determinantă asupra dezvoltării sociale a raporturilor de producție și a componentei lor esențiale — raporturile de proprietate.

Desigur, nimeni nu contestă rolul deosebit, importanța crescîndă a cuceririlor din domeniul științei și tehnicii pentru progresul societății umane.

[10] J. D. Rockefeller, *op. cit.*, p. 7.

Se face abstracție însă de faptul că nivelul de dezvoltare a forțelor de producție, deși extrem de important, nu este suficient pentru a caracteriza în ansamblu o orînduire socială, că rolul lor se exercită numai în interacțiune cu relațiile de producție și prin intermediul lor.

De asemenea, nu poate fi contestat faptul că nivelul de dezvoltare a forțelor de producție poate fi folosit pentru a defini diferite faze în dezvoltarea bazei tehnico-materiale a societăților umane. Din acest punct de vedere se poate constata cu ușurință că în lumea contemporană există țări puternic industrializate atît în sistemul capitalist, cît și în cel socialist, așa cum și țări aparținînd aceleiași orînduiri sociale se pot găsi în stadii diferite din punctul de vedere al dezvoltării forțelor lor productive. De aici se desprinde concluzia că nu putem construi în mod arbitrar tipuri de societăți, ca sisteme globale, doar pe baza unui criteriu izolat din multitudinea de factori a căror interacțiune determină configurația întregului edificiu social și, mai ales, nu poate fi scos din contextul acestora factorul primordial pe care îl reprezintă relațiile de producție.

Or, așa cum arătam și mai sus, promotorii teoriei convergenței, ca și cei ai teorlei „societății postindustriale" consideră proprietatea asupra mijloacelor de producție, atît în forma sa privată, cît și în cea publică, un factor secundar sau care în orice caz și-a pierdut semnificația și nu mai este relevant pentru definirea claselor sociale și a raporturilor dintre ele.

Desigur, proprietatea capitalistă asupra mijloacelor de producție este perimată din punctul de vedere al cerințelor progresului social, și, ca atare, desființarea ei reprezintă o necesitate obiectivă stringentă. Necesitatea istorică nu poate fi însă confundată cu realitatea : departe de a fi dispărut, de a se fi difuzat devenind mai curînd o funcție, cum susține, de pildă, D. Bell, ea a cunoscut un proces de creștere și concentrare, devenind proprietate monopolistă și determinînd o polarizare tot mai accen-

tuată a societății capitaliste. Marile dificultăți din economia capitalistă, dezechilibrele economice și social-politice, intensificarea exploatării și adîncirea alienării umane nu sînt efecte ale desfășurării revoluției științifice și tehnice în general, ci consecințe ale folosirii capitaliste a cuceririlor științifice și tehnice, adesea ale subordonării lor rațiunilor profitului. În condițiile societății socialiste, ale proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție și ale dirijării conștiente de către societate a propriilor mecanisme funcționale, dezvoltarea științei și tehnicii este folosită în interesul întregii societăți, în vederea satisfacerii nevoilor materiale și spirituale ale tuturor membrilor săi.

În planul structurii și relațiilor de clasă teoria convergenței folosește îndeobște aceeași metodă de bază. Operînd cu o serie de fapte și de date incontestabil reale, în ultimă instanță orientarea generală a interpretărilor lor este descoperirea „noilor trăsături" ale societății capitaliste contemporane sau, în accepția ideologilor respectivi, a trăsăturilor „noii" societăți, care de fapt nici nu mai este „capitalistă", și pe baza cărora se demonstrează atenuarea treptată, mergînd în cele din urmă pînă la dispariție, a dictatului burgheziei și, corespunzător, „deproletarizarea" proletariatului, deci în ultimă instanță, simplificînd lucrurile, dispariția antagonismului proletariat-burghezie, ca invariante ale sistemului social-politic capitalist.

Ni se pare semnificativ din acest punct de vedere modul în care Giscard d'Estaing abordează în lucrarea menționată anterior — prin prisma realităților franceze — problema structurii sociale a unei societăți „moderne" căreia îi aparține de fapt viitorul : „Evoluția în curs... se traduce prin expansiunea unui imens grup central cu contururi puțin tranșante și care are vocație — prin creșterea sa numerică extrem de rapidă, prin înrudirea sa cu fiecare dintre celelalte categorii ale societății, prin caracterul său deschis... prin valorile moderne al

căror purtător este — de a integra în ea progresiv și pașnic societatea franceză în întregime... este o realitate de tip nou, mobilă și deschisă la schimbare, purtătoare a unor valori împrumutate în parte de la proletariat, în parte de la burghezie, și care, reunite, sînt cele ale unei societăți moderne... [11].

Pe temeiul transformărilor pe care le suferă societatea capitalistă dezvoltată are loc, în interpretarea teoriei convergenței, o reorganizare „administrativă", în urma căreia proprietatea privată încetează să mai fie izvorul obiectiv al dominației de clasă a burgheziei, întrucît proprietatea nu mai este efectiv *controlată* de proprietarii ei, ci de administratorii ei. Așadar, o treaptă în evoluția sistemului capitalist este înlocuirea burgheziei drept clasă dominantă cu o altă categorie elitară, mai ușor criticabilă și, în orice caz mai ușor de înlocuit. Nu este greu să stabilim în acest caz legătura cu argumentele folosite nu numai în teoria societății postindustriale, ci și în diferitele concepții tehnocratice, lucru ce demonstrează încă o dată lipsa unei originalități a teoriei convergenței.

Ni se pare, de asemenea, de prisos să mai insistăm pe larg asupra rolului pe care burghezia în general, și marea burghezie în special, continuă să-l joace în societatea capitalistă contemporană, asupra faptului că mecanismele economice, social-politice ale acestei societăți sînt în continuare subordonate intereselor de clasă ale burgheziei. Despărțirea conducerii administrative a proprietății de proprietatea propriu-zisă nu înseamnă desființarea acesteia, ea continuînd să stea la temelia structurii de clasă — în ultimă instanță, invariantă — a societății capitaliste ; această despărțire contribuie, mai degrabă, la o mai mare concentrare și centralizare a capitalurilor, creînd posibilități „organizatorice" sporite în acest sens. Pe de altă parte, creșterea reală a numărului celor cu o pregătire specială, ocupați în aparatul administrativ al capitalului, deși reprezintă

[11] V. Giscard d'Estaing, *op. cit.*, p. 56—57.

o necesitate dictată de specializarea crescîndă a funcțiilor de conducere, determinată la rîndul ei de impactul cu revoluția științifică și tehnică, nu determină implicit o totală autonomie a acestora ; statutul privilegiat al „managerului" este în vigoare numai atîta timp cît el își folosește prerogativele cu care este investit corespunzător intereselor proprietății capitaliste însăși, în ultimă instanță, atîta timp cît este eficient, adică dirijează lucrurile în așa fel, încît să asigure condiții optime pentru lupta de concurență și creșteri corespunzătoare ale profitului corporațiilor administrate de el.

„Managerii", acești administratori ai capitalului marilor corporații, sînt într-adevăr o categorie socială relativ nouă, specifică anume capitalismului tîrziu. În acest sens, apariția respectivei categorii sociale este mai degrabă un simptom al caracterului parazitar pe care-l dobîndesc în această perioadă vîrfurile monopoliste ale burgheziei, caracter prevăzut de clasicii marxismului și care, în condițiile contemporane, se constituie într-un nou și puternic argument al caracterului istoricește depășit al capitalismului ; această nouă categorie socială — interpretată ca semn al unei noi societăți — nu este de fapt un „corp străin" în sistemul relațiilor de clasă capitaliste, ci o parte integrantă, și anume una *funcțională*, a sa. Desigur, și în condițiile societății socialiste are loc un proces de creștere a specializării, a pregătirii științifice pentru exercitarea funcțiilor de conducere a proceselor economice. Semnificația socială este cu totul deosebită în cazul socialismului, fiind expresia adîncirii democratismului conducerii, a creșterii rolului clasei muncitoare în cadrul ei. Și în acest plan se evidențiază, așadar, evoluțiile *divergente* și nu *convergente* ale celor două sisteme sociale contemporane, capitalismul și socialismul.

În diferitele teorii privind evoluția structurii sociale a capitalismului se pune, în cele din urmă, accentul pe dispariția relației antagonice dintre proletariat și burghezie și pe înlocuirea *luptei de clasă* prin diferite „conflicte" sau „tensiuni" sociale

mai mult sau mai puțin răspîndite, de o durată mai mare sau mai mică, caracteristice, în general, pentru societatea umană și deci și pentru socialism, dar în orice caz soluționabile în interiorul structurilor existente. Un exemplu în acest sens îl constituie lucrările lui R. Dahrendorf — *Soziale Klassen und Klassenkonflikte in der industriellen Gesellschaft* sau *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland*. Ceea ce Dahrendorf denumește „conflict dominant" între „cei de jos" și „cei de sus" este un exemplu de felul în care demonstrația cu privire la inexistența claselor sociale, la caracterul secundar al relațiilor de proprietate, la negarea existenței unei contradicții sociale antagonice dominante în societatea capitalistă contemporană etc. evită o analiză social-economică a fenomenelor. Dahrendorf pornește în analiza sa de la relațiile din domeniul suprastructurii politice a societății, pe care o consideră o sferă de-sine-stătătoare, fără vreo dependență de structura economică a acesteia.

În acest mod de abordare a problemei el se întîlnește, dealtfel, cu punctele de vedere ale unui J. J. Servan Schreiber (de exemplu, în *Le Défi americain)* sau J. K. Galbraith (de exemplu, în *The New Industrial State)* ale căror teorii au fost nu o dată expuse și analizate în literatura noastră de specialitate.

Extinzînd optica convergentistă și în domeniul organizării politice a societății, sociologul francez Maurice Duverger apreciază (de exemplu, în *Ianus. Les deux faces de l'Occident)* că deosebirile dintre regimurile politice caracteristice celor două societăți contemporane nu ar ține de esența capitalistă a uneia și de esența socialistă a celuilalt, ci s-ar manifesta cu precădere în planul modalităților de guvernare, deosebirile reducîndu-se la caracterul liberal al regimurilor occidentale și caracterul autoritar al regimurilor din țările socialiste ; aceste deosebiri s-ar explica prin modul lor diferit de constituire și ar putea fi depășite în procesul apropierii prin „convergență" a celor două sisteme. La rîndul său, R. Aron considera (de exemplu, în *Les desillu-*

sions du progrès) că în societățile de tip industrial esența regimului politic este unică, regimul capitalist și regimul socialist fiind două variabile ale aceluiași tip, linia de demarcație constituind-o prezența sau absența pluralismului. Deși admite, în felul său, o determinare economică a regimului politic, aceasta este redusă la un determinism tehnologic, escamotîndu-se astfel deosebirile fundamentale dintre cele două tipuri de societăți care se reflectă în mod necesar și în regimurile lor politice.

Teoria convergenței nu ocolește problemele viitorului nici în domeniul culturii. Societatea ce se va naște din convergența socialismului și capitalismului se va caracteriza printr-o dominație absolută a mijloacelor de comunicație de masă, adusă în primplan de sporul de timp liber și de posibilitățile tehnice ale unei comunicări spirituale mondiale. Consumul de masă și cultura masificată vor deveni însușiri ale dezvoltării optimale a „noului" tip de societate. Omenirea va fi luată de un „val cultural mondial" și dusă spre o formă de cultură „neotehnică", care se va constitui într-o nouă epocă distinctă a istoriei culturii omenirii. Noul tip de cultură va înlătura sistemul valorilor culturale tradiționale — implicit ideile umanismului ce au dominat peisajul spiritual al omenirii începînd cu Renașterea.

Argumentul, dus logic mai departe, anulează, după cum se poate ușor constata, ideea caracterului specific al fenomenelor culturale precum și cea a particularităților naționale ale diferitelor culturi, preconizînd, în schimb, o nivelare și uniformizare a lor în urma dezvoltării convergente a tuturor culturilor din lume, calea spre această cultură mondială uniformă trecînd evident „în mod obligatoriu" prin dezideologizare.

*
* *

Menținerea în atenția noastră a problemelor ridicate de teoria convergenței — în ciuda relativei ei vechimi — se explică prin implicațiile ei proiec-

tive : viitorul fiind o problemă permanent actuală, opțiunile în legătură cu el, departe de a fi „convergente", se conturează în mod diferit. Interesul față de aceste probleme a luat o asemenea amploare în lumea contemporană, încît natura opțiunilor fără a fi neutră, se leagă obiectiv, chiar dacă nu recunoscut, de destinul capitalist sau socialist al omenirii.

Strategia ideologică în care se încadrează, așa cum arătam încă de la început, și teoria convergenței sistemelor sociale, urmărește în acest sens un dublu scop : pe de o parte, dezorientarea forțelor democratice, progresiste din țările capitaliste, pentru a preîntîmpina, sau cel puțin pentru a amîna, opțiunea socialistă a maselor din aceste țări, iar pe de altă parte, diversiunea ideologică în țările socialiste, speculînd greutățile și imperfecțiunile întîmpinate de aceste țări în procesul devenirii lor comuniste și sugerînd remedierea lor prin împrumuturi „pozitive" de la capitalism.

În acest context teoria convergenței sugerează, în continuare, că tipul de societate „intermediară" pe care îl preconizează este efectul inevitabil al relațiilor, legăturilor, schimburilor, care se produc necesarmente în lumea contemporană între țări cu sisteme social-economice diferite și opuse, dealtfel fenomen real și pozitiv în evoluția istorică mondială contemporană.

Așadar, implicațiile ideologice, politice — teoretice și practice — ale teoriei convergenței pot fi urmărite pe două planuri *relativ* distincte. *Pe de o parte, în ceea ce privește capitalismul și socialismul ca formațiuni sociale și relațiile dintre ele, în calitatea lor de tipuri istorice de sisteme globale ; pe de altă parte, în ceea ce privește relațiile dintre țări cu formațiuni sociale diferite și consecințele lor în planul lumii contemporane, ca realitate nemijlocită și cu perspectivă istorică.*

După cum se știe, socialismul științific a demonstrat și practica socială a ultimului secol a confirmat delimitarea tipologică inconfundabilă dintre capitalism și socialism, ca *esențe* social-economice

diferite și ca *trepte necesare*, distincte în dezvoltarea istorică a omenirii. Evident, criteriile delimitării tipologice a capitalismului și socialismului operate de marxism sînt deosebite de cele ale ideologilor burghezi. S-ar părea, la prima vedere, că deosebirea în stabilirea criteriilor nu ar avea o prea mare importanță, de vreme ce *deosebirea* este ca atare recunoscută și de marxiști și de nemarxiști. La o analiză mai atentă însă, se poate constata că *divergența* noastră cu teoria *convergenței* pornește tocmai, și anume în mod hotărîtor, de la *acest* moment. Problema nu este, dealtfel, nouă : relativizarea sau absolutizarea criteriilor, amestecul de esențial și neesențial pînă la confundarea lor, eclectismul, reducționismul, subiectivismul în stabilirea lor, ruperea lor din ansamblul factorilor definitorii etc. sînt metode bine cunoscute de abordare a fenomenului social în ideologia burgheză.

În cazul de față, criteriile deosebirii dintre capitalism și socialism au o semnificație aparte nu numai în respingerea tendinței de minimalizare a deosebirilor existente în actualul stadiu al dezvoltării celor două orînduiri și, ca atare, de minimalizare a progresului realizat de socialism, atît din punct de vedere istoric general, cît și la nivelul materializării trăsăturilor sale definitorii, chiar și în cadrul actualei sale dezvoltări ; aceste criterii dobîndesc o importanță și mai mare, atunci cînd ele sînt privite ca puncte de pornire pentru definirea traiectoriei istorice a celor două societăți. Se știe că structuri social-economice fundamental deosebite determină modalități diferite de funcționare, realizarea diferită a determinismului social și, în consecință, o dialectică globală a dezvoltării diferită, corespunzătoare structurilor date. De la această descoperire pornește, dealtfel, unul din principiile metodologice fundamentale ale marxismului, care cere ca în conturarea trăsăturilor de viitor ale societății umane să se pornească de la cunoașterea determinismului orînduirii date. În consecință, acceptarea unor deosebiri *esențiale* (și nu întîmplătoare, par-

țiale, izolate etc.) între capitalism și socialism va impune postularea și a unor direcții de dezvoltare diferite pentru cele două orînduiri.

Concret, acest lucru înseamnă pentru capitalism *declinul său istoric* inevitabil și înlocuirea sa cu o societate care să se definească prin trăsăturile specifice socialismului, iar pentru socialism — *dezvoltarea ascendentă*, care presupune întărirea și dezvoltarea trăsăturilor sale definitorii — adică tocmai a acelor trăsături care îl deosebesc de capitalism și care reprezintă în același timp singura modalitate de depășire a contradicțiilor și disfuncționalităților societății capitaliste. Considerarea socialismului ca singura alternativă istorică a capitalismului, în prezent și în dezvoltarea ulterioară a omenirii, este o idee ce revine pregnant în documentele partidului nostru, o idee subliniată cu tărie de secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu. „...vechile relații interne și internaționale create de orînduirea capitalistă — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — nu mai corespund noilor forțe de producție, dezvoltării impetuoase a revoluției tehnico-științifice, nu mai pot oferi soluții corespunzătoare — în interesul maselor largi populare, al progresului — problemelor complexe ce preocupă lumea contemporană. Societatea omenească este tot mai mult confruntată cu contradicțiile create de orînduirea capitalistă, de politica imperialistă, colonialistă și neocolonialistă... Legitățile obiective, dialectica socială, necesitățile progresului societății reclamă sfărîmarea vechilor cătușe, care pun în pericol însăși civilizația umană, făurirea unei lumi a dreptății sociale și naționale“ [12].

Evident, acest mod de a pune problema ne obligă să precizăm că aceste *drumuri istorice divergente* nu se realizează rectiliniu, în virtutea unor automatisme ; ele se realizează tendențial, se dezvăluie treptat, dincolo de nenumărate și variate procese

[12] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 11, București, Editura politică, 1975, p. 17.

contradictorii care le pot la un moment dat disimula, deşi, *în ultimă instanţă,* aceste momente contradictorii sînt modalitatea concret-istorică a realizării celor două direcţii de dezvoltare.

Revenind la teoria convergenţei trebuie să remarcăm caracterul ei *utopic* în lumina cerinţelor progresului social în lumea contemporană. Teoria convergenţei eludează una din realităţile cele mai pregnante şi, în acelaşi timp, cele mai dureroase ale lumii contemporane, de a cărei rezolvare se leagă nemijlocit progresul omenirii — problema subdezvoltării, a coexistenţei unor ţări cu o înaltă dezvoltare economică cu ţări subdezvoltate, flagrant rămase în urmă în raport cu posibilităţile tehnico-ştiinţifice contemporane. În opoziţie cu teoria convergenţei, din al cărui cîmp vizual lipseşte practic această gravă problemă şi vastă zonă geografică a omenirii contemporane, partidul nostru preconizează o coexistenţă pe fondul căreia omenirea să poată depăşi gravele decalaje şi discrepanţe din nivelul de dezvoltare al ţărilor, decalaje şi discrepanţe constituite istoriceşte în procesul generalizării mondiale a capitalismului şi al acţiunii legii dezvoltării inegale şi în salturi generate de ea. Problema extrem de acută a împărţirii lumii în ţări dezvoltate şi subdezvoltate, în ţări „sărace" şi ţări „bogate" nu poate fi despărţită de existenţa capitalismului şi de evoluţia sa istorică. Problema menţionată nu poate fi despărţită, de fapt, nici de existenţa şi dezvoltarea socialismului care îşi propune programatic şi militează consecvent pentru lichidarea decalajelor şi a cauzelor care le-au generat.

Prin prisma acestei realităţi contemporane, caracterul utopic al teoriei convergenţei apare şi mai pregnant. Convergenţa este imposibilă nu numai datorită deosebirilor esenţiale dintre cele două tipuri de organizare socială ; ea nu este posibilă nici datorită faptului că structurile capitaliste înseşi generează, prin natura lor, *dezvoltarea inegală,* economică, socială, politică, culturală etc. atît în interiorul unei ţări, dar în special între ţările sistemului mondial capitalist ; aceasta denotă caracterul utopic al teoriei convergenţei chiar şi atunci cînd este vorba de ţări care aparţin aceleiaşi orînduiri [13]. În general, trebuie să remarcăm că similitudinea de esenţă social-economică nu determină automat o dezvoltare convergentă, lipsită de contradicţii. Deşi în forme esenţial deosebite, această constatare este valabilă şi pentru ţările socialiste care în construirea noului tip de relaţii dintre ele pot cunoaşte dificultăţi deosebite.

În concluzie, putem spune deci că *sisteme sociale cu structuri diferite cunosc drumuri istorice de dezvoltare diferite, divergente,* şi că la rîndul lor *aceste direcţii divergente de dezvoltare determină accentuarea şi nu ştergerea deosebirilor esenţiale dintre ele.* Drept urmare, *esenţele diferite* şi *sensurile istorice diferite* ale celor două tipuri de orînduire socială contemporane nu se constituie în premise reale ale unei societăţi-hibrid, însumînd caracteristici capitaliste şi socialiste deopotrivă.

Afirmarea şi consolidarea trăsăturilor definitorii ale socialismului constituie o cerinţă obiectivă a dezvoltării lumii contemporane, progresul social de ansamblu al omenirii nemaiputîndu-se realiza în condiţiile contemporane pe temeiuri capitaliste, aşa cum s-a realizat el în condiţiile capitalismului ascendent.

*
* *

Delimitarea tipologică fără echivoc între orînduirea capitalistă şi socialistă nu exclude, evident, posibilitatea şi necesitatea unor strînse legături, a unor relaţii de condiţionare reciprocă între ele. Aceste legături se manifestă atît pe *verticala istoriei,* în

[13] Studiind, într-un plan mai general şi la scară planetară, problemele actuale ale modernizării, cunoscutul specialist în problemele schimbării sociale, Wilbert E. Moore, sublinia „pluralismul persistent" în liniile de dezvoltare, pluralism ce presupune dialectica convergenţei şi a unei accentuate diversităţi (W. E. Moore, *World Modernization. The Limits of Convergece,* New York, Elsevier, 1979).

sensul demonstrat de socialismul ştiinţific : societatea capitalistă generează prin contradicţiile sale necesitatea trecerii la socialism şi chiar se constituie în ipostazele ei tîrzii într-o pregătire materială deplină a socialismului, cît şi pe orizontală, *în planul relaţiilor dintre ţări cu sisteme sociale diferite*, al influenţei şi condiţionării lor reciproce determinate de însăşi coexistenţa lor, ca părţi ale lumii contemporane.

Această situaţie nu reprezintă o „noutate absolută" în istoria omenirii. Coexistenţa unor tipuri de organizare socială deosebite s-a manifestat, de pildă, şi în condiţiile dezvoltării impetuoase a capitalismului însuşi, în cadrul căruia s-au păstrat, pe o perioadă mai mult sau mai puţin îndelungată, structuri social-politice feudale şi chiar prefeudale. Acest lucru nu a împiedicat relaţiile economice şi politice între ţările în care capitalismul era victorios şi ţările în care se mai păstrau dominante relaţiile feudale. Relaţia capitalism-socialism se deosebeşte totuşi în mod radical de această situaţie. *În primul rînd*, datorită faptului că nu mai avem de-a face cu sisteme sociale, chiar dacă diferite, înrudite, ci cu sisteme sociale opuse, iar *în al doilea rînd* prin faptul că, datorită creşterii complexităţii relaţiilor internaţionale, adîncirii interdependenţei economice pe fondul diviziunii internaţionale a muncii, fenomenul coexistenţei capătă semnificaţii şi valenţe noi, precum şi forme noi şi complexe de realizare.

Mai mult, interdependenţa se manifestă nu numai în influenţele reciproce între ţări cu sisteme sociale diferite coexistente în momentul de faţă, ci în faptul că direcţiile istorice ale celor două sisteme sociale nu se desfăşoară pe traiectorii paralele, izolate, ci cunosc momente de interferenţă, de întrepătrundere chiar, în cadrul procesului revoluţionar mondial, al cărui conţinut principal îl constituie trecerea omenirii de la capitalism la socialism. Dealtfel, însuşi conţinutul procesului revoluţionar mondial este reflectarea şi efectul drumurilor lor istorice *interferente*, dar *nu convergente*.

Aşadar, în temeiul coexistenţei lor, opoziţia tipologică dintre capitalism şi socialism nu exclude, ba dimpotrivă presupune firesc existenţa unor legături, relaţii între ţările care aparţin celor două orînduiri. În aceste condiţii, problema fundamentală a lumii contemporane priveşte *modalitatea* în care să se materializeze aceste legături : coexistenţa *paşnică* sau *conflict armat* — într-un cuvînt alternativa pace-război.

Nu încape îndoială că este în interesul umanităţii, al tuturor ţărilor indiferent de orînduire socială, ca raporturile dintre ele să se realizeze în varianta coexistenţei paşnice.

„Este necesar — spunea tovarăşul Nicolae Ceauşescu — să pornim de la realitatea că în lume există state cu orînduiri sociale diferite şi de la premisa că această realitate a epocii noastre va continua să existe încă multă vreme. În aceste împrejurări trebuie, în spiritul principiilor coexistenţei paşnice, să găsim căile colaborării egale, reciproc avantajoase, pe baza respectului şi neamestecului în treburile interne" [14].

În concepţia marxistă a partidului nostru, coexistenţa paşnică nu se poate confunda cu convergenţa sistemelor sociale ; convergenţa nu se poate substitui coexistenţei paşnice şi nici nu se poate constitui într-o alternativă a ei. Aceasta, pe de o parte, pentru că rezolvarea paşnică, prin tratative, fără recurgerea la forţă sau la ameninţarea cu forţa nu este de natură să anuleze deosebirile fundamentale dintre cele două tipuri de organizare socială, iar pe de altă parte, pentru că aceste deosebiri, reale, hotărîtoare pentru ţările în cauză, *nu* duc inevitabil la conflicte armate.

Cu atît mai mult, realizarea coexistenţei paşnice nu poate însemna anularea drumurilor istorice diferite, divergente despre care vorbeam mai sus ; mai

[14] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 20, Bucureşti, Editura politică, 1981, p. 45.

mult, orice tentativă de „import“ sau „export“ de revoluție sau contrarevoluție este de natură să pericliteze înfăptuirea ei practică. Totodată, în accepția noastră, a socialismului științific, coexistența pașnică, această opțiune umanistă, este profund realistă pentru că pleacă anume de la recunoașterea contradicțiilor fundamentale ale epocii contemporane, generate obiectiv de existența celor două orînduiri sociale și se constituie propriu-zis în forma cea mai convenabilă intereselor prezente ale omenirii și ale realizării progresului social.

În viziunea partidului nostru, coexistența pașnică presupune dezvoltarea activă, conștientă a unor relații de colaborare și cooperare între țările și popoarele lumii, indiferent de orînduirea socială, o colaborare și cooperare bazate pe respectarea principiilor suveranității și independenței naționale, a neamestecului în treburile interne și avantajului reciproc, prin urmare *o coexistență care nu anulează și nici nu-și propune să anuleze deosebirile obiectiv existente în planul orînduirii sociale a diferitelor țări și al destinului lor istoric*. O coexistență însă care, slujind în mod obiectiv progresului istoric mondial, slujește implicit cauzei înseși a victoriei socialismului în întreaga lume.

II

Între radicalismul de stînga și extremismul de dreapta

Radicalismul de stînga nord-american (1950—1980)

Elena Zamfirescu

În istoriografia și politologia americană contemporană se confruntă două școli de gîndire ; prima dintre ele — așa-numita „școală a consensului" — susține că tezele marxiste cu privire la lupta de clasă nu sînt aplicabile acestei societăți de „excepție" * ; cea de a doua — „școala conflictului" — apreciază, în schimb, că, asemenea tuturor țărilor capitaliste, Statele Unite constituie terenul unui

* Sursele majore ale „excepționalismului" american sînt considerate a fi : „americanismul, existența unor largi suprafețe de pămînt, egalitatea, diversitatea culturală, distanța și securitatea (frontierelor — n.ns.), abundența economică, bipartidismul" (Daniel Bell, *The End of the American Exceptionalism*, în Nathan Glazer, Irving Kristol (eds), *The American Commonwealth — 1976*, New York, Basic Books, 1976, p. 217—218). Descifrînd conținutul „americanismului", Leo Samson nota în urmă cu peste 40 de ani : „Cînd examinăm înțelesul americanismului, descoperim că el nu înseamnă pentru americani o tradiție sau un teritoriu..., ci o doctrină — ceea ce este socialismul pentru socialiști... Fiecare concept al socialismului își are contraconceptul corespunzător în americanism, acesta fiind motivul pentru care argumentația socialistă are un ecou atît de nesemnificativ pentru urechea americanului" *(Americanism as a Surrogate Socialism*, în John Laslett, S. M. Lipset (eds), *Failure of a Dream ?*, New York, Doubleday, 1974, p. 426).

acut conflict între interese sociale opuse, chiar dacă acesta nu a îmbrăcat întotdeauna formele şi nu a atins intensitatea celui din societăţile vest-europene. În timp ce poziţiile „consensualismului" au cunoscut o mare vogă în primele decenii postbelice, cînd S.U.A. parcurgeau o perioadă de relativă acalmie politică, tezele „conflictualiste" — predominante în prima parte a secolului, dar mai ales în frămîntata epocă de criză a anilor '30 — au reintrat treptat în circulaţie de la sfîrşitul anilor '50 încoace. Consolidarea acestei orientări este legată în mod cert de o serie de fenomene şi procese noi, ce au ilustrat cu forţa faptelor că radicalismul de stînga nu este „marele absent" al scenei politice americane.

1. Noi viziuni asupra „excepţionalismului american"

Sinuoasă şi contradictorie, fragilă şi timidă în comparaţie cu fenomenele similare din vestul Europei, istoria recentă a radicalismului de stînga nord-american a repus în discuţie multe dintre tezele „şcolii consensului". Gînditorii săi au demontat pas cu pas imaginea „armonioasă" a Statelor Unite, într-o încercare susţinută de a demonstra că intensitatea mai scăzută a militantismului politic al categoriilor dominate din această ţară nu se explică printr-o „disjuncţie de principiu" între America şi socialism.

Sarcina teoretică majoră pe care şi-au asumat-o mai noii reprezentanţi ai „şcolii conflictului" este cea a evidenţierii acelor caracteristici care conferă experienţei americane o anumită *specificitate,* dar în nici un caz un „statut de excepţie" în rîndul ţărilor capitaliste dezvoltate. Căutînd să identifice realele surse ale ecoului mai scăzut al idealului socialist în rîndurile populaţiei americane, ei resping ca mistificatoare opiniile ce susţin că acesta s-ar datora faptului că Statele Unite „ar fi înfăptuit deja o mare

parte dintre sarcinile socialismului". Plecînd de la rezultatele cercetării întreprinse de economiştii radicali americani — care a relevat indiscutabila identitate a structurilor economice ale S.U.A. cu cele ale ţărilor vest-europene — istoricii, sociologii şi politologii cu orientare de stînga şi-au concentrat atenţia asupra altor instanţe ale existenţei sociale ce ar putea explica aşa-zisul „excepţionalism american".

Nu vom putea, desigur, să prezentăm în cadrul limitat al acestui studiu complexul de argumente prin care sînt amendate tezele „consensualiste", astfel că am optat pentru înfăţişarea cîtorva dintre cele mai interesante sugestii avansate de teoreticienii „conflictului". Una dintre ideile centrale împărtăşite de ei este cea potrivit căreia absenţa unor presiuni puternice în direcţia schimbării ar fi un efect al *profunzimii controlului social exercitat în diverse modalităţi de forţele ordinii,* fapt ce infirmă de la sine presupusa „ne-necesitate" a depăşirii *statu quo*-ului. Modelul elaborat de Kenenth Dolbeare, ale cărui articulaţii principale sînt prezentate în tabelul din pagina 172, indică existenţa unui *continuum al controlului social,* în asigurarea căruia sînt implicate aproape toate instituţiile sistemului american.

Unele dintre coordonatele majore ale exercitării coerciţiei fizice şi economice sînt surprinse într-o serie de lucrări apărute în ultimii ani, dintre care am aminti *America Revised,* aparţinînd lui Frances Fitzgerald şi *A People's History of the United States,* elaborată de Howard Zinn *. Acestea aruncă o lumină nouă asupra mult-celebrului „democratism" american, evidenţiind că de la începuturi şi pînă în prezent istoria S.U.A. a fost o lungă înşiruire de reprimări brutale ale aspiraţiilor legitime ale maselor populare, atît înlăuntrul, cît şi în afara graniţelor acestei ţări. Claude Julien, autorul unei tulburătoare cărţi despre „cele două secole ale Ame-

* Frances Fitzgerald, *America Revised,* Boston, Atlantic Little Brown, 1979 ; Howard Zinn, *A People's History of the United States,* New York, Harper and Row, 1980.

STILURILE CONTROLULUI SOCIAL, SURSELE ȘI MANIFESTĂRILE LOR *

Sursele, instituțiile și procesele sociale	Manifestări	Niveluri sau stiluri ale controlului social	
1. Poliție, armată 2. Tribunale, legislație 3. Piața economică	Rănire, moarte Legi, închisori, amenzi Ademenire cu bunuri, venituri, profituri	Coerciție fizică Coerciție fizică și amenințare cu aceasta Coerciție economică	→ Impuse din afară, vizibile etc.
Familie, școală, mass media, retorica liderilor (accentuat explicite)	Mitologia democratică Anticomunism Etica muncii	Ideologie	↔
Familie, școală, forme de organizare socială, relații interpersonale (accentuat implicite)	Limbaj, logică, concepte, simboluri, cultură, valori, moduri de cunoaștere și gîndire etc.	Conștiință	→ Mai subtile, mai auto-administrate etc.

* Cf. Kenenth Dolbeare, *Political Change in the United States*, New York, Mc-Graw Hill, Inc., 1974, p. 92.

ricii", nota chiar că : „Actul de naștere al imperiului american poartă data primului masacru comis asupra indienilor" [1]. Din ce în ce mai numeroase studii și lucrări dedicate istoriei celei mai „liniștite" clase muncitoare din lume sînt subsumate și ele efortului de rescriere a istoriei, a adevăratei istorii a Statelor Unite. Atari inițiative nu derivă din ceea ce unii istorici oficiali au denumit „preocuparea disperată a radicalilor de a-și legitima acțiunile", ci din necesitatea de a se umple golul lăsat de însăși criticii în cauză. Căci, după cum releva Pierre Dommergues, „În mai mare măsură decît echivalentele lor franceze, manualele americane deformează istoria în funcție de necesitățile ideologice și de modele momentului, manipulîndu-i mai degrabă decît formîndu-i pe copii ; ele videază istoria de potențialul său de subversiune, negînd impactul trecutului asupra prezentului și viitorului. Această concepție aplatizată a istoriei, înfățișată ca un prezent permanent reînnoit, susține *statu quo*-ul" [2].

La realizarea formelor „mai subtile" de control social nu participă numai școala, ci, într-o măsură sau alta, „toate formele culturii noastre care ne conving să ne identificăm cu interesele dominante, hegemonice ; care ne conving — subliniază un sociolog american — în ciuda propriilor noastre interese economice, sociale și politice" [3]. Identificînd în exercitarea aproape nestînjenită a hegemoniei burgheze unul dintre principalii factori care au contribuit la menținerea unui sensibil decalaj între situația obiectivă a grupurilor dominate și conștientizarea acesteia, Michael Lerner, lider marcant al mișcării democratice „New American Movement", evidenția : „puterea societății capitaliste a constat în abilitatea sa de a convinge pe cei exploatați, al

[1] Claude Julien, *Le reve et l'histoire*, Paris, Grasset, 1976, p. 26.

[2] Pierre Dommergues, *Une histoire du peuple des Etats-Unis*, în „Le Monde Diplomatique", aprilie 1980, p. 8.

[3] A. Norman Klein, *Counter Culture and Cultural Hegemony*, în Dell Hymes (ed.). *Reinventing Anthropology*, New York, Vintage Books, 1974, p. 316.

căror potențial uman îl înnăbușă, că acționează rațional, în interesul tuturor. Ceea ce este numit adesea «hegemonia burgheză» semnifică tocmai capacitatea clasei conducătoare de a-și prezenta propriile interese ca interese ale tuturor ființelor umane“ [4].

Miturile ideologiei americane — cele ale Americii ca „țară aleasă“, „pămînt al abundenței“ și „prosperității“, precum și cele ale „societății fără clase“ și a „egalității șanselor“, ale așa-zisului „melting pot“ (vas de topire) al raselor și etniilor din care este format poporul american și ale „misiunii providențiale“ — alcătuind laolaltă ceea ce a fost numit „visul american“, insistent și îndemînatec sădit în conștiința marelui public american — au acționat și ele în direcția mistificării conștiințelor, constituind una dintre plăcile turnante ale hegemoniei burgheze. Decelînd rolul miturilor în constituirea „consensului“, Pierre Ansart remarca : „Prin explicația pe care o dă modelului social, prin grandoarea ce i-o conferă, mitul participă la ghidarea conduitelor, la canalizarea energiilor, precum și la reprimarea simbolică a devianților. Tocmai de aceea, consensul pe care-l prezintă anumite societăți nu trebuie considerat drept simplul rezultat al funcționării non-conflictuale a sistemului social ; el este obținut în bună măsură prin exercitarea controlului, prin impunerea permanentă a unora și acelorași reglementări“ [5].

Contestînd adevărul tezei privitoare la „absența“ luptei de clasă în S.U.A., Ira Katznelson ține să precizeze că *„Excepționalismul american nu constă în absența conflictului de clasă.* Istoria americană este presărată de cauze pasionante, unele încununate de succes, altele — majoritatea lor — pierdute... Disputele asupra organizării muncii, grevele violente, rezistența indirectă față de autoritatea capita-

[4] Michael Lerner, *The New Socialist Revolution*, New York, Dell Publishing Company, 1973, p. 231—232.

[5] Pierre Ansart, *Idéologies, conflicts et pouvoir*, Paris, P.U.F., 1977, p. 84.

lului (sabotaj, absenteism etc.)..., luptele împotriva statului au fost trăsături caracteristice permanente ale conflictului de clasă și ale dezechilibrului în cadrul capitalismului american. *Prin toate acestea, Statele Unite nu par a fi calitativ diferite de alte societăți occidentale“* [6] (s. ns.). El apreciază că militantismul politic relativ scăzut al categoriilor dominate, al clasei muncitoare în primul rînd, nu reflectă atît „virtuțile“ deosebite ale societății americane, cît un *mod specific de structurare a experienței de clasă.* Semnalînd că „producerea relației dintre capital și muncă, a capitalistului și a muncitorului“ este principiul axial al capitalismului — valabil și pentru Statele Unite —, Katznelson atrage, totodată, atenția că modul în care „resimt membrii unei clase apartenența la aceasta atît la locul de muncă, cît și în comunitățile de rezidență și în relațiile cu statul“, specificitatea istorică a respectivelor relații, legăturile (sau absența legăturilor) dintre aceste domenii ale existenței sociale contribuie hotărîtor la „structurarea experienței de clasă și la modelarea felului în care sînt dispuși să acționeze oamenii“ [7]. Lipsa unei convergențe între situația clasei muncitoare americane la diferite niveluri ale existenței sale sociale, faptul că poziția sa de subordonare, evidentă și constitutivă la locul de muncă, nu este percepută într-o manieră asemănătoare la nivelul comunităților rezidențiale și al vieții politice — unde membrii săi se simt „liberi și egali“ în calitatea lor de „cetățeni americani“ — ar fi determinat ceea ce autorul denumește „serializarea“ experienței de clasă. Ceea ce ar fi „specific“ american nu este deci „absența relațiilor de exploatare“ sau a intereselor antagoniste ce decurg de aici, ci dificultatea percepерii globale a acestora de către clasa muncitoare, ca urmare a menținerii

[6] Ira Katznelson. *Considerations on Social Democracy in the United States*, mimeographed paper, University of Chicago, 1978, p. 27—28.

[7] Ira Katznelson, *American Exceptionalism Reconsidered*, mimeographed paper, University of Chicago, 1978, p. 26.

unei relative autonomii între experiența sa în diverse planuri — economic, social și politic. Descifrînd conținutul „unicității" țării sale, cercetătorul în cauză relevă că : „Fiecare dimensiune a conflictului de clasă își are propriul vocabular, propriile forme de exprimare și instituții... *Ceea ce este distinct în experiența americană este măsura în care semnificațiile lingvistice, culturale și instituționale date acestei diferențieri au căpătat un caracter serial atît de extrem, vreme atît de îndelungată. Eșecurile socialismului și ale mișcării muncitorești americane sînt eșecuri în transcenderea acestei parcelizări a clasei muncitoare*" [8].

Reflectînd asupra conținutului de adevăr al tezelor conform cărora clasa muncitoare americană ar fi prin „natura" ei „pragmatică" — interesată în primul rînd de aspectele de ordin nemijlocit material —, John DeBrizzi atrage atenția asupra faptului că ele sînt infirmate de larga audiență a ideilor socialiste în rîndul clasei muncitoare în perioada 1880—1930. Mai mult, aceasta nu s-ar fi datorat, așa cum s-a afirmat adesea în istoriografia și politologia americană, unui „import" de idei radicale de pe vechiul continent, reîmprospătat cu fiecare dintre valurile succesive de imigranți, ci „acelei politici de război total împotriva sindicalismului pe care o predicau susținătorii *laissez-faire*-ului, politică ce a condus la exacerbarea conflictelor de clasă ale epocii și a contribuit, astfel, la extinderea rîndurilor simpatizanților socialiști în sînul clasei muncitoare" [9].

Măsurile prin care s-a reușit să se contracareze tendința de radicalizare și de autonomizare politică a clasei muncitoare — măsuri pentru care reprezentanții „noii economii politice" (conturată la începutul deceniului al 9-lea al secolului trecut la Universitatea din Wisconsin), între care s-au distins Henry Carter Adams și John Commons, pledau încă din perioada de dominație a liberalismului — aveau să fie puse în aplicare abia odată cu politica *New Deal*-ului, după marea criză economică din 1929—1933. Ele au constat în instituirea unor reforme — cea a negocierilor colective între patronat și sindicate în primul rînd — care să dea impresia muncitorilor că participă la determinarea situației lor la locul de muncă. Dar, după cum notează DeBrizzi, „deciziile majore rămîneau sub controlul capitalului, în timp ce deciziile minore (în realitate non-decizii întrucît se rezumau la sarcini «simple») erau apanajul muncitorilor și al sindicatelor lor" [10]. Legislația *New Deal*-ului, marcînd începutul intervenției statului în relația dintre muncă și capital, a coincis cu satisfacerea anumitor revendicări ale clasei muncitoare, dar ea a fost subordonată menținerii sistemului. Ea a condus la transformarea sistemului economic american într-o economie dirijată politic, un fapt pe care sociologii și politologii „oficiali" l-au trecut adesea cu vederea. Or, potrivit aceluiași autor, această sinteză inedită între politic și economic este unul dintre factorii ce au jucat un rol major în „temperarea" clasei muncitoare. Continuîndu-și demonstrația, el relevă că „lipsa unei expresii politice independente a sindicatelor nu se datorează «economismului» natural al clasei muncitoare din Statele Unite, ci faptului că statul american a preluat reglementarea conflictului muncă-capital într-un moment istoric favorabil" [11]. Autorul citat avertizează, totodată, că explicarea „timidității" politice a clasei muncitoare din S.U.A. nu se poate rezuma la acest aspect, impunîndu-se a fi luați în considerare o serie de alți factori de ordin obiectiv și subiectiv care au acționat în aceeași direcție. Apreciind că, deși transformările analizate de el au modificat în bună măsură cursul evoluției mișcării muncitorești și al organizațiilor sale profesionale și

[8] Ira Katznelson, *Considerations on Social Democracy in the United States*, p. 28.
[9] John DeBrizzi, *The Concept of American Exceptionalism as Ideology*, în „Berkeley Journal of Sociology", vol. XXIII, 1978—1979, p. 85.
[10] *Ibidem*, p. 87.
[11] *Ibidem*, p. 92.

politice, ar fi totuși hazardat să se considere că, fără intervenția statului, socialismul ar fi fost triumfător în America, John DeBrizzi precizează, în același timp, că : „«Excepționalismul american» ca ideologie contemporană este un mijloc puternic de ocultare a importanței intervenției subiective a statului în procesele obiective ale sistemului politico-economic american. Forța sa derivă, în esență, din maniera în care substituie în mod subtil *efectele* cu *cauzele*... Diminuînd importanța intervenției statului, ideologia respectivă explică situația de excepție a clasei muncitoare din această țară (respectiv lipsa unei expresii politice independente) prin «excepționalismul american» (adică prin înclinațiile economice «naturale» ale muncitorilor americani)“ [12].

Numeroși teoreticieni radicali de stînga acordă o atenție sporită implicațiilor pe care le-a avut promulgarea legii Taft-Hartley (23 iunie 1947) asupra evoluției mișcării muncitorești din Statele Unite. Urmărind să prevină politizarea sindicatelor, această lege le interzicea să susțină candidați în alegeri, vizînd în primul rînd partidele „totalitare“ (în rîndul cărora era inclus alături de organizațiile fasciste și partidul comunist). Membrii partidului comunist nu aveau dreptul să facă parte din conducerea (și mai apoi nici din rîndurile) sindicatelor. În acest fel, partidul comunist (care controla în 1945 cca. 30—35% din efectivele C.I.O.) era lipsit de o bază de masă, iar sindicatele erau obligate să se rezume, în limitele fixate de „coparticiparea“ la decizii, la apărarea intereselor cotidiene ale clasei muncitoare. Legea amintită — parte a unui set mai larg de îngrădiri cărora a fost supus în permanență partidul comunist din această țară — constituie o dovadă a faptului că „insuccesul“ politicii revoluționare în S.U.A. nu s-a datorat numai unor condiții obiective specifice sau unor factori subiectivi ce au diminuat forța sa de atracție, ci, într-o bună măsură, și practicilor anticomuniste care au căpătat o intensitate și

[12] *Ibidem*, p. 93.

o amploare fără precedent după cel de-al doilea război mondial.

Exprimînd rezerve față de absolutizarea rolului jucat de expansiunea imperialistă a Statelor Unite în asigurarea relativei stabilități a sistemului social-politic american, David Plotke, editor al publicației „Socialist Review“ consemna următoarele : „Această perspectivă pune accent pe faptul că expansiunea imperialistă a furnizat baza unei flexibilități politice și sociale interne capabilă să încorporeze un număr de revendicări ale grupurilor sociale subordonate, diminuînd posibilitatea unei opoziții socialiste, și așa destul de precară datorită creării unui stat represiv extrem de puternic, gata să intervină imediat în eventualitatea unei potențiale amenințări mai serioase“ [13]. După opinia sa, una dintre sursele fundamentale ale ecoului mai scăzut al ideilor socialiste în S.U.A. s-ar datora însă unui factor intern, anume *stabilitatea alianței dintre diversele grupuri ale burgheziei*. Sudarea unor legături stabile între marea burghezie și o mică burghezie „avînd proporții masive și bucurîndu-se în cea mai mare parte de o certă prosperitate“ „a furnizat o bază mai sigură pentru supremația burgheziei decît în orice țară europeană“, pe acest temei putîndu-se preveni și controla radicalizarea micii burghezii. Rezultatul acestei „*structuri* a alianțelor a fost și este un sistem politic și un univers ideologic puternic burghezo-democratic și înverșunat anti-socialist, în care socialiștii nu sînt adesea capabili nici măcar să obțină intrarea“ [14].

Pistele fertile de cercetare oferite de actualii reprezentanți ai radicalismului de stînga nord-american relevă că explicațiile „consensului“ nu se află într-un „dat natural“ al Statelor Unite, ci într-un *specific al dezvoltării capitaliste*, care și-a pus amprenta asupra formelor de manifestare a antagonis-

[13] David Plotke, *Socialism and Political Systems. Perspectives for the United States*, în *Socialism in the World*, vol. 5, Beograd, 1977, p. 170.

[14] *Idem.*

melor sociale. Acest specific nu coincide cîtuşi de puţin cu suprimarea contradicţiilor obiective ale capitalismului, ci pare a fi legat de ceea ce doi economişti radicali americani caracterizau drept „imensa flexibilitate a capitalismului" şi „considerabila capacitate a clasei capitaliste de a introduce schimbări instituţionale pentru a salva viabilitatea sistemului" [15].

Tocmai de aceea apreciem că posibilitatea depistării şi înţelegerii specificului confruntărilor sociale din această ţară are ca o precondiţie esenţială *depăşirea europocentrismului*, a tendinţei de a judeca realitatea americană în funcţie de criterii deduse pe baza caracteristicilor proceselor şi fenomenelor vest-europene. Numai dintr-o atare perspectivă, care evaluează achiziţiile şi reculurile luptei categoriilor dominate *în raport cu tradiţia americană însăşi*, evoluţiile radicalismului de stînga din S.U.A. în perioada postbelică se relevă a fi mult mai profunde şi încărcate de semnificaţii decît ar părea la prima vedere.

În ce priveşte utilitatea investigării istoriei recente a radicalismului de stînga nord-american, ea este parte a unui necesar şi actual demers marxist, pe care Perry Anderson îl creiona astfel : „Se poate spune cu certitudine că *atîta timp cît nu va lua în stăpînire* Statele Unite şi Anglia — ţările celei mai bogate clase imperialiste, respectiv a celei mai vechi clase muncitoare —, marxismul nu se va fi măsurat cu plenitudinea problemelor cu care îl confruntă civilizaţia capitalului în cea de a doua jumătate a secolului al XX-iea" [16].

[15] Samuel Bowels, Herb Gintis, *The Crisis of Capital and the Crisis of Liberal Democracy*, 1979, p. 13 (material prezentat la Cvatat, Iugoslavia, cu ocazia desfăşurării mesei rotunde „Forţele subiective ale socialismului", 1—5 octombrie 1979).

[16] Perry Anderson, *Considerations on Western Marxism*, London, Humanities Press, 1976, p. 102—103.

2. „Generaţia tăcută" — între iluzie şi realitate

Intervalul dintre sfîrşitul anilor '40 şi începutul anilor '60 s-a caracterizat în general printr-o scădere accentuată a activităţii forţelor progresiste, a celor de stînga în special. Neîndoielnic, domnia mccarthysmului — întruchipare paroxistică a politicii de „război rece" promovată în epocă de majoritatea ţărilor occidentale — a avut un cuvînt greu de spus în această direcţie. „Vînătoarea de vrăjitoare", transformarea anticomunismului în politică de stat şi asimilarea cu „anti-americanismul" a oricărei critici adresate politicii oficiale au contribuit hotărîtor la paralizarea acţiunilor de protest social. Dar, cu toate că represiunea a atins cote nemaiîntîlnite în istoria recentă a Statelor Unite, ea nu poate explica de la sine relativul quietism politic care cuprinsese America acelor ani. Căci, pe de o parte, ascensiunea mccarthysmului a fost favorizată de slăbiciunea şi dezorientarea forţelor de opoziţie, iar pe de altă parte, aşa-zisa „pace socială" a crescut pe terenul boom-ului economic postbelic.

Trecînd cu vederea faptul că, din ansamblul ţărilor beligerante, S.U.A. avuseseră cel mai puţin de suferit de pe urma războiului, o serie de teoreticieni au văzut în ritmurile şi în rezultatele creşterii economice o nouă dovadă a „excepţionalismului american" şi au lansat o amplă campanie ideologică cu privire la consens, pluralism, căreia i-au integrat şi tezele privitoare la „sfîrşitul ideologiei". Surprinzînd liniile de forţă ale acesteia, Irwin Unger consemna următoarele : „neoliberalismul punea accentul pe aspectele pozitive şi funcţionale ale instituţiilor existente şi părea să afirme uneori că America modernă este cea mai bună dintre lumile posibile" [17]. Nu este cîtuşi de puţin surprinzător că în-

[17] Irwin Unger, *The Movement A History of the American New Left 1959—1972*, New York, Dodd, Mead & Company, 1975, p. 13.

într-o asemenea atmosferă au căpătat o largă circulație ideile „inutilității" și „dispariției" oricărei opoziții față de sistem.

O analiză mai atentă a perioadei amintite relevă că aceasta nu a fost lipsită de voci și inițiative care puneau sub semnul întrebării mult-celebratul „consens" al societății americane. În seria gînditorilor care au vestejit imaginea oficială asupra sistemului se află la loc de cinste C. W. Mills, denumit pe drept cuvînt „cel mai mare sociolog pe care l-au produs Statele Unite". Studiile și cercetările întreprinse de el au dezvăluit prin forța faptelor și a unor demonstrații de înaltă ținută științifică că, departe de a fi atins echilibrul, societatea americană mai este încă marcată de contradicții, inegalități și dominație. Valoroasele sale lucrări — *Gulerele albe, Elita puterii, Cauzele celui de-al treilea război mondial, Imaginația sociologică,* puncte de reper ale oricărei cercetări asupra fenomenului american — și energia neobosită pe care a pus-o în slujba unei atitudini de angajare și responsabilitate față de destinele propriei națiuni, ale comunității internaționale în ansamblul ei nu au nimic din aerul conformist care cuprinsese în epocă o bună parte a intelectualității. Fără a fi un exemplu singular, Mills a constituit, fără îndoială, punctul cel mai înalt al opoziției intelectuale față de concluziile implicite și explicite ale doctrinei „sfîrșitului ideologic", el reprezentînd predecesorul de marcă al orientării de critică socială ce va căpăta proporții în deceniile următoare.

În același deceniu „al tăcerii" și-a făcut apariția pe scena americană o mișcare de factură artistică, cu un puternic substrat critic, așa-numita mișcare *beat*. Expresie culturală a respingerii simbolurilor „Americii mijlocii", fenomenul *beat* a constituit o adevărată prevestire a mișcărilor contestatare ce aveau să irumpă în anii '60. „Mai mult decît orice — nota Jack Newfield — generația *beat* a fost un preludiu, prima adiere a unor noi furtuni, un semnal codificat cu privire la faptul că tineretul Americii refuza conformismul, mercantilismul și tăcerea" [18].

Nu au lipsit din acest interval nici *mișcările revendicative* de largă respirație democratică, între care am aminti în primul rînd *mișcarea pentru drepturi civile,* care urmărea obținerea de drepturi egale pentru negri, în special în sudul Statelor Unite, puternic marcat de segregația rasială, și mișcarea *anti-războinică,* reacție la consolidarea complexului militaro-industrial, ale cărui manifestări aveau să se intensifice pe măsura angajării S.U.A. în evenimentele din Coreea, Republica Dominicană și Vietnam.

Descoperirea „celeilalte Americi" — cea a sărăciei — și eșecul „războiului împotriva sărăciei", propovăduit de Johnson, au contribuit și ele la creșterea neîncrederii față de capacitatea sistemului american de a soluționa problemele inegalității sociale. În sfîrșit, marele șoc produs de asasinarea președintelui Kennedy lăsa să se întrevadă că nici democrația americană nu este lipsită de fisuri și contradicții. Acest eveniment „i-a ajutat pe mulți să alunge iluzia că Statele Unite sînt o excepție istorică, o națiune favorizată și cu un destin unic..., lipsită de tulburările și conflictele ce au caracterizat întotdeauna politica din alte țări" [19].

Violența cu care puterea instituită a răspuns mișcării pentru drepturi civile, campaniei populare împotriva sărăciei și mișcării anti-războinice — a căror trăsătură de unire era credința în posibilitatea realizării unor reforme în cadrul sistemului și care promovau, în consecință, mijloacele de acțiune pașnică — a demonstrat fragilitatea „pluralismului politic american". Fiind resimțite ca o periculoasă depășire a „regulilor" jocului politic, formele timide în care s-a manifestat radicalismul de stînga la sfîr-

[18] Jack Newfield, *A Prophetic Minority,* New York, The New American Library, 1966, p. 33.

[19] Christopher Lasch, *The Agony of the American Left. One Hundred Years of Radicalism,* Pelican Books, 1973, p. 165.

șitul anilor '50 și începutul anilor '60 au prilejuit reacții disproporționate din partea forțelor ordinii. Doi cercetători consemnau în acest sens : „Au început să se răspîndească tehnici autoritare, precum spionajul electronic, urmărirea, utilizarea poliției și armatei. Exprimarea revoltei devenise suspectă în sine. Și toate acestea în ciuda faptului că, în cea mai mare parte, activismul politic era, în respectiva perioadă, de factură neviolentă“ [20].

Concluziile ce se desprind, fie și din această succintă examinare a deceniului „generației tăcute“, sînt că : 1) dincolo de liniștea aparentă a societății americane existau și se manifestau nemulțumiri adînci care, deși nu puneau în discuție legitimitatea sistemului ca atare, relevau prezența unor certe deosebiri de interese între masele populare și cercurile conducătoare ; 2) mult-trîmbițatul „consens“ social era, în bună măsură, rezultatul unui control permanent exercitat prin cele mai diverse canale, acesta neexcluzînd, atunci cînd manipularea politică nu își atingea scopurile, apelul la coerciție.

3. Contestația și demistificarea Americii

Timp de mai bine de un deceniu — între începutul anilor '60 și începutul anilor '70 —, Statele Unite ale Americii vor constitui scena unor ample mișcări contestatare, care au supus interogației, din unghiuri și cu mijloace diferite, conținutul de adevăr al „imaginii standard“ asupra realității social-politice americane.

Prin intermediul unor forme inedite de acțiune, prin revendicările de ansamblu, dar mai ales prin cele de ordin calitativ — în centrul cărora s-a aflat condiția umană —, principalele componente ale radicalismului de stînga din acest interval, respectiv mișcarea negrilor, mișcarea feministă și „noua stîn-

[20] Joseph Boskin, Robert Rosenstone (eds), *Seasons of Rebellion. Protest and Radicalism in Recent America*, New York, Holt, Rinehart and Winston. Inc., 1972, p. 8.

gă“ (în cadrul căreia intelectualitatea și studențimea au jucat un rol precumpănitor) testau că, în ciuda unui nivel de trai relativ ridicat, societatea americană nu numai că nu înlăturase contradicțiile funciare ale capitalismului, dar dădea naștere unora noi. Comparate, din punctul de vedere al intensității și al forței protestului social, cu marile ridicări la luptă din anii '30, aceste *mișcări de masă* au pus în lumină un imens potențial de opoziție. Cea mai bună dovadă a faptului că ele nu au fost un „accident“ —așa cum s-au grăbit să afirme o serie de apărători ai ordinii existente — este faptul că ele au catalizat grupuri sociale dintre cele mai diferite, că au încercat să ofere răspunsuri noi unor probleme noi, străbătînd America de la un capăt la celălalt.

Temele majore ale contestației — egalitatea, participarea, libertatea de exprimare etc. — s-au asociat, adesea, cu analize pertinente ale mecanismelor dominației și exploatării, exercitate atît pe plan intern, cît și extern, cu evidențierea costului uman al creșterii economice capitaliste. Nu de puține ori organizațiile care au animat mișcările anilor '60 au ridicat explicit problema necesității depășirii capitalismului ca singura soluție viabilă de împlinire a aspirațiilor maselor dominate.

Întrucît am prezentat cu alt prilej * evoluția radicalismului de stînga american în acest interval, ne vom rezuma aici doar la reliefarea consecințelor pe care le-a avut manifestarea sa asupra vieții social-politice din Statele Unite. Căci, fără a fi determinat schimbări spectaculoase ale ordinii existente, „deceniul contestației“ a lăsat urme adînci în conștiința și existența a mii și milioane de oameni. Nici represiunea acerbă îndreptată mai ales împotriva mișcării negrilor și a grupărilor cele mai radicale ale „noii stîngi“, nici anatemizarea lor ca „anti-americane“, nici încercările de cooptare în albia sistemului nu au reușit să resoarbă sau să

* A se vedea lucrarea noastră, *Noua stîngă între contestație și revoluție*, București, Editura politică, 1982, cap. I.

anihileze dorința de schimbare pe care au dezvăluit-o evenimentele deceniului al șaptelea. Faptul că la sfîrșitul anilor '70 Statele Unite au fost martorele unor noi acțiuni ale populației de culoare (indicînd că măsurile de ordin juridic sînt lipsite de eficiență atîta timp cît nu se produc modificări la nivelul structurilor sociale), consolidarea și maturizarea mișcării feministe, precum și transformarea unora din dezideratele „noii stîngi" — cel al „democrației participative" în primul rînd — în cuvinte de ordine ale luptelor din deceniul al optulea, atestă că unele dintre achizițiile notabile ale contestației au intrat în zestrea de gîndire și acțiune a forțelor progresiste din S.U.A. Referindu-se la ireversibilitatea stării de spirit trezită de „noua stîngă" americană, doi cercetători semnalau : „Valorile egalitare și anti-autoritare, componente ale culturii promovate de tineri în anii '60 nu au devenit pradă cinismului politic și al «deradicalizării» anilor '70, ci s-au extins și au pătruns tot mai adînc în rîndurile întregii populații" [21].

Incizia operată de aceste mișcări în realitatea americană, contribuția lor notabilă la zdruncinarea mitului „excepționalismului american" sînt puse în lumină și de anumite modificări intervenite în comportamentul clasei muncitoare, aspect în legătură cu care Michael Lerner nota : „S-ar putea ca tocmai aceste lupte să ofere contextul în care elementele radicale din cadrul mișcării muncitorești să înceapă să creadă că lupta *este* posibilă și să canalizeze nemulțumiri ale muncitorilor în arena politică. Aceasta s-a și întîmplat deja în anii '60, iar în anii '70 asistăm la o certă retrezire a conștiinței de clasă și a luptei la nivelul unor detașamente ale clasei muncitoare" [22].

O altă contribuție notabilă a contestației în general, a „noii stîngi", în special este retrezirea interesului față de gîndirea marxistă într-o societate în care acesta fusese declarat „irelevant". Unul dintre

[21] Samuel Bowles, Herb Gintis, *loc. cit.*, p. 18.
[22] Michael Lerner, *op. cit.*, p. 231—232.

reprezentanții tendinței de dezvoltare creatoare a marxismului în S.U.A. declara acum cîțiva ani că această tendință „reprezintă o încercare de angajare simultană în confruntarea cu teoria socială dominantă și în dezvoltarea unei cercetări empirice care să contribuie la avansurile teoriei marxiste ; cercetarea generată de această nouă orientare ar putea deveni cu timpul o contribuție importantă a marxiștilor nord-americani la afirmarea științei sociale marxiste" [23].

Moment crucial al evoluției radicalismului de stînga din Statele Unite, contestația anilor '60 nu a reușit totuși să depășească unele dintre trăsăturile care subminează eficiența stîngii din această țară. Majoritatea organizațiilor cărora le-a dat naștere au rămas izolate de forțele populare, motiv pentru care programele lor fie au preluat necritic concluzii ale unor experiențe forjate în alte perioade istorice și în alte zone geografice, fie au plătit tribut utopismului. Acțiunile celor trei componente ale contestației nu s-au întîlnit decît arareori, neizbutind să pună capăt paralelismului ce macină energiile opoziției americane. Cu toate acestea, deceniul al șaptelea rămîne în istoria contemporană a Americii drept una dintre cele mai concludente mărturii ale imposibilității capitalismului — oricît de dezvoltat ar fi el — de a amîna *sine die* manifestarea explozivă a conflictelor sociale.

4. Radicalismul de stînga al anilor '70

Raportat la perioada imediat anterioară, deceniul al optulea poate apărea, la prima vedere, drept o reeditare a quietismului social și politic al anilor '50. Par a pleda în acest sens o serie de elemente — scăderea intensității protestului social explicit, absența unor mișcări sau organizații care să catalizeze

[23] Erik Olin Wright, *Class, Crisis and the State*, London, Verso Editions, 1979, p. 10.

energiile pe plan național, accentuarea tendințelor „corporatiste" ale luptei categoriilor dominate (una dintre consecințele contradictorii ale noii faze a crizei capitalismului) etc. Plecînd de aici, unii sociologi și politologi au afirmat că notele dominante ale deceniului trecut ar fi „închiderea și aplecarea spre sine a indivizilor", „refuzul politicii", care ar anunța, în ultimă instanță, trecerea spre o „societate post-politică". Replicînd acestor noi variante ale tezelor „depolitizării", Christopher Lasch ținea să precizeze : „Ceea ce apare elitei manageriale și politice drept «evadare din politică» poate semnifica refuzul crescînd al cetățenilor de a participa la sistemul politic doar în calitate de consumatori ai unor spectacole prefabricate. Cu alte cuvinte, aceasta poate semnifica nu o retragere din politică, ci începutul unei revolte politice generalizate" [24].

Am aminti, între faptele care validează aprecierile lui Lasch, cel puțin următoarele : transformarea absenteismului electoral într-un fenomen de masă, creșterea numărului de alegători „independenți" (care nu votează nici cu democrații nici cu republicanii), orientarea unei părți a publicului american spre acțiuni de un tip nou — așa-numitele „noi mișcări sociale" — care ies din cadrele instituționale existente și tind să creeze instituții alternative.

Conturarea și multiplicarea formelor de acțiune ale „noilor mișcări sociale" *, ratașarea unei baze

[24] Christopher Lasch, *The Culture of Narcisism*, New York, W. W. Norton & Company, Inc., 1978, p. XVIII.

* Creionînd caracteristicile acestor mișcări, apărute în ultimul deceniu în majoritatea țărilor capitaliste dezvoltate, Nicos Poulantzas remarca : „Deși se situează adesea în amontele sau în avalul aparatului productiv, aceste revolte nu mai sînt marcate, așa cum mai erau într-o anumită măsură cu cîțiva ani în urmă, de amprenta marginalității. Ele condensează un protest popular difuz și generalizat... Ele nu sînt rupte de contradicțiile de clasă..., fiind legate organic de contradicțiile (economice, dar și politice și ideologice) inerente reproducției lărgite a capitalului.. Sînt mișcări care depășesc de departe instituțiile

sociale diverse la inițiativele acestora atestă că, deși la nivelul „marii politici" nu au intervenit schimbări notabile (în sensul că nici unul dintre partidele de stînga nu și-a sporit audiența în rîndul maselor și nici nu a fost creat acel al treilea partid majoritar care să rupă cercul vicios al bipartidismului nord-american), Statele Unite nu au parcurs în deceniul trecut un proces de consolidare a conformismului social. Făcînd această afirmație avem, evident, în vedere unitățile de măsură proprii realității americane.

Întruchipînd reacția spontană a maselor față de consecințele funcționării contradictorii a sistemului capitalist, mișcările în cauză au continuat și dezvoltat unele dintre temele contestației anilor '60 ; pe de altă parte, eforturile lor de a modifica societatea pornind „de jos în sus" nu au încetat să se manifeste și în actualul deceniu. Acest lucru denotă că în ciuda vieții scurte a unora dintre grupurile care le animă, a unor insuccese chiar, tendința reprezentată de aceste mișcări este de largă respirație și nu poate fi absorbită de sistem. „Noile mișcări sociale" integrează mișcarea feministă, ecologică, anti-nucleară, diversele forme de apărare a intereselor cetățenilor sau de promovare a autogestiunii în întreprinderi, mișcarea anti-rasistă, acțiunile ce vizează recunoașterea personalității distincte a diverselor grupări etnice etc. Spiritul comun ce poate fi regăsit în cadrul fiecăreia dintre mișcările amintite este cel al dorinței de a extinde participarea maselor la elaborarea deciziilor de importanță vitală pentru soarta lor, astfel încît să se limiteze liberul arbitru al cercurilor dominante în definirea liniilor de evoluție ale societății americane.

Extinderea acțiunilor și programelor locale și comunitare ce vizează îmbunătățirea vieții cotidiene a cetățenilor și apărarea intereselor lor în raport cu abuzurile marelui capital este una dintre cele mai

democrației reprezentative, situîndu-se într-o perspectivă autogestionară" (*Repères*, Paris, François Maspero, 1980, p. 175).

interesante experiențe ce au prins contur în anii '70. Ele continuă, într-un anumit fel, programele de acest tip elaborate de „noua stîngă", dar, spre deosebire de acestea, sînt în mai mare măsură emanația populației din zonele respective. Ceea ce merită a reține atenția în mod deosebit este faptul că baza lor socială nu se extrage numai din rîndurile populației sărace, ci cuprinde și grupuri ale clasei muncitoare și ale păturilor mijlocii *. Aceste inițiative locale sînt rezultatul interesului spontan față de anumite probleme ale vieții cotidiene, ele fiind lipsite adesea de o dimensiune politică propriu-zisă. Organizațiile constituite în vederea apărării intereselor imediate ale cetățenilor nu au reușit în general să depășească granițele unui stat american sau ale altuia, dar sporirea continuă a numărului lor este *simptomatică* în ce privește generalizarea preocupărilor de acest gen în sînul unei părți crescînde a publicului american. „Citizens Action Program" (Programul de acțiune cetățenească) din Chicago, „Arkansas Community Organizations for Reform Now" (Organizațiile comunităților din Arkansas pentru înfăptuirea de reforme imediate), „Council of the Southern Mountains" (Consiliul regiunii munților sudici), cuprinzînd populația din zona muntoasă a statelor Virginia, Kentucky și Tennessee, „Northern Plains Resource Council" (Consiliul pentru apărarea resurselor naturale din regiunea cîmpiilor nordice), exprimînd interese ale cetățenilor din Montana, Wyoming, Dakota de Nord, sînt cîteva dintre cele mai importante organizații de acest tip. Lor li se alătură grupări cu o participare și cu obiective mai restrînse, precum „Carolina Action", „People United against Utility Monopolies" (din

* Pierre Dommergues oferă o explicație pertinentă tendinței de radicalizare a grupurilor mijlocii : «Clasa mijlocie»... este astăzi în curs de fracționare. «Păzitorii sistemului» sînt ei înșiși victime ale inflației, șomajului, scăderii nivelului de trai. Criza de încredere în instituții... atinge și «clasa mijlocie», nu numai pe dezmoșteniți" *(Une histoire du peuple des Etats-Unis,* în „Le Monde Diplomatique", aprilie 1980, p. 9).

Buffalo), „Massachussetts Fair Share", „Connecticut Consumers Group" etc. O inventariere a tuturor acestor organizații și grupuri de inițiativă cetățenească este aproape imposibilă, întrucît, pe de o parte, ele se multiplică în permanență, iar pe de altă parte, parcurg un proces de continuă divizare și/sau unificare.

Apariția unor ziare locale, ce militează și ele pentru impunerea revendicărilor cetățenești, dintre care unele ating tiraje de peste 100 000 de exemplare, relevă la rîndul ei sporirea audienței unor atari inițiative. Amintim între ele săptămînalele „Phoenix" și „Real Paper" din Boston, „The Free Press" din Los Angeles, „Bay Guardian" din San Francisco și „Village Voice" din New York, secondate de peste o mie de „ziare artizanale" cu tiraje între 5 000—10 000 de exemplare.

Deși lipsite de coordonare pe plan național, activitățile tuturor acestor organizații și grupuri sînt ghidate de o viziune relativ unitară. Precizările lui Paul Booth, unul dintre animatorii lui „Citizens Action Program", sînt valabile, într-o măsură sau alta, pentru fiecare dintre ele. „Cheia transformării sociale — semnala el — se află în constituirea unei coaliții majoritare care să fie capabilă să lupte în vederea realizării acestui obiectiv. Organizația noastră nu este decît un experiment, în direcția constituirii acestei majorități" [25]. Ni se pare important de sesizat că, în numeroase cazuri, liderii organizațiilor respective sînt foști militanți ai „noii stîngi", care se străduie să traducă în viață, într-un mod mai realist și într-un continuu dialog cu masele de cetățeni, acea „democrație participativă" pentru instaurarea căreia luptaseră în anii '60.

În deceniul anterior s-a înregistrat și o anumită intensificare a mișcării neopopuliste, preocupată de elaborarea unei strategii și a unui program care să conducă „spre un nou socialism american". Potrivit lui Gar Alperovitz, autorul lucrării *Strategy and*

[25] Paul Booth, *C.A.P. — A New Force in Politics,* în „Just Economics", february 1974, p. 3.

Program — unul dintre cele cîteva manifeste care propun constituirea unei mișcări de stînga pe baza tradiției progresiste americane —, principalele puncte programatice ale acestei întreprinderi ar trebui să fie următoarele : organizarea de lupte la nivelul cartierelor și de campanii electorale municipale care să asigure controlul popular asupra programelor publice privitoare la educație, asistență medicală, construcții publice, transporturi etc ; desfășurarea de acțiuni directe și organizarea politică în vederea sporirii bugetelor locale, statale și naționale alocate serviciilor publice ; reducerea sau chiar suspendarea impozitelor mai ales pentru săraci, dar și pentru o mare parte a cetățenilor, prin transferarea progresivă a poverilor fiscale către elită și către marile corporații ; controlul surplusului economic al corporațiilor private ; exercitarea unui control sever asupra practicilor iresponsabile ale marii industrii, atît în ce privește calitatea produselor, cît și protejarea mediului natural etc. etc[26]. *The Populist Manifesto*, elaborat de Jack Newfield și Jeff Greenfield, propunea la rîndul său acțiuni menite să impună o reformă fiscală favorabilă celor cu venituri mici și mijlocii, trecerea băncilor și asigurărilor sociale sub controlul public, participarea sindicatelor la gestiunea întreprinderilor, proprietatea publică asupra serviciilor sociale și reforma mijloacelor de comunicare în masă astfel încît să permită exprimarea nestînjenită a intereselor populare și critica la adresa privilegiilor economice. Amintitul manifest aprecia că realizarea acestor obiective este dependentă de constituirea „unei noi alinieri politice, care să nu se bazeze nici pe speranțe utopice nici pe temeri manipulate, ci pe purul auto-interes economic", reunind pe săraci, marginali, reprezentanții clasei muncitoare și ai minorităților etnice, tineri și bătrîni, albi și negri „într-un nou populism, care

[26] Cf. Gar Alperovitz, *Strategy and Program*, Boston, Beacon Press, 1973, p. 97 și urm.

să fie o majoritate activă luptînd pentru dreptate"[27].

Preocuparea pentru menținerea și dezvoltarea democrației, pentru impunerea intereselor și aspirațiilor celor mai largi pături populare a îmbrăcat și forme nemijlocit politice. Gruparea „The People's Movement Toward Democracy", condusă de Dave Dellinger, „California's Democratic Council", în fruntea căruia se află unul din ex-liderii „noii stîngi" — Tom Hayden —, „Democratic Agenda", constituită la inițiativa lui Michael Harrington sînt doar cele mai importante formațiuni subordonate acestui scop. Unele dintre ele încearcă să determine o radicalizare la stînga a Partidului Democrat, apreciind că numai în acest fel eforturile lor ar putea evita pericolul de marginalizare care amenință acțiunile desfășurate în afara marilor partide americane. Oferind noi date cu privire la evoluția acestor eforturi, Norman Birnbaum semnala într-un articol — semnificativ intitulat *Constituirea unei opoziții în Statele Unite* — că în toamna lui 1978, cu prilejul unei dezbateri în jurul crizei din cadrul Partidului Democrat, s-au pus bazele unei noi coaliții. Ea cuprinde Sindicatul unit al lucrătorilor din industria de automobile, reprezentanți ai mișcării negrilor, reprezentante ale mișcării feministe, două grupări din cadrul Partidului Democrat, critice față de linia sa generală — „Noua coaliție democrată", apărută în 1972, și „Agenda Democratică", fondată în 1976. „O sursă esențială a succesului lui Douglas Fraser (principalul animator al coaliției — n.ns.) — opinează Birnbaum — a constituit-o capacitatea lui de a uni, cel puțin temporar, vechile componente ale coaliției reformiste din Partidul Democrat (sindicate, municipalități, minorități) cu unele grupuri noi, intrate în partid în anii '60, între care grupări

[27] Jack Newfield, Jeff Greenfield, *The Populist Manifesto. The Making of a New Majority*, New York, Praeger, 1972.

ale consumatorilor, ale militanților pentru apărarea mediului înconjurător și ale femeilor“ [28].

Mutațiile intervenite în starea de spirit și în comportamentul unei părți a categoriilor dominate din societatea americană — mutații pe care le lasă să se întrevadă experimentele semnalate mai sus — atestă existența unei acute crize de *credibilitate* a puterii instituite și a diverselor ideologii chemate să o legitimeze. Sintetizînd liniamentele acestei crize, Bogdan Denitch nota : „A devenit deja un loc comun să se vorbească despre pierderea generală a legitimității sistemului social-politic... Ciclul curent al inflației și rata înaltă a șomajului, catastrofală pentru tinerii și negrii din mediul urban, au distrus vechea credință că este posibil un capitalism al bunăstării, că Keynes și urmașii săi au domesticit ciclul capitalist. Instituțiile politice nu și-au mai revenit după afacerea Watergate și după lungul și brutalul război imperialist din Indochina. Demascarea rolului masiv jucat de C.I.A. în instalarea de regimuri reacționare corupte a distrus imaginea democratic-liberală a Statelor Unite... Iar vechiul optimism potrivit căruia rasismul ar putea fi depășit în cadrul sistemului s-a risipit de mult“ [29]. Temerile exprimate de cercurile conducătoare în legătură cu această stare de lucruri reprezintă și ele un indiciu cu privire la adîncimea proceselor semnalate. Iar preocuparea unora dintre ideologii burghezi de a demonstra că sursa actualelor dificultăți ale sistemului american s-ar afla în „excesul de democrație“ și în abandonarea „interesului general“ în favoarea unor interese restrînse de grup oglindește discrepanța crescîndă între comandamentele menținerii *statu quo*-ului și aspirația maselor spre transformări democratice. Recomandări de genul celor făcute de Samuel Huntington *, coautor al celebrului raport întocmit pentru Comisia Trilaterală — *The Crisis of Democracy*, vădesc, totodată, că rezistența puterii instituite, capabilă încă să contracareze, prin cele mai diverse mijloace, orice tendințe care i-ar pune în pericol dominația, constituie pe mai departe un obstacol major în calea afirmării forțelor progresiste și democratice nord-americane.

Încercările clasei conducătoare de a folosi efectele crizei în direcția prevenirii unei ieșiri democratice din criză și a impunerii propriilor soluții, încercări favorizate pînă la un anumit punct de însăși fragmentarea stîngii din Statele Unite și de absența unor structuri coerente și ireversibile de opoziție, sînt cîteva din elementele care evidențiază că deocamdată nu se pot face predicții prea optimiste în legătură cu o modificare de esență a acestei societăți într-un viitor prea apropiat. Evoluțiile pe care ne-am străduit să le punem în lumină pe parcursul acestui studiu oferă doar speranțe, nu și certitudini în această direcție. Speranțe întreținute de faptul că, deși difuz, efortul maselor de a găsi răspunsuri proprii problemelor cu care sînt confruntate S.U.A. a reușit să supraviețuiască atît promisiunilor, cît și opresiunilor cu ajutorul cărora deținătorii puterii s-au străduit să le mențină în sfera lor de influență.

5. Perspective de viitor

În ciuda prezenței sale aproape neîntrerupte pe scena americană a ultimelor trei decenii — fapt ce infirmă de la sine teza așa-zisei „suspendări“ a rațiunilor opoziției în această societate „asimptotic per-

[28] Norman Birnbaum, *Building of a U.S. Opposition*, în „Socialist Affairs“, nr. 3/1979, p. 74.

[29] Bogdan Denitch, *Some Obstacles in Building a Mass Socialist Left in U.S.A.*, 1979, p. 2 (material prezentat la Cvatat, Iugoslavia cu ocazia desfășurării mesei rotunde „Forțele subiective ale socialismului“, 1—5 octombrie 1979).

* „Am ajuns să recunoaștem — susține Huntington — că există limite potențial dezirabile ale creșterii economice. Există, de asemenea, limite potențial dezirabile ale extinderii democrației politice. Democrația ar putea avea o viață mai lungă dacă ar avea o existență mai echilibrată“ (*The Democratic Distemper*, în *The American Commonwealth 1976*, New York, Basic Books, Inc., Publishers, 1976, p. 38).

fectibilă" —, radicalismul de stînga din Statele Unite este încă departe de a-şi pune în mod hotărîtor amprenta asupra evoluţiei politice a celei mai puternice ţări capitaliste dezvoltate.

Existenţa a numeroase carenţe — obiectiv şi subiectiv determinate — în planul articulării acţiunilor imediate şi locale într-o strategie viabilă pe termen lung, de dimensiuni naţionale ; relativa izolare şi paralelismul diverselor mişcări şi grupuri cu orientare de stînga ; o anumită atitudine de aşteptare ; caracterul de deziderat al multora dintre programele avansate de forţele stîngii sînt doar cîteva dintre contradicţiile lor interne, ce le diminuează în bună parte impactul potenţial asupra conştiinţei şi comportamentului publicului american. Examinînd această situaţie, Norman Birnbaum preciza : „Multiplicitatea şi diversitatea opoziţiilor, faptul însuşi că putem utiliza pluralul, atrage atenţia atît asupra tăriei, cît şi a slăbiciunii forţelor schimbării sociale. Slăbiciunea provine din lipsa unui ideal unificator care pare a condamna, la prima vedere, opoziţia (sau opoziţiile) la un război permanent de gherilă, la o acţiune periferică faţă de centru" [30]. Pe de altă parte, *simultaneitatea* atacurilor lansate de diferitele componente ale radicalismului de stînga american împotriva *statu quo*-ului, care dezvăluie generalizarea nemulţumirii populare, precum şi conturarea luptei pentru democratizarea vieţii social-politice din S.U.A. ca numitor comun al majorităţii iniţiativelor categoriilor dominate oferă *temeiuri pentru respingerea unei imagini imobiliste* asupra realităţii americane, relevînd deschiderea unui *cîmp de posibilităţi* considerat pînă nu de mult inexistent.

Este cert că, din punct de vedere obiectiv, sînt create numeroase condiţii favorabile depăşirii ataşamentului maselor faţă de sistem. După cum observa Massimo Teodori, unul dintre cei mai avizaţi cercetători europeni ai fenomenului american, în ultimii 15 ani „au căzut rînd pe rînd fundamentele

[30] Norman Birnbaum, (ed.), *Beyond the Crisis*, Oxford University Press, 1977, p. 228—229.

pe care se susţinea coeziunea Americii, tocmai într-un moment în care, după cel de-al doilea război mondial, naţiunea americană ajunsese la maximul puterii şi influenţei ei mondiale" [31]. Acest proces de „dezintegrare a miturilor" a atins politica şi societatea, ideologia şi civilizaţia americană. În anii '60 a căzut mitul Statelor Unite ca „frontieră a libertăţii" (datorită războiului din Vietnam), cel al „egalităţii" (ca urmare a manifestării mişcării negrilor în primul rînd), cel al „cunoaşterii libere sau eliberatoare" (pus în discuţie de dezvăluirea legăturilor între universităţi şi complexul militaro-industrial). În deceniile următoare au început să piardă teren miturile „progresului ca obiectiv suprem" (la a cărui erodare a contribuit mişcarea contra-culturală), al „infailibilităţii prezidenţiale" (graţie afacerii Watergate) şi al „invincibilităţii militare" (infirmat de înfrîngerile suferite de S.U.A. în sud-estul Asiei) ; s-a destrămat treptat credinţa în „abundenţă" (căreia noua fază a crizei capitalismului i-a dat o serioasă lovitură) şi în „onestitatea americană" (la a cărei subminare a contribuit dezvăluirile privitoare la activităţile C.I.A. şi la implicarea Statelor Unite în contrarevoluţia chiliană). Nu este însă mai puţin adevărat că deşi „în America «vechiul» este mort", „«noul» nu l-a înlocuit încă" : „În timp ce «noua revoluţie americană» a mers în S.U.A. mult mai departe decît în oricare altă ţară, în termenii stării de spirit şi ai ţesutului capilar aceasta nu a dobîndit nici unitate, nici o expresie politică formală şi nici nu s-a tradus într-o schimbare substanţială a puterii" [32]. Perspectivele unor mutaţii sensibile în acest plan apar şi mai problematice astăzi, cînd dreapta — mai nouă sau mai veche — pare să cîştige teren în viaţa politică a Statelor Unite.

Chiar dacă rezultatul ultimelor alegeri prezidenţiale nu constituie, aşa după cum apreciază o serie de reprezentanţi ai stîngii americane, încununarea

[31] Massimo Teodori, *La fine del mito americano*, Milano, Feltrinelli, 1977, p. 155.
[32] *Idem*.

unui proces de deplasare a publicului spre atitudini conservatoare, ci mai degrabă începutul acestuia, responsabilitățile ce revin forțelor progresiste în ce privește evoluțiile de viitor ale S.U.A. nu sînt mai puțin importante. Remarcînd că țara sa parcurge indiscutabil o criză majoră, manifestă în diverse planuri ale vieții sociale, David Plotke consemna, în același timp : „Măsura în care situațiile de criză ridică problema înlocuirii capitalismului ca o posibilitate reală depinde de : a) severitatea diverselor crize ; b) interrelația dintre ele ; c) prezența unor forțe politice capabile să pună problema unei tranziții globale“ [33]. Insistînd asupra ultimeia dintre condițiile amintite — vitală pentru schimbarea cursului politicii americane și, implicit, pentru translația, în perspectivă, spre un raport de forțe favorabil schimbării sistemului existent —, acest purtător de cuvînt al imperativului conjugării diferitelor componente ale radicalismului de stînga nord-american ținea să precizeze : „Actualul moment al politicii americane este extrem de important. El impune sarcini urgente, între care blocajul consolidării victoriilor recente ale dreptei într-o realiniere de durată și inițierea unui proces de unificare a diverselor mișcări «noi» și «vechi» într-o *stîngă de masă*. Modelarea cursului politic al deceniului viitor și al celor următoare va depinde într-o mare măsură de modul în care vor fi soluționate aceste probleme în anii care vin“ [34].

[33] David Plotke, *The Politics of Transition : The United States in Transition, II*, în „Socialist Review“ January-February 1981, p. 49.
[34] *Ibidem*, p. 68.

Tendințe în evoluția ideologică postbelică a partidelor social-democrate și socialiste

Aristide Cioabă

Evoluția ideologică postbelică a partidelor social-democrate și socialiste din țările capitaliste dezvoltate nu urmează, în mod uniform, o linie unitară. Cu toate acestea se pot stabili unele coordonate relativ comune, ce exprimă *un anumit tip de răspuns teoretic și practic*, pe care înțeleg să-l dea aceste partide problemelor ridicate de mutațiile înregistrate de capitalism după cel de-al doilea război mondial.

Specificul dezvoltării capitaliste în primele două decenii și jumătate postbelice, care a alimentat din abundență tezele larg îmbrățișate de partidele burgheze privind așa-zisa rezolvare a antagonismelor de clasă și transformarea esenței acestei orînduiri, corelat cu o serie de procese și evenimente din faza de început a orînduirii socialiste în țări din Europa și Asia, a apărut celor mai multe partide social-democratice și socialiste, dominate în genere de curente moderate sau de dreapta, drept indiciu și argument în favoarea posibilității înfăptuirii socialismului exclusiv pe calea unor reforme, care să corecteze, să remedieze laturile și aspectele negative ale sistemului capitalist, fără a-l schimba din temelie. Interpretarea dată, din această perspectivă, problemelor noi cu care s-au confruntat și

se confruntă aceste partide și-a pus cu putere amprenta asupra profilului lor ideologic, asupra strategiei și tacticii, influențîndu-le sub toate aspectele activitatea practică de guvernare sau de pregătire în vederea accederii la guvern.

Se poate formula întrebarea dacă liniile principale ale evoluției ideologice a partidelor social-democrate și socialiste în perioada de după război trebuie considerate în mod univoc drept o prelungire firească a evoluției curentului reformist din mișcarea muncitorească sau dacă nu este vorba aici de un proces mai complex, ale cărui laturi contradictorii s-au influențat reciproc, mergînd în cele din urmă într-un sens ce pare a fi opus celui ce s-ar fi putut aștepta în mod logic de la o dezvoltare a experienței și a gradului de maturizare ideologică a mișcării muncitorești în urma unui secol scurs de la constituirea primelor partide politice ale clasei muncitoare. Răspunsul ar trebui să clarifice condițiile în care partide mari de masă, cu un puternic sprijin muncitoresc, cum sînt cele mai multe din partidele social-democrate și socialiste, au evoluat tot mai mult spre o poziție care le îndepărtează, nu numai sub aspectul politicii practice ca pînă în anii '50 dar și sub cel al orientării ideologice și al filozofiei sociale, de țelurile socialismului.

Cu unele deosebiri, mai mult sau mai puțin importante, de orientare și mijloace de acțiune, partidele social-democratice și socialiste s-au angajat pe linia a ceea ce s-a numit „ a treia cale", căutînd să contureze în teorie și practică o alternativă la capitalism și la socialismul de inspirație marxist-leninistă, totodată. Nota dominantă în tot acest proces de elaborare teoretică a fost dată în majoritatea cazurilor de curentul de dreapta, fapt ce a făcut ca „a treia cale" să fie mai degrabă orientată spre conceperea unei alternative la comunism, decît ca o ruptură veritabilă cu capitalismul. Aceasta s-a vădit cu deosebire în planul politic practic, dar și în cel ideologic, partidele social-democrate din centrul și nord-vestul Europei desfășurînd în ultimele decenii o activitate care a contribuit în bună

măsură la susținerea eforturilor ideologice ale partidelor burgheze privind integrarea clasei muncitoare în mecanismul funcțional al sistemului capitalist.

Din punct de vedere istoric, momentul care marchează, am putea spune, o cotitură a evoluției ideologice a partidelor social-democrate și socialiste spre o îndepărtare și mai mare de sursele inițiale ale teoriei revoluționare a socialismului științific și intensificarea eforturilor de elaborare a unui proiect de societate cunoscut sub numele de „socialismul democratic" poate fi considerat anul 1951, cînd la Frankfurt pe Main, primul Congres al Internaționalei Socialiste a adoptat declarația *Cu privire la scopurile și sarcinile socialismului democratic*. Principalele teze privitoare la caracterizarea epocii, a societății capitaliste, la raporturile de clasă, precum și la sarcinile generale ale activității partidelor social-democrate și socialiste cuprinse în această declarație vor fi însușite în anii următori, găsindu-și locul cuvenit în programele politice adoptate între 1958—1962, de cele mai importante partide ale Internaționalei Socialiste : Partidul Socialist din Austria (1958) ; Partidul Social-Democrat din Elveția (1959) ; Partidul Social-Democrat din R.F.G. (1959) ; Partidul Muncii din Olanda (1959) ; Partidul Social-Democrat din Suedia (1960) ; Partidul Socialist (S.F.I.O.) din Franța (1962). Aceste programe, documentele adoptate ulterior, o serie de luări de poziții și activitatea de guvernare desfășurată, elaborările teoretice din ultimii ani de reînnoire a programelor politice conturează cîteva tendințe importante în evoluția ideologică a partidelor social-democrate și socialiste, pe care vom încerca să le descifrăm în cele ce urmează, corelîndu-le pe cît posibil cu evoluțiile înregistrate în grupul partidelor de orientare burgheză cu care și-au disputat puterea politică sau împreună cu care au guvernat în anumite împrejurări.

1. Semnificația tendinței de redefinire a caracterului și esenței partidelor social-democrate

Una din cele mai semnificative evoluții pe plan ideologic cunoscute de majoritatea partidelor social-democrate și, parțial, socialiste în perioada postbelică se referă la însăși concepția privind esența și caracterul partidelor ca atare, din care decurge, evident, o serie de alte consecințe de ordin ideologic și politico-practic. Această evoluție este strîns legată, între altele, de concepția „pluralistă" despre socialism pe care au adoptat-o partidele în cauză, în virtutea căreia „libertatea spirituală" trebuie să prevaleze asupra oricărui sistem monist, „totalitar", ce ar privilegia ideologia și interesele unei singure clase (clasei muncitoare).

În perioada dinaintea celui de-al doilea război mondial sau chiar în primii ani postbelici, partidele social-democrate și socialiste, deși se declarau adepte ale variantei reformiste a socialismului, păstrau încă, cel puțin în vorbe, atașamentul lor față de clasa muncitoare și se defineau în consecință ca partide ale clasei muncitoare, caracterul de clasă fiind deschis afirmat. Începînd cu adoptarea programelor politice din anii 1958—1962, caracterul de „partid al clasei muncitoare" este direct sau indirect reconsiderat în ideologia partidelor social-democrate ; acestea se definesc fie „partide populare", fie partide care nu mai reprezintă în mod special clasa muncitoare, fie ca partide muncitorești dar fără a mai atribui un rol hotărîtor ori conducător clasei muncitoare în procesul transformărilor sociale. Expresia cea mai tipică a unui asemenea demers ideologic este furnizată de Partidul Social-Democrat din R.F.G. și de programul adoptat de el în 1959, în cadrul Congresului de la Bad Godesberg. „Prin procesul ei de eliberare, mișcarea muncitorească a contribuit la libertatea tuturor oamenilor. P.S.D. s-a transformat dintr-un partid al clasei muncitoare într-un

partid al poporului" [1] — se afirmă în Programul de la Bad Godesberg.

Cu numai un an înainte, în discuțiile pe marginea proiectului de program al P. S. din Austria, elaborat de Benedikt Kautsky (fiul lui Karl Kautsky), se vehiculase ideea că victoria nu va putea fi obținută de către socialiști decît dacă partidele socialiste se transformă „din partide de clasă în partide de masă care să adune majoritatea poporului" [2]. Drept urmare, în textul Programului P. S. din Austria s-a precizat că „socialiștii vor să-și atingă scopul prin gruparea politică a tuturor oamenilor muncii. Partidul lor a devenit dintr-un partid al muncitorilor salariați, care continuă să fie fundamentul oricărui partid socialist, partidul tuturor oamenilor muncii. În el se reunește, atrasă de etica socialismului și cucerită de realizările socialiștilor, majoritatea națiunii" [3].

Ambivalența partid muncitoresc-partid național a constituit de foarte multă vreme și pentru ideologia Partidului Laburist din Marea Britanie o caracteristică definitorie. Ea s-a accentuat și mai mult după anii '50 cînd, de pildă, unul din ideologii partidului, Anthony Crosland, atrăgea atenția în lucrarea *The Future of Socialism* (1956), că problema socialismului și a puterii se pune în mod diferit astăzi deoarece, „contrar viziunii marxiste clasice privind cele două clase antagoniste, există o structură socială extrem de complexă care se caracterizează prin proliferarea crescîndă a grupurilor intermediare" [4]. În realizarea socialismului fiind interesate toate păturile și clasele societății (inclusiv burghezia), după părerea ideologilor de dreapta ai Partidului Labu-

[1] Vezi textul *Programului* în Nicu Bujor, *Social-democrația în anii '70* (Teză de doctorat), București, 1973, p. 358 (Anexe).

[2] Georges Lefranc, *Histoire des doctrines sociales*, vol. 2, Paris, Aubier-Montaigne, 1966, p. 124.

[3] *Programul P.S. din Austria (1958)*, în Nicu Bujor, *op. cit.*, p. 332.

[4] A. Crosland, *The Future of socialism*, Jonathan Cape, 1956, apud J. C. Poulain s.a. *La social-démocratie au présent*, Paris, Editions Sociales, 1979, p. 61.

rist, țelurile partidului și deci caracterul său trebuie să se situeze deasupra claselor, cu atît mai mult cu cît clasa muncitoare ar fi antrenată într-un proces de dispariție, pe măsura extinderii R.S.T.[5]

Alte partide social-democrate, deși nu au mers atît de departe în declarațiile programatice privind caracterul „popular" al partidului, au formulat aprecieri care merg în aceeași direcție, dacă avem în vedere, de pildă, că ele evită să se definească partide ale clasei muncitoare, vorbind mai frecvent de faptul că societatea capitalistă a „creat condițiile favorabile pentru creșterea solidarității între diferite grupuri. Salariații au un interes comun pentru o politică îndreptată spre folosirea integrală a forței de muncă, producție mărită, securitate socială și democrație economică. Marea majoritate a patronilor și a lucrătorilor independenți beneficiază și ei de o astfel de politică"[6] (P.S.D. din Suedia). Și partidele considerate a fi rămas mai aproape de sursele ideologice marxiste — ca cele din Europa de Sud (P. S. Francez, P. S. Italian ș.a.) — nu se definesc în mod expres ca partide ale clasei muncitoare, ci, așa cum face, de pildă, P. S. Francez, ca partid care regrupează, fără deosebire de păreri filozofice sau religioase, pe toți oamenii muncii, intelectuali sau manuali, orășeni sau săteni, care țin la idealul și principiile socialismului sau P. S. Italian : „partid progresist și reformator, deschis tuturor experiențelor și tuturor aporturilor care pot ancora pe terenul socialismului în democrație și libertate"[7]. Noile programe sau documente programatice ale partidelor social-democrate (Programul P. S. din Austria — 1978 ; Programul P.S.D. din Suedia — 1976 ; „Orientările '85" ale P.S.D. din R. F. G. — 1975) urmează,

[5] J. F. Osadciaia, *Sovremennîi leiborizm : ideologhiia i politika*, Moskva, Izd. Misli, 1977, p. 21.

[6] *Programul P. S. D. din Suedia (1960)*, în Nicu Bujor, *op. cit.*, p. 367.

[7] Bettino Craxi, *Raport la cel de-al 41-lea Congres al P. S. Italian (1978)*, în „Avanti", din 1 aprilie 1978.

în problema definirii caracterului partidelor, aceeași linie stabilită cu două decenii în urmă.

În ansamblul motivațiilor vehiculate în legătură cu această evoluție, se vorbește cel mai adesea de factori obiectivi, dar și de necesități de ordin tactic sau de natură subiectivă. Între factorii obiectivi, transformarea capitalismului și odată cu ea transformarea clasei muncitoare „într-un partener al capitalismului", diversificarea structurii sociale într-o asemenea măsură încît nici nu s-ar mai putea justifica analiza societății capitaliste în termenii categoriilor de clasă — sînt cel mai frecvent invocate atît de documentele programatice, cît și de unii politologi burghezi. De fapt, așa cum remarcă și politologul polonez Janusz Golebiowski, această interpretare neconformă cu realitățile concrete ale țărilor capitaliste, dată unor procese reale petrecute în structura socială a țărilor capitaliste dezvoltate, provine tocmai din „renunțarea la analiza obiectivă și la aprecierea relațiilor sociale exprimate în categorii de clasă"[9], trăsătură caracteristică evoluției actuale a partidelor social-democrate. Departe de a confirma presupozițiile privind dispariția ei ca urmare a R.S.T., clasa muncitoare a cunoscut creșteri de ordin calitativ și cantitativ în tot cursul acestui secol constituind încă principala bază socială a partidelor social-democrate și socialiste. Este însă tot atît de adevărat că în ultimele două decenii a crescut ponderea funcționarilor, a „cadrelor" (respectiv a intelectualității tehnice), intelectualilor, liber-profesioniștilor, a personalului din sectorul terțiar în aproape toate partidele respective. Conducerile acestor partide se recrutează în imensa lor majoritate dintre reprezentanții acestor din urmă categorii. Așa încît, socotim că nu este greșită ideea că schimbările înregistrate în orientarea ideologică a partidelor social-democrate și socialiste, și prin

[9] Janusz W. Golebiowski, *Ideologia i politika wspolczesnej socialdemokracji*, Warszawa, Panstwowe Wydawniktwo Wiedza Powszechna, 1974, p. 142.

urmare, renunțarea de drept sau de fapt a acestora la afirmarea deschisă a caracterului lor de exponente ale clasei muncitoare, decurg și din mutațiile petrecute în sînul acestor partide, din preponderența în organele conducătoare și în cele însărcinate cu elaborarea orientărilor politico-ideologice a unor cadre și experți ce nu își au sorgintea în rîndurile clasei muncitoare.

În literatura de specialitate s-a subliniat, justificat, că renunțarea de către astfel de partide la afirmarea caracterului de clasă corespunde nevoii (tactice) de a cîștiga un număr sporit de alegători din categoriile mic-burgheze, mijlocii etc., pentru a deveni și a rămîne partide de guvernămînt [10]. Această tendință, corelată cu o puternică psihoză anticomunistă prezentă nu numai în rîndurile burgheziei, inclusiv ale micii burghezii, dar și în cercurile conducătoare ale majorității partidelor social-democrate și socialiste, au avut fără îndoială rolul lor în determinarea orientării ideologice. Dar, după părerea noastră explicația acesteia constă în acțiunea simultană și coroborată a tuturor acestor factori, la care am adăuga iluziile ideologiei reformiste, reîmprospătate, într-o anumită perioadă, de particularitățile dezvoltării capitaliste, de concesiile pe care burghezia le-a făcut în anumite împrejurări clasei muncitoare. Acțiunea factorului social însă, diversificarea compoziției sociale a acestor partide și faptul că de regulă pozițiile dominante în partid le dețin reprezentanți ai categoriilor nemuncitorești sau ai aristocrației muncitorești au influențat probabil, în cea mai puternică măsură, asupra orientării ideologice a unor astfel de partide spre poziții ce exprimă mai degrabă scopuri, valori, atitudini și aspirații proprii burgheziei mici și mijlocii, nemonopoliste, decît clasei muncitoare.

O urmare aproape firească a situării clasei muncitoare *între alte* categorii și grupuri sociale, fără

[10] Vezi, de exemplu, W. E. Paterson. I Campbell, *Social-democracy in post-war Europe*, London, MacMillan, 1974, p. 40—41.

un rol și sarcini conducătoare în lupta pentru socialism, petrecută în ideologia social-democrată, o reprezintă abandonarea de către un număr mare de partide a teoriei marxiste ca fundament ideologic științific al politicii lor și, concomitent, proclamarea lipsei unei linii ideologice unitare în partid, în beneficiul pluralismului concepțiilor ideologice, filozofice, etice etc. Evoluția sub acest aspect a ideologiei social-democrate a permis marii burghezii monopoliste să ia în calcul posibilitatea perpetuării pozițiilor sale de clasă dominantă, prin recurgerea, la limită, la soluția social-democrată de guvernare, așa cum o ilustrează situația din țări în care în perioada postbelică s-au aflat la conducere, în coaliție sau separat, partide social-democrate (Marea Britanie, Olanda, R. F. G., Suedia, Norvegia, Danemarca, Franța, Italia etc.).

2. Accentuarea reformismului și pragmatismului

„Într-o anumită măsură, noi socialiștii, trăim în simbioză cu capitalismul“ [11], recunoștea în 1975 Olof Palme, secretarul general al P. S. D. din Suedia. Este, fără îndoială, o realitate la care au contribuit social-democrații și socialiștii înșiși, care după 1950 s-au orientat din punct de vedere ideologic mai mult spre „amenajarea“, „îmbunătățirea“ capitalismului, asigurarea unui loc mai bun clasei muncitoare *în cadrul* acestuia, decît spre depășirea lui, spre trecerea la socialism. Chiar și astăzi, cu excepția cîtorva partide, care, într-o reconsiderare autocritică a drumului parcurs pînă în anii '70 au reafirmat aderiunea lor la o strategie de ruptură cu capitalismul (P.S.F., P. S. Belgian, P. S. Italian — într-o anumită măsură), marile partide social-democrate (P.S.D. din R.F.G., P.S.D. din Suedia, P. S. din Austria, P. Laburist din Marea Britanie ș.a.) au rămas

[11] W. Brandt, B. Kreisky, O. Palme, *La social-démocratie et l'avenir*, Paris, Gallimard, 1976, p. 224.

în genere la poziţiile reformiste, de pe care nu se poate întreprinde o transformare mai profundă de orînduire, într-un termen previzibil.

În împrejurările care au permis adoptarea programelor politice din anii 1918—1962, din orientările ideologice ale partidelor social-democrate şi parţial şi socialiste au dispărut referirile la transformările revoluţionare, la lupta de clasă precum şi la o serie de mijloace care să servească îndeplinirii obiectivelor socialismului. „Socialismul în vechea sa formă s-a învechit. În primul rînd a avut loc dizolvarea clasei muncitoare în întreaga societate“ [12], căuta să explice Willi Eichler (social-democrat vest-german) raţiunile noilor orientări ale social-democraţilor ; pe aceeaşi linie, pornind de la schimbările din structura de clasă, A. Philip (socialist francez) releva că „în societatea industrială revoluţia în ediţie romantică, a revoltei populare care aduce cu sine schimbarea guvernului şi a întregii structuri sociale este imposibilă“ [13].

Laburiştii englezi, exagerînd posibilităţile de planificare şi prognoză ale unor procese economice din capitalismul actual, ca urmare a „înlocuirii proprietăţii private cu cea obştească“, sugerează similitudinea dintre sistemul capitalist monopolist de stat şi socialismul în viziunea lor, posibilitatea trecerii treptate de la unul la celălalt. Încă în documentul *Socialismul, o nouă declaraţie de principii* (1952), ei arată că „pentru socialiştii europeni din secolul XIX situaţia părea simplă. Capitalismul trebuia înlăturat. Ceva trebuia pus în locul lui, cum ar fi socialismul. A fost proclamată o alegere directă între două sisteme diferite şi opuse, lichidarea unuia şi înlocuirea lui cu celălalt. Acum ştim că aceasta este un mit. Nu există două sisteme fundamental opuse“ [14]. Transformarea paşnică a capitalismului în

[12] Willi Eichler, *Sozialismus und Volkspartei*, în „Geist und Tat“, nr. 8/1966, p. 257.
[13] A. Philip, *Les socialistes*, Paris, 1968, p. 100.
[14] *A New Statement of Principles*, p. 41, apud J. F. Osadciaia, *op. cit.*, p. 19.

socialism, în special, sub impactul R.S.T., care ar concilia forţele antagoniste, este concluzia la care ajunge şi H. Wilson [15] la mijlocul anilor '60.

În aceeaşi perspectivă a evoluat şi P.S.D. din R.F.G. care a hotărît să adopte o strategie reformistă, după părerea lui Peter Glotz (una din personalităţile marcante ale acestui partid), din mai multe motive, între care citează „surprinzătoarea elasticitate şi forţă de rezistenţă a economiei de piaţă influenţată de stat“ şi „schimbarea structurii sociale a societăţii din R.F.G.“ [16].

Îndepărtarea de ideologia marxistă s-a tradus în plan ideologic şi politico-practic prin accentuarea orientării reformiste şi o preocupare tot mai evidentă de înlocuire a scopurilor de perspectivă cu sarcini imediate, de îmbrăţişare a pragmatismului. Înaintarea spre socialism a fost încadrată într-o concepţie gradualistă, evoluţionistă, care s-ar realiza treptat, pas cu pas, prin înfăptuirea unor sarcini concrete, care nu importă dacă sînt sau nu raportate la scopurile finale.

În ceea ce priveşte problematica şi natura reformelor, la majoritatea partidelor social-democrate şi socialiste acestea se referă la soluţionarea problemelor curente, ca o etapă ce premerge altora, într-un proces lent, dar neîntrerupt de transformare a societăţii în direcţia socialismului. Accentuarea reformismului s-a concretizat în elaborarea unor programe de reforme care să îmbunătăţească situaţia tuturor categoriilor sociale, pe calea creşterii economice absolute sau a redistribuirii unei părţi din venitul naţional către categoriile mai puţin favorizate şi să aplaneze conflictele de clasă. Lupta de clasă vizînd depăşirea cadrului şi convenienţelor sistemului parlamentar burghez nu trebuia să-şi găsească loc în această concepţie.

[15] H. Wilson, *The Relevance of British Socialism*, p. 55, *apud* J. F. Osadciaia, *op. cit.*, p. 20.
[16] Peter Glotz, *Der Weg der Sozialdemocratie. Der Historische Auftrag der Reformismus*, Wien-München-Zürich, Verlag Fritz Molden, 1975, p. 172.

Instrumentul politic căruia i s-a acordat un rol privilegiat în edificarea unei „politici a bunăstării generale" a fost și este statul burghez, considerat de către partidele social-democrate și socialiste drept un arbitru în relațiile dintre grupuri și clase sociale. Procesul obiectiv de creștere a rolului statului în reglementarea unor mecanisme economice reprezintă un factor care duce „la formarea unui nou raport al diferitelor clase sociale față de stat, orînduirea sa și rolul pe care trebuie să-l joace acesta". Înscriind problematica statului în același cadru explicativ și analitic nemarxist, ca și în alte privințe, un comentariu pe marginea Declarației din 1951 a Internaționalei Socialiste conchide că „statul a început să piardă importanța de instrument în mîna capitaliștilor" și odată cu aceasta, sarcina clasei muncitoare este de a apăra cu tot mai multă înțelegere democrația politică, de a o extinde la alte domenii, „văzînd în instituțiile democratice de stat un cadru perfect pentru dezvoltarea forțelor sale, ca și un mijloc convenabil pentru transformarea relațiilor în spiritul ideilor socialismului" [17]. De aici și prioritatea dată de aceste partide preocupărilor privind cucerirea și menținerea la cîrma statului, care a constituit și constituie o coordonată importantă a strategiei lor politice.

Accentuarea orientării reformiste și pragmatice în ideologia politică postbelică a partidelor social-democrate și socialiste s-a răsfrînt negativ asupra efervescenței ideologice din cadrul lor, ceea ce a servit ca argument unor ideologi burghezi pentru teza „sfîrșitului ideologiei", în condițiile în care conflictele de clasă, deși atenuate o vreme, nu erau absente și nu puteau fi — cum o demonstrează evenimentele din anii '70 — nici chiar din „societățile industriale" beneficiare ale unui „stat al bunăstării". Aceleași orientări și tendințe de a se defini ca partide ce transcend interesele de clasă au stat la baza acreditării ideii transformării lor, ca și a altor partide, de orientare burgheză, în partidele *catch-all* [18], cum le denumea un cunoscut stasiolog Otto Kirchheimer, cărora le-ar fi caracteristică tendința de atragere a unui număr maxim de alegători prin manevrarea abilă a unei propagande care arborează principii ideologice vagi, în care să se poată recunoaște, cel puțin parțial, imaginile, așteptările și aspirațiile cît mai multor categorii sociale.

O mărturie despre atmosfera și mentalitatea pragmatică ce s-a accentuat în special în deceniul 7 în partidele social-democrate și socialiste aduce între altele socialistul italian Ricardo Lombardi, care declara, referindu-se la deficiența principală a Congresului al X-lea al Internaționalei Socialiste, că s-a caracterizat prin „lipsa totală a oricărei dispute ideologice. Oratorii au luat cuvîntul fie în calitate de activiști care făceau parte din guvern, fie ca reprezentanți ai partidelor care intenționau să intre în guvern. Pe ei îi preocupa doar un singur lucru — problema puterii și nu scopurile pe care trebuiau să și le propună, nu reformele sociale care să fie înfăptuite într-un spirit socialist" [19].

3. „Socialismul democratic" — expresie a concepțiilor partidelor social-democrate și socialiste privind fizionomia socialismului și căile înfăptuirii lui

Ca orice politică, și cea promovată de social-democrați și socialiști este inspirată, sub raport ideologic, de un număr de scopuri și valori directoare, cu o mai apropiată sau mai îndepărtată rază de ac-

[17] Vezi J. W. Golebiowski, *op. cit.*, p. 161.

[18] Otto Kirchheimer, *The Transformation of the Western European Party Systems*, în vol. *Political Parties and Political Development*, edited by J. La Palombara and M. Weyner, Princeton, (N. J.), Princeton University Press, 1972, p. 184—187.

[19] Vezi „L'Expresso" din 15 mai 1966, p. 5.

țiune. În cazul acestor partide, concepțiile privind scopurile, valorile și sarcinile sub semnul cărora înțeleg să acționeze și spre care tind să orienteze societatea se subsumează termenului mai general de „socialism democratic". Fără a se prezenta ca o concepție unitară, „socialismul democratic" nu este o doctrină suficient de clară și viabilă sub aspectul capacității de a prefigura un proiect de societate fundamental deosebită de cea burgheză.

Ceea ce se denumește în mod obișnuit cu termenul de „socialism democratic" reprezintă un ansamblu de teze teoretice și modalități de acțiune constituite și experimentate de partidele social-democrate și socialiste după al doilea război mondial, în cadrul procesului mai larg de adaptare a concepțiilor politice la realitățile social-economice în continuă schimbare. Acest proces s-a concretizat, în ce-i privește pe social-democrați în genere, în renunțarea la o serie de teze marxiste sau la marxism în totalitatea sa și în încercarea de a defini valorile, obiectivele și mijloacele de acțiune ale partidelor lor, „socialismul democratic" în speță, prin raportare (și în unele cazuri prin opunere) directă la cele mai multe din mijloacele de acțiune utilizate de partidele comuniste în înfăptuirea revoluției și construcției socialiste, ca și la unele practici și realități ale orînduirii capitaliste, ceea ce i-a făcut pe unii ideologi ai acestor partide să vorbească despre „o a treia cale" de dezvoltare a societății. „Socialismul democratic" este definit de multe din partidele social-democrate ca o ordine economică și socială nouă, care se naște prin schimbarea sistemului capitalist. Chiar și P.S.D. din R.F.G. subscrie la această accepțiune. Potrivit lui Hans Jochen Vogel (membru al secretariatului general al P.S.D. din 1972, ministru al justiției din 1974), „Programul de la Godesberg apreciază că socialismul democratic tinde spre o nouă ordine economică și socială, în general o nouă și mai bună ordine a societății" [20].

[20] Vezi „Vorwarts", nr. 15, din 12 aprilie 1973, p. 17.

Peter von Oertzen (social-democrat vest-german) scrie și el că P.S.D. înțelege prin „socialismul democratic" nu socialismul consecvent al tradiției marxiste, „care este caracterizat prin socializarea tuturor mijloacelor de producție, economie de plan democratică și autoadministrarea muncitorilor și care are ca țel societatea fără exploatare și fără clase. Programul de bază al P.S.D., în special, tinde spre o democrație multilaterală, liberă, socială, printr-o îmbinare a planificării și concurenței, prin controlul public al forțelor economice (chiar și prin socializare), prin colaborarea muncitorilor, ca și printr-o politică planificată în domeniul social și de instruire" [21].

Înțeles, de regulă, ca o „a treia cale" de dezvoltare a societății, „socialismul democratic" prezintă nuanțe, particularități sau chiar modele specifice fiecărui partid sau unui grup de partide, ceea ce poate îndreptăți ideea de a vorbi de diferite variante (suedeză, vest-germană etc.) de „socialism democratic". Există în mod cert afinități între „socialismul democratic" al partidelor din centrul și nordul Europei cu trăsături definitorii care-l opun net teoriei marxiste a socialismului, după cum există asemănări evidente între partidele socialiste din sudul Europei în ceea ce privește concepțiile lor despre socialism. În cazul P.S.I., P.S.F., P.S.M. Spaniol, de pildă, documentele programatice nu ezită să accentueze asupra plasării „valorilor fundamentale" ale socialismului democratic („socialism autogestionar" pentru P.S.F.) într-o viziune care, dacă nu este în totalitate marxistă, țintește finalmente spre depășirea actualului sistem capitalist („ruptura cu capitalismul" — P.S.F.).

Trecînd peste diferențierile explicabile existente între partidele ce se declară adepte ale „socialismu-

[21] Peter von Oertzen, *Thesen zur strategie und Taktik der Demokratischen Sozialismus,* p. 169, apud Alfred Bömisch, Dieter Reichelet, *Burgerliche Gesellschafts-Konzeptionen und Wirklichkeit,* Berlin, Verlag Die Wirtschaft, 1976, p. 154.

lui democratic", putem decela un anumit număr de valori și scopuri politice generale comune, și totodată un anumit spirit de orientare, o mentalitate care fac din aceste partide factori care acționează de pe aceeași platformă ideologică. Din această cauză — fără a uita însă existența unor interpretări de multe ori diferite a „valorilor fundamentale" ale socialismului democratic la diferite partide —, considerăm că se justifică și tentativa noastră de a schița contururile unei tendințe comune în evoluția ideologică a partidelor social-democrate și socialiste, circumscrise preocupărilor de definire și sistematizare a conceptului de „socialism democratic".

Ideile primordiale situate la baza valorilor fundamentale ale „socialismului democratic", în toate programele partidelor în cauză, sînt cele de *libertate, democrație, solidaritate, echitate, justiție*. Vom exemplifica această afirmație prin referirea, selectivă, la cîteva partide. „Noi avem certitudinea profundă, definitivă — scrie François Mitterrand în preambulul la cel mai nou dintre programele acestui partid, „Proiectul socialist" al P. S. Francez (1980) — că nu există un alt socialism decît acela al libertății, că nu există o altă libertate decît aceea a socialismului și că nici o putere din lume nu va înăbuși această evidență" [22].

Unul din foștii lideri ai P. Laburist britanic, Hugh Gaitskell, declara în urmă cu peste două decenii că „personal sînt convins că ideea principală a socialismului britanic este unirea frățească a oamenilor. Tocmai această idee și nu teza privind proprietatea de stat ne însuflețește în înfăptuirea țelurilor noastre" [23].

În felul cum sînt privite și invocate, de obicei dintr-o perspectivă general umană, astfel de valori spun prea puțin despre fizionomia societății „socialismului democratic", mai ales dacă sînt rupte de factorii care determină natura relațiilor interumane, între clase și grupuri etc. Căci, de cele mai multe

[22] Vezi „Le Monde" din 26 octombrie 1979, p. 11.
[23] Vezi „Daily Express" din 26 iunie 1956.

ori, există tendința la partidele social-democrate și socialiste de a situa aceste valori într-o viziune etică, cea a luptei dintre bine și rău, de a condiționa promovarea lor de schimbarea naturii umane și mai puțin de transformarea radicală a condițiilor materiale și social-politice ce generează actualul sistem al relațiilor sociale și de producție.

Că socialismul democratic ar urma să se înfăptuiască în primul rînd ca un ideal moral și nu ca o schimbare a naturii relațiilor sociale rezultă între altele din faptul că, de pildă, libertatea este pusă mai presus de egalitate și justiție, iar solidaritatea este propovăduită ca o cerință de colaborare între indivizi neegali, între care există raporturi bazate pe injustiție. În raportul lui Francesco de Martino la cel de-al 40-lea Congres al P.S.I., chiar se subliniază că acest partid n-a înțeles niciodată să sacrifice sistemul politic democrat exigențelor sociale, „adică să limiteze libertatea pentru dreptate".

Realizarea „socialismului democratic" nu se bazează pe utilizarea ca mijloc primordial a schimbării caracterului proprietății private asupra mijloacelor de producție. Așa cum scria Bruno Kreisky, „în societatea modernă există infinit mai multe posibilități de a îndrepta o situație socială inechitabilă, fără a fi nevoit să apelezi la vechea rețetă a lui Marx a „exproprierii expropriatorilor" [24]. Deoarece capitalismul s-ar fi dezvoltat de așa manieră încît nu mai confirmă presupunerile lui Marx, în zilele noastre „exproprierea expropriatorilor" este lipsită de sens, consideră el, marile întreprinderi fiind administrate nu de proprietari capitaliști („expropriatori"), ci de manageri.

Problema dacă „socializarea mijloacelor de producție" este o condiție de bază a politicii P.S.D. din R.F.G., în vederea înfăptuirii „socialismului democratic" s-a aflat în centrul polemicilor din acest partid de la Congresul de la Bad Godesberg pînă astăzi [25]. În programul de la Godesberg, ca și în „Ca-

[24] Vezi „Der Spiegel" din 28 februarie 1972.
[25] Peter Glotz, *op. cit.*, p. 194—200.

drele de orientare '85" (1975), în ciuda unor opinii care cereau sublinierea clară a importanței socializării ca mijloc de consolidare a puterii forțelor ce doresc să edifice socialismul democratic (între alții Willi Birkelbach și Peter Blachstein), s-a consemnat că „acolo unde nu se poate garanta cu alte mijloace o ordine sănătoasă, a raporturilor de putere economică, proprietatea colectivă este bună și necesară". În același timp, „proprietatea privată asupra mijloacelor de producție are dreptul la ocrotire și promovare, atîta timp cît nu împiedică construirea unei ordini sociale drepte". „Libera alegere a consumului și alegerea liberă a locului de muncă sînt fundamente determinante, concurența liberă și libera inițiativă a întreprinderilor sînt elemente importante ale politicii economice social-democrate" [26]. Acestea sînt principiile așa-zisei „economii socialiste de piață", care reprezintă doctrina economică a P.S.D., respectiv o economie mixtă, ce funcționează după principiul „concurență atît cît e posibilă, planificare atît cît e necesară".

Principiul invocat de aproape toate partidele atunci cînd resping sau restrîng mult sfera de cuprindere a naționalizării mijloacelor de producție este cel al libertății, necesității prezervării acesteia în fața tendințelor autoritare și monopoliste pe care le-ar comporta trecerea mijloacelor de producție în proprietatea statului.

O concepție similară în problema proprietății a promovat și P.S.D. din Suedia, unde după 44 de ani de guvernare socialistă, sectorul public nu reprezintă decît 5% din producția anuală a Suediei [27].

Mai radicale în orientarea lor programatică privind amploarea și profunzimea transformărilor social-economice pe care le necesită „socialismul democratic", partidele socialiste din Sudul Europei și în special P.S.F. și P.S.I. acordă o importanță spo-

[26] *Programul P.S.D. din R.F.G. (adoptat la Bad Godesberg), loc. cit.*, p. 334—335.
[27] J. C. Poulain ș.a., *op. cit.*, p. 37.

rită problemelor trecerii marii proprietăți din sectorul particular în cel de stat sau al colectivităților locale, concomitent cu o planificare democrată. O astfel de orientare are drept scop, în concepția P.S.F., să transforme modul de producție capitalist și să deschidă calea autogestiunii, să împiedice capitalul de a se acumula la nesfîrșit și de a se perpetua dominația patronatului asupra muncitorilor. „Fără un vast sector public, guvernul socialist, privat de mijlocul de a presa asupra polilor deciziei economice, ar fi incapabil să-și execute programul" [28], conchide moțiunea finală adoptată de Congresul P.S.F. ținut la Metz (1979). Atît P.S.F., cît și P.S.I. nu împărtășesc ceea ce numesc ele o „viziune colectivistă" despre socialism, vrînd astfel să se delimiteze critic de experiențele socialiste din țările Europei răsăritene, exprimînd și prin aceasta un anticomunism care nu de puține ori capătă accente subiective, alimentate poate și de aprecieri de genul celei formulate de Fr. Mitterrand, în preambulul „proiectului socialist" : „capitalistă sau comunistă, societatea industrială mai mult se aseamănă decît se deosebește" [29].

„Socialismul democratic" vizează în esență stabilirea unui anumit control social asupra sistemului economic, dar nu în mod necesar prin transformarea fundamentală a sistemului proprietății, ceea ce revine la a perpetua într-o formă sau alta caracterul „mixt" al economiei, a o menține în limitele și logica impuse de organizarea capitalismului monopolist de stat, uzînd de o politică intervenționistă a statului în vederea „echilibrării" privilegiilor capitaliste și cerințelor oamenilor muncii.

Mijloacele înfăptuirii „socialismului democratic" se bazează pe apărarea democrației politice și extinderea democrației în alte sfere ale vieții sociale : „democrația economică", „democrația socială", „democrația culturală" etc. În domeniul politic, democra-

[28] Vezi „Le Poing et la Rose", nr. 81/1979, p. 10—11.
[29] Vezi „Le Monde" din 26 octombrie 1979, p. 11 ; vezi și *Raportul la Congresul al 41-lea al P.S.I.* (1978).

ția pentru care optează partidele social-democrate și socialiste comportă promovarea și apărarea unor drepturi și libertăți — înscrise deja în majoritatea constituțiilor statelor burgheze. O notă definitorie pentru maniera de înțelegere a raportului dintre aceste forme diferite de democrație, de către partidele social-democrate și socialiste, se exprimă în lipsa de unitate și de corelare între democrația politică, economică și socială ; de pildă, lipsa democrației economice și sociale nu pare să impieteze, în concepția acestor partide, asupra conținutului și esenței democrației politice, care s-ar putea dezvolta chiar și fără transformarea radicală a sistemului de proprietate privată, a relațiilor capitaliste de producție. „Democrația economică" este la rîndul ei concepută ca un ansamblu de reforme privind „asigurarea ocupării depline a forței de muncă, creșterea producției, ridicarea bunăstării, asigurările sociale, o repartizare echilibrată a veniturilor etc." (cum reiese din Declarația Internaționalei Socialiste adoptate în 1951), accentul fiind pus deci pe problemele repartiției și ale conducerii întreprinderilor și nu pe cele legate de forma și natura proprietății. Planificarea socialistă, revendicată ca o modalitate de înfăptuire a democrației economice, nu impune însă trecerea în proprietatea publică decît a unei părți mai mari sau mai mici din mijloacele de producție. La nivelul întreprinderilor, democrația economică este limitativ concepută, ca participare a muncitorilor la decizie („coparticipare", „participare paritară"), iar în unele cazuri ca autogestiune (P.S.F., P. S. M. Spaniol, P. S. Belgian).

Potrivit Declarației de la Frankfurt (1951) „democrația socială" trebuie să urmărească realizarea unor postulate referitoare la garantarea drepturilor fundamentale ale individului : dreptul la asistență medicală, la odihnă, învățătură, la locuință, lichidarea inegalității dintre bărbați și femei, dintre oraș și sat etc.

Valorile fundamentale și mijloacele de înfăptuire a „socialismului democratic" reflectă destul de fidel

eforturile de adaptare a ideologiei social-democrate la stadiul actual al dezvoltării capitalismului, în condițiile abandonării principiilor de analiză și interpretare marxistă a realității sociale. Ele ilustrează limitele și contradicțiile cărora le are de făcut față fiecare partid social-democrat, dificultățile pe care le ridică „pluralismul lor ideologic" atunci cînd se încearcă o analiză aprofundată și globală a sistemului capitalist în vederea elaborării unei concepții coerente, sistematice care să ghideze întreaga lor activitate. Concluziile și ideile formulate apar astfel fragmentate și subordonate în mod unilateral și voluntarist cîtorva precepte social-politice, concepute și ele independent de factorii social-economici și istorici care le condiționează și le definesc conținutul : libertatea, solidaritatea, egalitatea. Aceasta face, desigur, cu atît mai puțin posibilă evaluarea „socialismului democratic" — în coordonatele lui actuale, — ca un model de societate fundamental deosebită de cea capitalistă, în pofida revenirii periodice la poziții mai radicale, din partea unor partide, în special în perioadele în care se află în opoziție.

4. Diferențieri și reconsiderări ale unor orientări ideologice anterioare

O serie de cauze social-economice, de ordin intern sau de ordin mai general ținînd de evoluția ansamblului societății capitaliste, de agravarea crizei generale a capitalismului și de dezvoltarea luptei de clasă, care s-au manifestat viguros încă de la sfîrșitul anilor '60 și începutul anilor '70 și-au pus amprenta și asupra procesului de căutări ideologice în care au fost antrenate partidele social-democrate și socialiste. Aceasta s-a reflectat într-o mai accentuată diferențiere în mișcarea social-democrată și socialistă, ca și în interiorul unor partide, inclusiv în

ceea ce privește problemele ideologice [30]. O serie de partide, între care P.S.F., P.S.I. sau chiar P. Laburist din Marea Britanie s-au angajat într-un mai amplu proces de reconsiderare autocritică a unora din orientările promovate anterior, manifestînd o preocupare sporită pentru redefinirea personalității lor politice, a scopurilor pe care le urmăresc.

În diferite studii de specialitate se vorbește despre un așa-numit proces de „reideologizare" a partidelor social-democrate și socialiste, avîndu-se în vedere tocmai ceea ce remarca în 1972 secretarul general al Internaționalei Socialiste, G. Janichek, și anume că social-democrația „are nevoie de o nouă concepție ideologică privind rolul și țelurile în țările capitaliste dezvoltate" [31]. Necesitatea unei mai clare fundamentări teoretice a fost resimțită mai mult sau mai puțin de toate partidele social-democrate și socialiste. Partidul Laburist din Marea Britanie a cunoscut, începînd din anii '70, o revitalizare a activității teoretice, datorate în special aripii de stînga din partid. În discuțiile care s-au purtat după înfrîngerea electorală din 1970, și apoi în 1979, laburiștii de stînga au criticat pierderea de către partid a orientării ideologice [32]. Întărirea poziției aripii de stînga — ilustrată și de adoptarea sub presiunea acesteia în ianuarie 1981 a unui nou sistem de alegere a liderului partidului (căruia îi revine un rol foarte important în stabilirea strategiei politice) —, și perspectiva pierderii de către aripa de dreapta a mijloacelor de control asupra orientării politice și ideologice a partidului, a determinat o sciziune a partidului laburist, un grup de 14 deputați laburiști constituind o nouă formațiune politică, Partidul Social-Democrat (martie 1981). Acest partid și-a făcut deja cunoscută o orientare ideologică, apropiată

[30] Vezi I. Krasin. *Ideinoe brojenie v soțial-demokrații : pricinî i tendențiî.* în Mirovaia ekonomika i mejdunarodnie otnoșenia", nr. 3/1979, p. 26.

[31] „Socialist Affairs", may 1972, p. 110.

[32] „The Political Quarterly", nr. 4/1972, p. 380.

de cea a partidului liberal, împreună cu care intenționează să coopereze pe plan politic în viitor.

O mutație mai semnificativă a cunoscut P. S. Francez, reorganizat în 1969 după care a evoluat spre o poziție radicală, fiind poate, la ora actuală cel mai avansat partid socialist în ceea ce privește concepția despre socialism și largul evantai de activități ideologice, teoretice, de fundamentare a variantei proprii de „socialism autogestionar". Absența încă a unei ideologii clare este recunoscută de către mulți reprezentanți ai P.S.F., care avertizează că dacă socialiștii vor rămîne în urmă în ceea ce privește elaborarea ideologică, concepțiile mistice și anarhice vor căpăta o influență tot mai mare în viața social-politică și ideologică franceză. „Noi trebuie să ne propunem să facem să se adopte ansamblul unei asemenea ideologii. Trebuie să înlocuim ideologiile arbitrare cu o ideologie istorice ște necesară" [33], spunea A. Mayer în raportul ținut la o dezbatere organizată în 1977 de Institutul de cercetări al P. S. Francez. Unei asemenea cerințe caută să-i răspundă și „Proiectul socialist" adoptat de P.S.F. în 1980.

Procesul de efervescență ideologică constatat în majoritatea partidelor social-democrate și socialiste după 1970 nu pare totuși să conducă la un mai mare grad de clarificare ideologică dacă avem în vedere că sursele și metodele de interpretare sînt de regulă căutate în afara gîndirii marxiste, a socialismului științific. Bunăoară, în cadrul P.S.D. din R.F.G., analizele efectuate de grupul J.U.S.O.S. (Tinerii socialiști), începînd din 1969 pînă în 1974, privind strategia „reformelor structurale anticapitaliste" sau „reforme care depășesc sistemul", de pe pozițiile unei critici la adresa reformismului sau apelul acestora la o analiză de tip marxist a contradicțiilor sociale făcut în cadrul discuțiilor pe marginea „cadrelor de orientare '85", la Congresul de la

[33] „La nouvelle revue socialiste", nr. 26 (special) 1977, p. 9.

Hanovra (1973), n-au fost acceptate de majoritatea participanților la Congres. S-a evitat, de asemenea, atunci și punerea în discuție a valorilor fundamentale înscrise în programul de la Bad Godesberg, reafirmîndu-se valabilitatea acestuia, deși s-a recunoscut „cerința ridicată de la baza partidului după care discuția asupra valorilor esențiale din programul de la Bad Godesberg și discuția asupra «cadrelor de orientare '85» (cu caracter preponderent economic) nu pot fi despărțite una de cealaltă" [34].

În ultimii ani, în cadrul P.S.D. s-a reactivat și dezbaterea privitoare la moștenirea ideologică a lui Ed. Bernstein. După unul din inițiatorii acestei dezbateri, H. Heiman, „renașterea bernșteinismului" ar permite P.S.D. să remedieze deficitul teoriei și să aducă din nou o contribuție importantă la crearea teoriei socialiste, sporind în același timp eficiența politică a partidului [35]. Dar, față de o asemenea revenire s-a manifestat temerea, în special din partea liderilor de dreapta, că în felul acesta s-ar încălca principiile de la Godesberg privind „pluralismul ideologic", s-ar ajunge la înlocuirea lor cu o teorie obligatorie, ceea ce ar contraveni, „libertății ideologice". Mai receptivi par să fie aceștia față de „raționalismul critic * al lui Karl Popper, care, negînd valabilitatea tezelor marxiste privind cunoașterea obiectivă a legilor sociale, se împacă mai ușor cu politica reformistă, lipsită de regulă de principii ideologice ferme.

Necesitatea fundamentării mai clare a drumului social-democrației s-a resimțit între altele și în discuțiile și schimburile de scrisori dintre principalii lideri ai Internaționalei Socialiste, Willy

[34] Vezi pe larg discuțiile asupra acestor probleme în Peter Glotz, *op. cit.*, p. 121—125 ; 198—199.

[35] „Die Neue Gesellschaft", nr. 12/1977, p. 1018 ; vezi și I. Krasin, *op. cit.*, p. 27.

* Confirmarea o aduce însuși H. Schmidt, în prefața pe care a scris-o la lucrarea colectivă *Raționalismul critic și social-democrația*, apărută în 1975, în R.F.G.

Brandt, Bruno Kreisky și Olof Palme, între anii 1972—1975 [36].

În toate aceste căutări ideologice putem distinge mai multe poziții de principiu față de marxism. De la partidele social-democrate clasice (P.S.D. din R.F.G., P. Laburist din Marea Britanie, P.S. din Austria, partidele social-democrate din țările nordice), care s-au distanțat de marxism, acceptîndu-l eventual ca pe unul din multiplele izvoare ideologice, pînă la cele care într-un mod mai mult sau mai puțin ambiguu se raportează în general favorabil la principiile și valențele metodei științifice de analiză, pe care le asigură teoria materialismului istoric (P.S.F., P.S.I., P. S. Belgian, P. S. Portughez) sau la cele care încă se definesc, ca la originea lor, „partide ale luptei de clasă", „însușindu-și marxismul ca un instrument teoretic, critic și nedogmatic în vederea analizării și transformării realității sociale" [37] (P. S. M. Spaniol), ni se înfățișează un tablou complex și în esență contradictoriu și schimbător. Indiferent însă de pozițiile adoptate, frămîntările ideologice din ultimii ani cunoscute de partidele social-democrate și socialiste denotă nevoia acut resimțită de ele de a așeza la baza activității lor, a politicii lor, un fundament teoretic mai solid, de a reexamina și încerca o reformulare mai adecvată sau mai coerentă a căilor de dezvoltare socială, a problemelor tot mai presante pe care le pune societatea capitalistă în stadiul său actual, a perspectivei în care ar trebui gîndite și conturate soluțiile la toate aceste probleme majore.

Ceea ce marchează în mod sever aceste căutări, diminuînd simțitor șansele de reușită, zădărnicind poate eforturile întreprinse, rămîn după părerea noastră ambiguitatea, oscilația, inconsecvența funciară a social-democraților între poziții de clasă diferite, lipsa de fermitate pe care o generează încercarea de a realiza un fel de compromis ideologic

[36] Willy Brandt, Bruno Kreisky, Olof Palme, *op. cit.*

[37] Vezi „Le Monde" din 11 august 1979, p. 5 ; „Lumea" nr. 41/1979, p. 11.

între interese, aspirații și mentalități de multe ori divergente, stăruința în încercarea de a degaja un proiect de societate, o cale de dezvoltare a cărei prefigurare este lipsită de o analiză corespunzătoare a realității sociale, fapt care își pune în mod hotărîtor amprenta asupra felului în care își exercită funcția ideologică partidele socialiste și social-democrate.

Un loc important atît din punct de vedere principial, cît și practic îl ocupă în cadrul evoluției ideologice actuale a social-democrației (deși nu în aceeași măsură pentru toate partidele) problema raporturilor dintre aceasta și partidele comuniste. Dacă pînă în 1970 linia oficială promovată de Internaționala Socialistă impunea o atitudine de respingere a relațiilor cu comuniștii din țările respective, în aprilie 1972, Biroul Internaționalei Socialiste a adoptat o recomandare care permitea ca partidele membre să hotărască singure asupra formelor și naturii relațiilor lor cu partidele comuniste. Desigur, angajarea unor discuții și stabilirea unor relații, de colaborare în anumite împrejurări, între socialiști și comuniști în unele țări occidentale datează dinaintea acestui moment (Franța, de exemplu). În deceniul 8 însă problema relațiilor cu comuniștii a preocupat într-o mult mai mare măsură o serie de partide social-democrate și socialiste, chiar dacă încă nu s-a ajuns la instituționalizarea unor forme de colaborare în toate cazurile sau în altele această colaborare a fost din capul locului exclusă. Este greu de afirmat și de susținut cu date concrete că s-ar fi ajuns la o apropiere pe plan ideologic între partidele social-democrate și comuniste dar acuitatea cu care s-a pus o serie de probleme, în anii '70, legate de situația internă (înrăutățirea condițiilor de viață ale clasei muncitoare sub impactul crizei globale a societății capitaliste) sau de cea externă (necesitatea conjugării eforturilor în direcția consolidării destinderii, a dezarmării și păcii etc.) a dus în țări precum cele din sud-vestul Europei, la amorsarea unui proces de dezvoltare a dialogului între partidele socialiste și cele comuniste, de adoptare,

în anumite probleme, a unei poziții comune. Caracterul limitat și contradictoriu al acestui proces denotă însă că pe plan subiectiv există încă rămîneri în urmă în ceea ce privește conștientizarea necesității unității de acțiune dintre socialiști și comuniști.

Un exemplu pozitiv îl oferă situația din Franța unde colaborarea dintre P.C.F. și P.S.F. a fost în ultimul deceniu realizată, mai întîi pe baza Programului comun de guvernămînt (1972—1977) pentru ca apoi, după o scurtă perioadă de criză, acțiunea comună a celor două partide la cel de-al doilea tur de scrutin al alegerilor prezidențiale din mai 1981 să contribuie în mod hotărîtor la victoria candidatului socialist François Mitterrand. Consolidarea acestei victorii, o lună mai tîrziu, prin cîștigarea și a alegerilor legislative a permis instaurarea la cîrma țării a unui guvern de coaliție a partidelor de stînga în care colaborarea socialiștilor cu comuniștii are la bază un acord prin care se stipulează solidaritatea guvernamentală a componenților guvernului (socialiști și comuniști).

Necesitatea colaborării partidelor socialiste și comuniste este astăzi deosebit de stringentă. Așa cum subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu, „în prezent este absolut necesar să se intensifice colaborarea dintre partidele comuniste, pe de o parte, și partidele socialiste și social-democrate, pe de altă parte, atît pe plan național, în scopul accelerării dezvoltării progresiste, democratice a țărilor respective, cît și pe plan internațional, în lupta consacrată securității, noii ordini economice, dezarmării și păcii generale“ [38]. Realizarea unor astfel de raporturi va fi condiționată de continuarea procesului de clarificări ideologice de ambele părți, de capacitatea partidelor respective, a liderilor lor de a recepta și reflecta în mod adecvat în ideologia lor complexele probleme

[38] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 16, București, Editura politică, 1979, p. 549.

ce își așteaptă o rezolvare în spirit revoluționar, în interesul clasei muncitoare, al tuturor oamenilor muncii.

5. Intensificarea activității concertate la nivel internațional

Evoluția ideologică recentă a social-democrației pune tot mai clar în lumină tendința amplificării activității concertate la nivel internațional a partidelor componente ale Internaționalei Socialiste. Această tendință asociază obiective și scopuri multiple, reliefate de sporirea eforturilor în direcția extinderii influenței Internaționalei Socialiste asupra unor zone și partide din „lumea a treia", de căutarea asiduă de soluții problemelor crizei societății capitaliste sau de preocuparea susținută față de marile probleme ale lumii contemporane.

Reține atenția faptul că această orientare s-a conturat în special după venirea la președinția Internaționalei Socialiste a lui Willy Brandt, fiind strîns legată de viziunea acestuia asupra lumii de azi. Activitatea desfășurată începînd cu congresul de la Geneva (1976) și continuînd cu cele de la Vancouver (1978) și Madrid (1980) este elocventă din acest punct de vedere, ea sprijinindu-se pe un vast ansamblu de mijloace organizatorice, economice, politice și ideologice. Au fost, astfel, create comisii de studii și cercetări ale situației concrete din diferite țări în curs de dezvoltare, s-au întreprins acțiuni de sprijinire a constituirii de partide și organizații social-democrate, s-au organizat reuniuni și conferințe ale conducerii Internaționalei Socialiste în Africa, Asia și cele două Americi, s-au creat organisme și centre regionale *, urmărindu-se o implan-

* Conferința de la Tokio (1977) a Internaționalei Socialiste a conturat modalitățile de organizare și coordonare a activității partidelor din această zonă, fiind urmată de crearea unui Secretariat regional ; în același an s-a discutat la Dakar posibilitatea constituirii Conferinței partidelor

tare mai solidă în afara Europei a doctrinei social-democratice. În același scop, lideri importanți ai unor partide de orientare social-democratică din Africa, Asia și America Latină au fost aleși vicepreședinți ai Internaționalei Socialiste și li s-au încredințat sarcini importante în grupurile de lucru pentru pregătirea documentelor și orientărilor acestui organism în probleme ca dezarmarea, relațiile Nord-Sud, folosirea forței de muncă etc. Toate acestea vădesc intenția social-democraților de „a lua în mod serios pretenția de a fi o internațională", cum declara Willy Brandt la congresul de la Vancouver.

Sensul activizării Internaționalei Socialiste este în mod evident unul ideologic și politic, țintind la transformarea ei într-un factor important de putere și de influență în viața internațională. „Faptul că ne-am angajat la eliminarea unei anumite îngustimi regionale, arată Willy Brandt, *exprimă nu atît un efort organizatoric, cît mai degrabă unul teoretic-politic*" [39]. Acest efort s-a concretizat în integrarea temelor și problemelor noi ca *dezvoltarea, noua ordine economică internațională, dezarmarea, pacea,* arsenalului ideologic social-democrat și totodată în preocuparea de a aplica într-o manieră suplă principiile de bază ale „socialismului democratic" în relațiile cu partide și mișcări din țările în curs de dezvoltare. În același timp, a cîștigat teren ideea că „principiile Internaționalei Socialiste, prea mult centrate pe modelul occidental, trebuie revizuite pentru a depăși frontierele europene și a face față noilor relații" [40], cum sublinia Felipe Gonzales, președintele grupului de lucru al Internaționalei, însăr-

socialiste africane, concretizată recent (martie 1981) prin crearea „Internaționalei Socialiste Africane" avîndu-l în frunte pe Leopold Sedar Senghor ; în 1979 s-a constituit un Comitet pentru America Latină și Caraibe al Internaționalei Socialiste ; în Europa fostul Birou de legătură al partidelor social-democrate și socialiste din Piața Comună se transformase încă din 1974 în „Uniunea partidelor socialiste și social-democrate din C.E.E."

[39] „Socialist Affairs" nr. 1, ian./febr. 1979, p. 6.

[40] Vezi „Lumea", nr. 47/1978, p. 25.

cinat cu elaborarea în următorii ani a unei noi Declarații de principii.

Orientarea recomandată de Willy Brandt social-democraților europeni de a aborda colaborarea cu partidele din țările lumii a treia într-o manieră care să ia în seamă diversitatea condițiilor și opțiunilor acestora și-a găsit reflexul ideologic în acceptarea cvasigenerală a orientării potrivit căreia Internaționala Socialistă și partidele membre din țările industrializate trebuie să susțină mai activ eforturile de dezvoltare a lumii a treia. Așa ne explicăm, parțial, locul proeminent pe care-l ocupă problematica noii ordini internaționale în ansamblul activității Internaționalei Socialiste, ca o condiție necesară stabilirii unor raporturi echitabile între „Nord" și „Sud". Pe de altă parte, dezbaterea amplă a problemei noii ordini, la congresele de la Vancouver și Madrid, se datorează înțelegerii mai realiste a interdependențelor crescînde dintre economiile țărilor lumii, a urgenței stabilirii unor raporturi echitabile între state, ceea ce ar asigura condiții pentru o mai mare stabilitate economică, inclusiv a țărilor capitaliste dezvoltate. Internaționala Socialistă a luat în acest sens inițiativa creării unei Comisii independente pentru studierea dezvoltării internaționale, sub conducerea lui Willy Brandt. Raportul elaborat de această comisie, intitulat *Nord-Sud, un program de supraviețuire*, publicat în 1980, a contribuit, după opiniile multor lideri social-democrați din lumea a treia, la crearea de condiții mai favorabile pentru dialogul Nord-Sud și la definirea unor direcții importante ce propun mijloace și căi de salvare a situației din țările în curs de dezvoltare.

Toate aceste acțiuni pozitive se confruntă însă cu poziții politice oficiale mai rigide ale guvernelor social-democrate din țările industrializate, menținîndu-se, astfel, serioase discrepanțe între declarațiile de intenții și voința politică practică, fapt pe bună dreptate criticat de reprezentanții partidelor socialiste din lumea a treia. Aceasta-l făcea și pe fostul secretar general al Internaționalei Socialiste, Bernt Carlsson, să atragă atenția că „dacă nu vrem ca re-

zoluțiile noastre să rămînă simple declarații de intenții, partidele membre trebuie să fie primele care să ducă la îndeplinirea acestei acțiuni. Aceasta reprezintă cheia succesului pentru întărirea cooperării dintre social-democrații din Nord și cei din Sud".

Poziții constructive a adoptat Internaționala Socialistă față de lupta forțelor patriotice și progresiste din Africa, America Latină, pentru autodeterminare, democrație, independență națională, recunoscîndu-le inclusiv dreptul de a recurge la rezistența armată, în cazul în care guvernele represive le neagă orice posibilitate de acțiune prin mijloace pașnice. Această poziție a fost subliniată la congresul de la Madrid și reafirmată la reuniunea Biroului Internaționalei din aprilie 1981 de la Amsterdam, în legătură cu lupta forțelor revoluționare din Salvador.

O caracteristică importantă a activității concertate la nivel internațional a partidelor social-democrate și socialiste constă în insistența cu care urmăresc să se implice tot mai activ în dezbaterea și soluționarea problemelor fundamentale ale lumii cum ar fi destinderea, dezarmarea, pacea. Evoluția pozitivă a poziției Internaționalei Socialiste față de aceste probleme s-a datorat în mod deosebit schimbărilor petrecute în raportul de forțe pe plan mondial, precum și unei percepții mai clare a imenselor pericole pe care le comportă cursa înarmărilor pentru umanitate.

Renunțînd la politica „războiului rece" pe care o susținuse în trecut, Internaționala Socialistă s-a angajat puternic, după congresul de la Geneva (1976), în favoarea destinderii internaționale. Ea a militat activ pentru soluționarea pașnică a conflictelor dintre state, a inițiat acțiuni de mediere între părțile aflate în conflict în diferite zone ale globului, pronunțîndu-se pentru promovarea dialogului între națiuni „pe baza drepturilor și îndatoririlor egale și a respectului pentru identitatea statelor", refuzînd să recunoască împărțirea lumii în blocuri militare opuse.

Procesul destinderii internaționale este coroborat cu necesitatea adoptării de măsuri în sfera dezarmării și cu căutarea unor mijloace politice de împiedicare a militarizării lumii a treia. Atenția prioritară acordată de Internaționala Socialistă dezvoltării unor idei și mijloace menite să asigure controlul înarmărilor și dezarmarea reiese din numeroasele dezbateri asupra acestor probleme ce au avut loc cu ocazia ședințelor Biroului Internaționalei sau a Conferinței de dezarmare organizată de către aceasta, din eforturile depuse de grupul de lucru pentru dezarmare condus de președintele social-democraților finlandezi, Kalevi Sorsa. Raportul întocmit și prezentat de acest grup la congresul de la Madrid conține concluzii și recomandări utile, care schițează pași concreți spre o politică de destindere militară și dezarmare. Sublinierea în Rezoluția finală a congresului de la Madrid a faptului că Internaționala Socialistă va utiliza influența sa „în orice zonă a lumii și prin orice mijloace pentru a face presiuni asupra superputerilor și comunității internaționale pentru a ajunge la un rezultat pozitiv în procesul dezarmării" exprimă hotărîrea sa de a contribui la însănătoșirea climatului internațional, în pofida faptului că unele partide social-democrate de guvernămînt au sprijinit în mare măsură decizia N.A.T.O. de a amplasa rachete strategice în Europa.

Adăugînd la toate acestea poziția de sprijinire de către Internaționala Socialistă a procesului de edificare a securității și cooperării în Europa, putem conchide că partidele social-democrate și socialiste dau dovadă de o înțelegere mai amplă a rolului lor de forțe democratice și progresiste, angajîndu-se mai direct și efectiv în lupta contra orientărilor și politicii forțelor conservatoare și reacționare, pentru pace și progres social.

Metafizica puterii la „noii filozofi"

Ion Florea

O manifestare a crizei societății capitaliste în plan politic o constituie restrîngerea democrației burgheze, înclinarea balanței spre întărirea puterii executive și diminuarea rolului parlamentului, a celorlalte instituții democratice, tendință ce se constată de mai multă vreme, fapt ce-l determină pe Maurice Duverger și pe alți politologi și oameni politici să vorbească despre constituirea, în lumea occidentală, a unor adevărate „monarhii republicane".

Mulți politologi vorbesc tot mai mult în ultimul timp despre faptul că asistăm astăzi la un moment de cotitură în organizarea și funcționarea statului capitalist, la o restructurare a acestuia, simultan cu degradarea mitului statului providențial, a statului asistențial *(welfare-state)* și trecerea la un „etatism autoritar". Acest proces complex și contradictoriu a fost analizat pe larg de politologul Nicos Poulantzas *. Trecerea la etatismul autoritar se articulează crizei actuale a societății capitaliste care acumulează și numeroase elemente ale crizei politice și a statului burghez și este, totodată, un răspuns la aceas-

* Este vorba de lucrarea lui Nicos Poulantzas, *L'état, le pouvoir et le socialisme*, Paris, Press Universitaires de France, 1978.

tă criză pentru a resorbi efectele ei. Un asemenea gen de stat încearcă să îmbine intervenționismul și politica de austeritate față de criză cu liberalismul și reducerea implicării sale prea adînci în anumite sectoare economico-sociale. Funcția lui nu mai este în primul rînd de a „gestiona prosperitatea", ci, mai curînd, gestionarea austerității în raport cu consecințele crizei economice, socializarea costurilor crizei pentru a menține ridicată cota profiturilor monopoliste. Asistăm deci la încercări de relaxare și dezangajare a statului capitalist actual de anumite răspunderi, de reducere a controlului exercitat în unele sectoare ale economiei și de a liberaliza piața ; toate acestea sînt compensate de dezvoltarea activității statului în alte domenii, jucîndu-și rolul de instrument de clasă al burgheziei monopoliste.

O asemenea neîncredere în mitul statului providențial se exprimă pe plan ideologic în reînvierea unor tendințe liberaliste, în genul concepțiilor „noilor economiști", care socot că actualele greutăți ale societății capitaliste ar proveni din prea insistenta intervenție a statului, care blochează manifestarea mecanismelor pieții, precum și sub forma „metafizicii puterii", la „noii filozofi", care identifică în statul capitalist, într-o formă negativă, denaturată și dezangajantă, spectrul totalitarismului, al dominației absolute.

Problematica puterii în acest context social, dominat de criza societății capitaliste în ansamblu și a structurilor ei politice, ocupă un loc tot mai important în gîndirea social-politică și filozofică contemporană. De înțelegerea justă și soluționarea practică a problemei puterii depinde realizarea năzuințelor de progres, dreptate și echitate ale oamenilor muncii. Semnalînd valoarea deosebită și semnificația teoretică a acestui concept nodal pentru studiul vieții sociale, Bertrand Russel compara *puterea* cu ceea ce reprezintă astăzi categoria *energiei* în științele fizico-chimice și tehnice [1].

[1] Bertrand Russel, *Power*, London, George Allen & Unwin Ltd., 1975, p. 9.

În analiza problemei puterii politice se manifestă poziții ideologice dintre cele mai diverse. De la *anarhism*, care consideră că realizarea progresului social sub forma unei societăți eliberată de servituți necesită în mod imperios înlăturarea oricărei puteri sau autorități, socotită în această orientare ca sursa tuturor conflictelor și amenințărilor la care este supus omul zilelor noastre, pînă la teoria pe care o reprezintă *doctrina tehnocratică* ce susține, dimpotrivă, că progresul actual ar avea drept consecință o așa-numită „putere tehnică" — reprezentată de elita tehnică, științifică sau militară — de o maximă eficacitate și raționalizare a vieții sociale, în primul rînd a celei economice. Atît anarhismul, cît și tehnocratismul se dovedesc a avea o finalitate reacționară, opunîndu-se luptei maselor pentru cucerirea puterii politice și democratizarea conducerii sociale, promovînd, fiecare în felul său, ideea antitezei dintre democrație și putere în genere.

O îmbinare, în multe privințe, a ideilor celor două teorii amintite mai sus, pe același fond comun al antinomizării raportului dintre putere și democrație, a propus-o în ultimii ani așa-numita „noua filozofie", care și-a făcut intrarea în scena ideologică franceză cu mult zgomot, ca și „noua dreaptă" de altfel, întreținut cu mult sîrg de mass-media, dată fiind influența, ca ideologie de împrumut asupra electoratului, scontată de cercurile oficiale. „Noua filozofie" a readus astfel în dezbaterea filozofică o temă fundamentală pentru viitorul societății, pentru om și destinul său — *problema puterii*.

„Noua filozofie" (printre reprezentanți enumerăm pe André Glucksmann, Bernard-Henri Lévy, J.M. Benoist, Philippe Dollé ș. a. care în 1968 au participat la mișcările studențești) își are originea în evoluția concepțiilor acestora tot mai spre dreapta, spre o orientare vădit anticomunistă și antiprogresistă. După cum consemna, pe bună dreptate, Gilles Deleuze într-un articol din ziarul „Le Monde" (19—20 iunie 1977), pentru a semăna derută în rîndul maselor, burghezia se folosește, pe lîngă ideo-

logia proprie și de unele ideologii și filozofii complementare, în mare parte de diversiune. O asemenea ideologie a pierderii oricărei speranțe, a unui pesimism total, descurajant, a derutei, cum se prezintă „noua filozofie", nu este nici pe departe contestatară cum vrea să pară, ci a folosit și folosește întăririi ordinii burgheze actuale.

Ceea ce-i unește pe „noii filozofi" nu este vreo concepție filozofică novatoare asupra lumii, ci poziția lor virulent antimarxistă și anticomunistă, comună cu cea a ideologiei „noii drepte", de pe care ei abordează problematica puterii, fapt ce explică graba și zelul cu care oficialitățile și instituțiile lor ideologice i-au îmbrățișat și popularizat ideile.

Compendiul acestor idei anticomuniste ale „noii filozofii" este cuprins în cartea lui Bernard-Henri Lévy, *La barbarie à visage humaine*, inițiatorul și coordonatorul colecției în care publică cei mai mulți dintre gînditorii „noii" orientări și în lucrarea lui André Glucksmann, *Les maîtres penseurs*. Concepția „noilor filozofi" reprezintă însă în esența ei o *metafizică a puterii*, a unei puteri considerată a fi absolută, în fața căreia omul, societatea însăși rămîn total neputincioase ; sau, cînd cred că o stăpînesc sau înving, aceasta nu este decît o simplă iluzie ideologică, pentru că „Prințul, așa cum se exprimă în mod metaforic, B.-H. Lévy, este o fatalitate după a cărei lege istoria se pleacă" [2]. Deci nu este vorba nici pe departe de o încercare de analiză lucidă, cu atît mai puțin științifică, a acestui fenomen social-politic, ci despre postulări *aprioric*e, metafizice, care mai mult întunecă decît să clarifice conștiința umană asupra lui.

Puterea este socotită, într-o asemenea viziune, de către B.-H. Lévy, a fi „totul, întregul realului și al lumii" [3]. Puterea apare în concepția acestui metafizician al puterii ca un dat supra și extraistoric, care acoperă ontologic întreaga realitate, nemaifiind

[2] Bernard-Henri Lévy, *La barbarie à visage humaine*, Bernard Grasset, Paris, 1977, p. 16.
[3] *Ibidem*, p. 29.

considerat un fenomen de ordin social-istoric, cu un conținut și caracter social, ce reprezintă dominația unei anumite clase asupra restului societății într-o anumită orînduire socială. „Noua filozofie", de fapt „noua" metafizică a puterii, umflînd la asemenea proporții acest concept, dîndu-i o aureolă fatalistă, seamănă neîncrederea în rîndul oamenilor muncii, în posibilitatea eliberării lor de oprimare și asuprire și barează orice speranță a acestora într-o viață mai bună, bazată pe echitate și dreptate, pe suprimarea exploatării și dominației de clasă. Într-o asemenea viziune metafizică asupra puterii, oprimarea și servitutea ar reprezenta „o fatalitate înscrisă în inima oamenilor de care ei nu pot scăpa" [4], aceasta ținînd de însuși statutul lor ontologic, iar fericirea este considerată o cauză pierdută, o idee învechită și de aceea nu mai are rost nici o străduanie, nici un fel de luptă. Concepută la dimensiuni cosmice, puterea lor ar determina astfel totul, B.-H. Lévy considerînd-o a fi „demiurgul fără de care societatea nu este nimic" [5] ; prin ea s-ar institui astfel toate relațiile și legăturile sociale și din această perspectivă, afirmă B.-H. Lévy, „nu există Real și Istorie care scapă legii și dominației sale" [6], legii și dominației puterii.

Din perspectiva metafizicii puterii, a noului absolut, al „noii filozofii" ,statul este considerat „creatorul necreat", care „nu mai are nevoie de nici o justificare" [7] ; ca oricare demiurg metafizic, statul „nu are nici origine, nici dată, nici naștere, nu mai are, de asemenea, Istorie" și, prin urmare, „nu mai este un fapt al Istoriei" [8].

O asemenea absolutizare metafizică a puterii, considerată ca principiu universal, ce există independent de om și natura însăși, nu este o noutate în istoria filozofiei. Cu aproape un secol înaintea

[4] *Ibidem*, p. 20.
[5] *Ibidem*, p. 42.
[6] *Ibidem*, p. 44.
[7] *Ibidem*, p. 77.
[8] *Ibidem*, p. 78.

„noilor filozofi", filozoful german Friedrich Nietzsche proclama „voința de putere" ca „singura cauzalitate" [9]. În viziunea gînditorului german, Universul însuși nu era altceva decît „voința de putere". Dacă Nietzsche făcea însă din „voința de putere" principiul metafizicii sale, „noua filozofie" reia motivul hipertrofiat al puterii care, ca și în viziunea filozofului german, apare ca o caracteristică a lumii în ansamblul ei, a întregului univers, substituindu-se chiar acestuia. „Prințul" — în personificarea „noilor filozofi" ai puterii — este, în exprimarea aceluiași B.-H. Levy, „celălalt nume al lumii", „metamorfoza Realului" [10]. După cum la Nietzsche totul era pînă la urmă „voința de putere", tot așa, la acest mentor al „noii filozofii", universul în ansamblul său nu poartă alt nume decît cel de putere.

Convergența deplină cu concepțiile lui Nietzsche o constatăm, fără a fi necesar un efort prea mare, și în considerațiile lui André Glucksmann. „Voința dominatoare", care absoarbe și-și supune totul și care, așa cum se exprimă el, „se vrea singură pe lume" își ia drept model principiul metafizic nietzschean al „voinței de putere". Asemenea principiului metafizic al filozofiei lui Nietzsche — „voința de putere" — Glucksmann consideră și el „puterea modernă" ca o forță care „își lărgește fără încetare dominația" [11], care absoarbe totul, se substituie realității însăși, istoriei.

Deosebirea dintre metafizica nietzscheană a „voinței de putere" și metafizica puterii sub forma „noii filozofii" constă doar în faptul că Nietzsche făcea o pledoarie deschisă puterii de pe poziții deliberat aristocratice, elitiste, pe cînd B.-H. Lévy și André Glucksmann fetișizează puterea dominatoare a statului plecînd de la o orientare dinspre stînga, dar

[9] Friedrich Nietzsche, *Par de là de Bien et de Mal*, Paris, Mercure de France, Ediția XIX, p. 19.
[10] B.-H. Lévy, *op. cit.*, p. 30.
[11] André Glucksmann, *Les maîtres penseurs*, Paris, Editions Bernard Grasset, 1977, p. 262.

o stîngă resemnată, care se declară total neputincioasă în fața statului opresor. În conținutul lor, cele două filozofii converg, „noii filozofii" urmînd întru totul ideile celui care a fost numit pe drept cuvînt „filozoful puterii".

Prin concepțiile „noilor filozofi" se statuează, într-o formă nouă, metafizica puterii dominatoare, deasupra istoriei, considerată a fi principiul universal al lumii, preexistentă omului, istoriei, naturii însăși. Nu există, de aceea, după opinia lui B.-H. Lévy, altă ontologie „decît a statului", singura existență absolută, veșnică, preexistentă naturii, istoriei și individului.

Ultimul cuvînt al istoriei după „noii filozofi" este statul ca absolut, statul care este prin definiție totalitar. „Noii filozofi", spunea în această privință Dominique Lecourt, „nu au decît acest cuvînt pe buze (adică statul — n.ns.) și repetă toți ca un singur om : noi sîntem contra statului, contra oricărui stat, contra ideii de stat" [12].

Dintr-o asemenea perspectivă trebuie judecată și ideea lui B.-H. Lévy că filozofia trebuie „să capete forma și figura Politicii" [13] ; formula nu trebuie înțeleasă în sensul surprinderii cu claritate a legăturii indisolubile dintre filozofie și politică, ci într-unul reducționist, al considerării filozofiei doar ca metafizică a puterii, a unei puteri absolute, care domină și absoarbe totul. O asemenea filozofie, care înlocuiește total analiza concret-istorică a unor fenomene sociale prin postulări metafizice absolute, nu ne spune nimic despre ceea ce sînt de fapt puterea, statul, cum evoluează acestea de-a lungul istoriei societății, ce le diferențiază de la o orînduire la alta, pentru că ele sînt considerate dintotdeauna și pentru totdeauna absolute, indiferent de orînduirea socială, de conținutul lor de clasă. Postulînd în mod metafizic puterea ca un nou absolut abstract, fără contururi și delimitări

[12] Dominique Lecourt, *Dissidence ou révolution ?* Paris, François Maspero, 1978, p. 30.
[13] B.-H. Lévy, *op. cit.*, p. 15.

de clasă, nu aflăm nimic despre ce este aceasta și abia de acum încolo rămîne de analizat și definit ce este ea de fapt.

În optica metafizicii absolutizatoare și, în același timp, reducționiste a puterii, totul devine în societate un instrument al dominației asupra oamenilor de către stat. În acest context chiar limbajul este considerat de B.-H. Lévy ca „forma însăși a puterii", iar gramatica „știința puterii" [14], pentru că într-un asemenea orizont îngust al metafizicii puterii „noii filozofi" nu mai văd altceva decît tot puterea oprimatoare sau forme ale acesteia. Or, prin sine, limbajul, ca mijloc de comunicare între oameni, ca și tehnica și munca dealtfel, constituie o pîrghie prin care societatea în ansamblu și-a organizat, eficientizat și umanizat relațiile dintre membrii săi, precum și raporturile omului cu natura, și-a conservat existența și a asigurat astfel continuitatea și progresul social și uman. Problema care se pune pentru o analiză cu adevărat științifică, adecvată realității, este de a dezvălui ce interese, scopuri și valori servesc acestea — limbajul, tehnica și chiar statul — pentru a nu deveni instrumente de întărire a dominației și puterii oprimatoare. Or, munca și tehnica, dealtfel, nu sînt prin sine și în orice condiții „o opresiune și o diminuare a calităților existenței" [15], așa cum crede Cristian Jambet, un alt reprezentant al „noii filozofii", ci devin astfel doar în condiții de exploatare și înstrăinare între producător, proprietate și rezultatele muncii sale. Socialismul restabilește unitatea dintre calitatea de producător, proprietar și beneficiar și desființează munca făcută din constrîngerea de a nu muri de foame, pune în drepturile ei munca liberă, care-l realizează și înnobilează pe om.

Ideea promovată de „noii filozofi", prin care nu se face distincție între fenomenele politice propriuzise și altele, care prin ele însele nu au un caracter

[14] *Ibidem*, p. 19.
[15] Cristian Jambet, *Apologie de Platon*, Paris, Bernard Grasset, 1976, p. 64.

politic și ideologic, nu este nici ea „originală", proprie numai analizelor acestor reprezentanți ai unei filozofii ce se intitulează, fără nicio modestie, „nouă". Anterior, reprezentanții Școlii de la Frankfurt, cu deosebire Herbert Marcuse și J. Habermas, treceau tehnica și rațiunea tehnică în rîndul fenomenelor ideologice, a celor represive, legate de fenomenul dominației. De asemenea, Marcuse absolutiza și el, în ultimele sale lucrări, caracterul total alienant al muncii, înstrăinarea și nonlibertatea omului în muncă, indiferent de caracterul și condițiile în care aceasta se realizează, în opoziție netă cu evidențierea valorii antropologice a muncii din primele sale studii și lucrări.

În plus, așa cum o dovedește istoria societății omenești, există dominație și *dominație*, după cum există putere și *putere* politică. Omul și-a dezvoltat puterea sa asupra naturii pe care și-a întărit-o prin tehnică și cunoaștere, prin unirea forței sale cu a semenilor, inclusiv prin comunicare cu ajutorul limbajului. Se știe că burghezia monopolistă a transformat știința și tehnica, cuceririle geniului uman, din expresii ale capacității sale de creație și cunoaștere, în mijloace de întărire a puterii și dominației sale, ale asupririi oamenilor muncii și a altor popoare. În același timp, ca urmare a revoluțiilor socialiste, într-o serie de țări s-a instalat în secolul nostru puterea maselor muncitoare unite, care folosesc pîrghiile politice, inclusiv puterea politică, statul pentru a promova interesele și valorile autentice ale colectivității, pentru a pune diversele acțiuni și măsuri în serviciul omului însuși, al ameliorării condiției sale, pentru oragnizarea conlucrării și dezvoltării prieteniei și colaborării dintre oameni și popoare.

„Noua filozofie" reduce însă, așa cum observa pe bună dreptate Nicos Poulantzas, „orice putere la stat" [16] și vede în orice formă de putere consecința

[16] Nicos Poulantzas, *op. cit.*, p. 45.

acestei realități primordiale, statul opresor, iar istoria societății nu mai este altceva decît istoria acestuia. Dezbaterea problematicii puterii în lucrările „noilor filozofi" nu are de aceea nimic comun cu analiza științifică, cu vreun dram de obiectivitate pe care-l urmărește orice gîndire care dorește sincer să aducă cît de cît lumină într-o problemă social-politică reală. Și nici nu se putea în măsura în care sîntem în plină metafizică a puterii, care substituie analizei obiective, științifice ce ține seama de faptele și procesele istorice reale, postularea unor prejudecăți teoretice, a unor abstracții golite de conținutul lor istoric.

Dat fiind tema abordată — problema puterii, a statului —, prejudecățile „noilor filozofi" nu sînt numai de ordin filozofic, metafizic tradițional, ci în primul rînd prejudecăți de ordin politic. Optica metafizicii puterii, considerată în mod abstract și absolut opresoare, nu mai face nici un fel de distincție istorică și de conținut între diversele forme de putere politică la care diversele clase au aspirat și au ajuns în funcție de interesele susținute, apărate și promovate. „Noii filozofi" le pun pe toate pe același plan, le dau același conținut oprimator, alienator, cînd de fapt acesta este diferit istoricește, în funcție de cine deține puterea în stat, ce interese și valori le slujește pe acestea, de conținutul orînduirii sociale. „Noua filozofie", observa pe drept cuvînt, Jeanne Parain-Vial, „riscă a identifica orice formă de putere cu abuzul puterii. Și în afara refuzului totalitarismului nu găsește altă ieșire decît într-un anarhism confuz sau în nihilism" [17].

Din interiorul unei asemenea metafizici orbitoare, reprezentanții „noii filozofii" ajung la un nihilism idealist total, care neagă existența oricărei certitudini, a oricărui punct de sprijin în strădaniile omului pentru o viață mai bună, împotriva dominației

[17] Jeanne Parain-Vial, *Tendences nouvelles de la philosophie*, Editions du Centurion, 1978, p. 136.

și asupririi, a răului social. Cantonat într-un asemenea orizont, B.-H. Lévy neagă pînă la urmă atît existența realului, cît și a istoriei, a progresului și a revoluției, a omului însuși, pentru că încrederea în progres nu mai are, astfel, nici un temei ; în formulele acestuia „istoria pur și simplu nu există" [18], ca dealtfel nici trecutul. Eroarea socialiștilor ar consta, după opinia „noilor filozofi", tocmai în „credința lor în istorie, în adeziunea la progresism".

Nihilismul fără margini al lui B.-H. Lévy nu rămîne însă doar la nivelul istoriei societății omenești. El își dă seama că o teorie a progresului are temeiuri mai largi într-o concepție materialistă asupra lumii și de aceea el merge mult mai departe în postularea unui „pesimism consecvent", respingînd însăși teza care servește, așa cum el însuși o recunoaște, de matrice tuturor optimiștilor și anume „că există o natură", o realitate obiectivă. „Natura nu există", ajunge acesta să afirme, pentru că nu ar mai putea exista, după părerea sa, „nimic înaintea puterii" [19], a statului, a noului absolut metafizic pe care-l descoperă „noua filozofie". Nihilismul este astfel dus de B.-H. Lévy la ultimele lui consecințe, pînă la negarea ultimului punct de sprijin al omului, cel al realității obiective. Nihilismul metafizic se împletește, în concepția șocant exprimată de B.-H. Lévy, cu unul valoric, al respingerii oricăror valori, a oricărei legături dintre politică și morală, dintre politică și asemenea valori. „Idealul meu de Stat, altfel zis, este Statul fără ideal" [20] și cel mai bun regim este după părerea sa, cel care se dovedește total incompetent cît privește aceste „valori fundamentale" [21]. Trebuie sfîrșit de aceea cu visul de a concilia politica și morala pentru că aceasta ar duce la totalitarism, la fascism în orice condiții.

[18] B.-H. Lévy, *op. cit.*, p. 13.
[19] *Ibidem*, p. 76.
[20] Bernard-Henri Lévy, *Le testament de Dieu*, Paris, Bernard Grasset, 1979, p. 49.
[21] *Idem*.

O asemenea metafizică a puterii se împletește la B.-H. Lévy și la Maurice Clavel, un alt reprezentant al „noii puteri", cu promovarea deschisă a fideismului. De la relativismul extrem, indiferent față de religie din *La barbarie à la visage humain*, B-H. Lévy trece la promovarea unui fideism monoteist în ultima lui lucrare, *Le testament de Dieu*. El supune atacurilor sale, odată cu teoria marxistă, orice formă de ateism, identificîndu-l, cu păgînismul. Or, ateismul marxist este, în același timp, o formă superioară a umanismului, care valorifică cele mai înalte idealuri și valori culturale ale omenirii în sinteza idealului de om nou, bogat spiritual, de personalitate multilateral dezvoltată. Ateismul marxist dă adevărata prețuire omului și indică, totodată, calea practică a realizării și împlinirii sale în fapt. Marxismul ca ateism nu se împacă cu nici o formă de antiumanism, fie el teoretic sau practic, cu nici o ideologie bazată pe disprețuirea omului, pe inegalitate și asuprire, pe război și discriminare rasială.

André Glucksmann, mai ales în fața analizei lucide a faptelor, se abate întrucîtva de la acest pesimism total și, formulînd ideea unui „nihilism activ" [22], sesizează adeseori faptul că nici chiar „cea mai modernă mașină de război (cea americană — n.ns.) n-a rezistat la acest ansamblu al maselor critice" [23]. El vorbește chiar despre posibilități mai largi, în condițiile actuale, ale maselor de a lupta împotriva puterilor dominatoare, prin greve și opoziție față de politica războinică.

Postularea unei asemenea metafizici a puterii, a statului opresor veșnic, îi servește lui B.-H. Lévy și celorlalți reprezentanți ai „noii filozofii" pentru a respinge necesitatea și oportunitatea revoluției și a luptei pentru schimbarea și transformarea lumii capitaliste. Metafizica puterii și a zădărniciei acțiunilor omului în fața ei îi scutește pe „noii filozofi" de orice efort de gîndire istorică, de obligația de a face distincție, cerută de o analiză științifică comparativă, între diferitele tipuri de revoluție, ca și între diversele genuri de putere politică și forme de stat, dintre diversele orînduiri sociale. Dealtfel, negarea însăși a istoriei îl scutește pe B.-H. Lévy să țină seama de faptele și adevărurile ei elementare, care demonstrează că statul n-a existat dintotdeauna, ci a apărut pe o anumită treaptă a dezvoltării societății, în urma diferențierii acesteia în clase, fiind multă vreme expresia puterii claselor dominante, instrumentul apărării și perpetuării asupririi și dominației asupra restului societății.

O altă caracteristică a metafizicii puterii, așa cum rezultă ea din lucrările lui B.-H. Lévy, este conceperea totalitarismului ca o fatalitate a oricărei forme de stat, a oricărei politici ce vrea să schimbe lumea, să-și asocieze diversele roluri. „Pentru «noii filozofi», observa pe bună dreptate Jacques Chevalier, totalitarismul nu este numai unul din tipurile posibile de stat sau indiciul degenerării sale, ci însăși chintesența statului, ceea ce rezultă și exprimă natura sa profundă : el nu ar putea fi considerat un accident al istoriei sau produsul obscurantismului, forma cea mai finită, ultimul rezultat al construcției de stat... ; el aspiră să devină stăpînul absolut al societății, deținătorul atotcunoașterii și atotputerniciei" [24].

Într-o asemenea optică total pesimistă, dezarmată în fața opresiunii, a propaga revoluția eliberatoare ar însemna de fapt a-i înșela pe cei ce își pun speranța în ea, pentru că nu ar exista, după acești metafizicieni ai puterii, nici o modalitate de a învinge „Prințul", „Stăpînul", dominația. Concluzia pe care aceștia au tras-o în modul cel mai explicit este aceea a inutilității revoluției, a eșecului inevitabil al oricărei încercări de schimbare politică. Françoise P. Lévy a formulat în modul cel mai explicit această concluzie slogan a „noii filozofii" pe care, culmea (!), i-o atribuie chiar lui Marx, care, așa după cum se știe, considera, dimpotrivă, revoluțiile ca fiind „lo-

[22] André Glucksmann, *op. cit.*, p. 262.
[23] *Ibidem*, p. 74.

[24] Jacques Chevalier, *La fin de l'État providence*, în „Problèmes économiques", iunie 1980, p. 7.

vomotivele „istoriei", tocmai pentru că ele marchează transformări profunde în viața popoarelor, saltul de la o orînduire la alta. Revoluția, spune Françoise P. Lévy, sfidînd orice logică, „nu servește absolut la nimic... ea este din acest punct de vedere inutilă, ea nu produce nimic" [25].

Aceeași idee o susține André Glucksmann cînd vorbește despre trecerea fatală a oricărei revoluții, indiferent de conținutul ei de clasă, prin trei faze, ultimele două constituind etapa terorismului inevitabil și a stabilizării puterii oprimatoare, a unei noi împărțiri a societății în dominatori și dominați, a unei noi „ordini a dominației". Distincțiile dintre diversele tipuri de revoluții se dizolvă și ele într-o asemenea viziune metafizică, speculativă extaziată în fața puterii în sine, fără conținut concret și diferențiere istorică, hiperbolizată la dimensiuni cosmice.

„Noua" metafizică a puterii echivalează de fapt la „noii filozofi" cu acceptarea *statu-quo*-ului politic și de clasă existent. „Noua filozofie" joacă, astfel, rolul unei ideologii a derutei, pe care se sprijină în mod conștient forțele politice de dreapta. Din contestatară, cum vrea să apară, „noua filozofie" devine astfel apologetică, o justificare ideologică a stării de lucruri actuale din societatea capitalistă, acceptabilă mai curînd pentru metafizica puterii decît transformarea revoluționară a societății. J. M. Benoist, unul din „noii filozofi" (care a candidat în alegeri din partea forțelor la putere), își exprima într-un interviu dat în preajma alegerilor parlamentare din 1978, preferința și adeziunea la o putere politică de partea unor asemenea forțe [26]. Chiar și Raymond Aron observa că „noua filozofie" se apropie mai curînd de ideologia liberală [27]. De aceea, independent de problemele, adeseori reale, ridicate, cum ar fi aceea a puterii în lumea de astăzi, „noii filozofi" devin, după

[25] Françoise P. Lévy, *Karl Marx. Histoire d'un bourgesis allemand*, Paris, Bernard Grasset, 1979, p. 313.
[26] „L'Express", nr. 1386/1978.
[27] „L'Express", nr. 1384/1978.

expresia sugestivă a lui Maurice Goldring, „infirmierii lumii occidentale care reclamă de urgență un balon de oxigen" [28], pentru a o salva.

Caracterul abstract, anistoric al analizei puterii politice și neluarea în considerare a caracterului său de clasă determină pe unii teoreticieni ai puterii să nu mai facă distincție între o putere politică conservatoare, reacționară și una revoluționară, între statul burghez și cel socialist. Mergînd pe aceeași linie, speculativă și formalistă, Julien Freund ajunge și el să afirme că „orice discuție asupra problemelor unui regim mai bun este lipsită de sens [29], iar „opoziția dintre puterea revoluționară și cea reacționară este doar de ordin ideologic. Ea nu ne arată nimic cu privire la natura puterii, nici asupra semnificației sale în societate" [30]. Logica puterii este considerată ca o fatalitate, aceeași pretutindeni, indiferent de caracterul său de clasă și, fiind aceeași, indiferent dacă ea este revoluționară sau reacționară, orice putere are pretutindeni aceleași consecințe — dominația, oprimarea, despotismul. Julien Freund vorbește, totodată, despre „un instinct al puterii" [31], revoluționarii de orice fel neputînd scăpa astfel de dubla constrîngere fatală a „logicii", a „instinctului" puterii. Revoluția nu ar fi altceva, într-o asemenea explicație instinctivistă, decît flatarea acestui instinct al puterii cu binecuvîntarea unui fals prestigiu moral, umanitar și progresist. Explicată în acest mod, ea devine de prisos din punct de vedere social. Este greu de spus că există un asemenea instinct al puterii, înnăscut omului ; aceasta are, în primul rînd, un conținut social, iar logica puterii nu poate face abstracție de conținutul ei de clasă, de interesele ce sînt promovate pe calea exercitării puterii politice. Sînt absolutizate, astfel, în considerațiile acestor teoreti-

[28] Maurice Goldring, *Démocratie. Croissance zero*, Paris, Editions Sociales, 1978, p. 24.
[29] Julien Freund, *Le pouvoir est-il un instrument révolutionnaire ou réactionnaire ?*, în *Le Pouvoir*, Les Editions de la Baconnière, 1978, p. 303.
[30] *Ibidem*, p. 311.
[31] *Ibidem*, p. 306.

cleni ai puterii, elementele formale, abstracte ale puterii în detrimentul distincțiilor esențiale, de conținut, teoria totalitarismului făcînd o descriere analoagă a caracteristicilor regimului fascist cu ale celui socialist, pentru a denigra socialismul și a nega superioritatea sa istorică, conținutul revoluționar al transformărilor sale și a îndepărta astfel masele din țările capitaliste de partidele de stînga, de la lupta anticapitalistă și pentru transformări democratice și socialiste.

„Noua filozofie" este anticomunistă și reacționară nu numai prin finalitățile sale politice, ci prin întreg spiritul și conținutul raportărilor sale la teoria marxistă și la orînduirea socialistă, denaturînd în modul cel mai grosolan socialismul atît ca practică, dar și ca teorie și negînd valoarea științifică și teoretică a marxismului. Anticomunismul lor este, s-ar putea spune, un antimarxism aprioric, care părăsește total terenul unei dezbateri și explicații obiective a fenomenelor și respinge în fapt progresul istoric. Progresul nici nu există, după opinia lui B.-H. Lévy, ca o mișcare istorică spre forme superioare de organizare și viață socială ci, dimpotrivă, numai ca o „progresie uniformă și lineară spre Rău", pentru că lumea merge, după părerea acestuia, „drept spre uniformism, secătuire și mediocritate" [32].

Declarîndu-se „antiprogresist", prin teoria sa, B.-H. Lévy prezice un viitor sumbru omului, societății, și-și îndreaptă ditirambele sale în primul rînd împotriva socialismului, căruia nu-i poate ierta „aderiunea" sa la progres, pentru că aceasta ar fi „cea mai gravă" versiune a optimismului. Deși fals, modul de argumentare nu este nici acesta deloc nou. Nietzsche respingea și el socialismul pentru că generează progresul, excluderea viciului, a decăderii și răului pe care el le considera ca fiind absolut naturale, necesare prin viziunea sa biologică despre om și societate. În aceeași manieră, B.-H. Lévy atribuie și el marxismului o viziune simplistă, idealizatoare asupra progresului considerînd că acesta, negînd răul,

[32] B.-H. Lévy. *La barbarie à visage humaine*, p. 154.

tragicul din societate, involuția, ignoră înfrîngerile, meandrele, greșelile. Este vorba în fond de o denaturare și o denigrare a istoriei socialismului și a marxismului însuși ca ideologie, a istoriei mișcării comuniste, muncitorești și democratice care, dînd cele mai multe jertfe împotriva fascismului, imperialismului și colonialismului, în lupta pentru independență și o viață mai bună, nu poate uita niciodată factorii care au suprimat în trecut, pentru o lungă perioadă de timp, libertatea și independența popoarelor și pericolele care mai amenință încă în prezent pacea și fericirea oamenilor, viitorul și progresul omenirii. O sumară cunoaștere a dialecticii face pe oricine să-și dea bine seama că o teorie a dezvoltării prin contradicțiile interne ale fenomenelor și proceselor sociale, cum este dialectica marxistă, nu poate idealiza și simplifica progresul istoric într-o asemenea măsură încît să nu mai vadă răul în societate, pericolele care au amenințat și mai amenință omenirea în realizarea progresului ei. Nu marxismul și reprezentanții săi „justifică apologetic lumea", cum consideră B.-H. Lévy, sfidînd orice realitate istorică și politică, nu socialismul „predică resemnarea pentru că el sancționează ordinea existenței", cum încearcă să susțină acesta, ci tocmai „noua filozofie" este o ideologie a resemnării în fața răului, o metafizică a neputinței omului în societatea oprimării.

Dar în operarea denaturărilor și mistificărilor asupra marxismului și socialismului, „noua filozofie" nu se oprește doar la planul teoretic general. Ea urmărește să denatureze mai ales sensul și conținutul socialismului, al transformărilor profunde, operate de acesta în viața socială, în condiția socială și individuală a omului. Metoda uzitată de „noii filozofi" este aceea a oricărei metafizici : îmbinarea absolutizărilor reducționiste ale unui fenomen real, bine circumscris unei anumite zone a socialismului cu relativismul total, cu relativizarea oricăror distincții dintre diferitele forme de putere și alte fenomene sociale. În viziunea metafizicii puterii dominatoare în mod absolut, B.-H. Lévy, André Glucksmann, J. M. Benoist și ceilalți reprezentanți ai „noii filozo-

fii" reduc socialismul la greşelile şi abuzurile săvîrşite în perioada stalinismului, considerîndu-le nu abateri de la principiile socialismului şi în opoziţie cu natura şi esenţa noii orînduiri, aşa cum au fost ele în fapt şi apreciate şi condamnate de partidele comuniste, ci ca ţinînd de însuşi „modul de a fi al socialismului" [33].

În acest mod, „noii filozofi" săvîrşesc o gravă eroare, care afectează profund valoarea teoretică a concepţiilor lor, identificînd esenţa socialismului ca orînduire socială cu unele denaturări săvîrşite într-o formă sau alta şi care au constituit abateri de la principiile noii orînduiri. Asistăm în prezent, aşa cum observa tovarăşul Nicolae Ceauşescu, „la o intensificare a activităţii de ponegrire a socialismului, a ţărilor socialiste. Se profită de diferite lipsuri şi greşeli, de unele stări de lucruri negative dintr-o ţară sau alta, pentru a pune sub semnul întrebării însăşi esenţa socialismului, a principiilor sale, a concepţiei revoluţionare despre lume" [34]. Faţă de asemenea prezentări denaturate ale lucrurilor este necesară, din partea gîndirii teoretice marxiste, o atitudine de combatere fermă, argumentată a unor asemenea încercări care se fac astăzi de diferite orientări anticomuniste, cum este şi „noua filozofie".

De pe această poziţie a identificării socialismului cu greşelile săvîrşite în trecut, „noii filozofi" nu mai fac nici o diferenţă între socialism şi capitalism, între marxism şi ideologiile burgheze cele mai reacţionare. Relativizarea şi ştergerea oricăror distincţii dintre sisteme şi regimuri social-politice, dintre ideologii este metoda utilizată la tot pasul de metafizicienii puterii pentru a pune sub aceeaşi etichetă a totalitarismului şi capitalismul şi socialismul, şi puterea revoluţionară şi pe cea reacţionară.

În acelaşi timp, „noii filozofi" stabilesc o opoziţie între socialism şi democraţie, între socialism şi libertate. Ei ajung să socotească democraţia, în orice condiţii, o formă mascată a totalitarismului. În ultima lucrare, amintită mai sus. B.-H. Lévy se opune deschis oricărui proiect democratic şi autogestionar. Autogestiunea este, după opinia sa, „funciar totalitară", pentru că introduce autocontrolul, exclude anarhismul, capriciul individual şi promite fericirea. Or, în viziunea lui, fericirea este, ca orice valoare, o „idee totalitară" [35]. De la prima lucrare a lui B.-H. Lévy, *La barbarie à visage humaine*, apărută în 1977, în care el „întemeia" ceea ce am numit „metafizica puterii", la cea de a doua lucrare, *Le testament de Dieu*, apărută în 1979, nu asistăm la o modificare esenţială a concepţiei sale. Într-un asemenea relativism dus la extrem, în cadrul căruia Universalul devine „sinonim Particularului" [36], „Poporul" care ar guverna într-un regim democratic „nu este nimic altceva decît alt nume al Prinţului" [37], iar democraţia şi autogestiunea ajung să fie considerate de B.-H. Lévy, care cultivă amalgamul, drept forme ale despotismului. De la respingerea statului totalitar, considerat a fi orice stat, indiferent de natura sa de clasă, Lévy ajunge în mod deschis la o apologie a statului, el considerînd orice respingere a statului ca fiind fascistă, „o fantomă nazistă" [38], căci, în viziunea acestuia, hitleriştii la putere ar fi visat pieirea statului. Asemenea afirmaţii sînt total aberante, în contradicţie cu realitatea istorică, cu practica politică a hitlerismului, lipsite de orice bază. Introducînd ideea de *lege*, B.-H. Lévy îi dă o înţelegere subiectivistă, antropomorfică, în sensul că omul se vrea „animal al legalităţii" [39] şi o instituire ca atare.

Un alt reprezentant al „noii filozofii", Jean-Marie Benoist respinge democraţia pentru aceleaşi motive de la care pleacă şi reprezentanţii „noii drepte" şi anume că aceasta ar fi uniformizatoare, ar anula

[33] *Ibidem*, p. 184.
[34] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 18, Editura politică, Bucureşti, 1979, p. 690.

[35] B.-H. Lévy, *Le testament de Dieu*, p. 50.
[36] *Ibidem*, p. 168.
[37] *Ibidem*, p. 56.
[38] *Ibidem*, p. 144.
[39] *Ibidem*, p. 24.

diferențele dintre oameni [40]. Experiența istorică infirmă asemenea opinii, dezvoltarea personalității umane și înflorirea capacităților sale creatoare fiind de neconceput în afara unui cadru democratic.

Jean François Kahn, la rîndul lui, consideră că în lumea actuală ar exista un complot general împotriva democrației, care ar veni, în egală măsură, din partea capitalismului, cît și din partea socialismului, fără nici o diferențiere [41]. Pînă la urmă „noua filozofie" se afirmă ca o ideologie a totalitarismului statal care reduce totul la puterea de stat originară, absolută și eternă, care fondează și instituie orice raport social, anulînd valorile democrației și libertății, ale umanismului, indiferent de condiții și orînduire socială. O asemenea filozofie nu ține seama, în primul rînd, de realitățile social-politice atît de deosebite de la o orînduire la alta în lumea contemporană și de la o țară la alta, în cadrul aceluiași sistem social-politic. Desfășurarea procesului revoluționar contemporan, istoria societății socialiste demonstrează unitatea dialectică indestructibilă dintre socialism și democrație, unitate care, desigur, nu se realizează de la sine, fără contradicții, iar conținutul democrației socialiste se îmbogățește și se amplifică cu fiecare progres al noii orînduiri, pe măsura consolidării acesteia. Superioritatea socialismului ca tip de orînduire rezidă și în cosubstanțialitatea sa cu democratismul cel mai larg, în crearea unui tip de democrație calitativ superior în toate privințele democrației burgheze. Neputînd ieși din cadrul ideologiei totalitarismului etatist în care „paradigma statală zdrobește diferențele istorice" [42], precum și din cel al prejudecăților anticomuniste, „noii filozofi" sfidează, astfel, însăși realitatea, evidența deosebirilor radicale dintre sistemele social-

[40] Jean Marie-Benoit, *Les nouveaux primaires*, Paris, Editions Libres, Hallier, 1978.

[41] J. F. Kahn. *Complot contre la démocratie*, Paris, Flammarion, 1977, p. 132.

[42] Olivier Mongin, *D'une vulgate à l'autre. A propos de la nouvelle philosophie*, în „Esprit", nr. 12/1977, p. 67...

economice existente astăzi în lume — capitalismul și socialismul.

„Noua filozofie" încearcă însă să inițieze o a treia linie în filozofia politică, vrînd să dea impresia că este nu numai anticomunistă, ci și anticapitalistă, că se îndreaptă împotriva răului indiferent de unde ar veni. Dar, de fapt, concepțiile „noilor filozofi" concordă perfect cu pozițiile ideologice și politice ale unor gînditori burghezi contemporani, situați în mod deschis pe poziții anticomuniste și cu cele ale ideologilor „noii drepte"; numai că aceștia din urmă disimulează conținutul atitudinilor lor anticomuniste printr-o cale de mijloc care critică atît socialismul, cît și capitalismul. Dar este vorba de o critică obscurată de indistincții, de faptul că întunecă orice cale de ieșire, orice perspectivă, orice speranță umană. Metafizica puterii „noilor filozofi" se manifestă de fapt ca metafizică a lipsei de speranță, a dezorientării, a nihilismului total din care ei nu pot ieși.

Studiul atent al unor asemenea opere „teoretice" ne dezvăluie faptul că adevărata țintă a „noilor filozofi" o reprezintă critica socialismului și a ideii „progresului", adică a oricărui proiect și acțiune de schimbare a societății capitaliste actuale. François Maspero consemna cu multă justețe, referindu-se la „noua filozofie": „Iată o nouă dreaptă" [43]. Contestarea valorilor capitalismului făcută de pe poziții nihiliste „este dublată, așa cum observa Claude Geffré, de o contestare și mai radicală a socialismului însuși..." [44]. „Noua filozofie" se afirmă astăzi ca o variantă a anticomunismului atît prin conținut, cît și prin formă, remarcîndu-se doar prin acea violență de ton împotriva comunismului, proprie în genere ideologiei burgheze în epoca războiului rece și care se încearcă să fie readusă astăzi în actualitate. Teoretic, „noua filozofie" nu aduce nimic nou, nici o clarificare, nici o soluție, ci doar întunecă conștiința omului în raportarea sa la procesele

[43] „Le Nouvel Observateur", din 27 septembrie 1976.

[44] *Le pouvoir*, p. 152.

social-politice contemporane, în căutarea unei ieşiri din criza actuală a societăţii capitaliste. Ca expresie a crizei, prin nihilismul, iraţionalismul şi anticomunismul ei, „noua filozofie" este apologetică şi serveşte întăririi forţelor sociale care nu sînt interesate în a forma o conştiinţă lucidă membrilor societăţii, ci doar una falsă, mistificată, fără altă ieşire decît îndurarea consecinţelor crizei.

Prin anticomunismul şi iraţionalismul său, „noua filozofie" n-a fost decît repetiţia „noii drepte", dînd acesteia curaj în a se manifesta fără jenă şi teamă.

„Noua dreaptă" — discurs „modern" asupra inegalităţii oamenilor

Paul Dobrescu

Scena ideologică a lumii contemporane prezintă ca o trăsătură caracteristică apariţia unor multiple curente care, spre a marca desprinderea de filonul tradiţional al orientării respective, îşi asociază, nu fără ostentaţie, particula *neo* — „noii economişti", „noii filozofi" etc.

După modul în care s-a autodenumit, urmîndu-se deci mai mult criteriul asemănării etimologice, „noua dreaptă" a fost plasată în şirul deloc redus al acestor curente. Lectura atentă a lucrărilor reprezentanţilor acestei orientări, însuşi modul de constituire şi apoi de afirmare a mişcării relevă însă şi sensibile deosebiri, note caracteristice, ţeluri particulare, care nu justifică o asemenea grupare după criterii formale. În cazul „noii drepte" nu mai avem de-a face cu un grup de tineri intelectuali, dornici să se afirme prin lansarea unor idei-şoc, aşa cum s-au întîmplat lucrurile în cazul „noilor filozofi". Dimpotrivă, în acest caz a avut loc o perioadă de gestaţie mai îndelungată a ideilor, de-a lungul căreia influenţa dreptei clasice din Franţa şi de pretutindeni s-a împletit cu efortul de a valorifica diferite concluzii ale cercetărilor din domeniul geneticii, etologiei, istoriologiei etc. O parte din reprezentanţii „noii drepte" au fost şi ei combatanţi în

mișcările studențești din 1968, dar nu s-au grăbit să-și facă imediat publice credo-urile politice și ideologice. Ei au înființat o revistă proprie „Nouvelle Ecole" (1968), diferite cluburi de dezbateri prin intermediul cărora și-au finisat concepția. De-abia în 1978, Grupul de cercetări și studii pentru civilizația europeană (G.R.E.C.E.) publică volumul semnificativ intitulat *„Zece ani de luptă culturală pentru o renaștere"*.

„Noua dreaptă" își propune mult mai mult decît modernizarea, aducerea la zi a vechii drepte decît o înviorare, o împrospătare a gîndirii dreptei tradiționale. Miza sa este mai precisă, mai bine conturată, ea adoptă o atitudine mai activă pentru a influența desfășurarea practică a confruntărilor politice. Chiar dacă se autodefinește doar ca „mișcare de idei", țelurile sale sînt mai largi și mai ambițioase. Ea își propune o reelaborare a conceptelor tradiționale ale dreptei, structurarea lor într-o imagine teoretică unitară, menită să servească drept suport ideologic pentru ascensiunea dreptei. Țelul său nu se rezumă numai la contracararea influenței stîngii, ci vizează chiar o restructurare a orizontului spiritual al omului contemporan, pe temeiul și în lumina altor valori decît cele ale egalității. Mai mult, „noua dreaptă" se dorește o *sinteză culturală* care să pregătească și să grăbească schimburile politice de mîine în măsură să asigure preponderența dreptei.

Formularea unor obiective de perspectivă, cu evidente dimensiuni strategice, solicită, după opinia noastră, o analiză mai aprofundată și mai nuanțată pentru a putea pătrunde resorturile adînci care au determinat apariția orientării. Dat fiind nivelul său de elaborare teoretică mai înalt decît la alte curente „noi", tratarea „noii drepte" cu dispreț sau cu suficiență subinformată se dovedește a fi o metodă inadecvată, întrucît nu atinge miezul ideologic al construcției. Dimpotrivă, ceea ce se cere în primul rînd este demontarea teoretică a edificiului său ideologic, pentru a dezvălui inconsistența tentativei sale de a drapa vechi prejudecăți cu ultimele des-

coperiri științifice și a releva apoi, în toată dimensiunea, finalitățile politice ale mișcării.

La întrebarea „Ce este «noua dreaptă» ?" s-a răspuns în mod diferit. Pentru unii, ea a apărut ca o „resurecție a vechii drepte" ; pentru alții o nouă „pestă brună" ; din caracterizările făcute nu au lipsit nici formulări, precum o „mișcare a orgoliosilor" sau chiar o „școală apropiată de integralismul israelian". Relativ frecvente au fost și asimilările și echivalările cu alte mișcări „neo" — cu „noii filozofi", cu „noii economiști", cu mișcări neofasciste, francmasone etc. Oricum, reprezentanții „noii drepte" în intervențiile ulterioare nu s-au declarat satisfăcuți de analizele făcute acestei orientări, pe foarte puține din ele găsindu-le cel mult „oneste".

Se cuvine subliniat că tonul ascuțit critic pe care l-a adoptat față de „noua dreaptă" majoritatea presei franceze, începînd cu „Le Monde" și „Figaro", autori de diferite orientări — marxiști, liberali și neoliberali, social-reformiști, radicali, creștini etc. — exprimă clar adversitatea față de unele teze de bază ale doctrinei, cum ar fi aceea a inegalității oamenilor, a organizării societății pe ierarhii delimitate, a conducerii sale de către elite etc. Este cît se poate de elocvent că însuși Raymond Aron, gînditor de dreapta, a făcut serioase obiecții doctrinei, reproșîndu-i mai ales folosirea abuzivă a biologiei, amestecul dintre vechile mituri și pseudoștiință care „nu pot să nu trezească amintiri și îngrijorare". Desigur, pe acest fond, al unei îndreptățite precauțiuni, au putut apărea și unele reducțiuni simpliste, unele analogii forțate. André Fontaine („Le Monde", 11 iulie 1979), după ce releva unele implicații antiumaniste ale tezelor susținute de doctrina la care ne referim, avertiza, credem noi îndreptățit, împotriva celor care „totdeauna prompți în a se mulțumi cu aproximații" reduc „noua dreaptă" la un „avatar rușinos al nazismului". În acest context nu ni se pare justificată nici poziția care, pornind de la faptul că „noua dreaptă" utilizează date din cercetarea biologică, susține că respectiva orientare „pregătește rasismul". Firește, învățămintele isto-

riei îndeamnă la o prudență și vigilență sporite în utilizarea acestor date (cu atît mai mult cu cît și „noua dreaptă" prelucrează în multe privințe unilateral rezultatele cercetării biologice pentru a acredita unele teze). Aceasta nu înseamnă că orice folosire a cercetărilor de specialitate sînt subsumate unor țeluri rasiste și, mai ales, nu justifică timiditatea, uneori chiar reticența, pe care o parte din gînditorii de stînga le manifestă față de descifrarea semnificațiilor teoretice profunde ale progreselor în cercetarea biologică.

Nu am fi insistat asupra unor asemenea analogii forțate dacă prin apelul la ele nu s-ar fi ocolit, într-un fel sau altul, substanța teoretică a doctrinei, nu s-ar fi tratat cu totul insuficient mesajul său ideologic, dezbaterea asupra fondului fiind adesea escamotată în profitul anatemelor reductiviste.

„Revoluția metapolitică" și resorturile ei politice

„Noua dreaptă" nu-și propune în mod expres, cel puțin deocamdată, să creeze o mișcare politică propriu-zisă. Ea se vrea mai mult o mișcare culturală, un curent de idei. Domeniul în care reprezentanții „noii drepte" vor să revoluționeze lucrurile este cel „metapolitic", universul valoric, ansamblul mediului cultural, climatul spiritual general care inspiră permanent politica și modelează convingerile și atitudinile cetățeanului.

Stabilirea unei asemenea strategii nu semnifică o naivitate politică și nici o limitare a obiectivelor doar la sfera dezbaterii ideologice. Dimpotrivă, ea are drept scop să pregătească temeinic înfăptuirea țelurilor sale politice, să asigure succesul lor de durată.

Epoca contemporană a pus în lumină cu deosebită forță rolul, în multe privințe decisiv, pe care îl joacă concepțiile ideologice, elaborările teoretice

în ascensiunea unor mișcări politice și apoi în consolidarea influenței lor. Este un merit deosebit al stîngii de a fi surprins și relevat acest adevăr de certă actualitate, de a-i fi descifrat semnificațiile profunde. După o perioadă în care partidele comuniste accentuaseră oarecum prea mult rolul organizării în detrimentul preocupărilor teoretice, Gramsci atrage atenția asupra importanței acestei laturi pentru succesul final al luptei proletariatului. Cercetînd îndeaproape condițiile de luptă ale proletariatului din țările apusene, pentru a adecva strategia sa de luptă condițiilor concrete de aici, el relevă că înainte de a fi politică, orice luptă se desfășoară mai întîi pe planul ideilor, este o luptă pentru cîștigarea adeziunii cetățenilor ; că obținerea victoriei în această fază a confruntării este decisivă pentru succesul revoluției și, după aceea, pentru triumful definitiv al ideilor promovate de ea. Tocmai de aceea, subliniază Gramsci, teoretizarea din perspectiva concepției despre lume a intereselor partidului comunist, a diferitelor transformări din societate, a oricăror probleme disputate, care preocupă cetățeanul imprimă vitalitate, prospețime teoretică și activism ideologic partidului clasei muncitoare, asigură succesul luptei sale înainte și după cucerirea puterii. „Mi se pare — sublinia Gramsci — că Ilici (V.I. Lenin — n.ns.) înțelesese că era necesară o schimbare, de la războiul de mișcare aplicat victorios în Răsărit în 1917, la războiul de poziții, care era posibil doar în Apus... Numai că Ilici nu a avut timp să aprofundeze formula sa, și trebuie să ținem seama de faptul că el nici nu putea s-o aprofundeze decît teoretic, în timp ce sarcina fundamentală era de ordin național și cerea o recunoaștere pe teren și o stabilire a elementelor de tranșee și de fortăreață reprezentate de elementele societății civile etc. În Răsărit, statul era totul, societatea civilă era rudimentară și gelatinoasă ; în Apus, între stat și societatea civilă era un raport just, și la o zguduire a statului apărea numaidecît solida structură a societății civile. Statul era doar o tranșee înaintată, în spatele căreia se afla un lanț

solid de fortărețe și cazemate, într-o măsură mai mare sau mai mică diferită de la un stat la altul, se înțelege, dar tocmai aceasta impunea o recunoaștere clară conformă a caracterului național"[1]. „Noua dreaptă" împrumută această idee privitoare la rolul luptei ideologice și culturale în înfăptuirea marilor transformări politice teoretizată de stînga și vrea să o întoarcă împotriva stîngii. După o perioadă în care dreapta tradițională subestimase rolul creației ideologice, după o etapă caracterizată prin teoretizarea insistentă a pragmatismului în politică, a politicii „de la caz la caz", a dezideologizării conducerii politice și cercetării în științele sociale, „noua dreaptă" relevă importanța ideologiei în făurirea climatului spiritual general, a concepțiilor și atitudinilor cetățenilor, criticînd aspru reducerea activității politice doar la cadrul limitat al activității de partid propriu-zise. Vorbind în numele promotorilor „noii drepte", Alain de Benoist subliniază semnificativ „Ei sînt convinși că problemele-cheie ale timpului nostru sînt în primul rînd problemele culturale ; că șocul ideologiilor este mai decisiv decît cel al partidelor ; și că dezbaterile asupra cadrului vieții, modului de viață, sensului vieții sînt infinit mai importante decît cele privind instituțiile sau formele de guvernămînt"[2].

Urmărită și de o culpabilitate istorică, trăind „din moștenirea, din privilegiile și din amintirile sale", respinsă tot mai mult de mase, ca urmare a tezelor și proiectelor sale reacționare, dreapta s-a marginalizat într-o mișcare lipsită practic de ecou social major. Ultimele decenii au fost marcate pe scena vieții politice europene de ascensiunea stîngii *, de creșterea influenței sale, teza sa de bază,

[1] Antonio Gramsci, *Opere alese*, București, Editura politică, 1969, p. 184.

[2] Alain de Benoist, *Les idées à l'endroit*, Paris, Editions Libres-Halier, 1979, p. 19.

* „Stînga" este folosită în acest context în sensul ei larg, ca incluzînd nu numai partidele comuniste, ci și socialiste, social-democrate, pe toate partidele, grupările sau persoanele cu atitudine radicală, progresistă, nu numai

anume, înfăptuirea egalității practice a oamenilor, fiind tot mai larg acceptată. Amplificarea și cronicizarea crizei actuale a capitalismului cu procesele ce o acompaniază — șomaj, inflație etc. — a accentuat dorința legitimă a cetățeanului de transformare socială, a întărit aspirația lui la egalitate.

În noile condiții, influența preponderentă a stîngii ar putea oricînd să capete asemenea proporții încît să contribuie la o evoluție rapidă și ireversibilă spre transformarea bazelor societății capitaliste. Or, tocmai în acest moment apare „noua dreaptă", ea dorindu-se un răspuns la situația complexă pe care o traversează societatea vest-europeană, o încercare de depășire a impasului. Accentuarea importanței ideologiei, a reînnoirii ideologice a dreptei urmărește, în primul rînd, restabilirea echilibrului între influența culturală a „stîngii" și „dreptei" ; în al doilea rînd, pentru „dreapta" era singura modalitate de a încerca o pătrundere semnificativă pe scena vieții vest-europene, afirmarea ei doar ca mișcare politică neavînd prea mari șanse de reușită.

Sensuri și priorități ideologice

Semnificația apariției „noii drepte" se cere urmărită de aceea în mai multe planuri, numai o corelare a acestora putînd da o imagine unitară și reprezentativă pentru această orientare.

În primul rînd, „noua dreaptă" își propune o revitalizare a dreptei clasice, o reîmprospătare a vechilor ei teme prin prisma evoluțiilor recente ale diferitelor discipline științifice. Ea nu se delimitează la nivel de principiu de predecesoarea sa, ci doar îi impută că nu a știut să-și mențină influența, să-și dezvolte concepția, tezele de bază. „În realitate totul se petrece — subliniază Alain de Benoist, considerat liderul

strict revoluționară, în soluționarea problemelor sociale ; aceasta este și accepțiunea pe care o conferă „noua dreaptă" termenului.

ideologic al mișcării — ca și cînd dreapta și-ar fi pierdut gustul să se apere. Criticată, hărțuită, batjocorită în toate felurile, ea rămîne total pasivă și practic indiferentă. Pusă sub acuzație, se repliază asupra ei însăși ; nu numai că nu mai răspunde adversarului, că nu mai caută să se definească, dar nu mai acordă nici o atenție mișcărilor de idei, polemicilor ce se desfășoară, din care s-ar putea întări. Ea ignoră rezultatele din etologie, din genetică, din istoriografie, din sociologie, din microfizică" [3].

Se consideră că pasivitatea dreptei tradiționale a făcut ca aceasta să fie „deposedată de temele și atitudinile sale mentale", să deschidă „cîmpul tuturor recuperărilor". Paul Thibaud, directorul revistei „Esprit", pune în antiteză pasivitatea dreptei și activismul ideologic al stîngii. „Stînga joacă toate rolurile, ea anunță teme și face obiecțiuni, lansează modele și dispute... Eșecurile stîngii par a fi la originea unei vitalități intelectuale noi, a unui antidogmatism care îi deschide cîmpuri pînă atunci strict interzise" [4].

Cu alte cuvinte, „noua dreaptă" practică o critică metodologică la adresa vechii drepte, reproșîndu-i tăcerea și închistarea, pragmatismul îngust care îi subțiază baza socială și nu îi conferă perspectiva termenului lung, necesar oricărei mișcări politice de anvergură. Ea intenționează să creeze o nouă platformă teoretică pentru o viitoare mișcare politică, să restabilească o nouă „sensibilitate de dreapta", să reconstituie „humusul psihologic" în care dreapta să-și înfigă rădăcini puternice. „Fără teorie precisă nu există acțiune eficace. Toate marile revoluții ale istoriei nu au făcut decît să transpună în fapt o evoluție deja realizată, într-o manieră subînțeleasă, în spirite. Dreapta franceză... nu a văzut cum puterea culturală amenință aparatul de stat... Ea nu a realizat cum atacul politic frontal culege roadele războiului ideologic de poziție. O anumită dreaptă se pierde în grupuscule. O alta, puternică din punct de vedere parlamentar, este întotdeauna presată pînă la viitoarele alegeri. Și, de fiecare dată, ea a pierdut un pic de teren. Forțată să joace pe termen scurt, dreapta a sfîrșit prin a pierde pe termen lung. În ceea ce o privește, stînga progresează. Ea datorează acest progres activității partidelor și mișcărilor sale. Dar ea îl datorează mai ales climatului general pe care l-a creat în plan metapolitic și în raport cu care discursul său politic sună din ce în ce mai adevărat" [5].

Preocuparea pentru revitalizarea dreptei tradiționale se împletește strîns cu încercarea de diminuare a forței de înrîurire a ideologiei de stînga. Este cazul să punctăm cu claritate că „noua dreaptă" se cere interpretată și ca o tentativă de contracarare a influenței preponderente și în continuă creștere a ideologiei de stînga, de contestare a valorii sale de bază, ca o expresie a eforturilor de echilibrare a sferelor de răspîndire și a capacității de atracție a ideilor de dreapta și de stînga. „În ultimii 30 de ani, menționa Alain de Benoist, în Franța (și în alte locuri) ceea ce denumim prin convenție stînga și extrema stîngă... s-au bucurat de un quasimonopol în domeniul cultural. Acesta nu este, cred, de nimeni contestat. Or, „noua dreaptă" nu se situează pe teren politic, ci cultural. De la început ea și-a fixat ca obiectiv să pună capăt monopolului cultural de care beneficiase pînă atunci ideologia comunistă" [6]. Chiar dacă acest demers se situează, deocamdată, în plan cultural, el nu poate fi desprins de preocupările de refacere a echilibrului amintit și pe plan politic, prin reconstituirea unei drepte mai puternice și mai active din punct de vedere politic. Citînd aprecierea lui Giscard d'Estaing potrivit căreia Franța înțelege să fie guvernată de centru, Alain de Benoist replica : „Dar centrul

[3] Alain de Benoist *op. cit.*, p. 60. Menționăm că aprecierile la adresa dreptei tradiționale din volumul citat de noi, capitolul *Dreapta : cea veche și cea nouă* sînt reluate și în introducerea la volumul *Vu de droite, Anthologie critique des idées contemporaine*, Paris, Copernic, 1978, al aceluiași autor.

[4] Paul Thibaud, *Droite livrée au pillage*, în „Le Monde diplomatique", janvier 1977.

[5] Alain de Benoist, *op. cit*, p. 62.

[6] *Ibidem*, p. 14.

cui ? Prin ce miracol politico-geometric stînga fără dreapta poate să formeze un centru ?“ [7]

Adversitatea față de stînga are, evident, rațiuni practice politice asupra cărora nu ni se pare necesar să insistăm. O preponderență ideologică se poate oricînd transforma într-o victorie politică. Credem că nu greșim însă afirmînd că ea mai are și un alt temei într-un fel mai profund, cu consecințe mai îndelungate. Este vorba despre triumful tot mai evident al principiului fundamental în jurul căruia se constituie stînga, indiferent de orientările și curentele din cadrul ei — anume egalitatea oamenilor, necesitatea înfăptuirii ei practice —, care o dată acceptat și încetățenit răpește din conștiința publică substanța psihologică și afectivă în care se instala dreapta tradițională și, prin aceasta, îi micșorează considerabil dacă nu chiar îi anulează șansele de a renaște, de a cîștiga teren politic. „În ochii mei — declară Alain de Benoist — dușmanul nu este „stînga“ sau „comunismul“, nici chiar „subversiunea“, ci această ideologie egalitară ale cărei aserțiuni religioase sau laice, metafizice sau pretins „științifice“, nu au încetat să înflorească de 2 000 de ani și în cadrul căreia „ideile de la 1789“ nu au fost decît o etapă, subversiunea actuală și comunismul fiindu-i produsul necesar“ [8].

Optînd pentru ideea inegalității oamenilor și situîndu-se, astfel, în cea mai autentică tradiție de dreapta, „noua dreaptă“ declară război întregii gîndiri progresiste europene și mondiale care, în fiecare etapă istorică, a adus noi argumente, a îmbogățit baza de demonstrație pentru a susține și a impune acest crez sfînt al umanității, sfidează tradiția umanistă care a făcut faima filozofiei europene. Firește, critica devine virulentă cînd este vorba despre materialismul dialectic și istoric care, după cum se știe, a subliniat nu numai necesitatea egalității, ci și a transformărilor ce se cer produse în baza societății, în cadrul relațiilor de producție, pentru a se înfăptui cu adevărat egalitatea socială și politică a oamenilor. Sintetizînd ura neîmpăcată a „noii drepte“ la adresa filozofiei clasei muncitoare, Jean Yves Le Gallou, secretar al Clubului Orologiului (club de dezbateri pentru reprezentanții mișcării) declara : „Pentru noi pericolul real este marxismul și colectivismul“ [9].

Se ridică întrebarea : cum o mișcare politică poate să îmbrățișeze o asemenea teză care, prin firescul lucrurilor o poate îndepărta de cetățean, de masa electoratului ? Este cazul să precizăm că promotorii „noii drepte“ nu rostesc răspicat acest adevăr, nu-l flutură la fiecare pas, în toate dimensiunile lui. Adesea, ei se pronunță chiar împotriva anumitor „inegalități injuste“, împotriva accentuării „inegalităților detestabile“.

În legătură cu concepția lor în această privință, se cuvin făcute cîteva precizări. În primul rînd, problema egalității este redusă, ca și în vechiul liberalism, la o egalitate a șanselor : „Eu fac din egalitatea șanselor o cerință a oricărei politici sociale“ [10] spune Alain de Benoist. Dar se știe foarte bine ce înseamnă egalitatea șanselor într-o societate în care șansele sînt deschise de forța mijloacelor economice de care dispune fiecare membru al ei. Teza egalității șanselor într-o orînduire în care inegalitățile există nu poate fi decît o lozincă la adăpostul căreia inegalitățile respective se perpetuează. Susținînd o asemenea cerință, „noua dreaptă“ se întîlnește, pe liniamente ideologice asemănătoare cu cele pe care se situează neoliberalismul politic. După cum se știe, teoretizînd ideea libertății individului proprietar în raport cu statul, a neamestecului statului în probleme economice și sociale, care ar trebui să rămînă în această viziune aproape exclusiv de competența cetățeanului particular, liberalismul se pronunță împotriva egalității oamenilor și pentru limitarea participării lor la conducerea societății, reduce democrația doar la un set de garanții care

[7] *Ibidem*, p. 57.
[8] *Ibidem*, p. 58.

[9] „International Herald Tribune“, 9 iulie 1979.
[10] Alain de Benoist, *op. cit.*, p. 59.

să-l protejeze pe individ în raport cu statul, să-i garanteze libertatea de întreprindere. În felul acesta, teza „egalității șanselor" susținută de acest curent justifică inegalitățile de fapt ale orînduirii capitaliste, apelînd în acest scop fie la argumentul diferențelor dintre „capacitățile reale" ale indivizilor, fie la principiul darvinist al „luptei pentru existență". Cum judicios remarca Ovidiu Trăsnea „sub acest aspect, liberalismul apare ca un social-darvinism *avant la lettre*, care justifică inegalitatea socială din cadrul democrației burgheze" [11].

Dincolo de variantele și nuanțele sale actuale, de pozițiile critice care apar mai ales în ceea ce privește modul cum au fost aplicate principiile liberalismului, neoliberalismul contemporan, ilustrat în perioada postbelică de nume binecunoscute precum F. A. Hayek, Walter Lippman, Bertrand de Jouvenel etc. rămîne profund atașat principiilor de bază ale liberalismului clasic și, deci, și celui analizat mai sus.

Concepția antiegalitaristă asupra vieții este prezentată în cadrul „noii drepte" și sub forma cerinței de a respecta „diversitatea" lumii și „inegalitățile relative" la care conduce aceasta. Desigur, nimeni nu poate cere, cînd formulează cerința egalității oamenilor, o egalitate totală. Aici, reprezentanții „noii drepte" vulgarizează și caricaturizează concepția egalitaristă, o asociază cu tendințele de uniformizare, de masificare, cu lipsa oricărei diferențieri și diversificări, fiind evident că ei vor să echivaleze unele procese și tendințe negative ale societății de consum cu cele la care ar conduce inevitabil concepția egalitară.

În tentativa de a reconstitui „sensul aristocratic al vieții și al omului", „noua dreaptă" apelează și la descoperirile din domeniul disciplinelor biologice *.

[11] Ovidiu Trăsnea, *Doctrine politice ale capitalismului contemporan*, București, Editura politică, 1977, p. 224.

* Utilizarea cercetărilor biologice, în special a celor din genetică și etologie, este inegală în opera diferiților reprezentanți ai „noii drepte". Acuzați de biologism, aceștia au încercat să decline această influență. De pildă, Alain

„După o sută de ani — susține Louis Pauwels — directorul hebdomadarului „Figaro Magazine", practic organ al „noii drepte" — stînga repetă aceleași discursuri de masă asupra egalitarismului, ca și cînd nimic nu s-a întîmplat în cercetarea științifică, în cercetările de etologie, ca și cînd investigațiile în domeniul biologiei nu ar fi progresat, ca și cînd noi nu am ști astăzi că în comportamentul ființelor, înnăscutul, adică ceea ce primește fiecare din cocteilul genetic, este mult mai important decît experiența dobîndită, adică efectul mediului și al societății" [12].

Desigur oamenii, ca să folosim limbajul adepților „noii drepte", nu ies identici dintr-o „matrice universală". Reprezentanții „noii drepte" echivalează însă diferențele biologice reale dintre oameni cu „dreptul la diferență", care în viziunea lor „implică o structură ierarhică ce conferă anumitor oameni dreptul de a comanda celorlalți".

Apare deci limpede că miza disputei este mult mai largă și mai profundă. Este vorba despre o luptă care nu urmărește învingerea unui partid într-o dispută electorală, ci distrugerea unui credou, de largă audiență socială, cîștigarea și modelarea conștiințelor în lumina altor principii. „Miza esențială este mentalitatea, precizează Louis Pauwels. Mentalitatea egalitară este cea dominantă. Marea problemă politică este de a reclădi mentalitatea nonegalitară" [13]. Un obiectiv care necesită pentru a fi îndeplinit nu numai, și nu în primul rînd, clasicele metode politice. El presupune un serios trava-

de Benoist (*op. cit.*, p. 22), arată că din spațiul publicistic al revistei „Nouvelle École" nu a fost dedicat științelor vieții — biologie, genetică, etologie — decît 13 la sută, iar din cel al altei publicații a mișcării — „Elements" — 3 la sută. Deși spațiul publicistic nu poate constitui un argument, considerăm și noi că aceste cercetări nu au avut un rol foarte important în lansarea „noii drepte". Credem însă că rezultatele lor au fost utilizate și prelucrate pentru a servi unor idei scumpe dreptei în general, cum se va vedea din ceea ce urmează.

[12] „Le Monde", 7 iulie 1979.

[13] Louis Pauwels, *Comment devient-on ce que l'on est ?* Paris, Stock, 1978, p. 190.

liu ideologic, o regîndire a propriilor baze teoretice, dezvăluirea substanței viabile din cadrul doctrinelor dreptei clasice, receptivitate la idei, la dezbaterile contemporane ; ceea ce presupune nu atît preocuparea de a „număra batalioanele de alegători", ci atenție la forța de mobilizare pe care o poate avea „focul unei artilerii ideologice" ; și mai ales impune, cum subliniază unul din promotorii doctrinei, o atitudine mereu activă și mereu receptivă, pentru a aborda din perspectiva dreptei și în favoarea dreptei orice temă, pornind de la premisa că nu există teme de „dreapta" și teme de „stînga", ci teme ce pot fi abordate din unghiul de vedere al dreptei și al stîngii.

Ajunși în acest punct, se cuvine precizat că „noua dreaptă" se dorește nu numai o modalitate de revitalizare a dreptei clasice, de contracarare a influenței stîngii, ci și o *sinteză*, care să depășească „unilateralitățile" stîngii sau dreptei și să constituie un gen de călăuză a procesului de dezvoltare socială. Lucruri mai precise în legătură cu această problemă nu aflăm, în sensul că nu ni se dau amănunte despre sinteza amintită, promotorii „noii drepte" mulțumindu-se să afirme necesitatea și oportunitatea unei asemenea operații. „Cred — remarca Alain de Benoist — că viitorul aparține celor ce vor fi capabili să gîndească simultan ceea ce pînă acum nu a fost gîndit decît în mod contradictoriu" [14]. Dar cum, în ce fel va depăși sinteza preconizată de „noua dreaptă" unilateralitățile, contradicțiile și diviziunile contemporane ? Sensul noțiunii de sinteză este atît de slab conturat încît el comportă la rîndul lui, se pare, mai multe înțelesuri.

În anumite locuri, ea este mai curînd înțeleasă drept o concepție închegată — fără să întrunească notele unei sinteze — care să dea o imagine coerentă despre lume și transformările intervenite în stadiul său actual de dezvoltare.

Alteori, sinteza de care aminteam exprimă mai curînd nevoia unei concepții clare, care să îndeplinească rolul unui fir conducător al gîndirii și acțiunii omului contemporan, să limiteze cel puțin îndoiala și pasivitatea datorate unei acumulări de cunoștințe insuficient ordonate și, de aceea, paralizante pentru acțiune, generatoare de îndoieli inhibitorii pentru opțiune.

[14] Alain de Benoist, *op. cit.*, p. 72.

Neîndoielnic, oportunitatea unei asemenea concepții, viziuni structurante, care să accentueze dimensiunea activă a personalității umane, rolul său de modelator al lumii pe care o făurește, nu credem că trebuie pusă la îndoială. Dimpotrivă, ea se cere subliniată. În legătură cu punctul de vedere al „noii drepte" despre această problemă, se cuvin reliefate nuanțele voluntariste în care este învesmîntată „sinteza" de care vorbesc reprezentanții mișcării. Dacă este adevărat că în materie de devenire istorică nu există adevăr metafizic stabilit, ceva precis conturat la care comunitățile umane să tindă, nu poate fi acceptată nici viziunea promovată de „noua dreaptă", care neagă orice legitate în dezvoltarea socială, care prezintă evoluția socială deschisă oricărei posibilități. Relativizarea obiectivității legilor sociale este menită tocmai să întemeieze discursul politic al „noii drepte", să justifice instaurarea în perspectiva istorică a unui nou ev inegalitar, contrazis de legile evoluției sociale, de voința și aspirațiile politice ale oamenilor.

Modelul trifuncțional de dezvoltare — model profund antidemocratic

O lucrare avînd ca autori pe reprezentanți de frunte ai „noii drepte" — Yvan Blot, Jean-Yves Le Gallou, Michel Bouchot — este semnificativ intitulată *Rădăcinile viitorului*. Este, de fapt, o profesiune de credință a mișcării și — dacă avem în vedere că este un volum colectiv, însumînd concluziile desprinse din dezbaterile desfășurate în cadrul Clubului Orologiului — se poate considera că el ex-

primă fidel concepția „noii drepte" despre organizare socială, viziunea sa asupra lumii de mîine.

Punctul de plecare al volumului îl constituie criza profundă pe care o traversează „societatea europeană". În critica dezvoltată la adresa societății de consum europene, reprezentanții „noii drepte" diagnostichează, cu destulă precizie, unele maladii reale ale acestei orînduiri. De pildă, involuția demografică, declarată drept „prima cauză a declinului". Cu deosebită virulență este criticat hedonismul societății occidentale, care s-a abandonat unei etici consumatoriste, unde banul figurează în vîrful ierarhiei valorice.

Nu vom insista asupra modului cum sînt explicate aceste fenomene reale în substanța lor. În treacăt amintim că vorbind despre fenomenele de apatie socială, de contestare socială, reprezentanții „noii drepte" le pun numai în legătură cu „carențe educative", cu „individualismul tradițional", eludîndu-se cauzele reale existente în cadrul societății capitaliste (inegalitățile sociale, absența unor posibilități pentru masele largi ale populației de a face veritabile opțiuni democratice).

Cauza profundă a crizei societății europene este considerată a fi aceea că popoarele bătrînului continent au urmat modele de dezvoltare străine „identității lor profunde", au renegat propriul trecut ; soluția preconizată — recuperarea permanențelor care au acompaniat dezvoltarea lor istorică, trăsăturile specifice identității europene ; „trebuie — se subliniază în lucrarea amintită — să readucem în conștiința sa (a omului european — n.ns.) marile trăsături specifice modelului european, așa cum se găsesc ele în 4 000 de ani de civilizație. Societățile noastre nu-și vor regăsi echilibrul și căile de evoluție în istorie decît regăsind rădăcinile lor profunde : sînt rădăcinile viitorului" [15]. Reînnoirea europeană va fi deci o reîntoarcere la surse, redescoperirea unui model de dezvoltare pe care geniul europenilor nu

[15] Club de l'horloge, *Les racines du futur. Demain la France*, Paris, Barcelone, Milan, Masson, 1977, p. 13.

numai că l-ar fi transpus în practică, dar l-ar fi și teoretizat, oferind o reflexie bogată despre el. Este vorba despre un model care să promoveze și să mențină în permanență un echilibru între cele trei funcții ale sale — cea a *suveranității, apărării* și *producției*. Acest model ar fi „singurul care garantează o societate completă, diferențiată, echilibrată", singurul care poate remedia dezechilibrele intervenite în evoluția societății capitaliste, ce au condus la o „societate-monstru dotată cu o gură enormă, cu mușchi atrofiați și cu un creier ramolit".

În viziunea reprezentanților „noii drepte" modelul despre care este vorba va asigura nu numai o dezvoltare echilibrată a diferitelor domenii, dar va promova și valori multiple — funcției suveranității corespunzîndu-i valori ale înțelepciunii, celei de apărare — curajul, celei productive — inițiativa și temperamentul. Fiecare funcție propune tipuri umane diferite : ascetismul și înțelepciunea preotului, eroismul războinicului, efortul producătorului. „Modelul celor trei funcții este deci înainte de toate un model de etică socială, care asigură în primul rînd pluralismul valorilor și cel al tipurilor umane și prin aceasta posibilitatea pentru fiecare a unei dezvoltări personale autentice" [16]. Faptul că fiecare funcție propune tipuri de personalitate diferite nu este suficient pentru a menține echilibrul social — esențială în această direcție fiind recunoașterea locului distinct al fiecărei funcții și mai ales a caracterului lor *complementar* la nivelul organizării sociale.

Analiza concepției „noii drepte" despre căile de redresare a Europei comportă aprecieri în mai multe planuri. „Reîntoarcerea la surse", ca modalitate de a reliefa elementele caracteristice unei comunități este, ca atare, un fapt pozitiv. Orice proiect social trebuie să încorporeze și experiența trecutului, să se hrănească din ceea ce numim îndeobște specificitatea comunității respective. În ceea ce privește modul cum este conceput viitorul în viziunea „noii

[16] *Ibidem*, p. 97.

drepte", se cuvine subliniat că el se află într-o relație oarecum *liniară* cu trecutul. În ecuația propusă de reprezentanții acestei orientări nu găsim decît doi termeni — trecut și viitor. Elementele calitative ale prezentului, ținînd de cerințele afirmării revoluției tehnico-științifice nu sînt de loc avute în vedere, nici cel puțin amintite. Sînt astăzi autori, orientări de gîndire, care proiectează liniamentele viitorului pornind *exclusiv* de la exigențele revoluției tehnico-științifice. După părerea noastră se produce și aici o exagerare nepermisă, cu consecințe care se pot dovedi dezastruoase pentru om. În același timp, a gîndi astăzi viitorul privind numai la trecut, fără a avea în vedere imensul potențial pe care îl reprezintă știința și tehnica, modalitățile de a-l utiliza în interesul umanității, reprezintă o altă unilateralitate, cel puțin la fel de condamnabilă.

Ne putem întreba, în același timp, și la ce trecut fac apel reprezentanții „noii drepte", răspunsul la această întrebare fiind semnificativ, credem, pentru definirea propriei lor concepții. După cum se știe, ei își îndreaptă privirea la istoria europeană, cea de dinaintea erei noastre, la organizările sociale care asigurau stricte ierarhii între suverani și preoți, războinici și producătorii-consumatori. Alegerea acestei perioade ca sistem de referință nu este de loc întîmplătoare, pentru că prin structura sa organizatorică ea este invocată în sprijinul crezului inegalitar al „noii drepte".

Este indiscutabil că teatrul grecesc, epopeea română, poemele celtice și legendele germanice, spiritualitatea antică în general, au jucat un rol deosebit în constituirea culturii europene. Dar este greu să creadă cineva cu adevărat că registrul vast, dimensiunile multiple ale acestei culturi s-ar putea rezuma cu totul limitativ numai la asemenea izvoare. Cultura europeană reprezintă o sinteză, rezultatul unei îndelungate evoluții, în devenirea căreia, rînd pe rînd, toate popoarele și toate marile curente de gîndire și-au înscris un aport deosebit.

Orice diminuare a contribuției reale a unui popor sau altul, a unei epoci sau alteia, a unei mari orientări culturale sau alteia nu ar face decît să știrbească iremediabil integritatea sa. Făcînd referire directă la pretenția reprezentanților „noii drepte" de a asigura o nouă epocă de înflorire a societății europene, dar dînd la o parte în mod deliberat epoci întregi de evoluție a gîndirii europene, cunoscutul politolog francez Maurice Duverger sublinia : „Nu se va putea restitui Occidentului forța istorică amputîndu-l de 20 de secole din evoluția sa" [17].

În ceea ce privește modelul trifuncțional preconizat, credem că el reprezintă și un fel de reacție la tendințele de unidimensionalizare, uniformizare și masificare prezente în sînul societății vest-europene. În acest context se justifică preocuparea de a asigura o dezvoltare completă, diferențiată și echilibrată a societății.

Modelul preconizat de „noua dreaptă" este susceptibil însă de multe critici și observații ; argumentația prezentată pentru a-l susține este sărăcăcioasă, reducîndu-se în principal la anumite analogii biologiste luate și acestea din lucrările lui Georges Dumézil. „Cine va nega că cele trei funcții nu sînt în natură ? Creierul, mușchii și gura cu mișcările instinctive sau utilizările savante comandă viața indivizilor ca și a societăților" [18]. Simpla analogie cu realitatea biologico-naturală este ea oare suficientă pentru a susține și promova un model social ? De îndată ce părăsești terenul acesta, apare limpede inconsistența unor argumente. Virtuțile curajului, temerității, vitejiei trebuie să figureze neîndoielnic în panoplia virtuților umane. Dar de ce ele trebuie neapărat cultivate prin intermediul funcției de apărare ? Nu cumva în acest caz virtuțile amintite sînt folosite pentru a justifica funcția respectivă ? Pentru că la „noua dreaptă" funcția de apărare nu are înțelesul actului justificat, prin intermediul căruia

[17] „Le Monde", 23 iunie 1979.
[18] Georges Dumézil *Mythe et epopée*, Paris, Gallimard, tome III, 1973, p. 341.

o comunitate caută să evite o agresiune externă. Dacă cercetăm sursele de inspirație ale doctrinei, mai ales cele de natură etologistă (Konrad Lorenz, autor frecvent citat în lucrările „noii drepte", afirmă de pildă că „Omul posedă un entuziasm războinic și ar fi prea complicat să-i cerem entuziasm pentru pace" [19]) apare clar că funcția de apărare este considerată ca derivînd dintr-o constantă a naturii umane. Prin urmare, funcția respectivă și tot ceea ce ține de ea, în principal conflictele între comunități — sînt scoase din contextul relațiilor sociale și plasate sub semnul perenității.

Modelul de care ne ocupăm este prezentat de autorii lui drept singurul care ar putea asigura echilibrul și armonia socială. Lucrurile nu par, totuși, a se prezenta astfel. În fond, modelul trifuncțional nu ar putea asigura o dezvoltare multilaterală propriu-zisă, ci o evoluție progresivă a unor domenii sociale de-sine-stătătoare, independente unele în raport cu altele. De pildă, dezvoltarea spirituală corespunde în această viziune unei funcții, unei caracteristici a naturii umane (aici sursele de inspirație biologistă imprimă o evidentă nuanță de mecanicism, de rigiditate construcției). O separație cumva nefirească intervine între domeniul spiritual și cel economico-social. Armonia socială este alcătuită din prezența unor funcții și valori diverse între care există ierarhii bine delimitate și, de aceea, ea apare numai la scara societății în ansamblu. Ea nu este rezultatul unei întrepătrunderi, unei corelări între diferitele părți ale societății care să asigure funcționarea echilibrată a întregului. Dealtfel, credem că stabilirea unor raporturi armonioase între cele trei funcții rămîne o problemă în suspensie. Ierarhizarea lor — a suveranității, a apărării și producției — nu rezolvă acest lucru fundamental pentru echilibrul social. Dacă ar fi să discutăm din perspectiva democrației, cei ce lucrează în activitatea de producție, de pildă, sînt practic lipsiți de șansa de a influența

[19] Konrad Lorenz, în „Psychology Today", November, vol. 6, 1974, p. 93.

deciziile din domeniul politicii, deși acestea îi privesc și pe ei.

În felul acesta se promovează nu numai o separație între diferite compartimente sociale, nu numai o ierarhie între diferite funcții, ci și un *mod elitist de conducere socială*. Dacă ar fi să discutăm modelul de conducere socială promovat de „noua dreaptă" în termenii procesului larg de raționalizare a conducerii politice, se poate aprecia că el reprezintă o revenire la modelul decizionist de conducere, cu toate limitele sale : respingerea colaborării între factorii politici, competențele tehnice și masele de cetățeni, posibilități puțin controlabile de manifestare a subiectivismului și chiar arbitrariului, slaba receptivitate față de virtuțile pe care le prezintă în planul conducerii sociale știința și tehnica, elitismul său funciar.

„Oracolele aristocrației" impuse omului contemporan

Elitismul apare „motivat" în scrierile reprezentanților „noii drepte" în diferite feluri. Alain de Benoist contestă sensul cu care noțiunea de elită a circulat în gîndirea burgheză contemporană, aceea care avea în vedere gradul de inteligență operațională. Numeroși reprezentanți ai elitei burgheze, susține el, au trădat ulterior valorile pe care pretindeau că le încarnează. El conferă elitei un sens etic, ea întruchipînd virtuțile dreptății, ale caracterului : „nu de o «nouă elită» are nevoie epoca noastră. Ea are nevoie mai mult de caractere decît de inteligență, de atitudini ferme *(de colonnes vertébrales)* decît de creiere. Dar o «elită a caracterului» nu este orice elită. Ea poartă un nume : este o aristocrație. Noi avem mai puțină nevoie de o «nouă elită» decît de o nouă aristocrație" [20].

[20] Alain de Benoist, *op. cit.*, p. 123.

Louis Pauwels motivează elitismul folosindu-se mai ales de datele recente puse în lumină de cercetarea biologică, de „realitatea pe care o dezvăluie biologia". „Îmi veți spune că aceste cuvinte sînt «elitiste» ? Natural. Ele sînt realiste. Etologia ne învață că toate societățile animale posedă «alfa» lor, adică liderii lor. Și nici o societate umană nu trăiește fără elite... Sentimentul tragic al vieții este indisolubil legat de sentimentul aristocratic. Antielitismul nu este nimic altceva decît antiaristocratismul" [21].

Nu avem de-a face cu o concepție bine conturată despre elită, cu o viziune teoretică, sociologică. Accentul cade aici pe rezultatul politic al elitismului îmbrățișat — pe aristocratism. Acesta este centrul de greutate al construcției. Lectura operelor reprezentanților „noii drepte" lasă să se întrevadă limpede că elitismul este folosit mai mult drept cale de acces către aristocrație, drept argument teoretic pentru acreditarea unui eventual regim aristocratic.

Și în cazul dezbaterii raportului elitism-aristocrație problemele sînt analizate într-un plan preponderent teoretic, cel al resuscitării sentimentului aristocratic, al mentalității aristocratice, al răspunderilor deosebite ce revin membrilor săi. Arareori se urmăresc implicațiile în planul practic politic, al formei politice de conducere pe care o va îmbrăca instaurarea unei eventuale aristocrații. L. Pauwels face o excepție în acest sens precizînd : „Desigur, întrucît exprimă mai mult sau mai puțin fidel sentimentul aristocratic, monarhia este cea mai apropiată de legile naturii" [22]. În rest discuția se poartă, ca să folosim termenii frecvent utilizați în scrierile „noii drepte", în plan metapolitic, prezentîndu-ni-se morala aristocratică, spiritualitatea rafinată a acestei caste etc.

[21] L. Pauwels, *Comment devient-on ce que l'on est ?* p. 183.
[22] *Ibidem*, p. 186.

Reprezentanții „noii drepte" nu pot ocoli, totuși, o întrebare : dacă a fost și ar continua să fie atît de necesară, atunci de ce aristocrația a dispărut de pe scena politică a lumii fără a lăsa, adăugăm noi, prea multe regrete în urmă ? Explicația este rataşată doar unei atitudini comportamentale : a „abuzat" de puterile sale, a încălcat prevederile axiomei potrivit căreia „o aristocrație degenerează de îndată ce echilibrul între drepturile de care ea beneficiază și datoriile pe care și le asumă este rupt" [23].

Nimic însă din ceea ce istoria a păstrat pentru memoria generațiilor viitoare, ca moștenire a regimurilor aristocratice, nu apare ca explicație a pieirii lor. Nimic despre inegalitățile lor funciare. Nimic despre lipsa de drepturi a „stărilor" care cuprindeau majoritatea populației. Au reprezentat regimurile aristocratice perioade de creație deosebite ? Poate, pentru membrii flagrant minoritari ai acestei caste, dar în nici un caz pentru cei ce munceau pentru casta respectivă. De fapt, ceea ce pregătesc Europei reprezentanții „noii drepte" este ceva asemănător : „Despre ce este vorba ? De a restaura o ierarhie care să poată fi creatoare de valori și care să poată să se facă acceptată ca atare. Ceea ce necesită de a determina, mai întîi, noile atitudini morale implicate... și în al doilea rînd, de a crea condițiile favorabile nașterii unui tip spiritual susceptibil de a încarna principiul aristocratic astăzi" [24].

Ierarhii, caste, conducători de vocație, „creatori de valori", iată pe scurt esența aristocratismului promovat de „noua dreaptă".

*
* *

Omenirea se află într-un moment de răscruce a evoluției sale, într-o perioadă în care persistența și agravarea crizei structurale a societății capitaliste reprezintă un fel de „pat germinativ" pentru

[23] *Ibidem*, p. 130.
[24] *Ibidem*, p. 132.

apariția și înflorirea unor teorii exprimînd pozițiile unor forțe sociale ce vor să orienteze evoluția istorică pe alte căi decît cele ale progresului social, pe făgașuri ce corespund intereselor lor înguste. Tendințele de proliferare a acestor orientări, încercările de a le prezenta în veșminte aparent schimbate reprezintă motive temeinice de a intensifica examenul critic, de a reliefa finalitatea lor politică și ideologică.

Vrerea „noii drepte" de a restructura spațiul spiritual al omului societății contemporane, de a-l centra pe idei precum inegalitatea oamenilor, „dreptul la diferență" etc. nu trebuie deloc subestimată. Chiar dacă în momentul de față acest demers se situează numai în plan cultural, nu trebuie uitat că el poate inspira sau chiar conduce la metode politice întemeiate pe „cultul forței", pe „disprețul față de drepturile democratice", poate reprezenta un argument în scopul conservării unei orînduiri bazate pe inechitate ; nu trebuie mai ales uitat că voința „noii drepte" de a restaura o nouă „mentalitate nonegalitară" este legată, chiar dacă în perspectiva mai îndepărtată, de crearea unei ordini sociale nonegalitare. Tocmai de aceea, combaterea acestor teze și interpretări reprezintă un comandament moral al gîndirii progresiste, o modalitate de a feri umanitatea de recrudescența unor idei ce au constituit la vremea lor serioase opreliști în drumul societății spre progres, egalitate și civilizație.

Recrudescența și nocivitatea neofascismului

Virgil Măgureanu

Printre fenomenele de criză cu care se confruntă astăzi societatea capitalistă, neofascismul ocupă un loc aparte, accentuînd în mod dramatic dezechilibrul structurilor sale politice și sociale. Încă de la sfîrșitul ultimului război mondial, foști combatanți sau adepți ai regimurilor fasciste se regrupează sub forma unor mișcări sau partide de tip neofascist, dar care nu au un caracter pur nostalgic, ci revendică insolent un rol activ în jocul politic al celor mai reacționare forțe generate de politica imperialistă. Continuînd tradiția de tristă amintire a fascismului interbelic, grupările neofasciste, acum reduse în multe cazuri la proporții insignifiante, adoptă anticomunismul ca laitmotiv teoretic și practic ; deși aparent renovată în raport cu vechile sloganе ale fascismului, ideologia neofascistă păstrează același caracter tenebros și antiștiințific în spiritul celor mai obscure tradiții ale gîndirii burgheze reacționare de la sfîrșitul veacului trecut : rasism și elitism, dispreț față de rolul politic al maselor și negarea sfruntată a celor mai elementare adevăruri istorice. Convertirea în terorism a acțiunilor sale politice, care adeseori iau forma unor crime abominabile, este consecința climatului de incertitudine politică dintr-o serie de societăți burgheze și se de-

gajă dintr-o ideologie care propagă violență și intoleranță față de forțele de stînga.

Înainte de toate însă este evidentă legătura dintre recrudescența neofascismului și criza cu care este astăzi confruntată societatea capitalistă.

„Criza economică... accentuarea crizei politico-sociale a lumii capitaliste determină, în zilele noastre — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu —, o ascuțire fără precedent a contradicțiilor sociale, intensificarea activității de consolidare și reîmpărțire a sferelor de influență, continuarea vechii politici imperialiste de forță și dictat, de încălcare a libertății și independenței popoarelor. Asistăm la o reactivizare a diferitelor cercuri fasciste sau neofasciste, la înmulțirea actelor de terorism, la amplificarea propagandei rasiste, șovine, anticomuniste, folosită de cercurile imperialiste ca mijloc de diversiune, pentru lichidarea drepturilor democratice a maselor, pentru învrăjbirea forțelor progresiste, a popoarelor în scopul întăririi dominației și asupririi, al continuării politicii imperialiste și neocolonialiste" [1].

Există o cauzalitate complexă care determină manifestarea neofascismului în perioada postbelică în pofida avansului necontenit al stîngii și a presiunii crescînde a opiniei publice asupra aparatului puterii pentru a stăvili acțiunile extremei drepte.

La începutul perioadei războiului rece, exponenții politicii imperialiste din Occident au dat prioritate absolută acțiunilor anticomuniste și printre primii înrolați în această direcție au fost combatanții naziști ai celui de-al III-lea Reich rămași nepedepsiți sau salvați de la judecată prin intermediul unor rețele obscure, special create atunci în acest scop. Trecînd de la antifascism la anticomunism, exponenții militarismului occidental au căutat la sfîrșitul războiului să recupereze un mare număr din vechii naziști, dintre cei mai feroci dușmani ai comuniștilor.

[1] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la Congresul al II-lea al consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții, transporturi, circulația mărfurilor și finanțe*, București, Editura politică, 1981, p. 64.

„La fel ca în Germania și Italia, și în Franța războiul rece se află la originea reabilitării extremei drepte ; războiul rece este acela care a ridicat ipoteca colaborării (cu foștii criminali de război și cu alte persoane active în afirmarea nazismului — n.ns.)" [2]. Această campanie de organizare a unor acte de violență împotriva stîngii, mai ales a comuniștilor, a însemnat propriu-zis prilejul nașterii unor grupări de tip neofascist în R. F. Germania, Italia și în alte țări din Europa occidentală.

Climatul de insecuritate care, cu anumite intermitențe, a dominat opinia publică din aceste țări, ca urmare a crizelor repetate și a stărilor de dezechilibru din economia de tip capitalist, generatoare de inflație și de șomaj, a determinat ca anumite categorii sociale periferice, instabile din punct de vedere al statutului lor, cu un nivel precar de cunoștințe și convingeri politice, să se orienteze către dreapta sau să-și dea voturile extremei drepte renăscute după război. După cum se exprima și revista „Der Spiegel", mai gravă ar fi în acest sens „o schimbare de climat care a început să se manifeste la periferia societății germane ; potrivit unei anchete întreprinse de Institutul Enmid, 7% din alegătorii din această zonă ar alege un Hitler, iar 35% dintre tinerii șomeri sînt de părere că democrația nu le ajută la nimic" [3].

Vîrfurile militariste ale aparatului statal burghez manifestă chiar toleranță și simpatie față de extrema dreaptă și, nu în puține cazuri, foști ofițeri superiori ultrareacționari se înrolează în curentul neofascist după retragere ; în perioada postbelică se face, de asemenea, simțită o complicitate tacită — cazul Italiei este ilustrativ în această privință — între anumite centre ale mecanismului statal și acțiunile neofasciste. „Dacă unirea în cadrul neofascismului a unor ex-militari foarte cunoscuți pentru comportările lor rebele și refractare, ca de exemplu

[2] Frédérik Laurent, *L'orchestre noire*, Paris, Stock, 1978, p. 47.

[3] „Der Spiegel", nr. 41/1980, p. 44—46.

generalul De Lorenzo și amiralul Birindelli *, este prin ea însăși elocventă, proliferarea... grupurilor paramilitare (de tip neofascist — n.ns.) indică... responsabilitatea unor foarte precise centre de finanțare și a unor sectoare, centrale și periferice ale aparatului statal" [4].

Scriitorul comunist italian E. Santarelli denunță în mai multe din scrierile sale faptul că aripa conservatoare a partidului democrat-creștin de guvernămînt din Italia a continuat să privească dreapta neofascistă fie ca pe o anexă a grupărilor sale, fie ca pe un rezervor de voturi, relevînd că „în general, în privința fascismului a prevalat o oficioasă tăcere sau o inerție a statului..." [5] întrerupte din cînd în cînd de protestele vehemente și de presiunile stîngii, mai ales ale celei comuniste.

Impulsurile autoritare ale regimului burghez din perioada postbelică, generate de către fenomenele de criză și de tensiune socială și îndreptate împotriva forțelor progresiste n-au împiedicat, în schimb, manifestările noului fascism care nu este alimentat doar de „fantasme", adică de elemente ale fascismului interbelic. Teza „nostalgiei", a cuprinderii în neofascism doar a unor elemente vechi ce privesc spre trecut, n-ar corespunde adevărului deoarece alături de vechii rataţi se înrolează „oameni noi", mulți dintre ei alimentați cu misticismul teoretic al unui „europeism panfascist", al unei Europe organizate într-o entitate politică supranațională în care să predomine o nouă ordine fascistă.

Există o certă legătură între crizele și tensiunile politice interne din diferite țări capitaliste, multe dintre ele corelate în închideri antipopulare și antidemocratice și manifestările de acest fel pe plan internațional ; ambele planuri, aflate într-o strînsă interdependență, au generat neofascism. „Fără politica atlantico-americană, fără involuția maccarthystă... fără valul inflaționist și irațional ist care lovește lumea occidentală în jurul anului 1968, relativa reînnoire a vechii baze fasciste și relativa extindere a neofascismului printre noi straturi ale burgheziei mici și mijlocii ar fi fost de neconceput" [6].

Cu toate acestea, nu în puține cazuri, presa burgheză și anumite cercuri guvernante sînt în mod vădit înclinate către bagatelizarea oficială a fenomenului neofascist, mai cu seamă a activităților teroriste ale acestuia. Astfel, în timpul fostei guvernări creștin-democrate în R. F. Germania oficialitățile germane etichetau ca fasciste numai acele organizații care se intitulau ele însele urmașe ale naziștilor și se serveau de simboluri fasciste ; pericolul prezentat de ele era minimalizat (cum se mai întîmplă și astăzi în destule cazuri), în schimb se vorbește insistent despre „pericolul comunist" care, chipurile, ar amenința ordinea în R.F.G. Nu în puține cazuri se recurge la argumente de ordin istoric, comparîndu-se situația cu aceea a anilor '30, care a facilitat venirea la putere a nazismului și se insistă asupra faptului că astăzi o asemenea bază nu mai există. Tendința de minimalizare a manifestărilor neonaziste trebuie corelată cu refuzul deliberat al fostelor autorități de a difuza prin intermediul școlilor adevărul despre cel de al III-lea Reich și despre răspunderile criminalilor de război naziști. În schimb, nu în puține cazuri au fost difuzate filme care îl proslăveau pe Hitler și regimul pe care l-a reprezentat, s-a căutat întreținerea unui așa-zis „cult al eroilor", adică al combatanților naziști din cel de-al II-lea război mondial, în rîndurile școlarilor și tinerilor recruți [7].

Cu toate încercările de a prezenta succesul electoral al partidului neonazist din R.F.G. din 1969 *, drept un simplu „foc de paie după care mișcarea

---

* Amiralul Birindelli a fost comandantul forțelor navale ale N.A.T.O. în Mediterană (n. ns.).

[4] Enzo Santarelli, *Fascismo e neofascismo*, Roma, Editori Riuniti, 1974, p. 269—270.

[5] *Ibidem*, p. 271.

[6] *Ibidem*, p. 273.

[7] Cf. și *I. P. W. Berichte*, nr. 7/1979, p. 2.

* În anul 1969, P.N.D. (Partidul național-democrat neonazist) din R.F.G. a obținut 4,3% din voturi.

micilor grupuri izolate neofasciste s-a dezmembrat", la ora actuală situația s-a schimbat, iar eforturile oamenilor politici de a nu crea o imagine negativă a R.F.G. în exterior sînt tot mai dificile deoarece în cadrul rețelei clandestine de dreapta s-au mobilizat mici grupuri conspirative de acțiune care luptă împotriva „cancerului democrației populare" și pentru instaurarea „unui stat cu o structură autoritară" [8]. Numai în anul 1979, neonaziștii din R.F.G. au comis 1483 de delicte, din care 117 cu folosirea violenței, ceea ce depășește orice cifră din perioada postbelică. Revista „Der Spiegel" sublinia, de asemenea, că în pofida acestor serioase recrudescențe ale terorismului extremei drepte „organele legii subapreciază potențialul teroriștilor neonaziști, iar semnalele intensificării activității acestora nu au fost luate în serios" [9]. Această atitudine tolerantă este criticată chiar și de către liderii actualului Partid social-democrat de guvernămînt din R.F.G. Astfel, într-o scrisoare adresată la 18 august 1977 cancelarului Helmut Schmidt, președintele P.S.D., Willy Brandt, releva că „responsabilii la nivel municipal dau mai puțină atenție pericolelor de origine neonazistă care ne amenință în comparație cu pericolele pe care le prezintă extremismul de stînga". Manifestîndu-și îngrijorarea, W. Brandt arăta că extrema dreaptă „arborează deschis simboluri naziste, militînd pentru teorii care incită la ură față de minorități și denunță fără nici o pudoare ordinea democratică liberală a Republicii federale" [10].

*
* *

Caracterul irațional al ideologiei neofasciste comportă cîteva trăsături care sînt generale pentru gîndirea politică a extremei drepte și mai ales pentru doctrina fascismului interbelic (chiar dacă

[8] „Der Spiegel", nr. 41/1980, p. 39.
[9] *Ibidem*, p. 44.
[10] „Le Monde", 21—22 august 1977, p. 1.

anumite reajustări de formă introduse de neofascism le diferențiază în mod aparent) : mistificarea adevărului istoric și răstălmăcirea sensului real al unor evenimente ; exaltarea prin intermediul unei propagande deosebit de agresive a unor mituri politice — idei false cu privire la sensul istoriei, destinul omenirii, natura umană pretins agresivă și dominată de obsesia violenței, cultul elitismului, exaltarea rasismului, anticomunismul furibund ș.a.m.d. ; iraționalismul acestei ideologii se degajă și din refuzul demonstrației, al consecvenței logice și deopotrivă din apelul la instincte, la emoțiile unui public adesea ignorant din punct de vedere politic, dar avînd o situație socială precară și fiind dominat de nesiguranța zilei de mîine ; disprețul față de valorile politice fundamentale — democrație, egalitate, libertate, demnitatea persoanei umane —, producînd o imagine complet răsturnată despre om și societate, nu este nici el mai puțin irațional și antiumanist.

Atitudinea neonaziștilor față de al „treilea Reich" și al doilea război mondial

Una dintre preocupările constante ale ideologiei neonaziste rezidă în încercarea de a reabilita militarismul nazist, chiar dacă acest fapt se realizează sub aparenta desolidarizare de național-socialism. Drept cauză a apariției nazismului german sînt invocate circumstanțele încheierii primului război mondial. Astfel, J. F. Barnick consideră că „Hitler, cu toate... crimele sale... este produsul final al dictatului de la Versailles, care a încheiat primul război mondial..." [11]. Un alt istoric neonazist și anume H. Grabert consideră că național-socialismul s-a dezvoltat „sub presiunea Versailles-ului și a bolșe-

[11] J. F. Barnick, *Deutschland Schuld am frieden*, Stuttgart, 1965, p. 369.

vismului rus care au ținut Germania în cleşte..." [12]. Pericolul bolşevic care, chipurile, amenința Germania încă din 1918, este, aşadar, considerat drept cauză fundamentală a apariției hitlerismului prezentat ca singura alternativă la comunism [13]. În această problemă neonaziştii reiau sloganul propagandei hitleriste de odinioară conform căruia național-socialismul ar fi salvat Germania de la pieirea cu care ar fi amenințat-o... comunismul. În scopul mistificării grosolane a adevărului istoric cu privire la nazism, ideologii neofascişti speculează contradicțiile tratatului de la Versailles şi consecințele sale pentru Germania, prezentînd fascismul hitlerist ca pe o reacție inevitabilă a poporului german împotriva acestui tratat. Se încearcă pe această cale absolvirea morală a celui de al „treilea Reich" sau, după cum spune Grabert, să nu i se dea o sentință „nici de condamnare şi nici de achitare din punctul de vedere al unor aprecieri morale" [14].

Explicarea denaturată a istoriei național-socialismului concordă cu efortul de a crea o falsă aureolă în jurul lui Hitler prezentat cînd ca „o mare personalitate" sau avînd calități „demonice" ce emanau o mare „forță de sugestie" [15], cînd, în mod cinic, drept (nici mai mult, nici mai puțin) „creatorul păcii în Europa" sau „eliberatorul" populației de origine germană din Cehoslovacia, Austria sau Polonia [16]. O asemenea mistificare urmărește mai multe scopuri : prezentarea ademenitoare a sinistrei căpetenii naziste în fața tinerei generații, adeseori ignorantă din punct de vedere istoric, cu scopul vădit de a atrage cît mai mulți tineri spre extrema dreaptă ; tratarea pur psihologică a na-

[12] H. Grabert, *Sieger und Besiegte*, Tübingen, 1966, p. 268.
[13] Cf. şi A. Mohler, *Was die Deutschen fürchten*, Stuttgart, 1966, p. 208.
[14] H. Grabert, *op. cit.*, p. 219.
[15] „Nation Europe", nr. 5/1972, p. 54.
[16] D. Hoggan, *Der Erzwungene Krieg*, Tübingen, 1966, p. 96.

țional-socialismului încearcă să mascheze esența lui de clasă şi legătura sa cu politica ultrareacționară a marelui capital german ; cinismul sloganelor neonaziste vizează, de asemenea, o deturnare a gravelor responsabilități care revin hitlerismului în ce privește provocarea celui de-al doilea război mondial, prin sugerarea ideii că nazismul n-a făcut decît să apere Germania de pericolul comunist şi să readucă în sînul Reich-ului german populațiile care-i aparțineau. În realitate, retorica despre pace a lui Hitler şi a celorlalte căpetenii naziste, nu putea ascunde tendințele anexioniste şi agresivitatea crescîndă a fascismului. Hitler însuşi mărturisea cu cinism după acordul de la München care a consfințit cotropirea Cehoslovaciei : „Împrejurările m-au silit în decursul unui întreg deceniu să vorbesc aproape exclusiv despre pace. Numai sublinierea neabătută a iubirii de pace şi a intențiilor pașnice ale Germaniei mi-au permis să dau poporului german... înarmarea care, de fiecare dată, s-a dovedit a fi o premisă pentru pasul următor" [17].

Asemenea declarații şi de fapt întreaga desfăşurare a evenimentelor care au precedat al doilea război dezvăluie adevăratul mesaj al ideologiei neonaziste : încercarea de a transfera vina de la agresor la victime în ce privește cauzele izbucnirii marii conflagrații.

Justificarea războiului criminal al fascismului împotriva U.R.S.S. se încearcă a fi realizată de către ideologia neofascistă de pe pozițiile „europeismului" anticomunist postbelic. După cum pretinde G. Grimm, „Reich-ul" s-a hotărît pentru războiul cu Uniunea Sovietică nu numai pentru propria sa apărare, dar şi pentru că a avut în vedere salvarea Europei de „bolşevismul asiatic" [18] ; în ce privește agresiunea Germaniei hitleriste împotriva țărilor capitaliste europene sînt invocate considerente de

[17] Apud *Kritika ideologhii neofaşizma*, Moskva, Izdatelstvo Misli 1976, p. 210.
[18] G. Grimm, *Warum Wohen-aber Wohin ?* Apud, *Kritika ideologhii neofaşizma*, p. 212—213.

„înaltă necesitate" : pentru salvarea acestor țări de comunism, „Reichul" ar fi fost, chipurile, nevoit să le ocupe. Fostul președinte al Partidului național-democrat (neonazist) din R.F.G., A. von Thadden nu s-a sfiit să declare că Hitler „a vrut să pună capăt comunismului și pentru aceasta, ca să poarte un război împotriva Rusiei, el a trebuit mai întîi să termine cu Cehoslovacia și Polonia" [19]. În aceeași optică aberantă și mistificatoare, neonaziștii paneuropeni prezintă războiul antihitlerist dus de către Anglia și S.U.A., alături de Uniunea Sovietică, drept o trădare a intereselor Occidentului. Potrivit propagandei neonaziste, țările capitaliste care au devenit membre ale coaliției antihitleriste s-ar fi transformat, chipurile, într-o armă a comuniștilor. „Fiecare soldat al acestei coaliții lupta inconștient pentru răspîndirea bolșevismului și, totodată, submina securitatea fiecărei națiuni vestice" [20].

După cum sînt falsificate în mod grosolan cauzele izbucnirii ultimului război mondial, tot astfel se încearcă a se da o imagine eronată despre cauzele înfrîngerii Germaniei hitleriste. Von Thadden pretinde că „nenorocirea armatei germane în ultimul război a început atunci cînd batalioanele ei au început să fie comandate nu de către comandanții lor, ci de Marele cartier general al führerului" [21]. Este reluată, astfel, versiunea despre răspunderea personală a lui Hitler pentru înfrîngerea Germaniei, lansată după război de foști generali naziști și de unii istorici burghezi vest-germani. Neonaziștii încearcă și ei să demonstreze neparticiparea generalilor lui Hitler la politica statului nazist cînd în realitate Wehrmachtul german era nu numai arma politicii externe și interne a „Reichului nazist", ci și parte componentă a aparatului fascist care a desfășurat politica criminală de agresiune și genocid. După cum se apreciază și în sentința Tribunalului

[19] „Der Spiegel", nr. 3/1967, p. 67.
[20] D. Hoggan, *Der Erzwungene Krieg*, p. 213.
[21] „Deutsche Nachrichten", 23 mai 1969, p. 12.

de la Nürnberg referitor la generalii și ceilalți ofițeri ai Wehrmachtului „ei erau răspunzători în mare parte de nenorocirile și chinurile care s-au abătut asupra a milioane de bărbați, femei și copii... Fără conducerea lor militară tendințele agresive ale lui Hitler și ale colaboratorilor săi naziști ar fi rămas abstracte și vane" [22].

Caracterul antidemocratic și antinațional al ideologiei neofasciste

Programul politic al neofascismului din diverse țări capitaliste reprezintă o îmbinare de lozinci demagogice care însă nu reușesc să disimuleze aspirația acestor mișcări către instaurarea unor regimuri de mînă forte în care drepturile democratice și libera manifestare politică a maselor să fie drastic limitate. Astfel, în domeniul economic, neonaziștii exprimă opțiunea lor pentru o așa-zisă „a treia cale" care îmbină atacurile la adresa democrației burgheze cu anticomunismul. Manifestînd în mod demagogic preocupare pentru apărarea celor slabi de exploatarea și înșelăciunea din partea monopolurilor, cu scopul de a atrage de partea lor păturile mijlocii ale populației, neonaziștii consideră, în același timp, că este posibilă înlăturarea viciilor societății burgheze cu păstrarea marii economii monopoliste. „Este vorba — se spune într-un raport la Congresul P.N.D. din R.F.G. — de a se face asemenea legi care să împiedice nedreptatea socială" [23]. În felul acesta, neonaziștii încearcă să explice nedreptățile sociale nu prin esența sistemului economic capitalist, ci prin lipsurile funcționării aparatului de stat sau prin greșelile conducerii politice. P.N.D. se pronunță, totodată, pentru întărirea rolului statului burghez, de reglator al economiei capitaliste, fără a se atinge de principiul proprietății private și por-

[22] Apud *Kritika ideologhii neofașizma*, p. 214.
[23] „Deutsche Nachrichten", 3 decembrie 1971, p. 14.

nind, în același timp, nu de la interesele unui capitalist sau ale altuia, ci de la cele ale sistemului burghez în întregime.

Ideile reglării de către stat a economiei servesc ideologilor neofasciști pentru „justificarea" desființării luptei de clasă și a integrării muncitorilor și a celorlalte clase sociale în societatea capitalistă. „Țărănimea, starea de mijloc, muncitorii calificați și curajoșii întreprinzători particulari — se spune în «Principiile politicii noastre, PND» — sînt cei mai importanți purtători ai unei economii naționale sănătoase" [24]. Nevrînd să declare deschis sprijinul lor față de național-socialismul hitlerist, neonaziștii vest-germani se declară, în schimb, partizanii „socialismului prusac" profesat în urmă cu un secol de către O. von Bismarck, care presupunea totala supunere a cetățenilor față de puterea centralizată a statului burghezo-iuncherimii prusace. Aceste idei reacționare au inspirat ideologia național-socialistă a „asociației populare", fără clase, a marelui șovinism german, a corporatismului, în unire cu principiul totalitar al „führerismului" [25]. Încercînd să facă uitată această legătură între „socialismul prusac" și hitlerism, A. von Thadden declara că „noi, național-democrații preferăm... socialismul pe care l-a înființat în anii '80 ai secolului al XIX-lea... Otto von Bismarck și pe care se sprijină pînă în ziua de azi politica socială germană" [26]. La rîndul său, V. Vintzek, redactor al unui organ neonazist pentru tineret, exprimă și el această aversiune a mișcării sale pentru lupta de clasă : „Unii ar fi vrut să numească aceasta «național-socialism», alții «socialism popular». Dar important este conținutul pe care-l presupunem în această dorință generală, și anume : comunitatea activă a poporului împotriva luptei de clasă" [27].

[24] Apud *Kritika ideologhii neofașizma*, p. 216.
[25] *Ibidem*, p. 218.
[26] Citat după F. H. Richards, *Die N.P.D. Alternative oder Wiederkehr ?* München, 1967, p. 129.
[27] „Nation Europa", nr. 1/1973, p. 14.

Neofasciștii italieni, al căror principal partid „Mișcarea socială italiană" este înființat încă din 1946 (inițialele sale — M.S.I. — trebuiau să amintească pe scurt numele lui Mussolini) consideră și ei că numai mișcarea lor este capabilă să oglindească interesele naționale ale țării, întrucît ea este în posesia unei „Idei" care să „elibereze lumea muncii de învățăturile materialiste" și să „termine cu toate urmările revoluțiilor din veacurile trecute" [28]. În programul lor concret exponenții M.S.I. precizau că ei se străduiesc să instaureze în țară o republică prezidențială autoritară, „să reîntemeieze camera corporatistă a deputaților, să stabilească controlul asupra sindicatelor și să promoveze politica de autarhie economică" [29]. Programul neofasciștilor avea ca scop, pe de o parte, să dobîndească încrederea marelui capital, prezentîndu-se drept cea mai hotărîtă avangardă a forțelor conservatoare, iar pe de altă parte, să încerce să-și lărgească influența în păturile mijlocii prin demagogie socială și pe calea violenței și a promisiunilor, să bareze calea comuniștilor.

Ideile neonaziste în domeniul dezvoltării social-economice sînt îndreptate nu numai către asigurarea unei economii stabile și a dominației politice a monopolurilor, dar și către accelerarea continuă a producției capitaliste prin intensificarea exploatării oamenilor muncii. Neonaziștii îndeamnă, printr-o propagandă deosebit de activă, la „ridicarea autorității datoriei sociale în conștiința maselor" [30], căutînd să sugereze muncitorilor ideea că slujirea profitului capitalist este datoria lor față de societate.

Tendințele autoritariste ale ideologiei neonaziste vizează și o stratificare socială, totdeauna aceeași, care să consacre structuri elitiste și privilegiate ale puterii și să pună masele de muncitori într-o stare de inferioritate. „În fruntea statului și a societății

[28] Apud, *Kritica ideologhii neofașizma*, p. 246.
[29] M. Giovana, *Le nuove camicie nere*, Torino, 1966, p. 55.
[30] „Nation Europa", nr. 4/1973, p. 42.

stau conducătorii politici, întreprinzătorii privilegiați și independenta pătură mijlocie, pusă într-o situație favorabilă prin scăderea impozitelor ; pe treapta cea mai de jos se găsesc muncitorii" [31]. Acest „model" de organizare socială preconizat de neonaziști indică adevăratul preț al demagogiei lor sociale despre realizarea societății „fără clase" și a „binelui general".

Reprezentanții ideologici ai extremei de dreapta din S.U.A. — orientare care se autointitulează „ultra" (adică ultra dreapta) sînt și ei moștenitorii celor mai conservatoare și reacționare tendințe pe care le-a manifestat gîndirea burgheză ; pe de altă parte, ei interpretează în manieră proprie o serie de postulate idealiste aparținînd tradiției acestei gîndiri. Astfel, preluînd cunoscuta teorie a „drepturilor naturale" T. Andersohn, unul dintre conducătorii așa-numitei „societăți John Birch" (principala organizație neofascistă din S.U.A.) o convertește spre justificarea discriminării rasiale. „...dreptul la discriminare — perorează el — este dreptul de a alege, iar dreptul de a alege este esența libertății" [32]. Privarea negrilor și altor minorități de culoare de drepturile lor firești apare ca un „drept natural" pentru neofasciști, iar sărăcia și discriminarea nu sînt, în această optică, decît complementarul necesar al unui asemenea „drept" ; tratarea arbitrară, în pofida adevărului și a dreptății, a postulatului „drepturilor naturale", face ca acestea să echivaleze pentru extrema dreaptă cu dreptul de a menține inegalitatea socială, dominația unei minorități privilegiate, de a suspenda drepturile democratice ale cetățenilor și, la limită, de a suprima adversarii ei politici.

Întrucît mișcarea neofascistă se dezvoltă astăzi în condițiile democrației burgheze, adepții acestui curent încearcă să i se adapteze folosind la maximum acest cadru pentru politica lor demagogică. În acțiunile lor împotriva forțelor democratice, neofasciștii se sprijină pe măsurile reacționare ale statului burghez ; ridicîndu-se împotriva orînduirii burgheze democratice din R.F.G., neonaziștii încearcă să dovedească, chipurile, faptul că ea ar contrazice „spiritul național nemțesc" ; puterile vestice, perorează ei, au introdus democrația lor pe teritoriul Reichului pentru a „distruge unitatea germană din interior". În virtutea acestui fapt, P.N.D. respinge orînduirea pluralistă existentă deoarece ea ar corupe suveranitatea statului [33]. De asemenea, mizînd pe faptele reale ale decăderii autorității partidelor burgheze tradiționale în ochii maselor, neonaziștii se ridică împotriva așa-numitului „joc liber al forțelor" în societatea pluralistă ; ei încearcă să speculeze în acest sens și ura popoarelor față de războaiele de cotropire, susținînd că idealul occidental de stat, bazat pe pluralitatea partidelor și deci pe democrație, n-a reușit să împiedice izbucnirea a două războaie mondiale. Pe această cale, propaganda neonazistă încearcă să pună pe seama democrației ceea ce a fost rezultatul politicii imperialiste, adică răspunderea pentru războaiele mondiale ; de fapt, această campanie vizează nu atît democrația burgheză, ci acele laturi ale sale care oferă maselor posibilități legale pentru desfășurarea luptei lor politice. Democrația nu e pe placul neonaziștilor pentru că ea este un atentat la adresa structurii autoritare și ierarhice a puterii, care, după părerea lor, „a existat și va exista întotdeauna în societate" [34] ; prin aceasta se dezvăluie odată mai mult și conținutul antidemocratic al ideologiei lor, apărătoare a exploatării și inegalității de clasă. La rîndul său R. Welch, ideolog neofascist din S.U.A., încearcă să combată democrația invocînd o pretinsă opoziție între republică și democrație ; „conducerea republicană", din punctul lui de vedere, semnifică „conducerea după

[31] A. Noll, W. Plitt, W. Ridder, *Die N.P.D. Programm und politisches verhalten*, Bonn, Bad-Godesberg, 1970, p. 28.

[32] B.R. Epstein, A. Forster, *Report on the John Birch Society*, New York, 1966, p. 13.

[33] „Deutsche Nachrichten", 12. noiembrie 1971, p. 13.

[34] „Nation Europa", nr. 2/1971, p. 12.

lege", adică supunerea poporului față de conducere, iar a conducătorilor față de lege [35]. Democrația însă, contrar republicii, înseamnă tirania majorității și „ilegalitatea"; ea duce în mod inevitabil la despotism. Welch se străduiește, astfel, să compromită mișcările democratice din S.U.A. care, în concepția sa, duc doar spre „tulburări și dezordine". Dealtfel, revendicările democratice ale maselor populare din S.U.A., precum și ale minorităților de culoare sînt respinse de neofasciști ca „un complot comunist în scopul dominației mondiale" [36].

O pledoarie deosebit de înverșunată împotriva democrației se regăsește și în lucrarea *Fascismul : analiza critică a experienței de dreapta*, una dintre primele încercări de a teoretiza neofascismul italian, realizată de baronul Evola, cunoscut încă din vremea lui Musollini pentru scrierile sale cu caracter rasist. După părerea lui Evola, regimul mussolinian n-a știut să întruchipeze pe deplin principiul orînduirii totalitare : păstrînd partidul, el a menținut toate complicațiile legate de lupta internă a acestuia și de politizarea conducerii de stat. Păstrînd sindicatele, fascismul italian a făcut concesii concepției marxiste despre lupta de clasă. Regimul corporatist a suferit, astfel, un eșec, susține Evola, deoarece n-a reușit să copieze destul de fidel corporațiile din evul mediu. El aduce învinuiri grave lui Mussolini pentru atitudinea lui demagogică față de „plebe", una din principalele greșeli ale fascismului italian fiind, în optica lui Evola, „miza pe mase", în timp ce adevăratul sprijin al regimului trebuia să fi fost elita, „aristocrația fascistă", singura capabilă să sprijine, fără rezerve, statul. Analizînd conjunctura din Italia în perioada postbelică, același Evola încearcă să-i sperie pe concetățenii săi cu proporțiile nemaiîntîlnite ale „pericolului comunist" pentru înlăturarea căruia este necesar „a se depolitiza masele". Cea

[35] R. Welch, *The New Americanism and Other Speaches and Essays*, Boston-Los Angeles, 1966, p. 91—97.
[36] A. Stang, *The Manifesto*, în „American Opinion", nr. 2/1972, p. 70.

mai mare parte a națiunii nu trebuie să se ocupe cu politica, perorează Evola, și vechea lozincă a fascismului — „putere, ordine, dreptate" — rămîne în vigoare [37].

Neofasciștii italieni fac o propagandă furibundă sistemului corporatist considerat ca soluție-panaceu împotriva luptei de clasă și mijloc pentru a face ordine în economie. La baza raționamentelor lor stau rețetele vechiului fascism combinate cu apeluri la directa imixtiune a marelui capital în viața politică a țării. „Este necesar ca centrele puterii economice să ia asupra lor răspunderea politică, proporțional cu greutatea lor în viața națională" [38], scria ziarul neofascist „Secolo d'Italia". Unul dintre actualii ideologi ai „Mișcării sociale italiene" și anume A. Plebe, profesor de filozofie de orientare reacționară, perorează deosebit de vehement împotriva principiului votului universal și egal, pretinzînd că dreptul la vot trebuie să se dea proporțional cu „prestigiul, banii și activitatea productivă a indivizilor". Ideea centrală a lui Plebe constă în afirmarea „veșnicei inegalități" care există în societatea omenească. „Nu e o prostie mai mare decît egalitatea — declara el. Eu urăsc democrația. Țara trebuie s-o conducă cei mai buni, cei aleși" [39]. În cartea intitulată sugestiv *Filozofia reacțiunii*, Plebe caută să demonstreze neadevărul noțiunilor de „progres social" și „progres al cunoștințelor omenești". Ideea de „progres social" (și mai ales de transformare revoluționară a societății) el o opune unei așa-zise „imaginații critice", care, după opinia lui, este capabilă să elibereze pe om de „ideea monstruoasă" despre progresul istoric. Pentru aceasta trebuie doar să recunoști că „așa-numita istorie nu există", întrucît ea este „denaturarea minții omenești". Potrivit lui Plebe, pro-

[37] „Secolo d'Italia", 23.I.1972, apud *Kritika ideologhii neofașizma*, p. 248.
[38] „Secolo d'Italia", 20. VIII. 1972, apud *Kritika ideologhii neofașizma*, p. 255.
[39] „Expresso", 30 ianuarie 1972, p. 12.

gresul poate fi urmărit, chipurile, doar în „istoria gîndirii“ sau în „imaginația himerică“ [40].

Ideologia neofascismului italian se dovedește a fi și ea, ca și ideile extremei drepte din alte țări capitaliste, un amestec de vechi concepții ultrareacționare, întrucîtva renovate, multe dintre ele împrumutate din arsenalul ideologic al lui Musollini și unele idei contemporane ale reacțiunii de extremă dreaptă. Scopul ei principal este lupta cu ideile marxiste despre democrație și progres social.

Negarea posibilității progresului istoric, viziunea metafizică asupra procesului istoric în general este o caracteristică definitorie și pentru gîndirea politică a „ultra-dreptei“ nord-americane : „...progresul în fiecare domeniu — încearcă reprezentanții ei să susțină — este progresul în direcția barbariei, în scopul slăbirii și distrugerii instinctelor noastre morale... al lichidării devotamentului față de Statele Unite, respectului față de rasa albă, înțelegerii rolului civilizației vestice și respectului față de dumnezeu“ [41]. De aici o atitudine fățiș reacționară față de progres. Un alt reprezentant al ideologiei „ultra“, M. Root, cunoscut anticomunist, declară deschis necesitatea de a opune progresului social arma reacțiunii și contrarevoluției El susține în acest sens că „adevărata destinație a Americii este de a lupta veșnic împotriva altei căi de dezvoltare a lumii... Eu afirm cu mîndrie faptul că sînt reacționar“ [42]. Ideologii neofascismului american își propun, astfel, scopul de a impune întregii Americi cursul reacțiunii, deoarece, chipurile, revoluția și progresul sînt „întotdeauna calea către moarte“ [43]. Potrivit opticii neofasciste, în istorie ar domina principii „veșnice“, de neschimbat și pentru a contra-

[40] A. Plebe, *Filosofia della reazione*, Milano, 1971, p. 36.
[41] B. R. Epstein, A. Forster, *Report on the John Birch Society*, p. 22.
[42] M. Root, *The Reason Why. The Confession of a Reactionary*, în „American Opinion“, nr. 11/1972, p. 84.
[43] M. Root, *Tradition : A cure for Cultural Amnesia*, în „American Opinion“, nr. 6/1972, p. 27.

cara eventualele schimbări, acești ideologi propun revenirea la „timpurile de altădată“ cînd dominau în mod nestăvilit „inițiativa particulară“, exploatarea „liberă“ a negrilor și a maselor muncitoare în general, liberul arbitru al puterii locale ș.a. În acest fel, ideologia „ultra-dreptei“ americane se vădește a fi promotoarea cea mai agresivă a tradiției ultraconservatoare din cadrul gîndirii politice din S.U.A.

Concepțiile de politică externă ale neonaziștilor vest-germani încearcă să disimuleze naționalismul lor agresiv sub lozinca „europeismului“, adică a înlăturării din Europa a vechilor state naționale și crearea unui singur stat, după modelul statului totalitar de factură corporatist-fascistă [44]. Unul din „teoreticienii“ integrării fasciste a Europei, G. Opitz scrie că nu este posibil să se rezolve numeroasele probleme de autonomie culturală și de limbă în Europa în cadrul vechilor state naționale ; de aceea, trebuie ca politicienii care judecă din punctul de vedere al naționalismului, iar nu din al „prestigiului de stat“, să creeze o „comunitate europeană“ [45]. Pe de altă parte, necesitatea unificării cît mai rapide a Europei este motivată prin „pericolul Estului“ ; propaganda neonazistă se străduiește în mod penibil să răstălmăcească eforturile unor țări socialiste pentru securitate și destindere în Europa și nu se dă în lături de la a considera Conferința de la Helsinki ca un stadiu pregătitor „de stabilire a dominației sovietice în Europa“ [46].

Căutînd să schimbe raportul de forțe în Europa și în lume, neofasciștii vest-germani și din alte țări occidentale vizează crearea „celei de-a treia puteri în Europa“ care să se opună țărilor socialiste și concurenței Statelor Unite și Japoniei.

Rasismul acestor „conservatori naționali“, cum se autodenumesc autorii publicației „Nation Europa“, manifestă un așa-numit „europocentrism cultural“ ;

[44] „Nation Europa“, nr. 2/1972, p. 4.
[45] *Idem*.
[46] „Nation Europa“, nr. 4/1973, p. 8.

potrivit acestei viziuni aberante, aproape tot ce se realizează în lume în domeniile științei, culturii, politicii „decurge de la oamenii popoarelor din Europa" ; popoarele aparținînd altor rase sînt socotite de către neonaziști incapabile să se ridice la nivelul europenilor ; fără albi, susțin ei, țările lumii a treia „ar coborî, fără îndoială, din nou pînă la haosul animalic" [47].

Doctrina naționalistă a neonaziștilor, mascată de sloganul „europeismului" manifestă același dispreț agresiv față de suveranitatea națională a statelor ca și aceea a național-socialiștilor de odinioară ; cu toată aparenta sa disimulare îndărătul unor formule mai prudente care ar viza, chipurile, interese general-europene sau pretinsa salvare a valorilor și tradiției Europei occidentale în fața unei „primejdii comuniste", această doctrină nu poate, în cele din urmă, ascunde tendința de dominație naționalistă pe care o manifestă anumite cercuri reacționare de dreapta din R.F.G. (astăzi minoritare), moștenitoare ale unor tradiții ideologice și politice dintre cele mai obscure și iraționale. Căci, așa cum este cazul cu întreaga ideologie a extremei drepte de odinioară și de azi, adevăratul mesaj al acestor idei condamnate de istorie nu rezidă în ceea ce se declară sau în argumentele folosite, ci, adeseori, în ceea ce se sugerează, în sensul irațional al unor slogane cu aparență de raționalitate : necesitatea și urgența de a abandona puterea politică și soarta diferitelor popoare în mîinile unei elite fasciste care să poată dispune în mod discreționar de ele. Un asemenea mesaj obscur îndeamnă forțele democratice de pretutindeni la vigilență mai ales că acțiunile teroriste din ce în ce mai intense ale extremei drepte din diverse țări capitaliste vor să împingă aceste societăți către situații limită dincolo de care să fie abolite toate normele democratice și să dispară actualul lor echilibru politic. Punînd în totală incompatibilitate lozincile demagogice ale neofascismului cu adevăratele valori democratice și umaniste, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia că „...teoria revoluționară despre democrația socială și libertățile omului este incompatibilă cu libertatea pentru fascism, pentru terorism, pentru elementele reacționare, declasate, care pun în pericol viața oamenilor, dezvoltarea progresistă a societății" [48].

[47] „Nation Europa", nr. 4/1969, p. 64.

[48] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 16, București, Editura politică, 1979, p. 545.

III

Opțiuni politico-ideologice în „lumea a treia“

Confruntare și dialog cu privire la socialismul african

Elena Voiculescu

Realitatea complexă și dinamică a proceselor sociale din numeroase țări ale Africii relevă o tendință tot mai pronunțată a respectivelor popoare spre decizii și opțiuni de evoluție independentă, o sporire considerabilă a numărului statelor ce pășesc pe o cale socialistă de evoluție, o hotărîre fermă pentru dezvoltare pe baza efortului propriu. Începutul perioadei de evoluție independentă a pus la ordinea zilei teme politice majore ca : eliberarea întregului continent, emanciparea și autoguvernarea politică printr-o poziție net anticolonialistă, antiimperialistă, afirmarea unor state suverane, constituirea unor noi națiuni. Astăzi, la două decenii de autoguvernare politică trec pe primul plan probleme noi de ordin social-constructiv, de modernizare și dezvoltare economică, de consolidare a independenței politice, de reconstrucție socială. Revoluțiile de eliberare națională parcurg noi etape, prefacerile de ordin social se amplifică, se încheagă state naționale, se elaborează planuri de restructurare a economiilor naturale, de subzistență, se revoluționează suprastructurile, dimensiunile spirituale ale societății. Deși lupta popoarelor africane pe linia dezvoltării naționale, autonome, suverane continuă, deși în esență lupta antiimperialistă, anticolonialistă, antineocolo-

nialistă capătă forme noi și diverse, semnificînd restructurări pe verticală în procesul de constituire a unor formațiuni sociale închegate, stabile, deși s-au obținut o serie de realizări în toate sferele socialului, acestea nu au afectat. substanțial structurile economice de dependență create de colonialism, aceste evoluții lente nedepășind obstacolul suprem, subdezvoltarea, nesoluționînd decalajele economice, sociale, culturale.

Orientarea țărilor africane spre decolonizare integrală prin modernizare, radicalizare, pe baza efortului propriu semnifică metamorfoze socio-istorice deosebite, pe de o parte, pentru relevarea și înțelegerea complexității și amploarei procesului revoluționar mondial, a diversificării căilor și formelor de trecere spre socialism a noi și noi popoare și, pe de altă parte, pentru universalizarea subiecților activi, făuritori de istorie. Confruntarea contemporană de idei privind socialismul african implică în primul rînd o circumscriere a registrului problematic al acestora, al diversității opticilor teoretice de abordare și soluționare, al gradului de concordanță între conținutul informațional al acestor idei, opinii, teorii și realitățile istorice, socio-politice atît de diverse ale țărilor independente ce au pășit pe calea socialistă.

Un set de întrebări ce se impun prin conținutul lor problematizant este următorul : putem vorbi de un socialism african ? ce înțelegem prin acesta ?, se poate formula un model „prototip" valabil la scara întregului continent ?, delimităm socialismul *african* în raport cu teoria socialismului științific sau cu un anume model socialist european, asiatic etc. ? Atunci cînd surprindem notele specifice ale socialismului continentului african apelăm la criterii exterioare sau, pornind de la premisele teoretico-metodologice oferite de teoria socialismului științific, interpretăm realitățile *africane* ?, ținem seama de structurile economico-sociale, de forțele subiective de masă ale acestora, de factorii interni și degajăm unele *idei* ce surprind nu numai noi experi-

ențe sociale, dar și noi moduri de a gîndi și orienta. ideologic aceste experiențe ?

Un alt aspect al problematicii se corelează cu abordarea, tratarea și explicitarea impactului colonialismului în acest continent. Putem emite oare judecăți de valoare nediferențiate privind consecințele colonialismului asupra fostelor colonii ? a creat acesta adevărate societăți coloniale * ? atunci mai putem vorbi de o dezvoltare inegală a țărilor africane ? de adevărate „paradoxuri" în interiorul continentului ? de țări în care colonialismul a lăsat veritabile structuri economice capitaliste și implicit structuri socio-politice : burghezie națională, proletariat, ca și de țări în care formațiunile sociale nu depășesc stadiul prefeudal, gentilic-tribal ? A găsit colonialismul toate țările africane în același stadiu de dezvoltare ? sau tocmai colonialismul a adîncit inegalitatea dintre acestea (determinată de bogăția în materii prime, de forța umană calificată etc.) ?

Dacă dominația colonială a uniformizat structurile sociale, economice și politice din țările africane atunci putem vorbi de posibilitatea construirii aceluiași tip de socialism, omogen, continental ?

A creat colonialismul „structuri de dependență" într-un domeniu sau altul al socialului și în primul rînd în cel economic sau el a fost extins și în alte sectoare ? Putem admite posibilitatea făuririi socialismului în condițiile unui nivel scăzut al for-

* Astfel, după opinia unui cunoscut africanolog francez Gérard Chaliand impactul colonialismului în Africa are consecințe ambigue. Pe de o parte, el a bulversat echilibrul economic, social, politic și cultural, a introdus noi forme de exploatare. a căutat noi forme de aservire, a proliferat rasismul. Dar, pe de altă parte, a introdus unele elemente de progres al căror impact este, după opinia autorului, de necontestat : modernizarea politică cu partide și republici ; schimbarea structurilor sociale ; iluminarea populației ; idei noi ca : naționalism, revoluție socială (de notat, în viziunea sa marxist-leninistă) (Gérard Chaliand, *Revolution in the Third World. Myths and Prospects* (trad. din lb. franceză, Editions du Seuil, 1976), The Viking Press, New York, 1977, p. 167—168).

țelor de producție, ale absenței unui antagonism clasic burghezie-proletariat ?

Firește, în discuții se impune de la început necesitatea de a face distincție între planul ideologic, conceptual al valorilor africane, ideilor politice socialiste ce se revigorează în ultimele decenii și planul realităților sociale, al experiențelor istorice. Socialismul pentru africani este o realitate construită sau în proces de construire ? Care sînt forțele sociale chemate a-l realiza ? Există o ideologie socialistă în Africa ? Prin urmare, a te înscrie într-o astfel de confruntare de opinii într-una sau alta din problemele amintite înseamnă, printre altele, să pornești de la relatare spre motivare, de la constatare spre interpretare, de la analiză spre sinteză, ceea ce reclamă o anume metodologie, un anumit aparat conceptual pe care să-l utilizezi cu suplețea oferită de dialectica materialistă, înseamnă să adopți o poziție teoretică antidogmatică. Am făcut aceste precizări deoarece chestiunea opțiunii ideologice, în general, și cea a opțiunii socialiste africane îndeosebi au fost abordate în numeroase lucrări, dar ceea ce le lipsesc acestora, adesea, sînt clarificările conceptuale, delimitările de planuri, analizele pe verticală, din interiorul respectivelor orientări și doctrine *.

* Edificator în acest sens sînt conceptele ca și maniera nenuanțată „procustiană" în care unii cercetători marxiști abordează și interpretează fenomenul social-politic african contemporan. Se formulează în mod expres : „În ansamblu, țările africane evoluează de la ideologia naționalismului și a diferitelor curente ale «socialismului african» la socialismul științific, la învățătura marxist-leninistă despre căile de transformare revoluționară a societății" (Cf. S. P. Neamonov, în „Narodî Azii i Afriki", nr. 2/1979). Alte aprecieri privind legitățile dezvoltării țărilor africane sînt și mai categorice, fără o analiză profundă și diferențiată. Astfel N. D. Kosuhin afirmă : „Dificultățile și insuccesele nu numai că nu neagă tendința principală a dezvoltării forțelor revoluționar-democrate, ci dimpotrivă, demonstrează că pe parcursul *luptei de clasă acute, evoluția democrației* revoluționare actuale în direcția socialismului științific devine o legitate" (Rabocii Klass i sovremennîi mir, nr. 3/1980, p. 134). În același sens se înscriu și aprecierile :

Conștienți de faptul că un astfel de travaliu nu este lipsit de riscul omiterilor, ezitărilor, tratărilor inegale, procedăm totuși așa din dorința de a releva, pe de o parte, adevărul istoric că numai calea socialistă oferă acestor popoare posibilitatea și cadrul socio-politic de manifestare a creativității istorice și pe de altă parte, că socialismul este sistemul social apt să cuprindă și să ofere o sinteză superioară acelor determinări proprii istoriei, economiei, politicii și nu în ultimul rînd culturii acestor state, popoare, națiuni.

1. Socialismul african — concept, doctrină *

Delimitarea conceptuală, fundamentarea doctrinară a socialismului african continuă să dețină un loc central în confruntările ideologice contemporane, să constituie subiectul cercetărilor politologice, sociologice, filozofice, istorice și economiste. Aria problematică, unghiurile de abordare, modalitățile de interpretare se diversifică continuu, relevînd un fapt și o stare **.

„În linii mari principiile programatice ale partidelor democrat-revoluționare coincid cu principiile partidelor marxist-leniniste" ; „Democrația revoluționară africană este un simbol al unității mic-burgheze-proletare, ale acelei forțe care reprezintă cele mai progresiste detașamente ale țărilor progresiste de pe continent" (Cf. P. I. Manciha, *Aktualnîe problemî sovremennoi Afriki*, Moskva, Izdateli politiceskoi literaturî, 1979).

* Utilizăm conceptul de socialism african pentru a surprinde elementul de similitudine, de unitate în diversitate, fără a ignora configurația complexă a orientărilor socialiste în cadrul continentului african. Determinarea specific-africană nu se referă la existența unei singure orientări politice socialiste, a unei singure experiențe socialiste, la scara întregului continent, ci a unei maniere proprii de raportare la teoria socialismului științific, la realitățile specifice, la dorința și cerința expresă de a construi un socialism de către africani, pentru africani și într-o manieră africană. De ce ? Motivațiile sînt multiple : politice, sociale și nu în ultimul rînd culturale.

** În literatura de specialitate autohtonă sau euro-americană, marxistă sau nemarxistă, socialismul african este

În plin proces de clarificare, delimitare, nuanțare, conceptualizare, noțiunea de socialism african continuă să circule cu o plurivalență de sensuri și să fie abordată și utilizată sub diverse perspective teoretice. Conceptul și ideologia socialismului african nu sînt un produs recent și nici rezultatul unui proces teoretic încheiat. Există o continuitate între ideile socialiste și aspirațiile politice ale unora dintre mișcările de eliberare națională, pentru libertate, egalitate, redobîndirea identității proprii etc.

În acest sens putem releva existența atît a unei preistorii, cît și a unei istorii a conceptului și doctrinei socialismului african ca parte componentă a unui proces complex și de durată de căutări și clarificări ideologice, de treceri sensibile de la abordări ideologice, continentale, zonale (panafricanism, naționalism, negritudine, personalitate africană etc.) spre ideologii naționale. Ideile socialismului african își găsesc originea într-o formă uneori voalată, alteori manifestă, în ideile panafricanismului, ale eliberării și unității întregii Africi, ale unei revoluții la scara întregului continent. Sub forma naționalismului, negritudinii, a africanismului, socialismul african, expresie a aspirațiilor și voinței popoarelor africane spre libertate, capătă un conținut ideologic omogen : de eliberare politică, de emancipare de sub dominația colonială, de autodeterminare națională, de autoguvernare politică, de afirmare a identității personalității naționale *, în

identificat fie cu dezvoltarea economică (cu depășirea stadiului de subdezvoltare), fie cu decolonizarea culturală, spirituală sau pur și simplu tratat ca o cale necapitalistă de evoluție (Cf. P. I. Manciha, *Actualniie problemî sovremennoi Afriki*, Moskva, S. P. Neamonov, *Partidele de avangardă în țările africane de orientare socialistă*, în „Narodî Azii i Afriki", nr. 2/1979 etc.).

* Se relevă, astfel, existența unei filiații de idei, de la o țară la alta, de la o regiune la alta. Și dacă socialismul african nu are ca premisă teoretică ideile unui socialism utopic (ca în Europa), diferență la care se referă mai mulți ideologi africani, există totuși germenii unor viziuni ideologice egalitare, unitare.

marea familie a popoarelor lumii. Totodată, ideile socialismului african realizează o funcție socială de unire, mobilizare, orientare a maselor în acțiunea lor istorică în faza de început a procesului decolonizării — eliberarea națională, crearea unor state autonome.

Criteriile de delimitare a socialismului african se dovedesc destul de labile mai ales la început, în faza embrionară. Edificatoare sînt în acest sens evidențierea cîtorva în scopul surprinderii unui proces de căutări, a unei stări intenționale, predoctrinare.

Încă din 1962, în zorii erei postcoloniale, în cadrul unui seminar al socialiștilor africani ținut la Dakar, se sublinia necesitatea istorică a două delimitări esențiale : prima fiind aceea pentru o opțiune socialistă, pentru o evoluție independentă (antiimperialistă, anticolonialistă) ; cea de-a doua, pentru un socialism *african* înfăptuit de africani și pentru africani (a respingerii oricărui import de model social de dezvoltare). O cunoscută personalitate africană sublinia cu acel prilej : „Ar fi bine ca lumea să accepte ideea că *Africa intenționează să fie socialistă*, că în această eră postcolonială, *Africa e socialistă prin propria ei voință* și potrivit celor mai bune tradiții precoloniale... *Africanii nu vor numai socialism, ei vor un socialism african*" [1].

În literatura africanistă se relevă ca o particularitate faptul că doctrina, conceptul de socialism african „nu a fost produsul unui singur gînditor" [2], ci poartă amprenta unei anumite mișcări de eliberare, a condițiilor, obiectivelor, forțelor sociale și nu de puține ori a ideologiilor tradiționale. Aceasta face ca, implicit sau explicit, încă de la geneză să nu putem vorbi de un socialism african, ci de maniere

[1] Cf. Mercer Cook, *Prefață* la L. Sedar Senghor, *On African Socialism*, Pall Mall Press, London and Dummon f.a., p. XI (s.ns.).

[2] *African Socialism*, Edited by William, H. Friedland and Carl Rosberg, jr., Stanford University Press, California 1964, p. 1.

deosebite de a-l defini și concepe ca „expresie nemijlocită a cerințelor, condițiilor unei anumite mișcări de eliberare“ [3], că nu există o orientare socialistă omogenă, unitară.

Înțeles la început ca un „mit“, ca „inoperant“ și „neadecvat“ realităților Africii, ca esențialmente „utopic“, „retoric“ conceptul de socialism african nu-și avea încă delimitate notele sale specifice. Și totuși, la sfîrșitul deceniului cinci și începutul deceniului al șaselea unii teoreticieni, doctrinari ai „originalității africane“, ai „identității“ și „personalității culturale“, ai naționalismului au răspîndit o serie de idei pe care le vom întîlni ulterior sub o anumită formă în conținutul socialismului african. Pentru început el a semnificat o reacție nediferențiată față de Europa (colonialism), punîndu-se :

„(1) problema *identității continentale*, delimitarea socialismului african ca modalitate de căutare ; redobîndirea identității comune ca ideologie a unificării. În acest cadru se constituie și afirmă mișcarea negritudinii, personalității africane, naționalismului ș.a. * ; (2) *Criza dezvoltării economice*. Una dintre cele mai semnificative trăsături a socialismului african este identificarea sa cu dezvoltarea economică **.

[3] *Idem.*

* Cu acest sens termenul de socialism african a circulat mult timp în literatura de specialitate, relevîndu-se doar funcția sa pragmatică, nu și conținutul său doctrinar politic.

** Așa cum se remarcă de către un interpret al fenomenului african, accesul Africii la independență nu a făcut decît să însuflețească „cele două mari dezbateri care captaseră atenția intelectualității africane după încheierea celui de al doilea război mondial“ ; *prima*, cum poate fi restabilită în întreaga sa autenticitate și vigoare personalitatea africană sufocată de dominația colonială ? (ridica problema negritudinii). *Cea de a doua*, ce formulă de guvernare trebuie aleasă pentru a scoate continentul negru din starea de subdezvoltare întreținută de colonialism ? (punea problema socialismului african) — Cf. Claude Wauthier, *De la negritude à la socialisme africaine*, în „Jeune Afrique“, nr. 919—920/1978.

(3) *Dilema asupra existenței și rolului claselor sociale*, a realizării armoniei și cooperării acestora“ [4].

O perspectivă de abordare a socialismului african este și aceea a funcției social-politice, de factor de coeziune și mobilizare a comunității *.

De aceea, cu totul întemeiat se subliniază că termenul de socialism devine „o necesitate în platformele și scrierile politice ale conducătorilor africani“ [5], exprimînd „eforturile africanilor“ pentru independență față de colonialism și capitalism, pentru egalitate, suveranitate și democrație, pentru înrădăcinare și remodelare a tradițiilor culturale africane. Dintr-o perspectivă istorică, socialismul permite „introducerea unei noi sinteze în Africa în care tehnologia modernă se reconciliază cu valorile umane“ (K. Nkrumah).

Fără să se fi definit de la început ca ideologie națională, socialismul african s-a născut și ca o formă de exprimare a aspirațiilor popoarelor spre unitate și independență națională, spre autodeterminare și autenticitate, spre recunoașterea identității proprii.

În acest sens, o perspectivă de delimitare a specificului african este aceea a finalității sociale de a oferi maselor un element de coeziune socială în situațiile tensionale divergente ale timpului.

Lozincile *autodeterminării, identității,* ale luptei anticolonialiste, antiimperialiste își probează forța de mobilizare și unire a maselor în lupta pentru cucerirea independenței politice. Tezele identității și personalității proprii, ale necesității înrădăcinării în spațiul axiologic propriu sipiritualității

[4] *African Socialism*, p. 3, 7.

* Nkrumah, cunoscut doctrinar al socialismului în primul stat ce și-a dobîndit independența — Ghana —, aprecia că în anii luptei pentru independență și mai ales cei de după, accentul discuțiilor a fost pus mai mult pe accepțiile conceptului de socialism african decît pe demonstrarea „necesității dezvoltării socialiste“ (Kwame Nkrumah, *Revolutionary Path*, Panaf Books, Ltd. London 1973, p. 438—439).

[5] *Idem.*

africane capătă o audiență largă în primii ani ai perioadei postcoloniale (continuînd să fie susținută și astăzi). Această poziție ideologică era, desigur, o căutare de a se dobîndi încrederea în propriile capacități de guvernare, de dezvoltare independentă. În acest sens, socialismul african în deceniile cinci, șase implica delimitarea „unui complex de scopuri sociale, a unor moduri de organizare socială, a unei ideologii care să conducă spre realizarea acestora" (K. Nkrumah). Cîteva trăsături sînt definitorii : 1) ideea obligativității sociale a muncii ; 2) convertirea comunităților în organizații de producție ; 3) orientarea spre o societate fără clase sau cu o stratificare socială ; 4) tendința spre dezvoltarea unei societăți care să fie caracterizată printr-o „instituție focalizatoare".

Evoluția conceptului de socialism african, istoria complexă și neîncheiată a elaborării acestuia cu fazele sale embrionare, empirice, predoctrinare ca și trecerea sensibilă spre etape și forme analitice, interpretative întemeiate pe un material faptic acumulat, pe informațiile oferite de științele economice, sociologice, politologice, pe eforturile de elaborare a unor sinteze filozofice în domeniul socialului sînt condiționate de o multitudine de factori. În primul rînd, *realitatea* complexă, inedită și neomogenă a țărilor africane, rezultat al unei evoluții inegale. Colonialismul a creat în fostele colonii africane veritabile *structuri de dependență* * economică, socială, politică.

* Utilizarea, în literatura africanistă, din ce în ce mai frecventă a conceptului de *structuri de dependență* ne apare mai adecvată decît cel de „societăți coloniale" folosit de către unii cercetători marxiști. Aceasta deoarece conceptul de „societate colonială" semnifică crearea unor veritabile sisteme sociale, economice închegate. Or, tocmai ceea ce caracterizează conținutul și esența economiilor lor este caracterul dezarticulat, hibrid, inegal. Dependența, remarcă J. Ziegler, nu este aceeași nici pentru diferitele straturi ale populației, nici pentru diversele etnii care alcătuiesc poporul dominat (*Main basse sur l'Afrique*, Paris, Editions du Seuil, 1978, p. 53).

Impactul colonialismului și consecințele acestuia în raport cu țările, regiunile africane sînt neomogene, stadiile de evoluție în care colonialismul le-au găsit au fost, de asemenea, diferite. Rezultatul este diferențiat nu numai de la o regiune, zonă la alta, dar chiar de la o țară la alta. Pentru unele țări colonialismul a însemnat crearea structurilor economice capitaliste „periferice" cu toate consecințele pe plan social, politic. În alte țări, aflate în faza organizării gentilico-tribale, cu structuri feudale sau chiar prefeudale etc., dominația colonială nu a fost secondată de crearea unor formațiuni capitaliste, economia acestor țări aflîndu-se într-o stare hibridă, neunitară, tradițională. Este ceea ce remarca încă Engels (într-o scrisoare din 6 iunie 1853) că „popoarele orientale care au fost colonizate nu au ajuns la proprietatea privată asupra pămîntului și nici chiar la proprietatea feudală".

Așa cum se apreciază în literatura africanistă, structura socială multiformă este o consecință a stadiului tranzițional al acestor societăți. Ca realitate obiectivă ea „predetermină natura complexă și confuză a contradicțiilor de clasă..." [6]. În acest context, structura socială multiformă, diversă „nu este o simplă sumă de structuri, fiecare avîndu-și propria sa existență și specificitate" [7], ci o interacțiune și interdependență, ceea ce-i conferă un caracter dinamic și un rol deosebit în evoluția socială. Transformările structurale au dus încetul cu încetul la apariția chiar a unor clase și structuri sociale cu granițe mobile și prin aceasta conturarea unor veritabile „grupuri tranziționale", expansiunea unor veritabile straturi moderne [8].

[6] Robert G. Landa, *The Specific Features of Class Developpment in Asia and Africa*, în vol. *International Symposium*, Leipzig 23—25 august 1977, p. 26.

[7] *Idem.*

[8] K. Ernst, V. Grienig, K. Hutschenreuter, J. Kunze, *Social Classes and the Anti-Imperialist Struggll in Africa in the Middle East*, în vol. *International Symposium*, p. 11.

Problema structurii sociale implică firesc și problema conștientizării acesteia. După cunoscutul africanolog genevez Jean Ziegler „În țările de la periferie conștiința de clasă capătă forme diferite : *conștiința posibilă, conștiința în sine, conștiința pentru sine*“ [9].

Preponderența țărănimii și micilor meșteșugari artizani, a satului, familiei extinse, a comunităților etnice ca forme de organizare socială, diferențierile tribale, etnice, religioase, paleta viu colorată a culturilor, limbilor și dialectelor etc. au generat ideologii diverse cu o pregnantă notă de specificitate, fără întemeierea teoretică necesară spre a se ridica spre universalitate.

Pertinentă apare în acest sens observația potrivit căreia „...țărănimea africană nu a devenit totuși hegemonul revoluției de eliberare națională“ deoarece „Înlănțuită de tradițiile și obiceiurile tribale, în cea mai mare măsură analfabetă, înapoiată, legată de sectoarele arhaice, răspîndite în obști închise și mici gospodării, ea este slab pregătită pentru viața politică de-sine-stătătoare“ [10].

Socialismul african, ca model logic abstract, ca „unitate a diversității“ la nivelul concretului-logic, este încă o cerință și nu o realizare, este un proces și nu un rezultat.

Procesul conceptualizării sale este complex, contradictoriu și de durată. Modalitățile de abordare, criteriile de definire, planurile de referință sînt încă eterogene *. Africanologii marxiști și nemarxiști cel

[9] Jean Ziegler, *op. cit.*, p. 55.

[10] Iudin I. A., *Politiceskie sistemî nezavisimîh stran. Tropiceskoi Afriki (Gosudarstvo i politiceskie partii)*, Moskva, Izdatelstvo Nauka, 1975, p. 95, 98.

* Termenul de socialism african, se sublinia în *Africa yesterday and today*, Bantham Pathfinder Editions, Toronto, New York, 1968, editată de Clark D. Moore și Ann Dunbar, este încă deficitar, el este un termen folosit pentru a sugera că dezvoltarea economică nu poate fi introdusă din afară și are mai ales un sens pragmatic decît unul doctrinar, răspunzînd uneia din cerințele noilor state africane angajate în lupta febrilă pentru a se constitui în națiuni. Edificator în acest sens este faptul că numai în Africa

mai adesea l-au apreciat nenuanțat și necondiționat ca : utopic, tribal, „aborigen“ fără a se fi analizat dacă aceste determinări rezultă fie dintr-o insuficientă elaborare teoretică, fie dintr-o ineficiență a acestuia pe planul vieții reale, fie din natura tranzițională, neunitară, „hibridă“ a realităților economice, sociale, politice africane.

Un criteriu care permite și oferă o fructuoasă perspectivă de analiză a doctrinei socialismului african este cel al genezei, dubla sa raportare la socialismul tradițional african, mod specific comunalist de existență și la socialismul științific.

Dintr-o perspectivă istorico-genetică socialismul african se definește, după opinia unor doctrinari autohtoni și, în primul rînd, a lui J. Nyerere, prin aceea de a fi fost experimentat în practica vieții sociale în epoca tradițională. Deci înainte de a fi concept, doctrină, opțiune, socialismul african a fost *mod de existență*.

Doctrinarul socialismului tanzanian, președintele republicii, Julius Nyerere, argumentează ideea că africanul (poporul) nu trebuie să fie „convertit“ la socialism și „învățat“ democrația deoarece ambele au constituit liniamentele fundamentale ale ființării și organizării sociale în cadrul familiei extinse *(Ujamaa)*, unitatea de bază în faza organizării comunaliste. Spiritul echității, egalității, solidarității, a primatului interesului de grup față de cel individual au constituit viabile valori morale, politice, moduri de gîndire și comportament, care au permis popoarelor africane o ființare autonomă în epoca precolonială, și, totodată, le-au oferit forța de rezistență în fața tendințelor de asimilare culturală, socială în anii dominației coloniale. După J. Nyerere, astăzi, socialismul african, fără a se reduce la o reeditare a societății comunaliste, fără a semnifica doar un element de continuitate, nu se poate

tropicală, în mod convențional, s-au desprins trei tipuri de concepții socialiste : 1) *reformist-pragmatică* ; 2) *socialismul tradițional* (țărănesc) ; 3) *socialismul revoluționar democratic*.

defini și impune decît ca un socialism *african* realizat de africani și pentru africani.

O altă raportare se face la doctrina socialismului științific la care nu putem să nu ne referim dacă vrem să rămînem obiectivi, așa cum remarca Th. Kanza. După opinia sa „toate celelalte forme de socialism sînt *interpretări* ale teoriilor elaborate de Marx și Engels din perspectiva altor realități istorice" *.

Desigur, referirile la teoria marxistă nu sînt lipsite de ezitări, echivocuri, de căutări și asimilări parțiale, procesuale, de încercări de a *re*gîndi și *re*elabora marxismul în consonanță cu specificul african, cu istoria sa precolonială, colonială și postcolonială care prezintă situații economice, socio-politice, culturale cu totul diferite de cele ale Europei occidentale.

Fără a considera procesul de conceptualizare, de teoretizare încheiat, gînditorii autohtoni au relevat noi determinări ale conceptului de socialism african semnificative pentru faza nouă a revoluțiilor de eliberare națională, aceea a consolidării independenței, a realizării unei decolonizări integrale economice, sociale, culturale, a unei decolonizări reale cum o numea Fr. Fanon. Astfel, socialismul pentru K. Nkrumah reprezintă „negarea acelui principiu pe care capitalismul își edifică existența, trăiește și prosperă... adică exploatarea" [11]; iar pentru A. Sekou Touré socialismul științific constituie „doctrina politică și economică cea mai armonioasă și în concordanță cu umanismul nostru" [12]. În viziunea lui J. Nyerere socialismul „este o mentalitate. Într-o societate socialistă mentalitatea socialistă și nu respectarea rigidă a unui model politic standard este aceea care asigură ca oamenii să se preocupe de bu-

* Thomas Kanza, *Evolution and Revolution in Africa*, London Rex Collings, 1971, p. 47.

[11] *Some Esential Features of Nkrumaism* by Editors of The Spark. Acera, London Books Ltd., 1970, p. 118.

[12] A. Sekou Touré, *La revolution culturelle*, vol. XVII, ed. III, oct. 1972, p. 187.

năstarea celorlalți..." [13]. Referindu-se la multiplele accepții date socialismului și la cele tot atît de multe care se mai pot da, doctrinarul socialismului tanzanian nu consideră această situație nici firească și nici necesară. Ea nu decurge din esența socialismului, din imposibilitatea acestuia de a fi conceptualizat, ci mai ales din ignorarea realității pe care o reflectă și spre care se îndreaptă. „Nu vreau să spun că... socialismul este o părere vagă care poate avea tot atîtea înțelesuri și variante cîte persoane îl susțin. O definiție utilă a ipotezelor și scopurilor socialismului nu este numai posibilă, ci și esențială" [14]. Socialism înseamnă, remarcă Samora M. Machel, eliberarea umanității, „crearea bazelor materiale pentru fericirea poporului, pentru bunăstarea lui..." [15].

2. Socialismul african — opțiune ideologică și model social de evoluție

Cucerirea independenței politice, încununînd o îndelungată luptă pentru eliberarea națională a popoarelor continentului african, a marcat, în cele două decenii de experiență istorică, începutul unui proces revoluționar complex de decolonizare, modernizare, restructurare economică, politică etc.

Opțiunea social-politică pentru o cale specific africană de evoluție, de reconstrucție și de soluționare a contradicțiilor sociale, de realizare a unei dinamici sociale independente, autonome ia, adesea, forma căii socialiste de dezvoltare.

Așa cum sublinia secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, „...statele africane manifestă diferite opțiuni privind

[13] Julius K. Nyerere, *Ujamaa. Essays on Socialism*, Dar-Es-Salaam, Oxford University Press, 1968, p. 1.

[14] *Ibidem*, p. 8.

[15] Samora M. Machel, *Cuvîntare la mitingul prieteniei româno-mozambicane*, „Scînteia", 17 septembrie 1980.

căile emancipării lor economico-sociale, unele din ele orientîndu-se ferm spre organizarea societății pe baze socialiste“ [16].

Opțiunea pentru socialism a unor țări și state africane nu este „un fenomen spontan sau sentimental“, ci el reprezintă „urmarea logică a unui proces normal de dezvoltare pe baza legilor generale, recunoscute ale socialismului... asimilate și modelate în mod corespunzător la condițiile obiective ale țării respective“ [17].

Devine tot mai mult o convingere politică a multor ideologi africani că „numai calea socialistă oferă acestor popoare posibilitatea și terenul de a-și manifesta creativitatea și particularitățile în toate domeniile de activitate“ [18], că numai această cale este în consonanță atît cu tradițiile lor egalitare, democratice, mutuale, cît și cu necesitățile modernizării, dezvoltării independente. Firește, în vederea unei înțelegeri mai nuanțate sau a unei deschideri spre o analiză aprofundată a acestei problematici complexe se reclamă definirea și precizarea conținutului și trăsăturilor opțiunii socialiste africane.

Indiferent de condițiile istorice și particularitățile naționale, de premisele economice, politice, culturale de la care se pornește, fără a minimaliza bogăția particularului, a formelor variate, specifice există cîteva elemente fundamentale cu valoare de criterii metodologice generale de analiză. Așa cum se subliniază și în Programul partidului nostru, definitorii pentru socialism sînt : natura puterii politice și a relațiilor de producție, trecerea puterii de stat în mîinile oamenilor muncii și statornicirea proprietății socialiste asupra mijloacelor de producție, eliminarea exploatării omului de către om, înfăptuirea principiilor socialiste de repartiție. Aceste prin-

[16] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 16, București, Editura politică, 1979, p. 526.

[17] Ahmed Sekou Touré *op. cit.*, p. 187.

[18] Ioan Ceterchi, *Diversitatea condițiilor și opțiunilor economice și social-politice în țările în curs de dezvoltare*, în „Era socialistă“ nr. 3/1978, p. 22.

cipii fundamentale, care se vor îmbogăți firește și prin experiențele socialiste africane, sînt prefigurate în numeroase programe ale partidelor și guvernelor dintr-o serie de țări africane *.

Determinată în cele din urmă de factori endogeni, de „dreptul și dorința fiecărui popor de a trece pe calea socialismului în concordanță cu condițiile istorice naționale, sociale din țara proprie“ [19], opțiunea socialistă nu este nici în afara factorilor exogeni, care în cazul țărilor în curs de dezvoltare în general, al celor africane în speță influențează acțiunea factorilor endogeni ai dezvoltării.

Opțiunea ideologică a unor state, partide de guvernămînt africane pentru o cale specific africană de evoluție, de reconstrucție socială, de construcție a unei noi economii, organizări sociale, politico-administrative confirmă a fi *o necesitate istorică*. Pluricondiționat de structuri economico-sociale diverse, de particularități istorice, naționale specifice, de forțe politice, partide și organizații inegal dezvoltate, de factori subiectivi eterogeni și complecși, de experiențe socio-istorice diferențiate etc., actul opțiunii apare el însuși ca fiind complex. El este un moment al unui proces istoric de cunoaștere și apreciere în primul rînd a stadiului de evoluție în care se află, a aspirațiilor, dorinței și voinței maselor, a bazei sociale pe care se poate sprijini, a conturării obiectivelor strategice de dezvoltare, a consonanței între scopul socialist și mijloacele menite a-l înfăptui. **

* Cf. Programul Chama Cha — Mapinduzi (Tanzania) M.P.L.A. — Partidul muncii din Angola, Programul Frelimo — Mozambic, Carta națională a Algeriei, Carta revoluției socialiste malgașe etc.

[19] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, București, Editura politică, 1977, p. 491.

** Vezi Karl-Heinz Sohn, *Le socialisme et le pays en développement* ; Horache Gatien, *Sur la nécesité de l'orientation socialiste*, în „Socialism in the World“, nr. 15/1978, Çavtat-Iugoslavia.

Din necesitățile logice ale argumentării, unele precizări cu caracter metodologic-interpretativ sînt necesare. O distincție între opțiune socialistă, model de dezvoltare și construcție socialistă. Dacă pentru opțiunea socialistă se pronunță un număr tot mai însemnat de state aceasta înseamnă doar începutul unui proces, ne referim la aceste țări „nu ca la țări care construiesc sau au construit deja mai mult sau mai puțin socialismul, ci, ca la țări care, călăuzite de un asemenea ideal, iau anumite măsuri pregătitoare cu caracter progresist, care se orientează spre un anumit tip de societate socialistă, adaptată condițiilor lor istorice concrete..." [20]. Modelul socialist este sintetizat în programele partidelor și statelor definind scopul strategic fundamental ; el delimitează implicit și mijloacele, forțele revoluționare naționale, fronturile sociale largi de masă, clasele și păturile, grupări etnice etc. chemate a le înfăptui. De asemenea, *modelul* socialist este rodul politicii interne de construcție socială cu priorități și accente diverse, cu etape, faze de evoluție distincte și proprii fiecărui guvern, stat și exprimă actul de identitate al suveranității și independenței naționale *.

[20] Costin Murgescu, *Diversitatea condițiilor și opțiunilor economice și social-politice în țările în curs de dezvoltare,* în „Era socialistă", nr. 3/1978, p. 29.

* Apreciind regimul politic al țărilor africane de orientare socialistă ca fiind democrat revoluționar, cercetătorul sovietic S. P. Neamonov, relevă faptul că acesta, soluționînd sarcinile legate de crearea premiselor materiale și spirituale ale construcției socialismului, înfăptuiește și următoarele transformări în domeniul politicii interne și al relațiilor social-economice : 1) crearea aparatului de stat al statului democrat-revoluționar ca organ al dictaturii poporului... ; 2) formarea organelor populare în centru și provincii, îndepărtarea de pe arena politică a reprezentanților șefilor de triburi (realitățile sociale africane infirmă această idee — n.ns.),... 3) extinderea și consolidarea pozițiilor sectorului de stat în industrie și alte ramuri ale economiei, organizarea controlului asupra capitalului străin și local ; 4) crearea condițiilor pentru trecerea treptată a țăranilor organizați în obști la forme cooperatiste de gospodărire ; 5) îmbunătățirea continuă a situației oamenilor muncii etc. („Narodî Azii i Afriki", nr. 2/1979 p. 16—28).

Diversitatea și specificitatea modelelor de evoluție relevă, pe de o parte, *consonanța* acestora cu diversitatea și varietatea condițiilor existente în Africa și pe de altă parte, inexistența și imposibilitatea definirii unui *prototip,* a unui model unic de evoluție, a posibilității sau „necesității" importării acestuia.

Dialogul de idei între ideologii, conducătorii de state și guverne africani are ca temă cel mai adesea recunoașterea diversității dar nu exacerbarea ei ; respingerea oricărui model de import ; efortul constant și convergent de a nu fetișiza vreo experiență africană, de a o transforma într-un veritabil prototip, acceptarea ca necesitate imperioasă a schimbului de opinii, de experiență. Toate acestea relevă nu numai divergențe de păreri (rod firesc al unor căutări proprii de dezvoltare), dar și o largă convergență asupra marilor orientări social-economice, a obiectivelor fundamentale ale dezvoltării Africii. Pe prim plan se situează preocuparea comună pentru independență națională, pentru căutarea și găsirea celor mai adecvate căi și mijloace pentru limitarea sau lichidarea stărilor de dependență față de colonialism, neocolonialism, pentru folosirea suverană a propriilor resurse materiale și umane în folosul întregii națiuni ; situarea de către majoritatea statelor a independenței economice la baza întregului proces al decolonizării totale fără a minimaliza prin aceasta rolul (uneori) prioritar al independenței spirituale, culturale (ideologice).

Controversele și confruntările de opinii care se amplifică în spațiul cercetărilor africaniste, frecvent, au ca obiect probleme reale, specifice ale procesului edificării unor orînduiri sociale independente, autonome dar cel mai adesea izvorăsc dintr-o utilizare neadecvată a conceptelor, dintr-o oarecare inflație verbală, din folosirea fără discernămînt a unor concepte ca : „socialism", „opțiune socialistă", „stat marxist", „model socialist african", „experiență socialistă" etc.

Edificatoare în acest sens a fost și Masa rotundă ce a avut loc la Çavtat-Iugoslavia (1978) dedicată

problemelor socialismului în țările în curs de dezvoltare *.

Dacă răspunsurile cercetătorilor autohtoni nu sînt întotdeauna analitice și nu se ridică la nivelul unor sinteze cu valoare interpretativă, aceasta se datorează, între altele, unui nivel scăzut al teoriei sociale care să fie aptă să surprindă constelația raporturilor sociale. Așa cum remarca africanologul francez Jean Rous, absența unei teorii, doctrine întemeiate asupra socialismului african este condiționată și de absența „unei teorii a claselor, a revoluției în acest continent" [21].

Motivate obiectiv și subiectiv, diferitele interpretări realizate de ideologii africani nu înseamnă de loc că ele sînt consonante, că se plămădesc într-o izolare totală de confruntările ideologice contemporane marxiste și nemarxiste **.

* Au fost emise opinii după care conceptul de socialism nu are valoare operațională pentru țările în curs de dezvoltare datorită condițiilor lor specifice : „ economie de subzistență, absența modului de producție industrial, un mod de a gîndi și trăi în cadrul uniunilor tribale și familiale, subdezvoltarea în domeniul educației și culturii (Karl Heinz Sohn, *„Le socialisme et les pays en développement"*). Abordînd într-o manieră ambiguă socialismul ca discurs, Serge Latouche se întreabă direct în ce măsură discursul este tradus în act, în ce măsură socialismul în lumea a treia are un corespondent real ? Premisa de la care pleacă, și anume că „Raporturile între socialism și țările subdezvoltate sînt marcate de un soi de ambiguitate", îl conduce la o concluzie eronată : „Realitatea socialismului pentru lumea a treia rămîne deci a o inventa". Nu lipsesc, firește, nici pozițiile critice analitice față de opiniile amintite. A căuta să aplici țărilor lumii a treia „modele stereotipe" ale dezvoltării socio-politice înseamnă, sublinia în replică Ali-Ammar, să ignori capacitatea acestora, spiritul creator al popoarelor de a-și elabora propriile modele. Firește, „a nega realitatea lumii a treia, spiritul creator al acesteia... semnifică — după opinia lui Ali-Ammar — absența unei filozofii științifice" („Socialism in the World, nr. 15/1978, Çavtat-Iugoslavia, p. 107 ; 120 ; 125).

[21] Jean Rous, *Notes sur les socialismes africaines*, în Jean Pierre Biondi, *Le tiers socialisme, essays sur le socialisme et le Tiers Monde*, Paris, Flammarion 1976, p. 152.

** Nu lipsesc, desigur, unele aprecieri globale, nediferențiate, tributare unor optici eronate, tendențioase.

Idei cu pretenții de sinteză și valoare de referință formulează în acest sens și Kenneth Jowith, cunoscut africanolog american. În viziunea sa teoretică „Numai țările sărace sau foarte sărace au adoptat calea socialismului", „socialismul este fațada adoptată de unele țări ca Etiopia, Angola, Mozambic, ce poate fi înțeleasă ca un efort de supraviețuire în raport cu amenințarea dominației politice externe și a oponenților interni" ; „opțiunea pentru socialism este caracteristică mai mult fostelor colonii franceze decît engleze" etc. *. Socialismul „marxist-leninist" african ca opțiune a unor state ca Mozambic, Angola, Etiopia etc. se particularizează, după același ideolog, cel puțin prin următoarele : a) sînt regimuri nedogmatice, expresii ale unei experiențe comuniste, naționale ; b) definirea acestor regimuri africane ca «leniniste» sau «socialist-științifice» este un act pur instrumental, un efort al conducătorilor de a-și asigura un ajutor militar și/sau economic din partea țărilor socialiste ; c) sînt o căutare de a depăși prăpastia dintre aspirații și realizări prin învingerea dificultăților cărora trebuie să le facă față (nivelul scăzut al industrializării și comerțului, lipsa mîinii de lucru, lipsa de resurse naturale, nivelul scăzut al puterii efective a statului, fragmentarea etnico-tribală).

Modernizarea și radicalizarea Africii se impune ca obiectiv strategic fundamental al politicii statelor africane independente, în vederea realizării decolonizării care este un obiectiv sintetic economic și politic, social și cultural.

O optică de abordare a socialismului african mai mult sau mai puțin explicită, omogenă, închegată este și aceea de a reduce construcția socialistă africană cu precădere (dacă nu în exclusivitate) la cea economică. Firește, a nega caracterul și esența politică a opțiunii socialiste, a o reduce „la o simplă

* Cf. Kenneth Jowith, *Scientific Socialist Regimes in Africa : Political Differentiation, Avoidance and Unawareness*, f.a. p. 134—135.

performanță economică, a unei distribuiri mai echitabile a bogățiilor“ [22] este tot atît de unilateral ca a o concepe „ca un centralism excesiv ce ar nivela autoritar specificitatea situațiilor istorice și geografice...“.

Opțiunea socialistă nu poate fi concepută decît ținînd seama de dialectica și complexitatea procesului istoric ca unitate a obiectivului și subiectivului, economicului și celelalte instanțe ale socialului, a continuității și discontinuității, a tradiționalului și modernului, a perenității și istoricității.

Socialismul ca opțiune — subliniază africanologul francez J. Pierre Biondi — nu poate fi înțeles „fără o ruptură fundamentală cu orice manieră neutră de abordare a fenomenelor“, el „angajează nu numai modul de producție dar și sistemul de valori create prin și pentru capitalism în relație cu raționalitatea proprie...“ [23]. Pentru țările africane se impune respectarea „tipurilor de raporturi specifice, plecînd de la o analiză globală, de la o luptă unită și un proces istoric comun“, accentul pus pe unitate, pe general neeludînd bogăția particularului, a diversității.

De asemenea, o problemă ce focalizează polemicile și controversele politologice, sociologice, economice este aceea a stadiilor diferite de evoluție în care se găsesc statele, popoarele, comunitățile africane *. Se poate oare gîndi că în Africa există un proletariat puternic și deci contradicția fundamentală de a cărei soluționare depinde dinamica și evoluția acestor țări ar fi rezolvarea contradicției dintre burghezie și proletariat? Putem susține că în Africa proletariatul este slab dezvoltat, în fază embrionară sau inexistent și implicit, că nu există o burghezie națională și deci contradicția fundamentală este și rămîne dintre fosta colonie (săracă) și fosta metropolă (bogată)?

[22] Jean Pierre Biondi, op. cit., p. 146.
[23] *Idem.*
A se vedea N. Gavrilov, *În lupta pentru lichidarea moștenirii colonialismului*“, „Mejdunarodnaia jizn“, dec. 1978; P. I. Manciha, *op. cit.*,

Răspunsurile sînt diverse, unii cercetători marxiști consideră că problema-cheie la care trebuie să se răspundă și de la care să se plece este analiza *structurii sociale și de clasă,* reflex al unor structuri economice, politice, multiforme, tranziționale, eterogene.

După cunoscutul economist egiptean Samir Amin problema fundamentală a epocii noastre este de a ști dacă „ansamblul centru-periferie constituie o singură lume, un singur sistem sau două realități relativ autonome una în raport cu cealaltă“ [24]. Dacă burghezia este clasa socială privilegiată ce domină sistemul de la centru, țărănimea constituie nucleul structurii sociale de la periferie. În acest sens, după opinia sa, este necesar să se facă distincție între proletariat și clasa muncitoare. Clasa muncitoare de la periferie, fiind mai ales produsul „structurii diviziunii internaționale a muncii industriale inegale“, este mult mai eterogenă decît la centru. Pătura țărănimii sărace și exploatate de la periferie „constituie, după opinia sa, masa principală a producătorilor sistemului imperialist“ [25].

O altă problemă care reține atenția și înregistrează interpretări contradictorii este aceea a forțelor sociale menite a fi purtătoare și realizatoare ale socialismului african, problema conținutului sau caracterului de clasă sau aclasial al acestuia. Opiniile converg în cea mai mare parte spre determinarea caracterului neproletar al socialismului african. Doctrinarii autohtoni și străini, africanologi marxiști consideră că pentru Africa (ca și pentru toate țările în curs de dezvoltare) „sursele socialismului nu trebuie, totdeauna, să-și aibă izvorul în nivelul înalt al dezvoltării forțelor de producție și

[24] Samir Amin, *La structure de classe du systeme imperialist contemporain,* în „Socialism in the World“, nr. 12/1978, Çavtat-Iugoslavia, p. 6.
[25] *Ibidem,* p. 10.

în contradicțiile interne de clasă“ [26], în antagonismul burghezie-proletariat, deoarece „lupta de clasă nu poate fi estimată că ar fi dobîndit un rol primordial mai ales în trecerea de la revoluția anticolonială din prima sa fază națională, la cea de a doua fază, faza economică“ [27].

Ineditul opțiunii și mai ales al modelului social de evoluție socialistă pentru țările africane rezultă din premisele și mobilurile diferite, variate de la o țară la alta (și totuși unitare în esența lor anticolonialistă, antineocolonialistă). Varietatea condițiilor și implicit a formelor și căilor de realizare a unui socialism specific nu înseamnă nici absența opțiunii socialiste și nici imposibilitatea revoluției în această parte a lumii, așa cum susține cunoscutul politolog francez antimarxist J. François Revel *.

A nega sau a subaprecia posibilitatea revoluției, a construcției socialiste cu tot specificul ei, înseamnă în primul rînd a nu înțelege noile surse ce alimentează socialismul african, noile realități africane și noile forțe sociale, a nu înțelege dialectica complexă a epocii contemporane dintre național și internațional, general-particular, endogen-exogen etc.

Opțiunea socialistă înțeleasă ca fiind produs al dialecticii factorilor endogeni și exogeni semnifică

[26] Ljubomir Poligoriç, *Expansion des sujets du socialisme dans les pays en développement* ; Round Table. Subjective forces of Socialism. Çavtat Iugoslavia 1—5 oct. 1979.

[27] *Idem.*

* Pentru Revel revoluția socialistă în țările africane ar fi subdezvoltată deoarece, foarte simplu (simplist), ar fi produsul unor societăți subdezvoltate. În consecință, toate acestea nu pot fi decît un mit, o nostalgie și obsesie a unui trecut tradițional. Afirmația cît se poate de categorică aparținînd lui J. F. Revel, potrivit căreia „Nu poate avea loc o revoluție în lumea a treia“ (deci și a Africii), se sprijină, după opinia sa, pe următoarele argumente : aceste țări nu sînt capabile să-și soluționeze problemele subdezvoltării economice din lipsa unor conducerî administrativ-economice ; aceste țări sînt lipsite de tradiții democratice ; sînt lipsite de orice fel de cunoștințe pentru o administrație politică proprie, sînt prizonierii trecutului tradițional (religia islamică, organizarea tribală, familia lărgită, explozia demografică) etc.

și relevă un adevăr atestat de istorie că „o organizare de tip socialist este o organizare care pune pe deplin în valoare virtuțile unei dezvoltări de tip endogen“ [28], o dezvoltare bazată pe efort propriu. Așa cum îndreptățit se remarcă și în literatura noastră, opțiunile pentru socialism se nasc din preocuparea „pentru rezolvarea unor probleme cu adevărat vitale ale dezvoltării cum ar fi, punerea în valoare a resurselor, lichidarea sărăciei, ridicarea nivelului de trai al populației ș.a.“ [29].

Desigur, din jocul complicat al factorilor endogeni și exogeni, unii interpreți ai fenomenului complex al evoluției țărilor lumii a treia pun, adeseori, accentul pe factorii exogeni. Astfel, pentru Mohamed Sid Ahmed — participant la *masa rotundă* cu tema „Forțele subiective ale socialismului“ (Çavtat, 1—5.X.1979 — Iugoslavia) — opțiunea socialistă pentru aceste țări este un *ideal* opus oprimării coloniale ca și exploatării capitaliste, este „explicit și conștient neproletară“. Devenită politică de stat, este „mijlocul cel mai eficient pentru a preveni intervenția și agresiunea imperialistă... tentativa acesteia de a-și restabili hegemonia după dobîndirea independenței politice“. Deci opțiunea socialistă este un garant pentru pericolul exterior și în acest sens „este acceptată și aplicată mai mult ca tehnică de apărare a independenței naționale, politice și socio-economice, împotriva noilor forme de intervenție imperialistă...“

Confruntarea și dialogul de opinii în problemele socialismului african permit să surprindem și să desprindem cîteva convergențe pe planul ideilor și similitudini pe planul experiențelor sociale.

Surprinzînd *cîteva* aspecte ale confruntărilor ideologice în problemele socialismului african, *cîteva* poziții ideologice închegate sau în proces de afirmare, studiul de față a urmărit să releve, pe de o

[28] Gheorghe Dolgu, *Diversitatea condițiilor și opțiunilor economice și social-politice în țările în curs de dezvoltare*, „Era socialistă“, nr. 3/1978, p. 24.

[29] *Idem.*

parte, particularitățile realităților sociale africane în dinamica lor, în căutarea identității proprii și pe de alta, procesul de gestație al teoriei sociale africane, al clarificărilor și delimitărilor conceptuale.

Confruntările pe planul ideilor politice, sociale, economice se referă în cele din urmă nu numai la delimitări și clarificări conceptuale, ci vizează probleme reale ale evoluției de-sine-stătătoare, independente a popoarelor africane. Respingerea oricărui model social de import, a unui „arhetip" de construcție socială definește mai mult decît o poziție teoretică în confruntarea ideologică și o atitudine practic-politică a partidelor și guvernelor hotărîte să evolueze pe o cale proprie, autonomă. Conturîndu-se ca o necesitate istorică și pentru tinerele state independente africane, socialismul, așa cum remarca secretarul general al partidului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, „nu poate fi importat sau impus din afară și, totodată, triumful său nu poate fi împiedicat de nici o forță din afară [30]. Socialismul și în Africa va fi „rezultatul voinței maselor, a popoarelor înseși" pornind de la „particularitățile concrete ale fiecărei țări, lupta practică pentru atingerea acestor obiective se va desfășura în condiții variate căpătînd forme diferite de la o țară la alta, de la o etapă istorică la alta" [31]. Diversitatea formelor autentic africane (umanismul pentru Zambia, progresism economic concentrat pentru Gabon, autenticitatea pentru Zair), varietatea și diversitatea formelor de socialism african — radical, dinamic, revoluționar, marxist-leninist, marxist, democrat (Guineea, Somalia, Congo, Benin, Etiopia, Mozambic, Angola, Senegal) —, de socialism african tradițional tanzanian, reflectă particularitățile realităților sociale africane, stadiile variate de dezvoltare în care se află, gradul diferit de organizare și omogenizare a forțelor naționale revoluționare, tipul de ideologie care se elaborează etc.

[30] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, București, Editura politică, 1977, p. 103.
[31] *Idem.*

„Teologia eliberării" în confruntările politico-ideologice din America Latină

Georgeta Florea

America Latină se oferă astăzi cercetătorilor ca un continent caracterizat printr-o complexitate greu de descifrat și care întovărășește, deopotrivă, viața sa economică, politică, socială și spirituală. Specificitatea pregnantă a majorității țărilor latino-americane este rezultatul istoric al luptei popoarelor din această zonă a lumii pentru afirmarea sau menținerea ființei naționale, pentru făurirea unui destin propriu care să corespundă aspirațiilor legitime de progres și prosperitate, ce nu au putut fi încă deplin realizate. Cu toate că independența de stat a majorității țărilor latino-americane datează de peste 150 de ani, aria de exercitare a suveranității politice, condiție esențială pentru un real și puternic progres economico-social, a fost limitată din pricina infiltrării neocolonialismului englez și nord-american — sub forma societăților transnaționale — ce au exploatat fără limite bogățiile naturale ale solului și subsolului, reducînd, în cele mai multe cazuri, economia lor la mono-producție și monocultură.

În aceste condiții, diferențele dintre țările latino-americane s-au accentuat. Multe dintre ele (Argentina, Brazilia, Peru, Columbia, Mexic, Chile etc.) au trecut de mult în faza mijlocie a dezvoltării ca-

pitaliste. În altele (Bolivia, Ecuador etc.), datorită persistenței unor structuri economice bazate pe proprietatea latifundiară, dezvoltarea capitalistă este mult întîrziată. Chiar în cadrul uneia și aceleiași țări, într-o anume zonă a sa se mențin puternice rămășițe feudale, în alta capitalismul realizează un proces rapid de concentrare.

Deși aflate pe trepte diferite de dezvoltare, în prezent, toate statele din America Latină sînt confruntate cu grave probleme economice (inflația, scăderea produsului național brut, datorii externe, șomaj, sărăcie generalizată etc.).

Criza structurilor economice generează o înrăutățire continuă a vieții tuturor categoriilor sociale : proletariatul este profund afectat de scăderea salariilor, de creșterea prețurilor, de accentuarea șomajului, de încălcarea drepturilor sale ; țărănimea, puternic stratificată, este greu lovită de concentrarea proprietății în agricultură ; burghezia mică și mijlocie suportă tot mai mult efectele nocive ale crizei capitalismului național, intră în contradicții, adesea antagonice, cu marea burghezie autohtonă sau cu cea a societăților transnaționale ; micii comercianți sînt incapabili să reziste concurenței celor mari ; s-a depreciat extrem de mult și nivelul de trai al intelectualilor, funcționarilor și micilor meseriași.

Caracterul neomogen specific structurii sociale și economice își pune amprenta asupra vieții politice, care cunoaște o mare diversitate și mai ales o mare instabilitate *. În unele țări funcționează regimuri parlamentare (Mexic, Venezuela, Columbia, Costa Rica etc.), iar în altele se află la putere guverne alcătuite din militari (Argentina, Chile, Bolivia, Paraguay, Uruguay, Ecuador, Salvador ș.a.). Deși, uneori, intervențiile militarilor au înlesnit o dezvoltare mai accentuată a capitalismului (cum s-a întîmplat în Peru, Ecuador sau Panama), a devenit limpede

* Instabilitatea vieții politice cunoaște în unele cazuri forme extreme : în Bolivia, de exemplu, în cei 165 de ani de independență au avut loc peste 189 schimbări de guverne.

că ei nu pot asigura un progres economic de durată *, nu pot pune capăt stagnării forțelor de producție, nu reușesc să scoată țările latino-americane din impasul economic în care se găsesc. Toate țările cu regimuri autoritare de dreapta sînt confruntate cu dificultăți și probleme economice tot mai mari, iar climatul social se înrăutățește continuu, cresc tensiunile în relațiile poporului cu juntele militare, nesiguranța cuprinde majoritatea categoriilor sociale, deruta guvernelor determină recursul la teroare și violență **, ceea ce sporește considerabil valul nemulțumirilor.

Drept urmare, în ciuda caracterului adesea contradictoriu al evoluțiilor politice și economice, în America Latină se conturează un proces revoluționar de durată, în cadrul căruia, trecînd prin perioade de flux și reflux, înfruntînd opreliști și dificultăți, schimbările înnoitoare se afirmă în diverse forme, de la o țară la alta. Lupta dusă de clasa muncitoare și țărănime împotriva dictaturii, a exploatării monopoliste și neocolonialiste, pentru democrație, progres social și național, cunoaște un puternic avînt. Cele mai recente evenimente politice petrecute pe continent, victoria sandiniștilor în Nicaragua, accentuarea la niveluri diferite de maturizare a revoluțiilor democratice și antiimperialiste din America Centrală etc. atestă creșterea rolului clasei muncitoare, al partidelor sale politice, al tuturor organizațiilor sindicale. Este evidentă amplificarea capacității de organizare, precum și a priceperii de a realiza alianțe cît mai largi.

Clasa muncitoare, țărănimea formulează revendicări cu caracter economic și politic în care ele sînt direct interesate (reforma agrară, îmbunătățirea ni-

* Impasul „miracolului economic" din Brazilia a servit o lecție destul de amară celor ce s-au lăsat amăgiți de ideea că numai un regim autoritar poate asigura o „autoreglare armonioasă" a vieții economice și a conflictelor sociale și de clasă.

** Numai în Guatemala și Salvador, în cursul anului 1980, 15 000 de persoane au fost victime ale violenței politice.

velului de trai, majorarea salariilor, locuri de muncă sigure, dreptul de organizare politică și sindicală etc.), precum și unele de interes general național : dreptul de a dispune liber de propriile surse și resurse, de a hotărî independent politica lor internă și externă etc.

Asemenea deziderate permit ca mișcărilor muncitorești-țărănești să li se alăture părți însemnate ale intelectualității, studențimii, precum și funcționari, mici comercianți, meseriași, categorii tot mai numeroase ale burgheziei nemonopoliste, elemente patriotice și chiar antiimperialiste din rîndurile armatei, iar recent și vaste sectoare ale clerului progresist.

Schimbarea angajărilor social-politice realizată de numeroase elemente ale bisericii latino-americane reprezintă un proces nou și cu consecințe dintre cele mai pozitive pentru evoluția politică specifică țărilor din această parte a lumii. Faptul respectiv se încarcă de semnificații cu totul deosebite dacă se are în vedere ponderea catolicismului în subcontinentul latino-american. Conform unor statistici globale din 1975, în America Latină trăiau 284 milioane de catolici, reprezentînd 36,5% din total, iar pentru anul 2000 se estimează că un catolic din doi va fi latino-american, față de unul din patru europeni. Prin mutația intervenită în angajarea politică a uneia dintre cele mai mari colectivități catolice din lume, frontul forțelor sociale ce luptă pentru eliberare socială și națională în subcontinentul latino-american devine tot mai puternic și anihilează recursul elementelor reacționare la una din instituțiile care în mod tradițional se implica de partea lor.

Angajarea bisericii în viața politică latino-americană — rezultat al unor puternice confruntări

Reorientarea comportamentului politic propriu bisericii latino-americane nu este, în principal și la

origine, efectul unor decizii luate în consens de ierarhia ecleziastică ; dealtfel, aceasta nici nu este omogenă.

Secole de-a rîndul, biserica romano-catolică s-a asociat și a sprijinit în America Latină colonialismul. Solicitată să legitimeze „noua ordine", care nu era alta decît cea rezultată din transplantarea brutală și represivă a modelului european — bazat pe exploatare, inegalitate, injustiție etc. — ea a acceptat misiunea de a apăra interesele noilor clase dominante, a devenit stîlpul principal al sistemului colonial și a făcut din misionarism o pîrghie importantă a înrobirii populației băștinașe. De aceea, istoria bisericii latino-americane s-a împletit cu cea a pătrunderii, maturizării și declinului sistemului colonial și neocolonial în această zonă a lumii.

Conform teologului Pablo Richard [1], în istoria bisericii din America Latină se disting patru mari etape. Prima, care începe în 1492 și se sfîrșește în 1808, reprezintă etapa pe care el o numește a „creștinătății coloniale", cînd în planul vieții social-politice apare, se maturizează și intră în criză sistemul capitalist colonial. Între 1808 și 1870, majoritatea țărilor latino-americane își cuceresc independența, limitată rapid de infiltrarea neocolonialismului englez și nord-american. În această perioadă „a crizei creștinătății coloniale", biserica latino-americană devine și ea treptat „independentă", adică se rupe de structurile coloniale pe care înainte le-a aureolat cu harul divin. Între 1870 și 1960 se instituie „noua creștinătate", mai întîi conservatoare și antiliberală, apoi liberală și antisocialistă. „Noua creștinătate" evoluează odată cu maturizarea sistemului capitalist neocolonial și cu apariția primelor sale crize. Urmează apoi etapa care începe cu anii '60 ai secolului XX, cînd sub coincidența adîncirii crizei sistemului capitalist național și a reactivării miș-

[1] Pablo Richard, *1956—1978 : l'Eglise latino-américaine entre la peur et l'espérance*, în „Foi et développement", nr. 54/1978, p. 1—6.

cărilor muncitorești-țărănești, „noua creștinătate" dă și ea faliment, intră în criză de autoritate, ceea ce impune ca unică alternativă reorientarea angajării social-politice.

Clasificarea amintită, cu toate limitele induse de viziunea teologală a lui Pablo Richard, ne permite să înțelegem natura profund contradictorie caracteristică procesului de trecere de la angajarea procolonialistă, la neangajarea aparentă din perioada neocolonialistă și apoi la reorientarea ataşamentelor politice specifice bisericilor latino-americane în ultimele trei decenii.

Pe măsură ce ideea pretinsei mîntuiri promisă de primii misionari s-a devalorizat, catolicismul latino-american a întors spatele realităților social-politice, s-a cantonat în problematica vieții familiale, s-a limitat să propovăduiască un ideal moral anistoric. În acea perioadă biserica a impus o distincție netă între viața privată și cea publică, îndrumînd credinciosul să abandoneze și să ignore activitatea politică pentru a „salva" calitatea sa de bun catolic.

Situată ferm pe asemenea poziții principiale biserica latino-americană nu a participat la mișcările populare apărute în timp, nu s-a situat de partea revoluționarilor secolului XIX, nu s-a raportat la interesele și aspirațiile claselor oprimate. În tot acest timp săracul nu era decît un potențial adept de cucerit și păstrat.

Excepțiile sînt puțin numeroase [2] și nu schimbă esența afirmațiilor făcute mai înainte. Chiar acei pastori sau teologi spanioli, care au acționat la originile creștinizării continentului și și-au gîndit misionarismul lor în corespondență cu realitatea latino-americană, nu s-au putut angaja social-politic de partea claselor și categoriilor oprimate, au militat pentru apărarea drepturilor indienilor, dar au făcut-o de pe pozițiile unor comandamente religioase abstracte, neoperaționale.

[2] În studiul său, *Théologie de la libération. Essai de synthèse*, publicat în „Lumen vitae. Revue internationale de la formation religieuse", Bruxelles, vol. XXXIII, nr. 2, din 1978, Segundo Galileo amintește pe Francisco de Vitoria și pe Bartolomé de las Casas ca devotați apărători ai indienilor.

Treptat, a avut loc conturarea unei detașări „rebele" a credincioșilor față de atitudinile politice practicate de șefii oficiali ai bisericii. Peste capul acestora, masa catolicilor de rînd păşesc, înghițiți de valul revoluționar care a cuprins America Latină în anii '60, în arena vieții politice, realizează practic experiența conflictului social, conștientizează anacronismul subdezvoltării impuse de societățile multinaționale, lipsa de legitimitate a exploatării și a agresiunilor la care-i supun clasele dominante, sesizează realitatea și necesitatea luptei de clasă, înțeleg că angajarea socială este, în esență, de natură politică, descoperă și valorizează pozitiv organizațiile și partidele de stînga, superioritatea țelurilor și idealurilor specifice mișcării comuniste.

Paralel și în interdependență cu mutațiile esențiale petrecute în praxisul creștinului latino-american au avut loc schimbări semnificative și în planul instituțional al bisericii.

Schimbarea cea mai importantă ține de constituirea a ceea ce cercetătorii problemei numesc „biserica populară". Procesul apariției „bisericii populare" a urmat celui de deprivatizare a creștinismului, de depășire a tendinței, promovate vreme îndelungată, de ignorare a vieții publice. Progresiv, masa catolicilor angajați în viața politică a țărilor lor intră în contradicție cu vîrfurile ierarhiei ecleziastice. Este momentul în care se conturează în America Latină „stînga creștină", cînd încep să apară grupările „creștinilor revoluționari".

Originile „bisericii populare" sînt fixate în perioada 1959—1978, cunoscută ca expresie a noului val revoluționar. Rezultat al antrenării catolicilor în mișcările revoluționare cu caracter de clasă, „biserica populară" reprezintă, desigur, tot o formă de trăire colectivă a vieții religioase, păstrează în continuare caracterul unei comunități de credincioși, unind însă indivizii care, fără să vrea sau fără să poată renunța la religie, conștientizează acut interesele lor de clasă, refuză să se limiteze la mîntui-

rea prin credință, vor să devină copărtași ai destinului lor social, nu mai acceptă să respecte exigențele impuse de cler. Încredințați că biserica oficială ca instituție s-a sprijinit și a servit doar interesele claselor dominante, vor să realizeze reconstrucția ei astfel încît misiunea sa evanghelică să plece de la clasele oprimate și exploatate, să slujească țelurile și aspirațiile acestora. În noua biserică săracii nu mai sînt de acord să fie considerați ca un obiect pasiv al evanghelizării, ci ca un subiect activ, ca făuritor al propriei istorii și eventual ca subiect responsabil al comunității creștine.

În opoziție cu masa catolicilor, biserica ierarhic instituționalizată consideră „biserica populară" ca un pericol pentru unitatea și universalitatea sa, „ca o biserică paralelă", cu organizare și doctrină proprie. În măsura în care „biserica populară" este a săracilor și pentru săraci — spun vîrfurile conservatoare ale episcopatului — ea capătă caracterul unei secte și este opusă caracterului și misiunii universale ce caracterizează biserica romano-catolică. Acestor acuzații, Pablo Richard, teolog ce promovează „biserica populară", le contrapune următoarele : „Din punct de vedere ecleziologic, nu există nici o contradicție între „biserica populară" și organizarea charismatică și ministerială tradițională a bisericii. Contradicția care provoacă „biserica populară" nu este de ordin ecleziologic (contra episcopilor), ci este exclusiv de ordin politic și ideologic împotriva opresiunii și injustiției" [3].

Ca reacție față de nedreptatea socială generalizată, a cărei victimă principală este, populația săracă și marginalizată și-a luat destinul în propriile sale mîini. Ea se regrupează în jurul unor animatori iviți din rîndurile sale și procedează la re-lectura Evangheliei în lumina gravelor probleme economice, politice și sociale cu care se confruntă în plan practic. Deși, în ultimă instanță, rămîn tributari

[3] Pablo Richard, *1959—1978 : l'Eglise latino-américaine entre la peur et l'espérance*, în „Problèmes politique et sociaux. La documentation française", nr. 362/1979, p. 17.

credinței în Dumnezeu, membrii diferitelor tipuri de „biserici populare" sînt marcați tot mai evident de influențele pozitive căpătate în luptele de clasă în care s-au angajat și care-i pregătesc pentru alianțele necesare victoriilor revoluțiilor antifeudale, democratice și antiimperialiste care au cuprins întreaga zonă. De exemplu, într-un document rezultat din întîlnirea responsabililor „comunităților de bază" din Brazilia, se afirmau următoarele : „...noi voim să luptăm pentru eliberare, pentru ca pămîntul să fie împărțit între țărani și indieni și în orașe noi vrem să participăm la toate, în principal la mijloacele noastre de muncă. În ceea ce privește acțiunea în biserică, noi cerem o mai mare participare a poporului în legătură cu clericul și cu atît mai mult a reprezentanților comunităților noastre în consiliile pastorale și parohiale... ; ca celebrările să exprime viața și cultura noastră" [4].

„Biserica populară" nu este produsul aplicării unei scheme instituționale unice, ci, apărută spontan, ea s-a concretizat, în diferite țări latino-americane, în întruchipări dintre cele mai variate : în Peru, sub forma „comunităților populare", în Brazilia sub cea a „comunităților de bază", a „comunităților creștine țărănești" în Paraguay, Ecuador, Mexic sau a „comunităților creștine de cartier" în Chile ș.a.

După o statistică efectuată în 1979, numărul comunităților „bisericii populare" ajunsese la aproximativ 50 000. Înmulțirea lor extrem de rapidă a fost favorizată de existența, în episcopatul latino-american, a unor elemente care s-au angajat, în paralel, în același front al denunțării injustiției, al formulării unor revendicări democratice și care au interpretat favorabil procesul constituirii noii biserici și au ajutat maturizarea acesteia, preluînd în dezbatere multe din temele promovate în comunitățile de bază.

[4] Cf. Jean Vogel, *Avec les communautés de base naît une Eglise nouvelle*, în „Problèmes politiques et sociaux. La documentation française", nr. 362/1979, p. 23.

O dovadă extrem de concludentă o reprezintă raportul elaborat, pentru Puebla, de Comisia pastorală a pămîntului, organ oficial al episcopatului brazilian. În raport au fost supuse unei critici severe principalele elemente caracteristice politicii agrare practicate de guvern, precum și consecințele lor, extrem de nefaste pentru viața țărănimii exploatate. S-a demonstrat că puternica concentrare a proprietății în agricultura braziliană se întovărășește cu o deposedare nemiloasă a unui număr tot mai mare de țărani, lipsiți astfel de orice bază de existență. S-a criticat cu vehemență tendința marilor latifundiari și proprietari capitaliști de a renunța la folosirea muncitorilor agricoli permanenți, înlocuiți cu sezonieri, lipsiți de contract fix, situație ce permite stoarcerea unor profituri tot mai mari. S-a denunțat cu curaj înăsprirea exploatării, utilizarea pe scară largă a copiilor minori, lipsa de preocupare pentru a asigura muncitorilor agricoli condiții elementare de viață.

Ținînd cont de faptul că biserica este o instituție socială, ce dispune de o anumită putere, Comisia pastorală a pămîntului, fără să se substituie inițiativelor pornite de jos, propune tuturor slujitorilor săi să susțină, să încurajeze și să protejeze țăranii care luptă în sindicate pentru respectarea drepturilor lor. Este deosebit de semnificativ că în concluzia respectivului raport se propun în esență următoarele soluții : o reformă autentică și urgentă a structurilor agrare și a esenței politicii față de țărănime ; sprijinirea mișcărilor sindicale și a oricăror altor forme de organizare inițiate de țărani și muncitori. Apreciind că îndreptarea acestei situații nu poate să vină din partea elitei economice, politice și militare care conduce subcontinentul, documentul „invită țăranii, muncitorii și pe toți oprimații poporului să edifice împreună o societate mai demnă de fiii lui Dumnezeu“ [5].

[5] Cf. *Les travailleurs de la terre et la Conférence de Puebla*, în „Problèmes politiques et sociaux. La documentation française“, nr. 362/1979, p. 40.

Reorientarea angajărilor social-politice care caracterizează elementele deschise ale episcopatului latino-american apare cu pregnanță și din studiul Documentului final, care a încheiat cea de-a treia Conferință de la Puebla. Analiza de conținut relevă o schimbare a interlocutorului preferențial. Biserica își propune să se adreseze în primul rînd : indigenilor și afro-americanilor, care trăiesc marginalizați în situații inumane și care pot fi considerați ca „săraci între săraci“ ; țăranilor lipsiți de pămînt și supuși unor multiple dependențe ; muncitorilor slab retribuiți și care întîmpină greutăți în dorința lor de organizare și apărare a drepturilor ; mulțimilor marginale din orașe, lipsite de mijloace de existență ; micilor funcționari, șomerilor și tuturor celor pe care criza economică i-a adus într-o stare de cruntă mizerie ; tinerilor dezorientați, care nu găsesc locuri de muncă ; copiilor loviți de sărăcie de la naștere și bătrînilor mereu mai numeroși, excluși cu brutalitate din rîndul persoanelor productive.

Asemenea schimbări aduc după ele, ca o reacție în lanț, sciziunea episcopatului latino-american. Într-un studiu, relativ obiectiv, dedicat analizei raportului de forțe din sînul episcopatului în preajma Conferinței de la Puebla, Charles Antoine [6] distinge existența a patru subgrupe : „integriștii“, „juridicii“, „pastoralii“ și „profeticii“. Pentru „integriști“ nu există alt adevăr decît cel catolic, exprimat cuprinzător în doctrina bisericii, de esență supranaturală, cu funcție normativă pentru societatea temporală. Puterea este de origine divină și de aceea orice tip de democrație, ca sistem de conducere politică, este inacceptabil. Individul, lăsat liber, înclină spre rău, motiv pentru care ierarhia bisericească trebuie să asigure, deopotrivă, integritatea doctrinei și fidelitatea credinciosului. După aprecierea teologului Charles Antoine, integrismul este un pesimism erijat în sistem politic și de aceea orice regim militar, autori-

[6] Charles Antoine, *Un événement à suivre : la Conférence de Puebla*, în „Etudes“, august-septembrie, 1978, p. 249—261.

tar nu poate decît să salute asemenea tendințe, chiar dacă ele reprezintă o minoritate în episcopatul latino-american.

„Juridicii" grupează clericii pentru care instituția primează asupra persoanei. Din perspectiva lor, societatea politică trebuie abordată numai prin intermediul și cu mijloacele instituției, adică a bisericii oficiale. Concordatul reprezintă tipul ideal de reglementare a raporturilor dintre stat și biserică, întrucît, în deplină armonie reciprocă, precizează competențele și definește atribuțiile fiecărei părți. În condițiile separației bisericii de stat — cazul cel mai des întîlnit în subcontinentul american — se pot găsi cele mai bune relații care să asigure independența fiecăreia. Dacă vreun preot sau credincios intră în conflict cu statul — situație de asemenea frecventă în țările latino-americane [7] —, dacă prejudiciul nu este foarte grav, se recomandă, susțin „juridicii", sacrificarea persoanei și nu deteriorarea relațiilor cu stăpînirea.

„Pastoralii" se declară cu precădere pentru binele credincioșilor încredințați lor. Ei acționează ca pastori și nu ca administratori, lăsînd în seama oamenilor politici treburile vieții politice. „Pastoralii" intervin și apără orice persoană, chiar dacă acțiunea respectivă riscă să perturbe relațiile dintre biserică și stat. După părerea aceluiași teolog, respectiva subgrupă este, numeric, cea mai însemnată în episcopatul latino-american.

„Profeticii" invocă modelul profeților din Biblie. Sensibili la dramele trăite de populațiile din țările Americii Latine, ei apreciază că responsabilitatea ce le revine potrivit Evangheliei are prioritate absolută asupra diplomației ecleziastice. Analizele pe care le fac societății latino-americane coincid în concluzii cu cele ale oamenilor politici aflați în opoziție. Com-

[7] Într-o statistică, cuprinsă în studiul „Zece ani de represiune contra Bisericii", publicat la Paris, în 1979, în DIAL, se aprecia un total de 1516 cazuri de amenințări, calomnieri, arestări, întemnițări, torturări, asasinate, răpiri, exilări, expulzări etc. împotriva elementelor catolice angajate social-politic.

portamentul lor se întemeiază însă pe credința care-i animă. Chiar dacă analizele întreprinse au o adresă politică, ele nu vizează cucerirea puterii sau exercitarea ei, care rămîne în continuare în sarcina persoanelor înzestrate cu asemenea atribuții. „Profeticii" refuză să încheie alianțe, fie și numai tactice, cu grupările politice. Responsabilitatea pe care și-au asumat-o se reduce la denunțarea racilelor actualului sistem social, la stigmatizarea celor ce violează drepturile celor săraci. Cu toate acestea, guvernele aflate la putere îi consideră drept oameni politici periculoși, pentru că scot masele largi din starea lor de apatie seculară și joacă rolul unui ferment revoluționar în dezbaterile ecleziastice. Critici similare primesc „profeticii" și din partea acelor confrați din episcopat, care se situează pe poziții reacționare.

De curînd, depășind cadrul îngust al ierarhiei, la nivelul clericilor și al laicilor, s-a impus o nouă categorie, cea a „opozanților", „Opozanții", pornind de la profunde analize ale realității sociale, își propun ca obiectiv prioritar schimbarea structurilor social-economice și a regimului politic. Paradoxal, deși motivațiile lor au ca punct de plecare Biblia, ei insistă pe caracterul inevitabil al mijloacelor necesare pentru transformarea eficace a societății, ajungînd să admită, să promoveze și chiar să se înroleze în luptele de gherilă *.

Tendința promovată de categoria „opozanților" a generat o mare varietate de tipuri ale angajării preoților sau laicilor în viața social-politică : „Preoții pentru lumea a treia" în Argentina, „Creștinii pentru eliberare" în Ecuador, „Preoții pentru America Latină" în Columbia, „Creștinii solidari" în Mexic, „Secretariatul dreptății și non-violenței" în Brazilia, „Creștinii pentru socialism" în Chile etc.

* A rămas o figură simbolică pentru America Latină preotul columbian Camillo Torres, care, cu arma în mînă, a murit ca un martir pentru asemenea idei. Se acordă, de asemenea, o mare prețuire tînărului student în teologie, bolivianul Nestor Pax Zamora.

Asociațiile amintite intră în mod constant în contradicție cu concepțiile și atitudinile forțelor conservatoare, potrivit cărora biserica se situează deasupra partidelor politice și a claselor sociale, misiunea sa fiind complet de altă natură. În timp ce politica — susțin vîrfurile ecleziastice conservatoare — divizează, credința unește și ridică umanitatea din punct de vedere social și spiritual pe un plan superior. Orice fel de divergențe politice ar apărea între creștini, ele nu pot avea decît un caracter secundar. Evenimentele actuale, oricît de dramatice ar fi, nu pot — susțin ei — să afecteze solidaritatea funciară care-i unește pe cei ce se reclamă de la aceeași credință, indiferent dacă sînt săraci ori bogați, oprimați sau nu.

Proliferarea asociațiilor catolice revoluționare demonstrează înțelegerea judicioasă de către forțele mai lucide ale episcopatului latino-american a faptului că orice luptă contra nedreptății presupune o mișcare socială și deci politică. Conștientizarea necesității angajării politice este exemplar formulată în cuvintele episcopului Proano, cunoscut apărător al țăranilor indieni din Ecuador. La întrebarea „Pînă unde se poate angaja biserica și slujitorii săi în politică ?", Proano a răspuns : „Biserica nu poate fi politic neutră. Sau este aliata unei societăți represive sau alege să se angajeze pe calea care pune în discuție o asemenea societate, cea a luptei pentru schimbarea situației. A spune că biserica trebuie să rămînă neutră este același lucru cu a afirma că biserica este complicea menținerii sistemului de exploatare, opresiune și injustiție" [8].

În cursul unei reuniuni ținute în toamna anului 1981, membrii înalți ai clerului brazilian au reafirmat că, deși misiunea bisericii este evanghelică și pastorală, ea nu poate fi realizată fără luarea în considerare a problemelor social-economice cu care se confruntă Brazilia.

[8] Cf. „Problèmes politiques et sociaux. La documentation française", nr. 362/1979, p. 3.

Asemenea atitudini, din ce în ce mai frecvente, explică de ce comuniștii și socialiștii consideră că, prin multe din eșaloanele sale, biserica a devenit în America Latină o forță capabilă să joace un rol însemnat în mișcările revoluționare antifeudale, antiimperialiste și democratice.

Teologia eliberării — variantă latino-americană a „teologiilor politice"

În panorama așa-numitor „teologii politice", care încearcă să fundamenteze teoretic imperativele angajării bisericii în viața social-politică contemporană, *teologia eliberării* este o creație relativ recentă a catolicismului latino-american.

Termenul de *Teologie a eliberării* apare oficial în documentele ecleziastice la cea de-a II-a Conferință episcopală latino-americană care s-a întrunit la Medellin (Columbia) în anul 1968. În documentele finale, și anume în *Introducere la concluzii* și în *Mesajul către popoare*, sînt formulate expres, în numeroase rînduri, principalele idei ale noii orientări teologice. În esență, se apreciază că situația gravă, „necreștinească" specifică continentului latino-american trebuie depășită prin *eliberare*, prin eliminarea tuturor dependențelor, servituților și nedreptăților pe care le suportă populația oprimată.

Promotorii *Teologiei eliberării* susțin că papa Paul al VI-lea, în enciclica sa din 1975 — *Evangelii Nuntiandi* — a aprobat această nouă orientare teologică, a folosit termenul de „eliberare", fiind de acord ca biserica să-și asume misiunea „luptei pentru depășirea a tot ceea ce condamnă (popoarele) să rămînă la marginea vieții : foamea, bolile cronice, analfabetismul, pauperismul, nedreptățile în raporturile internaționale și în mod special în schimburile comerciale, în situațiile de neocolonialism economic și cultural, uneori tot atît de crud ca vechiul colonialism politic... Între evanghelizare și promo-

varea umană — dezvoltare, eliberare — există de fapt legături profunde... de ordin antropologic... de ordin teologic..." [9] (*E.N.*30 și 31).

După Conferința de la Medellin, în pofida încercărilor disperate făcute de aripa de dreapta a episcopatului, de elementele sale conservatoare, de a bara calea noii orientări, o serie de teologi și prelați — Karl Rahner și G. Gutierrez (Peru), L. Boff, Joseph Comblin, Arhiepiscopii Arus Balduino, Casaldaliga, Dom Helder Camara (Brazilia), Arhiepiscopii Pironio (Argentina), Alvarez, Proano și Ruiz Nivas (Ecuador), Mendez Arceo și Samuel Ruiz (Mexic), Oleando Brano (Nicaragua), Aponte Martinez (Porto Rico) ș.a., au căutat să dea un profil teologic noțiunii de eliberare temporală, punînd-o în relație cu mîntuirea întru Cristos.

În perioada premergătoare pregătirii celei de-a treia Conferințe episcopale, la Roma, în prezența lui Karl Rahner, inițiatorul acestei orientări, s-a ținut un mini-conclav, prin care *Teologia eliberării* a căpătat și aprobarea Vaticanului, aflat atunci sub pontificatul papei Paul al VI-lea.

Relansarea și dezvoltarea *Teologiei eliberării* s-a realizat însă la Puebla, în cea de-a III-a Conferință a episcopatului latino-american, din ianuarie-februarie 1979.

În proiectele sale, realizate în mare parte după îndelungate lupte între romani și latino-americani, la Puebla s-a urmărit distincția între „valorile permanente ale eticii creștine" și „elementele variabile care răspund condițiilor proprii fiecărei țări și fiecărei epoci". Prin *Teologia eliberării,* așa cum s-a conturat ea mai mult la Puebla, aripa de stînga a episcopatului latino-american a încercat, cu succes, să facă un pas înainte, declarînd că nu mai vrea să practice un precept de dragoste abstractă și universală, ci să forjeze principii de acțiune practică, pentru a traduce această iubire creștinească în exigențe concrete pentru o epocă și o zonă determinate.

[9] Cf. Segundo Galileo, *Ce qu'est la théologie de la libération,* în „Problèmes politiques et sociaux. La documentation française", nr. 362/1979, p. 20.

Originalitatea sa decurge, fără îndoială, din eforturile făcute — poate cu sinceritate, sigur cu luciditate — în măsură să răspundă situației istorice concrete în care trăiesc popoarele latino-americane. În marea majoritate a declarațiilor ce însoțesc tezele sale, se afirmă că noua teologie nu este tributară școlilor europene, și cu atît mai mult marilor enciclice date în timpuri istorice de Vatican, deoarece acestea din urmă s-au născut geografic și social în Europa din perioada expansiunii industrializării în țările dezvoltate de astăzi. Spre deosebire de, și, uneori, în deliberată opoziție cu ele, *Teologia eliberării* se vrea o expresie specifică a gravelor nedreptăți ce caracterizează „acum" America Latină și un remediu pentru „anti-evanghelicele" situații sociale, politice sau culturale existente pe continent.

Pornind de la contextul latino-american și luînd drept exemplu enciclica *Rerum Novarum* (1891), în care Leon al XIII-lea apăra proprietatea capitalistă, ca și cum ea ar fi fost o chezășie a dreptului muncitorului ce putea ajunge numai în acest fel la un salariu care să-i permită un nivel de viață demn de om și posibilitatea de a face unele economii, teologii noii orientări apreciază că o asemenea poziție a încetat să fie creștinească, dacă se ține seama că salariile năpăstuiților din America Latină sînt insuficiente pentru a se putea trăi cît de cît onorabil, neputînd în nici un caz să devină sursa unor „bani albi pentru zile negre". În America Latină — scriu ei — muncitorii și țăranii nu au acces la proprietate și trebuie ajutați să dobîndească acest drept.

Întrucît, cel mai adesea, militarocrația ajunsă la putere în multe țări latino-americane recurge la argumentul lui Ioan al XXIII-lea din *Mater et Magistra,* potrivit căruia proprietatea privată este o garanție a democrației și justifică totalitarismul lor pretextînd apărarea proprietății, care altfel s-ar afla în pericol, teologii eliberării supun unei critici severe atît totalitarismul, cît și principiul proprietății,

dar evident nu în esența lui, nu în termenii comunismului științific.

Asumîndu-și deliberat sarcina „creștinească" de a salva popoarele latino-americane, *Teologia eliberării* s-a inspirat probabil din critica făcută de marxism lumii capitaliste contemporane, dar a operat, totodată, o serie de selecții care o conduc spre soluții deosebite.

Cu toate că se străduiește să găsească modul în care poate fi schimbat modelul dezvoltării latino-americane, ce exclude poporul de la orice fel de participare și atentează grav la drepturile omului, doctrina „eliberării" nu poate să depășească limitele impuse de bazele sale teologice. Astfel, conținutul multor teze trimite la Sfînta Scriptură, la scrierile părinților bisericii, la marii teologi, la enciclicile ultimilor pontifi. Obiectivul principal al *Teologiei eliberării* este conceput ca fiind asigurarea demnității personale a omului, „imagine a lui Dumnezeu", salvarea drepturilor sale inalienabile în vederea promovării integrale a personalității umane în dimensiunile sale terestre și transcendentale. „Conduita noastră socială — scriu semnatarii Documentului final de la Puebla — este parte integrantă din maniera de a-l urma pe Cristos" [10].

Într-o asemenea perspectivă, noțiunea de eliberare nu pare a avea o origine terestră, ci mai ales o dimensiune escatologică. Chiar atunci cînd *Teologia eliberării* vorbește de redefinirea economiei și politicii nu depășește cu mult critica ideologiei capitaliste liberale ce a absolutizat dreptul proprietății și a minimalizat responsabilitatea statului față de bunurile comune. Astfel, *Teologia eliberării* socotește că societatea trebuie orientată spre sensul just pe care trebuie să-l aibă proprietatea, fără a o aboli. Proprietatea este condamnată numai în cazul în care devine sursă de privilegii sau discriminări și contravine spiritului evanghelic al solidarității.

[10] Cf. Antonchich Ricardo, *La doctrine sociale de l'Eglise à Puebla*, în „Lumen Vitae. Revue internationale de la formation religieuse", vol. 34/1979, p. 215—244.

Respectivii teologi propun socializarea economiei, pe care o înțeleg însă limitat, considerînd că exproprierea e legitimă numai în anumite cazuri și mai ales că poate fi asigurată prin controlul realizat de către statul burghez ; susțin necesitatea planificării, făcută însă în funcție de biblicul „bine comun" ; recomandă folosirea deplină a resurselor și a populației economic active, dar militează ca în politica de investiții, statul să garanteze că nu se vor opera naționalizări, să suporte investițiile non-rentabile (pentru educație, sănătate, locuințe etc.) și sugerează o politică fiscală în măsură să controleze evaziunea capitalurilor, redistribuirea veniturilor prin impozite adecvate directe și indirecte ș.a. Cei mai de stînga merg cu propunerile lor pînă la naționalizări restrînse, la reforme agrare, la crearea de cooperative de credit, cumpărare și vînzare, la cogestiune, care să acorde drept de decizie și beneficiu, precum și participare la proprietate și muncitorului.

Nici redefinirea politicii nu poate conduce prea departe. Se pleacă de la existența unor tipuri „creștine" de organizații populare care sînt recomandate ca cele mai potrivite forme de integrare, pe niveluri, a întregii populații în viața politică a comunității. În măsura în care se va respecta *ad literam* „nu-ul" formulat fără rezerve și cu hotărîre de papa Ioan Paul al II-lea la Puebla, ca preoții să nu se angajeze în acțiuni revoluționare și politice, atunci dezideratele de mai sus sînt și mai limitate în perspectivele lor.

Cu toate acestea, nu putem omite faptul pozitiv că „eliberarea creștinească" este prezentată ca o sarcină globală, interioară și socială, personală și colectivă, economică, dar în același timp politică și socială, tehnică și etică. Asupra unei asemenea semnificații se realizează în genere ușor un acord între teologi. Divergențele apar atunci cînd se pune problema de a alege ce latură anume trebuie privilegiată în acțiunea de eliberare socială sau cînd se procedează la critica realităților contemporane. Deși majoritatea teologilor promotori ai noii orientări au pus accentul pe politic, au subliniat relațiile noi ce

trebuie să se stabilească între credință, pe de o parte, politică, pe de altă parte, au sesizat importanța dobîndirii puterii politice în schimbările sociale, au recunoscut necesitatea participării poporului la putere etc., nici unul nu s-a putut desprinde de fundamentele religioase și, de aceea, toți țin să precizeze că, deși în realitatea latino-americană „eliberarea creștinească" presupune acțiunea prioritară a factorului politic, totul are, în ultimă instanță, o justificare biblică sau este expresia voinței și planului divin. Eliberarea radicală de păcatul original nu poate fi — susțin ei — decît opera lui Cristos ; dar, întrucît Dumnezeu se lasă cunoscut numai acolo unde oamenii se ridică și se eliberează prin luptă, numai acolo unde se organizează pentru a rezista activ sacralizării unei societăți ce produce în mod inevitabil inegalitate și injustiție, rezultă, pentru credinciosul latino-american, datoria creștinească de a fi copărtaș activ la actul mîntuirii întru Cristos. „Pe scurt — scrie un teolog al noii orientări — eliberarea creștinească înseamnă depășirea tuturor servituților temporale și a injustițiilor (eliberarea economică, socială, politică, culturală etc.) în raport strîns cu mîntuirea întru Cristos (eliberarea de păcat). Cu alte cuvinte, eliberarea este mîntuirea prin Isus care se realizează în istorie" [11].

Teologul Segundo Galileo apreciază că ideologia „eliberării creștinești" are două surse teologice, ambele rezultate din faptul că orice referință critică la societatea latino-americană este interpretată și tradusă în categorii specifice dogmaticii creștine. Pentru teologia eliberării orice normă care reglementează lupta pentru emancipare socială reprezintă, în ultimă instanță, „cuvîntul lui Dumnezeu", revelația transmisă oamenilor. Situîndu-se în optica proiectului de mîntuire ce-i apare ca fiind gîndit de Dumnezeu, orice veritabil teolog al eliberării pleacă de la înțelegerea creștinească potrivit căreia situația continentului latino-american „exprimă o

[11] Segundo Galileo, *op. cit.*, p. 20.

situație de păcat" (Medellin, documentul „păcii"). „Conștiința păcatului" cristalizat în structuri sociale, economice, politice și culturale injuste îl incită pe credincios să colaboreze la efortul de eliberare prin evanghelizarea pe care trebuie să o realizeze biserica. Și anume, după părerea lor, transformarea societății reclamă o dublă acțiune : *tehnică*, adică, politică, socială și economică, cîmp specific în care operează cetățenii împreună cu creștinii și *pastorală*, adică etică, în care rolul principal revine bisericii. Deoarece credința asupra misiunii sale implică dimensiuni politice, comportînd profunde exigențe cu privire la acțiunea întreprinsă asupra structurilor sociale, biserica are nevoie de *o ideologie, care este* tocmai *Teologia eliberării*.

În funcție de prevalența unuia sau altuia dintre factori, același teolog Segundo Galileo discerne trei tendințe apărute în cadrul *Teologiei eliberării*. O primă tendință pune accent pe praxisul liberator al creștinilor și al bisericii. Pînă și el, deși teolog, apreciază că această orientare este, în prea mare măsură, tributară noțiunii biblice de eliberare. O a doua tendință acordă o importanță mare așa-zisei spiritualități culturale specifice popoarelor latino-americane, ce le-a rămas grefată în subconștient din perioada colonizării și care se manifestă în gradul înalt al religiozității populare. Și cea de-a doua orientare se resimte de pe urma interpretării teologice a noțiunii de popor. Cea de-a treia tendință insistă pe factorul economic, pe realitatea claselor sociale și a conflictelor dintre ele etc. Ultima tendință este considerată a fi cea mai influențată de marxism, deoarece apar o serie de elemente preluate din economia politică și din sociologia lui Karl Marx (idei critice cu privire la esența capitalismului ca tip de societate, teza inevitabilității conflictului dintre clase inerent acestui sistem, teoria cu privire la rolul determinant al factorilor economici asupra tuturor structurilor sociale ș.a.). Pentru oricare bun cunoscător al gîndirii materialist-dialectice și istorice apare însă limpede că orice asimilare a *Teologiei eliberării* cu teoria revoluției și construcției so-

cialiste demonstrează fie rea voință dublată de ignoranță, fie o teamă fără margini față de atracția ideilor comunismului științific.

Exprimînd, fără îndoială, teama generală pe care o nutresc slujitorii — mai mult sau mai puțin „ortodocși" — ai bisericii romano-catolice față de ascendența pe care o dobîndesc partidele comuniste în toate mișcările revoluționare din continent, *Teologia eliberării* este adeseori considerată „un cal troian al marxismului". Îngrijorarea lor crește cu atît mai mult cu cît s-a conturat o a patra tendință tot mai cuprinzătoare, ce se manifestă ca un curent de influență marxistă, care, progresiv, încetează de a mai fi o teologie în sensul strict al cuvîntului. În acest curent ecleziologia este aproape inexistentă, temele biblice sînt tot mai rar implicate.

Pornind de la asemenea fapte sau interpretînd greșit celelalte trei tendințe amintite, teologul ultra-conservator, dușman înfocat al forțelor de stînga, anticomunist învederat, Julio Fleichman, consideră că „spiritul de la Medellin" ca și cel de la Puebla pun în pericol ordinea publică, întemeiază mișcări subversive împotriva guvernelor care se apără cum pot de pericolul comunismului mondial. *Teologia eliberării* este de neacceptat — scrie Fleichman — pentru că națiuni „rău organizate în materie de disciplină colectivă, de resurse umane, financiare, de servicii publice, țările Americii Latine nu pot să-și permită (și poate țările europene cu atît mai mult) să se lase înlănțuite de pretinse libertăți democratice în confruntări politice în care comuniștii sînt în mod necesar prezenți" [12]. Și, relevîndu-se ca un apologet al regimurilor militare, Fleichman consideră că singura forță organizată o reprezintă instituțiile armatei, cărora le revine și misiunea morală de a salva țările lor de la anarhie, adică de revoluție. «Militarii noștri — scrie el, justificînd duritatea mijloacelor antidemocratice folosite în repri-

[12] Julio Fleichman, *Halte aux manoeuvres des révolutionnaires !*, în Problèmes politiques et sociaux. Le Documentation française", nr. 362/1979, p. 4.

marea revoltelor populare — nu fac decît să urmeze sfatul sfîntului Augustin, reluat de sfîntul Thomas : „Dacă un popor este serios și prudent (moderatus), preocupat de interesul general, este drept de a stabili o lege care să-i permită de a-și da lui însuși magistrați pentru administrarea treburilor comune. Dar dacă, corupt cu fiecare zi mai mult, acest popor vinde sufragiile sale și încredințează grija de a guverna unor infami scelerați, este de drept să i se retragă atunci facultatea de a-și alege șefii și să se revină la un sistem de sufragiu restrîns la cîteva persoane serioase și competente" [13].

De pe asemenea poziții, Fleichman și alții văd în *Teologia eliberării* produsul „complicității" clerului cu comuniștii. De la critici și aprecieri tendențioase, Julio Fleichman trece ușor la enumerarea unor date menite să atragă luarea aminte asupra „pericolelor" ce rezultă din atragerea slujitorilor bisericii la comunism. În acest sens, asimilînd în mod greșit terorismul cu comunismul, el amintește că în Brazilia, în 1969, a fost descoperită într-o mănăstire dominicană din Sao Paolo o bază a comuniștilor, iar principalul conducător terorist Marighela a putut fi prins numai după ce au căzut trei tineri dominicani, complici ai săi ; că în Argentina, sub auspiciile Consiliului episcopal latino-american, a fost editată o pretinsă Biblie, ai cărei sfinți aveau ca nume Luther King sau Helder Camara, iar în notele din subsolul cărții credincioșii erau incitați să se înroleze în mișcări antiguvernamentale ; că în Chile, „spiritul de la Medellin" s-a tradus în comuniunea dintre cardinalul Silva Heringuez și „comunistul" Allende, pentru ascensiunea căruia la putere primul a organizat un *Te Deum* solemn la Catedrala din Santiago, onoare refuzată guvernului catolic al generalului Pinochet ; el mai dă ca exemplu inițierea „Zilelor internaționale pentru o Societate mai presus de Dominații", pe care o consideră o încercare de a atrage toți episcopii și chiar Sfîntul Scaun la lupta

[13] Fleichman citează din tratatul lui Toma d'Aquino despre liberul arbitru (cartea I, cap. 6).

de gherilă împotriva guvernelor Americii Latine.

Situîndu-se pe poziții similare, arhiepiscopul Dom Geraldo Sigaud, cu prilejul dezbaterilor de la Medellin, interpreta documentele acestei conferințe inspirate de *Teologia eliberării* drept expresie a faptului că anumite elemente ale episcopatului vor să înregimenteze politic clericii în serviciul revoluției.

Este ușor de înțeles cu ce satisfacție au primit forțele conservatoare declarația, pe care se spune că ar fi făcut-o papa Ioan Paul al II-lea, în preziua deschiderii Conferinței de la Puebla, ziariștilor care-l întovărășeau în avionul ce-l ducea la Santo Domingo : „Teologia eliberării este o teorie eronată. Dacă se începe a se politiza teologia, aceasta nu mai este o teologie. Se utilizează cuvinte creștine pentru că biserica a avut o acțiune în acest domeniu timp de 2 000 de ani. Dar aici este vorba de o doctrină socială, o specie de sociologie. Aceasta nu este o doctrină religioasă“ [14].

Preluînd respectiva apreciere, oponenții *Teologiei eliberării,* crezînd în posibila ei condamnare oficială la Conferința de la Puebla (ceea ce nu s-a întîmplat), s-au repezit cu ostilitate să considere că prin intermediul tezelor sale se folosesc, în scopuri exclusiv politice, numele, prestigiul și resursele de influență ale bisericii romano-catolice, transfer ce ar semnifica o trădare religioasă. *Teologia eliberării* ar uzurpa, după părerea lor, numele sfînt al teologiei, ar fi o fraudă ce deghizează un aparat de contestare politică în limbaj creștin. În materie de teologie catolică — susțin ei — problema adevărului a avut totdeauna ascendență asupra celei a libertății. Cum adevărul nu poate fi decît cel al lui Dumnezeu, *Teologia eliberării* nu este o teologie veritabilă.

Ce atitudine are astăzi Vaticanul față de *Teologia eliberării* ? Greu de spus în puține cuvinte, pentru că în declarațiile făcute au apărut ambiguități sau chiar contraziceri alături de recunoașteri ferme ale legitimității și valorii noii teologii.

[14] Cf. Julio Fleichman, *op. cit.*, p. 5.

Angajarea bisericii latino-americane în frontul forțelor populare care luptă pentru democrație, libertate și progres este, printre altele, și efectul împotrivirii sale la doctrina „securității naționale“.

Este cunoscut că fundamentele doctrinei „securității naționale“ au fost formulate în 1957, în lucrarea generalului Golbery do Couto e Silva, *Geopolitica do Brasil* și promovate cu insistență de Școala superioară de război, un fel de „sorbonă braziliană“. Tezele sale au devenit, prin dezvoltări ulterioare, baza ideologică pentru majoritatea regimurilor militare instaurate, în urma unor lovituri de stat, în multe din țările Americii Latine.

În esență, Golbery pornește de la ideea că existența orientului comunist, nedemocratic și materialist reprezintă un grav pericol pentru Occidentul caracterizat prin democrație și credință. Comunismul s-a infiltrat peste tot — spune Golbery — și, întrucît civilii au trădat patria, singurele forțe sociale în stare să asigure „securitatea națională“ sînt militarii, forțele armate, adevăratele elite ale comunității. Învestiți să joace acest rol „providențial“, militarii trebuie să se sacrifice și să dobîndească prin orice mijloace puterea, să declare război total dușmanului intern și extern, să recurgă la toate măsurile de excepție (intervenția armată, starea de asediu, represiunea, teroarea, violența etc.) pentru a regenera națiunea și a apăra valorile creștine și democrația. Toate mijloacele economice, politice, ideologice și militare se cer subordonate obiectivelor „securității naționale“, luptei împotriva comunismului mondial.

În lumina unor asemenea principii se justifică și se legitimează subordonarea economiei naționale față de capitalismul transnațional, în special nord-american, adaptarea legislației și a tuturor instituțiilor țării la starea de război intern, subordonarea aparatelor civile și juridice la imperativele „securității naționale“, suprimarea drepturilor și libertăților democratice, recursul la măsurile represive de excepție.

Viața politică a țărilor latino-americane intrate sub influența doctrinei „securității naționale" se caracterizează printr-o criză permanentă a instituțiilor democratice burgheze. Forma de stat s-a modificat, căpătînd însemnele specifice oligarhiei militare nedisimulate, funcțiile prezidențiale și cele ale Consiliului național de securitate s-au hipertrofiat, puterile executivului au devenit nelimitate, a fost suprimat sistemul pluralist al partidelor politice, s-a îngustat sau a fost complet eliminat sistemul electoral etc. Baza socială a sistemului politic exclude de la putere nu numai pe muncitori și țărani, ci și multe alte categorii ale claselor exploatatoare. În general, puterea militarilor se sprijină doar pe păturile superioare ale burgheziei civile, capitaliștii monopoliști, ca și pe unele cercuri tehnocratice cu interese de castă.

Ținînd seama de faptul că biserica romano-catolică exercită încă în societatea latino-americană o influență importantă asupra maselor largi, regimurile militare i-au cerut acesteia, supralicitînd pericolul comunismului ateu, să legitimeze represiunea, restrîngerea democrației, suprimarea drepturilor civile etc. În ciuda încercărilor de a pune sub control întreaga ierarhie ecleziastică, de a o folosi ca pe un aparat ideologic de legitimare a politicii lor reacționare, antipopulare, între biserică și regimurile militare autoritare, aduse la putere de doctrina „securității naționale", au apărut puternice disensiuni. Antrenate de valul mișcărilor revoluționare, vaste sectoare ale bisericii latino-americane fac front comun cu lupta forțelor populare, progresiste și democratice.

În pofida terorii instaurate în Chile, Salvador, Guatemala, Uruguay, Bolivia și în multe alte țări latino-americane, clasa muncitoare, masele țărănești, păturile mijlocii din orașe, burghezia mică și mijlocie, funcționarii, intelectualii, studenții etc. duc o luptă intensă pentru respectarea drepturilor economice și sociale ale celor ce muncesc. Lor li se alătură elementele angajate ale bisericii și tot mai numeroase categorii ale democrației creștine.

Arhiepiscopul Arnulfo Romero, căzut sub loviturile teroriștilor de dreapta, afirma totdeauna că politica militarilor, asasinatele făcute în numele „securității naționale" nu au nimic comun nici cu democrația, nici cu valorile creștine. Adevăratul pericol — spunea prelatul salvadorian — rezidă nu în comunism, ci în neasemuita nedreptate socială existentă. După părerea sa, cauza esențială a dezlănțuirii violenței o reprezintă represiunea declanșată de autorități. Opunîndu-se categoric regimului reacționar, Arnulfo Romero preconiza realizarea unor acțiuni comune cu comuniștii și cu toate forțele de stînga interesate în instaurarea păcii, libertății și democrației.

În mod firesc, în concordanță cu dinamica generală a forțelor sociale progresiste, politica reacționară specifică regimurilor militare, aflate la putere în multe țări latino-americane, a condus treptat elementele cele mai lucide ale bisericii la reorientarea angajării lor politice. Schimbarea respectivă a fost sesizată și apreciată pozitiv de marea majoritate a partidelor comuniste și muncitorești latino-americane, oferind baza unor alianțe hotărîtoare pentru succesul luptei împotriva colonialismului, neocolonialismului, pentru independență și eliberare națională și socială.

IV

Probleme ale evoluției sistemului internațional

Strategia lichidării subdezvoltării — domeniu de confruntare teoretică și practică

N. S. Stănescu

Lichidarea subdezvoltării, a decalajelor economice internaționale constituie una din problemele vitale cu caracter planetar ce stau în fața omenirii contemporane. Înfăptuirea acestui deziderat major, ce decurge din cerințele obiective ale asigurării păcii în lume și ale progresului tuturor țărilor globului, reprezintă un teren de profunde confruntări teoretice. Divergențele de opinii ce se manifestă în acest domeniu pornesc de la însăși definirea locului pe care diferitele țări — dezvoltate sau în curs de dezvoltare — îl ocupă în economia mondială și culminează în problemele elaborării unei strategii menite să ducă la înlăturarea gravelor inegalități și inechități ce se mențin în prezent în relațiile dintre statele lumii.

Strategia dezvoltării țărilor subdezvoltate, ca și a celor în curs de dezvoltare, polarizează interese majore ale tuturor statelor și, de aceea, nu este de mirare faptul că se manifestă divergențe de opinii atît în ce privește obiectivele ce trebuie atinse, etapele ce urmează să fie parcurse, cît și în privința mijloacelor utilizabile în acest scop.

Dată fiind vastitatea domeniului de investigație ca și imensitatea literaturii internaționale ce s-a scris pe această problematică, ne propunem în stu-

diul de față abordarea numai a unor sectoare limitate. Astfel, ne vom opri, în primul rînd, la controversele generate de însuși obiectivul lichidării subdezvoltării. În al doilea rînd, vom aborda problema strategiilor naționale și internaționale orientate către realizarea obiectivului major al egalizării relative a nivelurilor de dezvoltare a țărilor lumii.

* * *

De la bun început trebuie constatat că există o abordare de pe poziții principiale diferite a problematicii subdezvoltării chiar în ce privește conținutul și definirea grupurilor de țări în funcție de nivelul dezvoltării economice.

Una din pozițiile curent întîlnite în literatura occidentală dedicată acestei probleme este aceea de a reduce decalajele la o simplă diferențiere a țărilor în funcție de nivelul venitului sau produsului național pe locuitor. Aceasta, bineînțeles, în cazul în care nu se neagă, *ab initio*, existența oricăror decalaje economice între țări [1]. Economiștii și politologii care recunosc faptul că decalajele reprezintă o realitate, afirmă că ele decurg din diferențierea venitului național pe baza unei nesincronizări istorice a procesului dezvoltării economice în toate țările globului [2]. În realitate, o țară este subdezvoltată nu pentru că are un venit național mic pe locuitor, se știe, doar, că există și țări subdezvoltate sau în curs de dezvoltare care au venituri naționale pe locuitor ce depășesc pe cel al unor țări avansate economicește, fără ca această situație să le înscrie însă în rîndul statelor dezvoltate.

[1] Everett E. Hagen, *The Economics of Development*, Homewood, Illinois, R. D. Irwin, Inc., 1975.

[2] A se vedea în special lucrările scrise de W. W. Rostow și publicate în numeroase ediții în limbi de largă circulație : *The Process of Economic Growth*, Oxford University Press, 1960, și *Politics of the Stages of Growth*, Cambridge University Press, 1971.

După cum am demonstrat cu altă ocazie, [3] economia țărilor subdezvoltate ca și a majorității țărilor în curs de dezvoltare se caracterizează în mod esențial prin cel puțin trei trăsături fundamentale : a) o rămînere în urmă din punct de vedere al producției pe locuitor ; b) o deformare unilaterală a economiei ; c) dependență față de economia țărilor dezvoltate, de fluctuațiile conjuncturale și de structură ale acesteia.

Economia țărilor în curs de dezvoltare și, îndeosebi a țărilor subdezvoltate, este o economie rămasă în urmă din punctul de vedere al venitului național și al produsului național pe locuitor, al volumului producției industriale și agricole pe locuitor, al exporturilor și importurilor pe locuitor, al dotării cu tehnologie, al calificării medii a populației active etc. De aceea, strategia dezvoltării trebuie să includă ca un obiectiv major o creștere economică rapidă, o sporire cantitativă a valorii nou create în producția națională a acestor țări. Această creștere are la bază atît mărirea cantității de muncă socială prin cuprinderea în procesele de producție industrială și agricolă a noi și noi forțe de muncă, precum și ridicarea substanțială a productivității muncii ca urmare a introducerii unei tehnici medii apreciabil mai înalte.

Totodată, economia țărilor în curs de dezvoltare și, în primul rînd, a celor subdezvoltate, este caracterizată printr-o structură deformată, care nu asigură progresul și prosperitatea populației respective. În cadrul ei predomină producția materiilor prime și a produselor agroalimentare, iar gradul de prelucrare a produselor primare este deosebit de redus. Structura unilaterală, deformată, a producției se reflectă și în structura schimburilor externe. În exporturi predomină vînzarea de materii prime brute sau puțin prelucrate, iar produsele industriale

[3] Vezi N. S. Stănescu, *Decalaje economice ale lumii contemporane*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1980, p. 32—44.

au o pondere cu totul marginală și se reduc de multe ori la mărfuri artizanale vîndute la prețuri foarte reduse. În importuri predomină, dimpotrivă, produsele industriale destinate consumului productiv și neproductiv. Mai mult chiar, țări în care agricultura furnizează majoritatea covîrșitoare a venitului național și absoarbe cea mai mare parte a populației active importă alimente din cauza structurii monoculturii agriculturii, ceea ce face inexistente culturile alimentare de bază.

Desigur, nivelurile economice la care se situează țările în curs de dezvoltare sînt diferite, ceea ce face ca atît rămînerea în urmă a economiei, cît și unilateralitatea ei să îmbrace forme și dimensiuni foarte diferite. Totuși, chiar țările în curs de dezvoltare care se află în subgrupul celor mai avansate dintre ele mai au de luptat, în proporții și modalități variate, cu unilateralitatea care a dominat structurile economiilor lor naționale la începutul declanșării procesului dezvoltării. Strategia dezvoltării, obiectivele acestei strategii trebuie să cuprindă ca o componentă fundamentală nu doar o simplă creștere a indicatorilor economici de bază, ci și o diversificare a producției naționale prin crearea de noi ramuri și subramuri, prin dezvoltarea agriculturii, prin industrializare, prin dezvoltarea sectorului serviciilor. Efectul acestui proces este realizarea unor mutații în diviziunea națională a muncii, a unor deplasări profunde în structura populației active la nivel național.

Deși procesul diversificării economiei țărilor în curs de dezvoltare are loc la nivel național, efectele sale se transmit la nivel internațional prin implicațiile sale asupra diviziunii mondiale a muncii. Cu alte cuvinte, strategia națională a dezvoltării are ecou pe plan mondial, ceea ce solicită și o strategie internațională a dezvoltării. De aceea, nu este surprinzător că problema strategiilor naționale de înlăturare a unilateralității economice a suscitat și continuă să suscite vii reacții în țările avansate, atît pe plan teoretic, cît și politic, considerîndu-se că

interesele acestor țări sînt afectate pe termen scurt sau lung [4].

În sfîrșit, plecînd de la premisa că dependența externă este o caracteristică fundamentală a economiei majorității țărilor în curs de dezvoltare și, în special, a țărilor subdezvoltate, reiese că o componentă esențială a strategiei dezvoltării o constituie cucerirea și consolidarea independenței economice, exercitarea suveranității naționale, statornicirea de relații externe echitabile, bazate pe egalitate, avantaj reciproc și neamestec în treburile interne. Evident, fundamentală este politica de independență promovată în această direcție de către fiecare țară, dar nu trebuie neglijat că raportul de forțe existent pe arena mondială reprezintă încă un factor de cea mai mare importanță în lumea contemporană.

Pornind de la premisa că subdezvoltarea nu este legată exclusiv de nivelul venitului pe locuitor, este clar că lichidarea decalajelor internaționale presupune o acțiune largă, pe multiple planuri. Este însă important de văzut că și în ce privește lichidarea marilor decalaje internaționale în privința venitului național pe locuitor există, în prezent, opinii ce susțin imposibilitatea înlăturării respectivelor discrepanțe, considerîndu-le ca un fenomen veșnic [5]. Cele mai optimiste estimații ale celor care se situează pe pozițiile permanenței decalajelor pot fi considerate ca fiind acelea care vorbesc despre o posibilă reducere a proporțiilor relative ale decalajelor pînă către jumătatea secolului XXI, respectivele prognoze înscriindu-se între limite cantitative destul de strîmte [6].

---

[4] Vezi referirea la articolul lui H. H. Leff, în „Era socialistă", nr. 1/1981, p. 49.

[5] Th. Kristensen, *Development in Rich and Poor Countries. A General Theory with Statistical Analysis*, New York, Prager Publ., 1976.

[6] A. Carter, W. Leontief și P. Petri, *Viitorul economiei mondiale. Studiu al Organizației Națiunilor Unite*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1977 ; J. Tinbergen, *Restructurarea ordinii internaționale*, București, Editura politică, 1978 ; M. Mesarovič și E. Pestel, *Omenirea la răspîntie*, București, Editura politică, 1975.

Este fără nici o îndoială că lichidarea decalajelor presupune o schimbare a tendințelor ce s-au manifestat pînă în prezent în economia mondială și că o continuare pe aceleași traiectorii nu poate duce decît la cronicizarea decalajelor și chiar la transformarea lor într-o veritabilă prăpastie cu grave consecințe pentru economia mondială ca și pentru pacea și relațiile politice internaționale. Tocmai de aceea se poate constata o profundă divergență în însăși optica diagnosticării decalajelor internaționale. Dacă voința politică a statelor lumii se va limita la o simplă „perfecționare" a ordinii economice și politice actuale, atunci este clar că nu ne putem aștepta decît la o consolidare a actualelor tendințe din economia mondială și deci și la adîncirea decalajelor. Dacă, dimpotrivă, se va reuși să se găsească domeniile de consens ale acțiunii tuturor statelor în vederea instaurării unei noi ordini internaționale, decalajele vor dispărea treptat, pe măsură ce se va realiza o egalizare relativă a nivelurilor de dezvoltare economică a tuturor țărilor. Necesitățile obiective generate de cerințele progresului omenirii, ale asigurării păcii pe planeta noastră impun raționalizarea unei noi ordini în care, în fond, sînt interesate toate țările, indiferent de nivelul dezvoltării lor economice sau de orînduire socială.

În opoziție cu apărătorii ideii unei „perfecționări" a actualelor stări de lucruri se conturează un larg front al opiniei publice mondiale, care cuprinde atît oameni politici și economiști, cît și importante mase populare și care militează pentru o revoluționare profundă a actualelor relații dintre state. Înlocuirea actualelor relații internaționale printr-un nou sistem de raporturi interstatale pe plan economic și politic, transformarea interdependențelor asimetrice și inechitabile în interdependențe între economii naționale suverane constituie în viziunea acestui larg front al opiniei publice mondiale un proces de remodelare fundamentală a ordinii internaționale. Bazate pe această concepție, numeroase documente prezentate la Organizația Națiunilor Unite, în special cele elaborate sub egida Conferin-

ței Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare, a Organizației Națiunilor Unite pentru Dezvoltare Industrială, U.N.E.S.C.O. ș.a., consideră că pentru eradicarea subdezvoltării în lume, pentru lichidarea inegalităților și inechității este necesar să se acționeze în comun pentru o restructurare pe noi baze a ordinii actuale [7]. Or, pentru aceasta este necesară elaborarea unor strategii internaționale care să întrunească un consens general în cadrul Organizației Națiunilor Unite și alte foruri internaționale. În plus, este necesar să se focalizeze acțiunile concrete ale tuturor țărilor sau cel puțin ale majorității lor în direcția rezolvării în interesul tuturor a marilor probleme cu care se confruntă omenirea contemporană, probleme în rîndul cărora decalajele ocupă un loc central.

Unii oameni politici, economiști, sociologi etc. au remarcat însă că nici un fel de strategie internațională a dezvoltării nu-și poate dovedi eficiența dacă la nivel național nu se depun eforturi sistematice și îndelungate pentru depășirea barierelor interne ce stau în calea dezvoltării economico-sociale. Reprezentanții acestui curent de opinie cer o intervenție mai activă a statelor din țările în curs de dezvoltare în conducerea proceselor dezvoltării economice, elaborarea de planuri și programe, investiții crescînde, efectuarea de reforme agrare etc. [8]

Totodată, s-a subliniat ideea că strategiile naționale nu pot modifica radical, ele singure, contextul internațional ce determină menținerea și adîncirea decalajelor dintre cele două mari grupuri de țări. Pentru ca aceste strategii să producă schimbări structurale în configurația economiei mondiale ar fi necesară o simultaneitate a procesului dezvoltării economice în toate sau cel puțin în marea majoritate a țărilor mai puțin dezvoltate, situație

[7] *Le monde en devenir. Réflexions sur le nouvel ordre international*, Paris, U.N.E.S.C.O., 1976.
[8] *Mise en oeuvre de la Stratégie Internationale du Développement*, New York, O.N.U., 1978.

pe care nu o putem constata din evoluția întregii perioade postbelice pînă în prezent. Dezvoltarea inegală, ca amploare, ritm etc., a țărilor în curs de dezvoltare, proces caracteristic actualei etape istorice, frînează în fapt lichidarea decalajelor dintre țările rămase în urmă și țările dezvoltate. În același timp, ea explică în parte și caracterul modest al schimbărilor petrecute în situația de ansamblu a acestui grup de țări în cadrul economiei mondiale deși unele dintre ele au făcut progrese importante în ultimele două-trei decenii.

De aici, numeroși gînditori politici contemporani trag concluzia că este necesară o îmbinare organică a strategiilor naționale de dezvoltare cu o strategie internațională, chemată să concerteze într-un proces de solidaritate internațională eforturile tuturor țărilor în curs de dezvoltare și, în același timp, să găsească punctele de convergență între interesele țărilor mai puțin dezvoltate și cele ale țărilor avansate, în interesul comun al formării unei noi ordini economice mondiale, al progresului tuturor țărilor globului.

*
* *

Experiența mondială demonstrează că nivelul dezvoltării economice al unei țări este influențat în mod hotărîtor de cel puțin următorii factori : orînduirea social-politică ; gradul de independență și suveranitate ; participarea la și locul ocupat în diviziunea internațională a muncii ; ritmul creșterii producției ramurilor hotărîtoare ale progresului economic și tehnic ; ritmul creșterii productivității muncii ș.a. Nu de mică însemnătate se dovedesc a fi, în procesul creșterii și dezvoltării economice, și factori ce depășesc sfera economicului, printre altele, concepțiile pe care populația și în primul rînd conducătorii unei țări le au despre bunăstarea, despre progresul economic și social, în general sistemul de valori sociale, politice și economice pre-

dominant, la un moment dat, în cadrul populației unei țări date.

Un loc de seamă în asigurarea unei dezvoltări economice armonioase și pe termen lung este acordat de mulți economiști și politologi factorilor politici. A devenit evident că o condiție fundamentală pentru desfășurarea procesului dezvoltării economice este cucerirea unei reale independențe naționale. În același timp, se remarcă locul central pe care mulți gînditori îl acordă statului în procesul dezvoltării.

Ideea independenței naționale este astăzi un bun cîștigat în gîndirea economică și politică a țărilor în curs de dezvoltare, ceea ce nu înseamnă că ea nu continuă să aibă adversari mai vechi sau mai noi în rîndurile unor gînditori politici sau al unor economiști occidentali. Totuși nu se poate trece cu vederea că independența economică a tinerelor state este considerată ca esențială chiar și de către unii gînditori nemarxiști [9]. O variantă contemporană a gîndirii economice în acest domeniu este oferită de acei economiști și politologi, îndeosebi din țări mai puțin avansate, care consideră că țările în curs de dezvoltare și-ar putea apăra independența și interesele specifice în raporturile lor cu țările capitaliste dezvoltate numai printr-o asociere interstatală. Astfel de idei au intrat și în sfera experimentului social prin acțiunile unor state africane și latino-americane care s-au constituit în grupări de state cu un pronunțat caracter anticolonialist, antiimperialist. Experiența lor, sub raportul elementelor pozitive cît și negative, are o vechime și verificare prea limitată pentru a formula concluzii generalizatoare. Pe de altă parte, chiar unele țări în curs de dezvoltare angajate în astfel de grupări depun eforturi sistematice de a-și păstra suveranitatea națională date fiind anumite tendințe de dominație ce se manifestă în unele

[9] *The Role of Self-Reliance in Alternative Strategies for Development*, în „World Development", vol. 5, nr. 3/1977.

dintre grupările respective din partea unor state în curs de dezvoltare mai mari și cu potențiale militare sau financiare mai însemnate. Se poate deci remarca faptul că, indiferent dacă preocupările s-au manifestat la niveluri naționale sau interstatale, ele s-au materializat, îndeosebi, în eforturile de exercitare a suveranității naționale asupra resurselor naturale și umane prin folosirea unei game variate de mijloace ce încep de la statornicirea controlului național asupra respectivelor resurse și merg pînă la exproprieri și naționalizări ale bunurilor acaparate de monopolurile străine.

În ce privește statul, ca factor politic propulsor al dezvoltării economice, organizator și planificator al acestui proces, sublinierea rolului său important ocupă un loc de seamă în gîndirea economică și politică dominantă în cele mai multe dintre țările în curs de dezvoltare [10]. Ideea poate fi întîlnită însă și în lucrările unor economiști burghezi din țări capitaliste dezvoltate. Astfel, J. M. Montias afirmă că statul național poate juca un rol decisiv în procesul dezvoltării economice [11], teză pe care o întîlnim și la cunoscutul economist american W. W. Rostow, la R. Bendix și alții [12].

Intervenția statului, concepută ca factor de natură să înlocuiască sau să limiteze dezvoltarea spontană, presupune, în practică, profunde transformări instituționale în ce privește structura instituțiilor juridice, administrative, politice ca și a celor sociale, presupune modificări în mentalitățile și comportamentul economic al populației. Totodată, un domeniu tot mai larg de înfăptuire concretă a funcțiilor economice ale statului este acela al elaborării și aplicării unor planuri și programe de dezvoltare, cu o complexitate mai mare sau mai mică, pe o

[10] J. Bhagwati, *Economics of World Order, From the 1970's to the 1990's*, Londra, Macmillan, 1971.

[11] J. M. Montias, *The Soviet Economic Model and the Underdeveloped Nations*, Indiana University Publ., 1964.

[12] W. W. Rostow, *Politics of the Stages of Growth*, Cambridge University Press, 1971 ; R. Bendix, *Nation Building and Citizenship*, Londra, J. Wiley and Sons, 1964.

durată diferită de timp și cu efecte de durată, de perspectivă sau imediate.

Efortul propriu, la nivel național, îndreptat spre dezvoltarea economică găsește în factorul politic un instrument esențial de orientare și gestionare. Practica demonstrează că în viața unui mare număr de țări nesocialiste în curs de dezvoltare se manifestă cu putere numeroase obstacole și frîne de ordin intern care încetinesc sau chiar contracarează procesul dezvoltării pe baza propriilor eforturi. Acestora li se adaugă piedici cu caracter extern, în rîndul cărora activitatea monopolurilor transnaționale joacă un rol deosebit de mare. În astfel de condiții, asigurarea autofinanțării, la nivel național, a dezvoltării economice devine un focar de înfruntări practice și teoretice. Impulsurile date de stat procesului economisirii în condițiile unui nivel redus al acumulării în sectorul particular, utilizarea centralizată a fondurilor economisite de către populație și manevrarea fiscalității, în special a celei indirecte, folosirea sistemului taxelor vamale — toate acestea pot să devină surse importante de finanțare a procesului dezvoltării economice a unei țări în curs de dezvoltare. Afectînd însă interese atît ale unor clase sociale din interiorul țărilor în curs de dezvoltare nesocialiste, cît și pe cele ale unor monopoluri transnaționale, astfel de instrumente ale politicii economice de dezvoltare devin obiectul unei critici sistematice prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă din țări capitaliste dezvoltate.

O componentă a politicii statale de dezvoltare o constituie politica demografică și de asigurare a forței de muncă la un nivel corespunzător de calificare. Lichidarea analfabetismului, crearea rețelei școlare necesare formării de muncitori pentru industria ce abia se naște sau care se dezvoltă, asigurarea pregătirii cadrelor de conducere pentru aparatul economic, administrativ și politic reprezintă tot atîtea componente ale strategiei dezvol-

tării economice, deși domeniul lor este, în mod evident, extraeconomic.

Statul este chemat, în viziunea a numeroși economiști și oameni politici din țări în curs de dezvoltare, să se manifeste direct în sfera economiei și pentru faptul că declanșarea procesului dezvoltării are, de regulă, efecte stimulatoare asupra unei creșteri de tip inflaționist a prețurilor în majoritatea țărilor nesocialiste în curs de dezvoltare, lipsite de sistemul de planificare a prețurilor. Totodată, asigurarea echilibrului balanțelor externe devine o problemă centrală a politicii economice, dată fiind tendința creșterii mai rapide a importurilor în raport cu posibilitățile reale de sporire a exporturilor țărilor ce formează grupul statelor cu o economie rămasă în urmă.

Opțiunile politico-sociale fundamentale constituie o componentă esențială a strategiilor naționale de dezvoltare a economiei. Realitățile demonstrează că efectele sociale nu sînt cîtuși de puțin identice dacă dezvoltarea are loc pe o cale socialistă sau, dimpotrivă, pe una capitalistă. Și aceasta pentru că țelurile și instrumentele politicii de ansamblu, inclusiv cele ale politicii economice, sînt diverse și se materializează în priorități profund diferite. Experiența de pînă acum a majorității țărilor în curs de dezvoltare nesocialiste permite să se tragă concluzia că dezvoltarea pe o cale capitalistă s-a bazat îndeosebi pe o extrapolare a structurilor existente la declanșarea procesului dezvoltării sau pe o înlocuire a unei monoproducții cu altă monoproducție. În schimb, țările socialiste în curs de dezvoltare au stabilit ca un principiu fundamental al strategiilor lor de dezvoltare economică orientarea către diversificarea economiei, ceea ce determină o creștere de tip nou, evident, potrivit specificului fiecărei țări, creștere menită să ducă la lichidarea dependenței față de exterior și la schimbarea locului respectivelor state în diviziunea mondială a muncii.

Definirea strategiei dezvoltării, în conținutul căreia un rol precumpănitor revine problemei priorităților, reprezintă, de asemenea, un cîmp de înfrun-

tări teoretice și practice. Numeroase eforturi au fost depuse în domeniul teoriei economice occidentale și al practicii internaționale pentru a se acredita ideea că țările în curs de dezvoltare nu ar trebui să-și pună problema industrializării. Dezvoltarea lor, în această viziune, ar putea avea loc pe calea amplificării cantitative a sectoarelor tradiționale, furnizoare de materii prime. Respingerea categorică a acestei orientări s-a materializat în programul adoptat de către țările în curs de dezvoltare la Lima în 1975. Acest program prevede dezvoltarea industriei în țările cu economie rămasă în urmă într-o asemenea măsură încît ponderea lor în producția industrială mondială să ajungă pînă în anul 2000 la circa 25%. Programul adoptat sub egida Organizației Națiunilor Unite pentru Dezvoltare Industrială — U.N.I.D.O. — are un important rol mobilizator prin fixarea unui asemenea obiectiv de perspectivă [13].

Nu rareori în lucrări teoretice, ca și în programe practice, industrializarea a fost opusă în mod artificial dezvoltării agriculturii și este, fără îndoială, meritul unor economiști și oameni politici din țări în curs de dezvoltare de a fi pus în evidență ideea că aceste două sectoare de bază ale economiei nu sînt opuse, ci, dimpotrivă, complementare în procesul dezvoltării economice. S-a demonstrat teoretic și practic că o scădere a ponderii agriculturii în producerea venitului național ca și în populația activă ocupată a unei țări în condițiile unor modificări structurale nu trebuie să însemne o scădere absolută a producției agricole. Dimpotrivă, schimbările în structura economiei naționale a unei țări ce se dezvoltă trebuie să fie însoțite de o creștere foarte rapidă a productivității muncii din agricultură care nu numai să compenseze reducerea numărului de persoane active din acest sector, dar și să asigure o sporire a dimensiunilor absolute ale producției agricole, bază a alimentației populației ca și

[13] *Declarația de la Lima* și *Planul de acțiune privind dezvoltarea și cooperarea industrială*, Lima, Conferința O.N.U./U.N.I.D.O., 12—26 martie 1975.

a unui număr însemnat de materii prime industriale.

Pe de altă parte, chiar în rîndul acelor economiști occidentali care acceptă ideea industrializării ca instrument esențial al dezvoltării economice se manifestă deseori reticențe în ce privește crearea unor sectoare ale industriei grele, producătoare de mijloace de producție, considerîndu-se că ramurile „preferabile" pentru dezvoltarea țărilor cu economie rămasă în urmă ar trebui să fie industria textilă, în cel mai bun caz confecțiile, încălțămintea etc., cu alte cuvinte sectoarele mari consumatoare de forță de muncă, fie chiar și numai pentru motivul că salariile sînt comparativ mai mici în țările în curs de dezvoltare decît în țările avansate.

În literatura economică internațională se desfășoară, de un șir de ani, o amplă dezbatere teoretică — dar cu serioase consecințe practice — în jurul problemei alegerii tehnicilor adecvate pentru dezvoltarea economică a țărilor în curs de dezvoltare. În formularea diferitelor opinii pe această temă se pornește, de regulă, de la realitățile țărilor în curs de dezvoltare, și anume de la lipsa de fonduri mari necesare pentru investiții simultane în domeniile principale ale economiei naționale ale respectivelor state, ca și de la penuria de cadre cu pregătire corespunzătoare manevrării unei tehnici moderne. De aici, unii economiști și oameni politici au tras concluzia că pentru țările în curs de dezvoltare singura soluție ar fi să apeleze la o tehnică rudimentară, înapoiată, consumatoare de forță de muncă și nu de capitaluri [14]. Numeroși economiști, din țări dezvoltate ca și din țări în curs de dezvoltare pun însă în evidență că nu se poate stabili o rețetă unică, ci este necesar să se aibă în vedere factorii specifici fiecărei țări, posibilitățile de viitor, rolul cooperării in-

[14] J. Ritter, *The Development of Labour Intensive Technologies for Developing Countries*, în vol. *The International Division of Labour. Problems and Perspectives*, Tübingen, Mohr, 1974.

ternaționale ș.a.m.d. [15]. Tehnica aleasă de o țară influențează în mod decisiv dezvoltarea sa economică de ansamblu pe termen lung, ducînd la dobîndirea de avantaje sau, dimpotrivă, la dezavantaje, la posibile pierderi irecuperabile în lupta de concurență de pe piețele mondiale, ceea ce are repercusiuni asupra încasărilor sale din exporturi, asupra balanței comerciale și de plăți și, implicit, asupra nivelului de trai al populației. Totodată, nivelul tehnicii influențează situația și dinamica folosirii forței de muncă, a populației active, determinînd schimbări pozitive sau negative în structura acesteia.

Viciul de bază al celor mai multe dintre aceste abordări teoretice sau practice pe tema alegerii tehnologiei este acela că ele tind să stabilească un „model" unic de alegere și aplicare a tehnologiei în țările în curs de dezvoltare, indiferent de nivelul de dezvoltare reală a acestora, indiferent de potențialul de perspectivă al țării, de mărimea populației și deci a pieței interne, indiferent de condițiile competitivității de pe piața mondială a produsului ce va rezulta din ramura pentru care este aleasă respectiva tehnologie. Cert este că o condiție esențială în această privință o constituie accesul tuturor țărilor la cuceririle tehnicii și științei mondiale contemporane. Fiecare stat în parte este singurul for de decizie care poate să hotărască direcțiile și modalitățile de investiție, implicit ale dezvoltării sale economice.

*
* *

Fundalul, mediul ambiant în care se desfășoară strategiile naționale de dezvoltare a economiei este reprezentat de raporturile economice și politice interstatale, internaționale. Dacă acest mediu este os-

[15] H. B. Chenery, *Patterns of Industrial Growth*, în „American Economic Review", vol 50, nr. 4, septembrie 1960, p. 334—335 ; H. B. Chenery și M. Syrquin, *Patterns of Development*, Oxford University Press, 1975.

til dezvoltării economice a țărilor în curs de dezvoltare, este evident că programele naționale de lichidare a rămînerii în urmă a economiei vor întîmpina mari piedici, obstacole, bariere, menite să pună stavilă procesului de restructurare a economiei mondiale în sensul remodelării diviziunii internaționale a muncii, al lichidării decalajelor, al subdezvoltării. Dacă, dimpotrivă, mediul internațional este favorabil procesului de instaurare a unor noi relații interstatale, strategiile naționale de dezvoltare economică au condiții stimulatoare de aplicare rapidă. De aceea, în condițiile actuale a devenit de o importanță esențială realizarea unui consens mondial de acțiune pentru lichidarea decalajelor, a subdezvoltării nu numai în înțelesul înlăturării piedicilor ce frînează un astfel de proces, dar și al creării unui context stimulator pentru dezvoltarea economică. În această privință un rol de mare însemnătate îl joacă strategiile internaționale elaborate sub egida Organizației Națiunilor Unite.

Într-o primă etapă, identificabilă, în mare, cu perioada formării noilor state independente, accentul preponderent a fost pus pe ajutorul extern. În această viziune, subdezvoltarea era considerată ca inevitabilă, țările mai dezvoltate, într-un gest filantropic, urmînd să cedeze o parte din prisosurile bunăstării lor țărilor înapoiate pentru ca populația acestora să poată supraviețui sub presiunea „valului" sau „exploziei" demografice.

Asemenea concepții, în formele lor extreme, au fost depășite, chiar și în cele mai puțin avansate dintre țările în curs de dezvoltare. Totuși, unele sechele ale tezelor de acest gen pot fi regăsite și în prezent în concepțiile ce pun în mod prioritar problema ajutorării fără compensație a țărilor rămase în urmă, a transferurilor de mijloace financiare pentru acoperirea deficitelor balanțelor de plăți. Refuzul, categoric uneori sau deseori indirect, al țărilor dezvoltate, ca și procesul conștientizării crescînde a lumii în curs de dezvoltare în ce privește caracteristicile și cerințele reale ale procesului dezvoltării contemporane duc însă la depășirea treptată

și a unor asemenea concepții [16]. Tot mai mulți economiști și oameni politici, inclusiv din țări occidentale dezvoltate, ajung la concluzia că ajutorul extern nu poate declanșa și menține, ca factor prioritar, procesul dezvoltării economice [17]. În plus, a devenit evident și din practică faptul că, datorită condițiilor economice și politice care îl însoțesc de multe ori, acest ajutor poate contribui mai degrabă la menținerea înapoierii și dependenței respectivelor țări decît la înlăturarea rămînerii în urmă.

Într-o etapă ulterioară formării noilor state suverane, dezvoltarea a fost concepută în termenii comerțului exterior, în sensul creșterii cantitative a exporturilor tradiționale pe baza structurilor existente. Această etapă a dus la o accentuare a monoproducției, la adîncirea unilateralității economiei multor țări nesocialiste în curs de dezvoltare.

Este important de observat că, atît în prima, cît și în a doua etapă, nu a existat o strategie internațională propriu-zisă a țărilor în curs de dezvoltare, ci mai degrabă un efort al fiecăreia dintre ele de a obține avantaje unilaterale, uneori în detrimentul celorlalte țări aflate în aceeași categorie, de pe urma relațiilor bilaterale cu țările avansate economicește. Nu trebuie să surprindă, de aceea, că ambele perioade menționate s-au caracterizat și printr-o oarecare creștere a dependenței economice a fostelor colonii abia eliberate, printr-o menținere a multor țări în curs de dezvoltare în situația de anexe periferice ale economiei țărilor capitaliste dezvoltate.

Concepția despre o dezvoltare care să aibă la bază modificarea structurilor economiilor naționale își croiește drum și capătă un loc tot mai important începînd, mai ales, din anii '60, fără a se abandona însă complet ideea ajutorului extern ca factor de prim ordin al dezvoltării. Se produce totuși o modi-

[16] E. Lottem, *The Definition of Foreign Aid*, în „Probleme der Entwicklungsländer", nr. 65, septembrie 1976, p. 223—224.

[17] J. M. Domenach, *Aide au développement, obligation morale ?* New York, O.N.U., 1971, p. 4.

ficare importantă prin faptul că se cristalizează ideea că ajutorul extern trebuie să se materializeze în domeniul tehnologiilor și în acela al formării cadrelor naționale și că, de asemenea, ajutorul alimentar nu poate fi forma principală a asistenței externe acordată de către țările avansate celor în curs de dezvoltare.

Modificarea substanțială în formularea unei strategii internaționale a dezvoltării se produce abia după prima sesiune a Conferinței Națiunilor Unite pentru Comerț și Dezvoltare, din anul 1964. Un prim indiciu al schimbării de concepție intervenită este punerea pe plan principal a ideii, transformată apoi în orientare a politicilor țărilor în curs de dezvoltare, pe care sesiunea a sintetizat-o sub forma lapidară „comerț și nu ajutor". Eforturile țărilor mai puțin dezvoltate în direcția diversificării economiilor lor, a industrializării se dovedesc insuficiente în lipsa unei strategii internaționale a acestora. Constituindu-se în „Grupul celor 77", țările în curs de dezvoltare apar pentru prima dată în fața țărilor avansate ca o entitate conștientă de caracteristicile lor specifice și de locul aparte pe care ele îl ocupă în economia mondială, ca și de însemnătatea coordonării eforturilor și acțiunilor lor orientate către lichidarea subdezvoltării. Ca urmare, pe primul plan apare cerința preferințelor vamale generalizate dar nereciproce. În plus, se încearcă să se cuantifice asistența financiară acordată țărilor în curs de dezvoltare, considerîndu-se necesară alocarea de către statele industrializate a unei cote de 1% din produsul lor intern sau național brut.

Încercarea de a mobiliza interesele tuturor țărilor în curs de dezvoltare prin aceste cerințe, reflectate în Actul Final al U.N.C.T.A.D. — 1964, era totuși timpurie, deoarece numai o parte redusă dintre țările în curs de dezvoltare putea dobîndi avantaje de pe urma preferințelor vamale și a înlăturării barierelor discriminatorii, în timp ce marea majoritate a acestor state, nedispunînd de o industrie proprie, nici măcar incipientă, cădeau în afara sferei avantajelor unor astfel de măsuri. În plus, tergiversarea

și opoziția manifestate de unele țări dezvoltate în privința preferințelor, cît și a mărimii asistenței financiare au dus la formularea unei noi concepții a țărilor în curs de dezvoltare, reflectată într-o nouă strategie, destinată să cointereseze toate țările din acest grup, inclusiv pe cele mai puțin dezvoltate dintre ele. Astfel, încă din 1968 începe să se vorbească despre o strategie „globală" a țărilor în curs de dezvoltare în vederea micșorării decalajelor ce le separă tot mai mult de țările dezvoltate ale lumii. Totuși, pînă la aplicarea unei asemenea strategii în practica relațiilor tuturor țărilor în curs de dezvoltare avea să mai treacă încă mult timp. Și aceasta deoarece dezamăgirea provocată de nerealizarea obiectivelor celui de-al doilea Deceniu al dezvoltării — program inițiat în cadrul Națiunilor Unite — a determinat apariția unor divergențe între țările în curs de dezvoltare, divergențe folosite de unele țări dezvoltate ca mijloc de divizare a acestora, de întărire a influenței străine asupra lor.

Insuficiențele strategiilor internaționale de dezvoltare formulate pînă în 1974, cînd a fost adoptată Declarația O.N.U. cu privire la instaurarea unei noi ordini economice internaționale și a fost elaborat Programul de instaurare a unei noi ordini, au scos la iveală necesitatea definirii coerente și clare a perspectivelor și mijloacelor de restructurare a ansamblului relațiilor economice și politice internaționale. Aceasta a oferit o platformă strategică de acțiune comună tuturor țărilor în curs de dezvoltare și, totodată, a creat premise pentru ca țările dezvoltate să devină conștiente că și ele sînt interesate, în mod obiectiv, în instaurarea unui nou sistem de relații internaționale.

În cadrul strategiei generale nu pot fi, desigur, neglijate o serie de obiective imediate, de interes direct, nemijlocit pentru activitatea economică a țărilor în curs de dezvoltare. Astfel, asigurarea fluxurilor internaționale de mărfuri se dovedește a fi un obiectiv de cea mai mare însemnătate. În acest sens, se impune o acțiune susținută din partea tuturor țărilor pentru înlăturarea obstacolelor artificiale

din comerțul mondial astfel încît să se ajungă la o echilibrare a schimburilor de mărfuri și servicii ; organizarea și stabilizarea piețelor în genere, a piețelor unor produse primare, în special ; accesul tuturor țărilor la tehnologia avansată, la realizările științelor contemporane ; asigurarea unui raport corespunzător între prețurile diferitelor grupuri sau categorii de mărfuri, îndeosebi între prețurile produselor primare, inclusiv ale produselor agroalimentare și cele ale produselor industriale ; stabilizarea fluxurilor de mărfuri pe lungă durată și a prețurilor ș.a.m.d.

Fluxurile și transferurile tehnologice și științifice internaționale sînt, în acest context, o componentă inerentă a strategiilor internaționale de lichidare a subdezvoltării. Înlăturarea monopolului unor țări dezvoltate asupra tehnologiilor avansate, accesul tuturor țărilor la aceste tehnologii presupun înlăturarea nu numai a barierelor create de politici statale discriminatorii, dar și a acelora ce decurg din prețurile disproporționate în raport cu costurile reale ale respectivelor tehnologii.

În prezent devine tot mai evident că o strategie internațională eficientă în vederea lichidării subdezvoltării nu poate fi concepută decît în termenii unei solidarități politice a țărilor în curs de dezvoltare și ai unei cooperări economice multilaterale între aceste state. Solidaritatea politică, acțiunea comună antiimperialistă și anticolonialistă au în vedere obținerea, apărarea și consolidarea independenței politice reale, de natură să facă imposibilă o recuperare neocolonialistă a fostelor teritorii coloniale sau semicoloniale, contracararea tendințelor de dominație și exploatare, de reîmpărțire a zonelor de influență. „Considerăm că o importanță fundamentală pentru progresul economico-social mai rapid al țărilor în curs de dezvoltare — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — are atît întărirea colaborării și solidarității dintre acestea, cît și consolidarea unității tuturor forțelor naționale în vederea apărării ferme a independenței și suveranității, a realizării de noi reforme democratice, a concentrării resur-

selor și energiilor popoarelor respective pentru dezvoltarea forțelor de producție și ridicarea nivelului lor de trai“ [18].

Totodată, cooperarea dintre țările în curs de dezvoltare are un cîmp larg de creștere și extindere în domeniul schimbului de experiență, al schimburilor de mărfuri și tehnologii. Prin aceasta, cooperarea interstatală, fenomen internațional, poate deveni un stimulent direct în lichidarea stării de înapoiere a economiei partenerilor. Pe o asemenea bază se poate afirma tendința egalizării relative a nivelurilor de dezvoltare economică a țărilor în curs de dezvoltare, poate avea loc o modificare a pozițiilor acestora în raporturile de forțe din economia mondială, a locului lor în diviziunea internațională a muncii. Fără îndoială, experiența ne arată că egalizarea nivelurilor dezvoltării economice nu va avea loc pe baza unui model unic, nici măcar pe baza unor modele regionale, ci pe baza valorificării experiențelor proprii și a modurilor de rezolvare a problemelor dezvoltării de către fiecare stat în parte.

Cooperarea și solidaritatea țărilor în curs de dezvoltare implică, în viziunea a numeroși oameni politici din aceste state, și o definire a caracterului și conținutului relațiilor dintre aceste țări și monopolurile transnaționale, relații ce se cer a fi bazate pe respectarea totală și integrală a principiilor fundamentale ale dreptului internațional, pe respectarea independenței și suveranității naționale, echității, avantajului reciproc.

O strategie internațională eficientă a dezvoltării se poate realiza în practică, după opinia a numeroși oameni politici din țări dezvoltate și în curs de dezvoltare, nu printr-o confruntare globală, inclusiv militară, cu statele avansate, ci prin găsirea unor puncte de convergență între interesele tuturor ță-

[18] *Din gîndirea social-politică a președintelui României, Nicolae Ceaușescu. Lichidarea subdezvoltării, a decalajelor dintre state, făurirea noii ordini internaționale — probleme cardinale ale zilelor noastre*, București, Editura politică, 1979. p. 176—177.

rilor, indiferent de nivelul dezvoltării lor economice. În acest sens acționează ca stimuli nu numai factori subiectivi, de natură politică, dar și o serie de factori obiectivi, printre care riscurile reale pe care le comportă pentru toate statele globului adîncirea inegalităților, a decalajelor existente în economia lumii contemporane, interesul obiectiv, real, nu numai de perspectivă, dar și imediat, al țărilor dezvoltate în lichidarea subdezvoltării, ca și al întregii umanități în salvgardarea păcii pe pămînt.

Realizarea în fapt a unei asemenea strategii internaționale este menită să slujească instaurării unei noi ordini economice și politice mondiale, concepută ca un sistem coerent de noi relații interstatale cu adevărat democratice. Un astfel de sistem presupune eliberarea relațiilor dintre state de orice formă de dominație și exploatare, abolirea deplină a politicii imperialiste, colonialiste, neocolonialiste, statornicirea unor forme noi de cooperare, bazate pe egalitate, echitate și avantaj reciproc, pe respectarea suveranității și independenței naționale, sprijinirea dezvoltării mai accelerate a țărilor rămase în urmă din punct de vedere economic.

Suveranitatea națională în confruntarea de idei contemporană

Gheorghe Moca

Relațiile internaționale actuale constituie o sferă de mare complexitate a vieții sociale, un cadru în care se manifestă acțiunea, interacțiunea și influența unei diversități de forțe politice și de tendințe generate și promovate de acestea.

Raporturi sociale care iau naștere și se dezvoltă ca o necesitate obiectivă în sfera vieții externe a statelor, relațiile internaționale se desfășoară ca un domeniu în care acționează și își exercită influența, într-o formă sau alta, direct sau indirect, statele ca entități suverane, dar și alți factori, alte forțe sociale și politice, cum sînt : popoarele și națiunile, clasele sociale și partidele lor politice din diferitele state, opinia publică, diferitele mișcări pentru pace și independență ș.a. ; dreptul internațional, organizațiile internaționale — interstatale și neguvernamentale (ultimele fiind create cu participarea unor asociații naționale sau chiar a unor personalități din diferite state) — își exercită, de asemenea, influența asupra vieții internaționale.

În condițiile existenței, acțiunii și influenței unei multitudini de forțe social-politice și tendințe, diferite și adesea opuse prin natura, structura și scopurile urmărite, relațiile internaționale actuale se caracterizează prin ascuțirea contradicțiilor și inten-

sificarea tendințelor de reîmpărțire a zonelor de influență, de întărire a dominației forțelor retrograde în diferite părți ale globului pămîntesc. La amplificarea crizei economice, sociale și politice a lumii capitaliste, la intensificarea și apariția unor noi contradicții între diferite state și grupuri de state, cu consecințe grave asupra stabilității în viața internațională, singura soluție și alternativă rațională este aceea de „a se renunța cu desăvîrșire — după cum sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în *Raportul la Congresul al XII-lea al P.C.R.* — la politica de forță și dictat în viața internațională, la amestecul în treburile interne ale altor state, la politica sferelor de influență, la hegemonie, că trebuie să se pună capăt cu hotărîre dominației imperialiste, colonialiste și neocolonialiste, promovîndu-se o politică bazată pe respectul independenței și suveranității naționale, pe colaborare egală, reciproc avantajoasă între state" [1].

În procesul complex al interacțiunii, al influențării reciproce a factorilor ce se manifestă pe plan internațional, statul ca entitate suverană, independentă îndeplinește un rol deosebit și ocupă un loc central ca subiect principal și participant nemijlocit al relațiilor internaționale. Din acest punct de vedere, relațiile internaționale sînt, înainte de toate, raporturi interstatale. Organizație politică a clasei aflate la putere și, totodată, mod de organizare de sine-stătătoare a unei comunități umane date — popor, națiune —, statul participă și acționează direct prin raporturile interstatale la viața internațională, exercitînd o influență majoră, esențială. Această trăsătură esențială a relațiilor internaționale s-a accentuat astăzi, a căpătat dimensiuni noi, ca rezultat al unor transformări radicale, devenind o legitate obiectivă în condițiile actuale cînd numeroase noi state independente s-au constituit pe toate continentele, cînd statele mici și mijlocii se manifestă cu un rol sporit în rezolvarea problemelor împreună cu alte state ale lumii în influențarea direcțiilor principale de evoluție a vieții internaționale. A sporit în aceste condiții însemnătatea suveranității naționale și a respectării sale reciproce de către toate statele ca bază politico-juridică a oricăror relații de pace, securitate și cooperare internațională.

[1] Nicolae Ceaușescu, *Raport la cel de-al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, București, Editura politică, 1979, p. 94.

Suveranitatea națională — în centrul relațiilor internaționale actuale

Suveranitatea a apărut odată cu formarea puterii de stat, ca o însușire esențială, inerentă a acesteia în condițiile descompunerii comunei primitive, ale scindării societății în clase sociale cu interese opuse și ale formării statului. Statul a fost creat ca o formă nouă de organizare a societății pe baze politice, avînd ca atribut fundamental caracterul său suveran.

Însemnătatea și implicațiile sociale ale suveranității se explică, înainte de toate, prin faptul că, într-o accepție generală, ea constituie o însușire esențială, organică a oricărei puteri de stat, fără de care existența acesteia nici n-ar putea fi concepută. Forță organizată a clasei dominante, iar în socialism a întregului popor condus de clasa muncitoare, puterea de stat realizează voința clasei conducătoare ca o voință obligatorie pentru întreaga societate. Puterii de stat îi sînt proprii caracterul de clasă și organizat, faptul că se sprijină pe constrîngere, faptul că este unică, *suverană*. Fiind, așadar, una din trăsăturile puterii de stat, suveranitatea exprimă în esența și exercitarea sa, conținutul și caracterul acestei puteri, posibilitatea și necesitatea realizării ei depline și nelimitate în toate domeniile vieții sociale. Într-o formulare succintă, suveranitatea este un atribut esențial al statului, exprimînd *supremația* puterii de stat în interiorul țării și *independența* acestei puteri în relațiile internaționale

față de puterea oricărui alt stat, în condiții de respect reciproc și egalitate deplină în drepturi.

Corelația indestructibilă dintre suveranitate și puterea de stat, dintre suveranitate și întreaga organizare politică a societății în diferitele etape ale dezvoltării sale relevă caracterul istoricește necesar și obiectiv al suveranității de stat. Tocmai de aceea, ea nu constituie o noțiune arbitrară, de ordin subiectiv sau formal și nici o ficțiune teoretică, ci, așa cum confirmă întreaga evoluție a societății omenești, este un fenomen social legic, cu implicații multiple și complexe atît în ansamblul organizării și desfășurării vieții sociale interne a fiecărui stat și popor, cît și în desfășurarea relațiilor internaționale.

În vădită contradicție cu caracterul suveranității de realitate socio-politică a lumii contemporane, unii autori occidentali — sociologi, juriști, politologi, economiști ș.a. — fie neagă direct sau indirect existența și caracterul suveranității ca fenomen obiectiv al vieții sociale, fie, recurgînd la construcții teoretice artificiale, denaturează, restrîng sau definesc unilateral conținutul real al acestei noțiuni.

În acest curent de idei se înscrie concepția filozofului american J. Maritain care consideră termenul însuși de suveranitate ca echivoc și lipsit de conținut real. „În concepția mea, arată el, filozofia politică trebuie să scape de cuvîntul, ca și de conceptul suveranității : nu numai pentru că este un concept învechit... și creează dificultăți insurmontabile și confuzii în sfera dreptului internațional ; dar și pentru că, apreciat în sensul său real și în perspectiva acelui domeniu științific căruia îi aparține — filozofia politică —, acest concept este în esență greșit și ne induce în eroare dacă îl menținem și îl folosim". Întrucît autorul atribuie în mod eronat conceptului de suveranitate semnificația unui drept al statului de a se comporta anarhic în relațiile internaționale, negînd drepturile suverane ale altor state, conchide : „Cele două concepte : suveranitate și absolutism au fost forjate împreună pe ace-

eași nicovală. Ele trebuie azvîrlite împreună" [2]. Polivalența termenului de suveranitate nu justifică însă o asemenea concepție și concluzie nihilistă. În realitate, este vorba de o noțiune generală și unitară cu un conținut politico-juridic determinat de realitatea obiectivă a vieții sociale, interne și internaționale, considerată în ansamblu ca și în varietatea domeniilor de manifestare ; sensurile sale diferite pot apărea în raport de optica unuia sau altuia dintre cercetători (filozof, jurist, economist ș.a.) și de domeniul la care se raportează acest concept, ceea ce nu poate fi decît o confirmare și nu o infirmare a valențelor reale și complexe ale suveranității naționale [3]. În plus, conceptul suveranității naționale, în opoziție cu orice semnificație proprie absolutismului feudal, desemnează, în gîndirea politică și juridică actuală ca și în relațiile dintre state, respectul reciproc, egalitatea în drepturi, neamestecul în treburile interne — recunoscute ca atare și în dreptul internațional contemporan.

O concepție în esență asemănătoare, dar într-o elaborare mult mai amplă este promovată de adepții teoriei competenței. Prezentă în lucrări actuale de largă circulație ale unor juriști occidentali, această teorie are ca premisă negarea însăși a existenței reale a suveranității și înlocuirea acesteia printr-o „competență" a statului, termen artificial, fără dimensiuni logice și socio-politice determinate, desemnînd o sumă de atribuții conferite fiecărui stat, din afară, de dreptul internațional sau chiar de un „stat mondial".

---

[2] J. Maritain, *The Concept of Sovereignty* în vol. *In Defense of Sovereignty*, sub redacția lui W. J. Stankiewicz, Oxford University Press, New York, 1969, p. 42—43, 55.

[3] Împotriva acestei teorii se pronunță politologul american W. J. Stankiewicz care arată : „Faptul că suveranitatea are semnificații multiple este de înțeles... Noi nu putem spune că diferențierea sensului suveranității, rezultată din încercările de a o adapta la o altă optică, ar transforma-o într-un concept echivoc din cauza pluralității de sensuri" *(The Validity of Sovereignty*, în *op. cit.*, p. 291, 292).

Istoriceşte, teoria competenţei a fost formulată încă din perioada interbelică prin teze potrivit cărora suveranitatea ar fi „o ficţiune", o „imposibilitate logică" (G. Scelle) sau că „suveranitatea nu este o calitate a unui obiect real, care ar putea să fie percepută sau recunoscută în mod obiectiv într-un fel oarecare ; ea nu este decît o ipoteză..." (H. Kelsen), termenul de competenţă fiind singura alternativă logică în determinarea puterilor statului pe plan intern şi internaţional [4].

Dintre juriştii occidentali, profesorul Ch. Rousseau aduce noi argumente în sprijinul concepţiei sale, prezentată mai nuanţat decît la creatorii ei, mai adaptat complexităţii relaţiilor internaţionale actuale. În viziunea sa, „competenţa" este atribuită statului din exterior şi delimitată în relaţiile interstatale de dreptul internaţional, în limitele aceluiaşi teritoriu putîndu-se exercita mai multe „competenţe" aparţinînd unor state diferite [5]. Conceptul de „competenţă" este, astfel, foarte elastic şi imprecis, sfera aplicării sale teritoriale putînd, după opinia autorului, să fie restrînsă sau extinsă în funcţie de caracterul raporturilor dintre state, pentru că „plasticitatea noţiunii de competenţă permite adaptarea sa constantă la diversitatea situaţiilor teritoriale existente". În acest sens, prezenţa altor state pe teritoriul unui stat străin, cum ar fi în cazul protectoratului şi altor forme de dominaţie colonială, al ocupaţiei militare, al servituţilor internaţionale nu constituie decît simple exercitări de competenţă [6].

Din punctul de vedere al „competenţei" apar, aşadar, normale şi permise diferitele forme de intervenţie în treburile interne ale altor state şi popoare, considerate doar ca „limitări" sau „întrepătrunderi" ale competenţelor statelor ; sub aspectul suveranităţii toate acestea reprezintă însă — ceea ce sînt în realitate — o încălcare a drepturilor legitime, fundamentale ale statului, incompatibile cu dreptul internaţional contemporan. Relaţiile de inegalitate şi subordonare apar permise în lumina teoriei competenţei, care devine, astfel, o justificare teoretică a încălcărilor de suveranitate, a tendinţelor hegemoniste, a încercărilor imperialiste de reîmpărţire a lumii în sfere de influenţă şi dominaţie, în contradicţie cu interesele vitale ale popoarelor [7].

Orice eliminare sau diminuare a factorului statal, a suveranităţii naţionale nu poate să ofere decît o imagine deformată, nerealistă asupra relaţiilor internaţionale actuale. În acest sens, se vădeşte netemeinicia şi lipsa de realism a acelor teorii care reduc relaţiile internaţionale la raporturi interindividuale şi „transnaţionale", conferind, totodată, persoanei fizice calitatea de participant direct şi principal al acestor raporturi, de subiect al dreptului internaţional. „Evoluţia unei anumite realităţi «internaţionale» — susţine S. Friedländer — duce la o diminuare a rolului relaţiilor interstatale în cadrul relaţiilor internaţionale" definite de autor ca „domeniul tuturor interacţiunilor între indivizi sau grupuri care depăşesc cadrul interstatal" şi bazate pe modelul „politicii transnaţionale" [8].

Persoana fizică luată individual este legată juridiceşte, politic şi moral de statul al cărui cetăţean este ; ea nu poate participa juridiceşte decît în ca-

[4] A se vedea G. Scelle, *Précis de droit des gens*, Sirey, Paris, 1932, p. 7—8 ; H. Kelsen, *La théorie pure du droit*, Pedone, Paris, 1962, p. 438 ; W. Coplin, *The Functions of International Law*, Rand Mc Nally Chicago, 1966, p. 27.

[5] Ch. Rousseau, *Droit international public. Les compétences*, tome III, Sirey, Paris, 1977, p. 8—289.

[6] Ch. Rousseau, *Droit international public*, IX-ème édition, Dalloz, Paris, 1979, p. 94—95, 139—140, 145—146.

[7] Această teorie a fost criticată în doctrina românească şi străină ; a se vedea, de pildă, Gh. Moca, *Suveranitatea de stat. Teorii burgheze. Studiu critic*, Editura politică, Bucureşti, 1973, p. 82 şi urm. ; I. Coman, *Corelaţii între întărirea suveranităţii şi apărarea naţională*, în vol. *Suveranitatea şi progresul*, Editura politică, Bucureşti, 1977, p. 261 şi urm.

[8] S. Friedländer, *Paradigme perdu et retour à l'histoire*, în vol. *International Relations in a Changing World*, Sijthoff — Leiden, 1977, p. 80 şi urm.

drul fiecărui stat ca subiect al dreptului intern, prezența sa în sfera relațiilor internaționale fiind subordonată statului căruia îi aparține ca cetățean. Între individ și relațiile internaționale și dreptul internațional care este un produs al acordului de voință dintre state, se interpune, astfel, statul ca subiect și participant principal, primordial al acestui drept, suveranitatea națională ca atribut fundamental și inalienabil al oricărui stat.

Statul și suveranitatea națională continuă să se afle în centrul relațiilor internaționale, să prezinte o însemnătate sporită acum și în perspectivă pentru organizarea și evoluția progresistă a relațiilor internaționale, a dreptului internațional, opinie care este susținută și de teoreticieni aparținînd unor țări și școli diferite de gîndire. De pildă, Upendra Baxi (India) susține că proliferarea noilor state naționale a generat nu numai schimbări cantitative în domeniile politic și juridic ale societății internaționale, dar și schimbări calitative semnificative în dreptul internațional și în concepția despre acestea, a dus la necesitatea unor noi relații între națiuni, a unei „noi ordini juridice egalitare mondiale“ [9]. Pentru alți autori, statul (și suveranitatea națională) se află „în centrul societății internaționale și al dreptului internațional“ (C. A. Colliard), constituie „stîlpul societății internaționale“ (J. F. Guilhaudis), „piatra unghiulară“ a acesteia (M. Virally) [10].

Conceptul și termenul de suveranitate sînt, așadar, rezultatul și expresia unei întregi evoluții istorice, cristalizînd în conținutul lor realități care

[9] U. Baxi, *Some Remarks on Eurocentrism and the Law of Nations*, în vol. *Asian States and the Development of Universal International Law*, Vikas Publications, Delhi-London, 1972, p. 3, 5, 6, 7.

[10] C. A. Colliard, *Institutions internationales*, Dalloz, Paris, 1967, p. 86—87 ; J. F. Guilhaudis, *Le droit des peuples á disposer d'eux mêmes*, Presses Universitaires de Grenoble, 1976, p. 211 ; M. Virally, *Une pierre d'angle qui resiste au temps : avatar et pérennité de l'idée de souveraineté*, în vol. *International Relations in a Changing World*, p. 195.

țin de interesele popoarelor, națiunilor. Independența națională, care este un aspect esențial al suveranității de stat, exprimă astăzi năzuințele popoarelor pentru o viață liberă, dreptul fiecărui stat la pace și cooperare pe baza deplinei egalități, a avantajului reciproc, la participarea cu drepturi depline în soluționarea tuturor problemelor internaționale actuale.

Restructurarea relațiilor politice și economice dintre state în procesul creării unei noi ordini internaționale implică o sporire a însemnătății politice și juridice a suveranității naționale, și nu o diminuare a acesteia. „Întreaga dezvoltare a vieții mondiale — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — atestă, fără tăgadă, faptul că formarea și dezvoltarea statelor naționale constituie, în actuala epocă, un factor de importanță deosebită pentru progresul social, pentru lichidarea subdezvoltării, pentru lupta împotriva imperialismului și colonialismului, pentru realizarea unei lumi mai drepte și mai bune“ [11]. Importanța centrală a suveranității naționale se manifestă și în consacrarea sa, pe baza recunoașterii tuturor statelor lumii, ca obligație a acestora, respectul reciproc al suveranității constituind un principiu fundamental al dreptului internațional contemporan. Promovarea acestui principiu în întreg sistemul de raporturi interstatale a devenit astăzi un imperativ politic și o obligație juridică menite să determine cadrul indispensabil existenței și dezvoltării independente a fiecărui stat mare sau mic, participării sale în condiții de egalitate, echitate și avantaj reciproc la cooperarea internațională, la soluționarea problemelor internaționale.

[11] Nicolae Ceaușescu, *60 de ani de slujire devotată a poporului, de luptă pentru dreptate socială și libertate națională, pentru construirea socialismului și ridicarea bunăstării maselor, pentru independența patriei, colaborare internațională și pace. Expunere la adunarea festivă din Capitală consacrată aniversării a 60 de ani de la făurirea Partidului Comunist Român*, București, Editura politică, 1981, p. 37.

Principiul suveranității — fundamentul păcii și securității internaționale

Din caracteristica fundamentală, structurală a relațiilor internaționale de a fi relații între state ca entități suverane și independente, decurge necesitatea ca raporturile interstatale să fie așezate pe baza respectului reciproc al suveranității, a egalității depline în drepturi, neintervenției, sub nici o formă, în treburile interne — singurul fundament obiectiv și rațional al unor raporturi de pace și securitate internațională în beneficiul tuturor statelor lumii.

În condițiile actuale, cînd pacea și securitatea au un caracter indivizibil, rezolvarea problemelor complexe ale restructurării relațiilor politice între state pe baza asigurării păcii internaționale — probleme de însemnătate mondială — impune cooperarea și participarea tuturor statelor lumii, mari sau mici, la găsirea unor soluții raționale, avantajoase și corespunzătoare intereselor tuturor popoarelor și națiunilor.

Unii teoreticieni occidentali consideră însă că tocmai organizarea relațiilor internaționale ca un sistem interstatal, bazat pe recunoașterea și existența statelor suverane, independente și egale în drepturi ar constitui cauza fundamentală a situațiilor conflictuale, a „crizelor internaționale acute", că afirmarea numeroaselor state independente pe toate continentele și în toate domeniile ar genera diferende și conflicte internaționale. „Teza noastră de bază este aceea că modul de organizare socială în cadrul statului-națiune condiționează conduita sa conflictuală", susținea încă în deceniul al 7-lea Ch. A. McClelland [12]. În același sens, C. Gasteyger, care recunoaște că „globalizarea sistemului internațional... prin multiplicarea statelor independente" este însoțită de aspirația noilor state la dezvoltare într-o nouă ordine internațională, susține, în contrast

[12] Ch. A. McClelland, *The Acute International Crisis*, în vol. *The International System, Teoretical Essays*, Princeton University Press, New Jersey, 1961, p. 194, 203.

cu realitatea, că această „multiplicare" și noile probleme pe care le generează — „redistribuirea bogățiilor și a puterii" — ar periclita pacea și securitatea internațională, ar constitui cauzele încordării și conflictelor internaționale [13].

În realitate, nu existența statelor suverane și nici aspirația acestora la dezvoltarea independentă generează stările conflictuale, ci politica imperialistă de forță și de dominație, care, în încercarea de „redistribuire a puterii", de reîmpărțire a lumii în zone de influență, pune în pericol pacea mondială, ridică numeroase obstacole în calea afirmării tuturor statelor ca entități pe deplin independente, ca participante egale la soluționarea problemelor internaționale.

Asigurarea păcii internaționale se poate realiza numai pe baza respectului reciproc al suveranității și intereselor naționale ale tuturor popoarelor, ceea ce reclamă, pe plan politic și juridic, abolirea forței în relațiile interstatale, adoptarea, în acest scop, a unor măsuri practice menite să facă efectivă aplicarea principiilor nerecurgerii la forță și la amenințarea cu forța, rezolvării pe cale pașnică a diferendelor dintre state. Independența națională și integritatea teritorială a fiecărui stat pot fi garantate, totodată, prin măsuri menite să ducă la înghețarea și apoi reducerea armamentelor, la dezarmarea generală, în primul rînd la dezarmarea nucleară. Promovarea forței și a raporturilor de forță în relațiile interstatale nu poate constitui nici o soluție la problemele și stările conflictuale actuale și nici o garanție de pace și securitate de care au nevoie toate popoarele, ci, dimpotrivă, reprezintă adevărate surse de încordare și conflicte.

Pe bună dreptate, juristul francez J. F. Guilhaudis subliniază legătura strînsă între principiile suveranității, nerecurgerii la forță și neintervenției, arătînd : „Două principii ale dreptului internațional

[13] Curt Gasteyger, *New Dimensions of Conflict and Order*, în vol. *International Relations in a Changing World*, p. 108, 111, 113, 115.

sînt menite să proteguiască statul, suveranitatea sa, independența sa, dreptul său de a decide în mod liber : acela al interdicției „de a recurge la amenințarea sau folosirea forței"... și acela al neintervenției"... Pentru statele mici și mijlocii, continuă autorul, „importanța lor vitală ca și numeroasele violări la care au fost supuse, situează aceste două principii printre acele reguli primordiale care trebuie consolidate și adaptate necesităților și problemelor timpului nostru" [14].

Suveranitatea națională nu se confundă cu „abuzul de suveranitate" și în acest sens nu conferă nici unui stat, indiferent de mărimea și de puterea sa, dreptul de a decide asupra situației altor state și popoare, de a nega și încălca drepturile la fel de suverane și interesele naționale ale altor state, de a utiliza forța și amenințarea cu forța în relațiile internaționale. Numai o nouă organizare a raporturilor dintre state, bazată pe respectul reciproc, egalitatea deplină și excluderea necondiționată a forței din relațiile interstatale, în cadrul realizării unui sistem global și a unor sisteme zonale de securitate și cooperare, poate asigura condițiile de pace necesare tuturor popoarelor lumii.

În doctrina burgheză au fost elaborate, în cadrul unor teorii, diferite „sisteme" de organizare a relațiilor interstatale.

Larg răspîndită a fost, îndeosebi în doctrina americană a deceniilor 6—7, teoria potrivit căreia menținerea păcii ar fi determinată de organizarea relațiilor internaționale în cadrul unui sistem global bazat pe „conducerea bipolară a lumii" de către superputerile mondiale și pe menținerea „echilibrului de forță" între acestea, în condițiile stabilirii unei „ierarhizări internaționale" a statelor după criteriile potențialului militar sau (și) economic [15].

[14] J. G. Guilhaudis, *Le droit des peuples à disposer d'éux-mêmes*, p. 118—119.

[15] A se vedea, de pildă, Ch. A. McClelland, *op. cit.*, p. 197 ; A. L. Burns, *Military-Technological Models and World Order*, în „International Journal", nr. 4/1969, p. 804.

Asemenea teorii ca și altele, cum ar fi, de pildă, aceea a „statului mondial" preconizat a fi creat prin renunțarea statelor la atributele suveranității lor pe plan intern și extern [16], sînt susținute, dealtfel, și astăzi de diferiți ideologi și oameni politici, ceea ce face să rămînă actuală cunoașterea și analiza critică a acestora [17].

Transformările radicale care au generat tendințe noi, progresiste în viața internațională și mai ales crearea și afirmarea numeroaselor state noi, independente, pe toate continentele globului pămîntesc, nu numai că au demonstrat anacronismul unor astfel de teorii, dar au determinat, totodată, o serie de teoreticieni din Occident să recunoască realitatea „multipolarității" lumii actuale, a existenței unor relații internaționale bazate pe participarea tuturor statelor ca entități suverane și independente. În același timp, din schimbările intervenite sînt formulate concluzii diferite, adesea în cadrul unor concepții contradictorii, greu de împăcat cu realitatea existenței statului independent și a rolului sporit al suveranității naționale în organizarea relațiilor internaționale.

Astfel, A. Organski, după ce susține că „națiunea este o entitate majoră în politica mondială actuală și este probabil că va rămîne astfel și pentru o perioadă viitoare", admite totuși, deși pentru un viitor îndepărtat, ideea creării „statului mondial" și afirmă că relațiile interstatale actuale ar fi constituite dintr-o pluralitate de „ordini internaționale" și grupuri de state dominate fiecare „de națiunea cea mai puternică, de națiunea dominantă..." [18]. Politologi ca M. G. Steinert și H. Kapur subliniază că respingerea dominației străine de către noile state suverane a subminat, încă din anii'60, „bazele

[16] De exemplu, R. A. Falk, *„The Role of Law in Future International Systems,"* în vol. *Asian States...*, 1972, p. 239.

[17] A se vedea N. Ecobescu, *Critica concepțiilor nihiliste referitoare la suveranitate și independență națională*, în vol. *Suveranitatea și progresul* p. 385 și urm.

[18] A. Organski, *World Politics*, New York, A. A. Knopf, 1968, p. 49—50, 399, 439.

sistemului bipolar... pus în mod serios sub semnul întrebării de configurația noilor forțe localizate geografic cu mult departe de centrele dominante de putere". Arătînd că destinderea, „multipolaritatea" lumii („apariția centrelor regionale sau naționale de putere") și formarea „lumii a treia" constituie trăsături ale unui nou sistem internațional, autorii susțin, totodată, că în perspectivă „sistemul internațional va deveni probabil martorul unui caleidoscop al centrelor de putere cu mult mai larg decît a existat vreodată în istoria omenirii" [19].

S-ar putea reproșa unor astfel de concepții faptul că, deși aspecte și schimbări ale lumii actuale sînt înfățișate cu realism, totuși ele continuă să fie analizate, în ceea ce privește consecințele în raporturile interstatale, prin prisma politicii de bloc, a „centrelor de putere" a „sistemelor regionale ierarhice" implicînd relații de dependență între state ceea ce nu poate să nu diminueze însemnătatea factorului național. Politica de bloc, produs al unei etape istorice de „război rece", a devenit un anacronism neputînd să asigure pacea, egalitatea și independența reală a tuturor statelor. De aceea, dincolo de politica de bloc (militar, economic, tehnologic ș.a.), statele se afirmă tot mai mult ca entități suverane, independente, cu particularități ce nu pot fi ignorate în relațiile internaționale.

În opoziție cu tendințele promovate de cercurile imperialiste, reacționare, în viața internațională continuă să se manifeste tot mai puternic, în cadrul unui proces ireversibil, aspectele și tendințele pozitive, de afirmare a drepturilor suverane și a intereselor naționale ale popoarelor, ca singură bază acceptabilă a păcii și securității internaționale, cu participarea și în beneficiul tuturor statelor. Asigurarea păcii pe baza unui sistem de securitate internațională, implicînd asumarea de către state a unor

[19] M. Steinert, H. Kapur, *New Configurations of Power in International Relations*, în vol. *International Relations in a Changing World*, p. 129, 132, 139, 161.

obligații ferme și precise, aplicarea unor măsuri practice și garanții consacrate în norme de drept internațional, este de natură să contribuie la înfăptuirea de către fiecare stat și popor a intereselor sale în cadrul politico-juridic general al respectului reciproc al independenței și suveranității naționale, excluzîndu-se orice tendință de știrbire a suveranității statelor participante. Un nou sistem internațional bazat pe securitate și dezarmare nu poate fi realizat decît cu participarea statelor ca entități independente, în afara oricăror relații politice, economice sau de altă natură care ar implica dependență, subordonare, restrîngeri de orice fel ale drepturilor lor suverane.

Suveranitatea națională, colaborarea statelor și dezvoltarea în condițiile actuale

Problema însemnătății suveranității și independenței naționale se pune, totodată, pe planul cooperării economice internaționale, al desfășurării relațiilor dintre state în condițiile revoluției tehnico-științifice, al participării fiecărui stat la circuitul mondial de valori materiale și spirituale, pe baze reciproc avantajoase și echitabile, menite să contribuie la dezvoltarea sa, să răspundă intereselor de progres și propășire ale tuturor popoarelor. Necesitatea cooperării între toate statele lumii, în forme și domenii diversificate constituie o caracteristică a relațiilor internaționale actuale. Progresul tehnic, revoluția tehnico-științifică contemporană a accentuat această necesitate, ridicînd probleme noi pentru fiecare stat în parte ca și pentru ansamblul relațiilor internaționale.

Îndeosebi, existența subdezvoltării și necesitatea lichidării acesteia, a decalajelor accentuate care separă marea majoritate a țărilor lumii — țări slab dezvoltate și în curs de dezvoltare — de grupul țărilor dezvoltate, industrializate generează probleme

complexe, a căror soluționare este cerută de procesul creării unei noi ordini economice internaționale, a unor noi relații bazate pe echitate și egalitate deplină în drepturi între toate statele. În rezolvarea problemelor privind organizarea cooperării internaționale, în lichidarea rămînerii în urmă și în procesul de dezvoltare a tuturor popoarelor cadrul statal și național și-ar fi diminuat oare însemnătatea, suveranitatea națională și-ar fi epuizat acțiunea sa stimulatorie, cum susțin unii teoreticieni occidentali ?

Problemele complexe ale cooperării internaționale și ale creării unor noi raporturi economice între state corespunzător aspirațiilor de dezvoltare, de progres multilateral al țărilor în curs de dezvoltare sînt amplu abordate de tot mai mulți economiști, politologi, juriști ș.a. pentru care însă, chiar cînd exprimă opinii realiste într-un aspect sau altul, suveranitatea națională este un concept, un principiu a cărui însemnătate rămîne cel puțin discutabilă sau imprecisă, dacă nu este negată într-o formă mai mult sau mai puțin directă. „Independența statelor, arată în acest sens P. Vellas, este astăzi limitată pe plan sociologic de exigențele cooperării internaționale“ [20], în timp ce St. Hoffmann susține în același spirit că „în ciuda aspirației generale (îndeosebi a noilor națiuni) către o întoarcere la lumea statelor suverane bazate pe neintervenție, conținutul tradițional al suveranității este în mică măsură compatibil cu condițiile politice și tehnologice ale lumii actuale“ [21]. De asemenea, pentru E. U. Petersmann, „limitările juridice ale suveranității de stat în promovarea cooperării internaționale sînt esențiale“, considerînd că „reglementarea juridică a limitărilor de suveranitate“ ar constitui o condiție indispensabilă a cadrului juridic al unei noi ordini economice internaționale [22].

[20] P. Vellas, *Droit international public. Institutions internationale*, Paris, Librairie générale, 1967, p. 246.

[21] St. Hoffmann, *International Systems and International Law*, în vol. *The International System*, New Jersey, Princeton University Press, 1961, p. 236—237.

Se încearcă, astfel, a se prezenta renunțarea cel puțin parțială la suveranitate ca un fenomen inevitabil, ca o expresie a unei pretinse cerințe obiective generate de întreaga dezvoltare a relațiilor internaționale, de „depășirea frontierelor“ prin „internaționalizarea forțelor de producție“, de realizarea unei cooperări eficiente între state în domeniile economic, tehnico-științific, politic ș.a. Practica actuală arată însă că rolul suveranității, al cadrului statal și național în viața internațională actuală nu numai că nu a diminuat, ci a sporit, cooperarea statelor, inclusiv în domeniul economic, fiind posibilă numai pe baza participării acestora ca entități independente, egale în drepturi. Funcția stimulatoare a suveranității naționale s-a intensificat și s-a multiplicat, căpătînd noi valențe progresiste în lumea actuală, punîndu-se problema pe plan socio-politic și juridic a manifestării depline a acestor valențe și nu a renunțării la drepturile suverane ale statelor în raporturile lor reciproce de cooperare. Respectul reciproc al suveranității și independenței naționale a căpătat recunoașterea unanimă a statelor ca principii fundamentale ale dreptului internațional contemporan, înscrise în numeroase acte internaționale. Principiile suveranității și consecința sa firească, egalitatea deplină în drepturi, definesc condițiile participării statului la cooperarea internațională : în calitate de purtătoare ale suveranității, toate statele sînt egale, fiecare stat trebuind să se bucure de egalitatea în drepturi în toate formele și domeniile raporturilor sale de cooperare, fără nici o discriminare ; crearea unor noi raporturi de cooperare economică între state

[22] E. U. Petersmann, *International Law and the International Economic Order*, in *Law and State*, vol. 17, Tübingen, Laupp & Göbel, 1978, p. 17, 19 ; a se vedea în același sens și D. Carreau, P. Juillard, Th. Flory, *Droit international economique*, Paris, Libraire générale, 1978, p. 16.

presupune promovarea universală a drepturilor suverane și a obligațiilor economice corelative, consacrate ca atare în Carta adoptată de Adunarea Generală a O.N.U., în 1974. În acest cadru, este recunoscută suveranitatea permanentă, deplină și integrală asupra bogățiilor și resurselor naționale, exercitarea liberă a drepturilor fiecărui stat și popor de a explora și exploata în mod liber și în interes propriu bogățiile sale, ca o condiție politică și juridică de bază a progresului în toate domeniile vieții sociale, economice și politice. Pe bună dreptate, M. Salem subliniază însemnătatea hotărîtoare pentru dezvoltarea independentă, liberă a popoarelor, a exercitării nestingherite a suveranității asupra resurselor naturale, excluzîndu-se orice restrîngeri în exercitarea sa ; în apărarea acestei suveranități — arată autorul — este necesar să „vină solidaritatea și ajutorul mutual în caz de presiuni exercitate asupra unei țări în acțiunea de stăpînire a resurselor naturale“ [23].

Progresul tehnico-științific și dezvoltarea forțelor de producție găsesc, în condițiile actuale, în promovarea suveranității și a intereselor naționale cadrul stimulator al organizării și manifestării lor depline. Aceasta se reflectă și în accentuarea eforturilor diferitelor state și popoare în curs de dezvoltare sau a celor mai puțin dezvoltate pentru exercitarea deplinei lor suveranități asupra bogățiilor lor naționale. Progresul tehnico-științific și în general dezvoltarea economică a fiecărei țări sînt posibile și necesare numai prin crearea și stimularea acelor condiții care conferă factorului național și statal putința înfăptuirii depline și multilaterale, prin aceasta definindu-se și caracteristicile

[23] M. Salem, *Vers un nouvel ordre économique international,* în „Journal du droit international“, nr. 4/1975, p. 781—785, 791—793 ; A se vedea, M. Flory, *Inégalité economique et évolution du droit international,* în vol. *Pays en voie de développement et transformation du droit international,* Paris, Pedone, 1954, p. 37 și urm.

cooperării internaționale. Realizarea unei dezvoltări economice proprii și lichidarea rămînerii în urmă în acest domeniu impune creșterea rolului statului ca factor de organizare multilaterală a unei economii naționale echilibrate, pe baza exercitării libere a tuturor atributelor suveranității de stat [24].

Numai astfel, fiecare stat va putea să participe eficient și de-sine-stătător la cooperarea economică internațională, să fie un factor de stabilitate și progres în relațiile internaționale, să-și manifeste propria sa contribuție la dezvoltarea științei și tehnicii, beneficiind, totodată, la rîndul său, de progresele realizate în aceste domenii.

[24] În acest sens a se vedea și G. Feuer, *Les Nations Unies et le nouvel ordre économique international,* în „Journal du droit international“, nr. 3/1977, p. 612—613.

Implicațiile ideologice ale modelelor și scenariilor „globale" (mondiale)

Pavel Apostol

Lumea de astăzi este prezentată, mai ales în retorica occidentală, drept o „lume a interdependențelor". Datorită acestei situații, au apărut „problemele globale" sau „mondiale" a căror soluționare nici nu poate fi închipuită decît pe bază de colaborare, cooperare, concertare.

Soarta individului, a națiunilor și popoarelor, a statelor este condiționată, așadar, de *rețeaua* existentă de *interdependențe*. În cadrul acesteia poate fi căutată nu numai rezolvarea problemelor globale (pacea și securitatea, dezarmarea și renunțarea la folosirea forței sau a amenințării cu forța, creșterea demografică, chestiunea alimentării, epuizarea și penuria de materii prime și energie, criza ecologică, terorismul etc.), dar și a celor privitoare la programele de dezvoltare în granițele statului-națiune.

Manifestarea interdependențelor se atribuie, de multe ori, progresului tehnologic realizat mai cu seamă în domeniul schimburilor, al transporturilor și al circulației informației. Nu încape vreo îndoială că asemenea achiziții tehnologice au sporit, într-adevăr, *intensitatea, stringența* și afirmarea *nemijlocită* a interdependențelor, dar trebuie spus categoric că *nu* ele le-au generat.

Rețeaua actuală de interdependențe este *rezultatul* unui proces început cu 4—5 secole mai înainte. În *Ideologia germană* (1845), Marx și Engels au indicat momentul istoric și cauza eficientă a „mondializării" istoriei, devenită de atunci cu adevărat „universală" : ea rezidă în *constituirea pieței mondiale și a primelor imperii coloniale moderne* ce s-au format, în urma descoperirilor geografice, odată cu formarea și expansiunea relațiilor capitaliste de producție, repartiție, circulație (și de distrucție) proprie „acestui sistem economic". Atunci s-au creat *relații de interdependență asimetrice,* bazate pe exploatare și inegalitate [1]. Sub impactul tehnologiei moderne, caracterul asimetric al interdependențelor *s-a accentuat ;* polarizarea inegalităților dintre state, *creșterea* decalajelor dintre ele sînt fapte indiscutabile. Recent, le-a confirmat și Raportul Comisiei Brandt [2], iar economistul francez Alain Barrère constată că bilanțul ultimului sfert de veac atestă existența unei structuri a economiei mondiale care *generează o dezvoltare divergentă* [3] ce se manifestă prin :

— creșterea importanței decalajelor dintre țări aflate în situații extreme ;

— decalajele semnificative între grupuri de țări rămîn în aceleași eșaloane descrescînde de produse pe locuitor ;

— structura economiei țărilor în curs de dezvoltare nu se schimbă în esență ;

— diversitatea internă a grupului de țări în curs de dezvoltare sporește ;

— țările subdezvoltate și în curs de dezvoltare aflate în eșaloanele inferioare întîmpină maximum

[1] D. Senghaas *(Gewalt, Konflikt, Frieden,* Hamburg, 1974 și *Weltwirtschaftsordnung und Entwicklungspolitik,* Frankfurt/Main, 1977) insistă, asupra aspectului de *asimetrie* a interdependențelor actuale.

[2] Willy Brandt și colab., *Das Überleben sichern Gemeinsame Interessen der Industrie und Entwicklungsländer, Bericht der Nord-Süd Komission,* Köln, 1980.

[3] A. Barrère, *Le développement divergent,* Paris, 1978, p. 58.

de dificultăți în declanșarea și menținerea unui progres, în timp ce țările în curs de dezvoltare ce se situează în eșaloanele superioare progresează cu mai multă rapiditate.

Cu alte cuvinte, spune A. Barrère, divergența (decalajele sporite) tinde să crească, inegalitatea se întărește. „Lumea interdependențelor este sub imperiul unor *mecanisme structurale generatoare și regeneratoare de stări de subdezvoltare*“ [4]. Această subdezvoltare, precizează A. Barrère, „este produsul divergenței în măsura în care aceasta dă naștere unui proces de întîrziere continuă în privința integrării (țării respective — n.ns.) în economia mondială, în timp ce, în cadrul național, lipsa de integrare, de creștere a produsului și de schimbări structurale, dă naștere, la rîndul său, unui proces de pauperizare și de stagnare cărora numai într-un interval de timp foarte lung i se poate pune capăt“ [5]. Desigur, această situație se datorează actualei ordini economice internaționale sau, mai precis, economiei mondiale așa cum s-a constituit ea ca rezultat al interdependențelor asimetrice produse și reproduse de capitalism [6].

Polarizarea potențialului economic și științific-tehnologic înăuntrul economiei mondiale [7] este însoțită, cum este și firesc, chiar dacă nu este de dorit, de o concentrare a puterii militare și politice ce nu întîrzie să înzestreze rețeaua de interacțiuni asimetrice cu *structuri coercitive*, ce îndreptățesc să se vorbească despre o „violență structurală“ [8] proprie „stării lumii“ din zilele noastre.

Cu toate progresele aduse pe multiple planuri, tehnologia actuală a amplificat și inegalitatea (asimetria) și violența structurală. Împotriva acestora se îndreaptă mișcările de emancipare socială și națională, provocînd noi tensiuni.

Nevoia de transparență și critica modelelor globale

Este o necesitate obiectivă de a face inteligibilă structura globală a rețelei complexe și mereu mai complicate de interdependențe asimetrice, generatoare de tensiune și conflict, spre a putea acționa asupra evoluției viitoare. Această nevoie obiectivă de a face mai *transparentă* situația prezentă și pe cea viitoare a dat naștere încercărilor de a construi *modele* și/sau *scenarii globale* (mondiale) [9].

De bună seamă, au existat dintotdeauna speculații și utopii cu privire la viitorul omenirii. Marx a arătat o altă cale : imaginile despre viitorul societății și al omului

[4] P. Apostol, *L'influence des mentalités pré-industrielles sur l'industrialisation*, Paris, 1978, p. 7.

[5] A. Barrère, *op. cit.*, p. 186.

[6] Cf. Ch.-A. Michalet, *Le Capitalisme mondial*, Paris, 1976.

[7] S. Madeuf și Ch.-A. Michalet *(A new Approach to International Economics*, în „International Social Science Journal“, nr. 30, 1978, 2 p. 253—283) vorbesc mai ales de două procese de mondializare a economiei : *delocalizarea unor ramuri industriale* (mutarea dintr-o țară dezvoltată în alta sau într-o țară în curs de dezvoltare) și *internaționalizarea producției* în cadrul corporațiilor multinaționale (C.N.N.). De acord cu autorii citați, vom sublinia că transferul de ramuri sau complexe industriale a devenit principală sarcină a exportului practicat de țările industriale dezvoltate (în 1973, după datele O.N.U., această formă a exportului a fost de 4 ori mai mare în S.U.A. decît cea clasică, a exportului de bunuri, de 2 ori mai mare în Anglia și în R.F.G.). Vom accentua însă că acest *fenomen* înseamnă un *proces economic nou : reamplasarea teritorială a industriei mondiale*. Faptul că agentul principal îl constituie C.N.N. atrage atenția asupra caracterului desuet al abordării convenționale, care reduce negocierile internaționale la cele dintre state, atunci cînd se impune să se discute direct cu C.N.N. (dintre care unele au o cifră de afaceri ce depășește cu mult bugetul unor țări mijlocii).

[8] Cum face J. Galtung (Cf. *Structurelle Gewalt*, Hamburg, 1975).

[9] Cf. P. Apostol, *Viitorul*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1977, p. 69 și urm. Cu privire la metoda modelării, același, *Cibernetică, cunoaștere, acțiune*, București, Editura politică, 1969, p. 94—95 ; 154—169.

1) nu trebuie să fie modele „ideale", construite speculativ de o elită, ci să constituie un proces istoric colectiv de proiectare și de creare a unei noi societăți („mișcarea istorică"), care

2) să se întemeieze pe analiza științifică, critic-revoluționară, a dezvoltării anterioare și a stării de fapt existente, analiză ce permite stabilirea simultană :

a. a cauzei (sau cauzelor) ce generează tensiunile, conflictele, contradicțiile societății date ;
b. a mijloacelor necesare realizării transformărilor prin care se elimină ceea ce este negativ în situația dată și se face posibilă crearea unei societăți perfectibile : lupta revoluționară, concepută ca o strategie de transformare a societății, a condiției umane, a omului însuși, precum și
c. a forțelor sociale capabile să înfăptuiască acest proces de transformare, în cazul dat, proletariatul și eventualii săi aliați, subiectul istoric colectiv al transformării proiectate [10].

Societatea viitoare, astfel proiectată, nu reprezintă, în concepția lui Marx, un model abstract, un șablon al societății comuniste, ci, așa cum am arătat și în alt context, „o structură definită pentru o mulțime (posibilă) de sisteme sociale socialiste (comuniste)" [11].

Elementul distinctiv în *procesul de proliferare a modelelor și scenariilor globale*, începînd cu a doua jumătate a deceniului al șaptelea este că acestea își propun să valorifice achizițiile ce s-au dovedit eficiente în alte domenii : econometrie, programare și planificare la nivel microsocial, cercetare operațională, dinamica sistemelor etc.

Succesul public al primelor încercări de a înfățișa, într-un scenariu coerent, evoluția posibilă a omenirii în viitorii 20—40 de ani (H. Kahn și A. Wiener), iar apoi de a construi, cu ajutorul computerelor, modele globale (începînd cu primul

[10] P. Apostol, *Viitorul*, p. 37—38.
[11] P. Apostol, *Calitatea vieții și explorarea viitorului*, București, Editura politică, 1975, p. 97 și urm.

raport adresat Clubului de la Roma de D. Meadows și colaboratorii) au dat naștere, cu toate criticile aduse [12] la o adevărată industrie și *business* de producere și difuzare a scenariilor și modelelor globale. Numai în 1980 au apărut cîteva *best sellers : The Third Wave* de Alvin Toffler, *Le défi mondial* de J.-J. Servan-Schreiber, *Il est encore temps de vivre* de Roger Garaudy, *Morgen* de Robert Havemann...

Încercările de a face mai inteligibilă problematica mondială au adus o contribuție importantă la conștientizarea interdependențelor, oferind adeseori sugestii demne de reținut pentru soluționarea unor probleme globale. Dar industrializarea și comercializarea acestor produse a dus la proliferarea unui gen de abordare a problemelor globale și a viitorului pe care credem să nu fi greșit denumind-o *quick-fix futurism* (explorare „la minut" a viitorului) [13]. Fenomenul comportă pericole reale de manipulare a conștiințelor și de mistificare a opiniei publice, cu atît mai mult cu cît, solicitați de organisme sau instituții adeseori grăbite în efortul lor de a influența unele decizii la nivel interstatal, autorii acestor scenarii sau modele nu au ținut seama de loc sau numai într-o măsură nesatisfăcătoare de criticile întemeiate aduse atît din punctul de vedere al metodologiei și tehnologiei construirii de modele și scenarii mondiale [14], cît și din punct de vedere științific, filozofic, ideologic [15].

Precum se știe, un scenariu sau model global este o imagine *simplificată* a unui original (un complex social, în cazul de față „omenirea" sau „lu-

[12] O critică riguros argumentată din punct de vedere matematic : W. Hugger, *Weltmodelle auf dem Prüfstand*, Basel-Stuttgart, 1974 ; cf. și literatura citată în *Viitorul*, p. 201—202 ; 215—216 ; 249—253.
[13] P. Apostol, *Penser les vingt ans à venir* în *Distances*, nr. 19 (p. 1—9) și nr. 20 (p. 4—11) ; o versiune românească mai extinsă, *Perspectivele anilor '80*, în „Era socialistă", nr. 8/1980.
[14] Ch. Freeman, H. Iahoda, *World Futures*, London, 1978.
[15] P. Haas, *Kritik der Weltmodelle, Philosophische Aspekte globaller Modellierüngen*, München, Berlin, 1980.

mea") cu scopul de a-i pune în evidență interrelațiile caracteristice, despre care *se presupune* că-i vor influența evoluția. De regulă, această simplificare constă în „dezagregarea" originalului într-un număr de variabile, care devin, astfel, componentele din care se construiește modelul. Între aceste variabile *se presupun* anumite interacțiuni (inclusiv relații cauzale), cu ajutorul cărora ele pot fi din nou „agregate" (puse în anumite relații) în cadrul modelului astfel creat [16]. Variabilele sînt exprimate, de obicei, prin date cifrice. Relațiile mai frecvent utilizate sînt cele de „cauză-efect", „stimul-reacție", *input-output* (intrare-ieșire), *feed-back* (retroacțiunea cibernetică).

„Modelul" este o simplificare, realizată *pe baza unor criterii*, permițînd studierea unor procese (evolutive) ce nu se pot cerceta direct pe obiect (originalul) din cauza complexității sale (în realitate intervin mult mai multe variabile și mult mai numeroase interacțiuni între acestea decît cele luate în considerare în model, precum și din cauza caracterului prospectiv al demersului efectuat (modelul servește la aproximarea stărilor viitoare ale originalului de referință). Simplificarea este inevitabilă din cauza imposibilității de a capta nenumărate procese ce au loc în realitate și mai ales vor avea loc în viitor.

Atitudinea pe care am denumit-o *quick-fix futurism* stabilește criteriile de simplificare în mod intuitiv (pe bază de opinii), alegînd variabilele (sau „sectoarele") *incluse în model* pe baza unor *ipoteze nedeclarate* care, în esență, se reduc la enunțuri de tipul : „considerăm că modelul — cu ajutorul căruia vrem să descriem comportamentul actual și viitor al «originalului» («lumea») — va parcurge o suită de stări, ce pot fi determinate cu un grad suficient de certitudine prin intermediul numărului ales de variabile..." O asemenea aserțiune

[16] Modelul „Limitele creșterii" lucrează cu 4 variabile (sectoare), Mesarovič-Pestel — cu 22, Bariloche — cu 5, Leontieff și colab. — cu 45, Modelul „Fugi" (Kaya și colab.) — cu 14, modelul lui Almon și colab. — cu 200.

trebuie, de regulă, fundamentată printr-o *teorie socială explicit formulată* și (verificată, testată, confirmată) consistentă, cu o bază empirică suficient de largă.

În practică, creatorii unor asemenea modele globale nu dispun de o *teorie*, ci acționează pe baza unor intuiții și „evidențe" părelnice. Luarea în considerare a interacțiunilor dintre aceste variabile cum am văzut, relativ arbitrar alese și mai ales a evoluțiilor viitoare aferente presupune, mai departe, *o teorie a dezvoltării sociale*, de asemenea, explicit formulată, pe care să se sprijine enunțurile privitoare la stările viitoare ale lumii. Or, și aceste teorii lipsesc sau se reduc pur și simplu la o serie de afirmații triviale, banale, de ordinul „înțelepciunii" simțului comun.

Aceste constatări sînt cunoscute de specialiștii care admit că :

a) orice tehnică de modelare privind modelele globale este obligată să facă reducții (simplificări) drastice [17] ;

b) procesul de „structurare a dinamicii sistemelor (metodă folosită de Meadows, Mesarovič-Pestel — n. ns.) *nu creează noi* concepte sociale — el încearcă să explice și să extrapoleze *pe cele curente* și poate proiecta tehnocrații sterile, mecaniciste" [18] ;

c) „construcția de modele este și rămîne totdeauna o artă și un joc : o artă în care se combină matematica, intuiția, judecata sănătoasă, experiența proprie și cea a antecesorilor ; un joc între intelectul uman și natură, bazat pe regula încercării și a erorii" [19].

Cu alte cuvinte, deși operează cu date cantificate și folosesc uneori un limbaj simbolic destul de sofisticat, „modelele mondiale" sînt construite pe

[17] W. Hugger, *op. cit.*, p. 74.

[18] W. I. Thompson, *„Evil and World Order"*, în H. A. Linstone, W.N.C. Simmonds (eds), *Future Research*, London, Amsterdam, 1977, p. 12.

[19] V. Peterka, *Macrodynamics of Technological Change*, I.A.S.A., Luxemburg, 1977.

baza unor presupoziții adeseori nedeclarate, dar întotdeauna supraîncărcate cu o *sarcină ideologică*, pe care o putem descifra din structura și funcționarea „modelelor" sau din „filozofia" latentă a scenariilor.

„Filozofia" declarată a „modelelor mondiale (globale)"

Într-o interesantă teză de doctorat asupra aspectelor filozofice ale modelelor globale [20], P. Haas a inventariat concepțiile explicit formulate în cîteva scenarii și modele mai cunoscute.

Astfel, E. F. Schumacher declară necesară o „înnoire metafizică [21]", „globalitate în sensul sistemelor de gîndire seculară", „umanism revoluționar", „o revoluție culturală" [22], „stăpînirea probabilității și administrarea imprevizibilului" (o variantă nouă a „administrării crizei — *crisis management*) [23], „materialism ecologic" [24], o „nouă doctrină a discursului și a semnelor" menită să exprime și să stimuleze creativitatea [25], un „om mobil", realizînd, succesiv, în cadrul unei vieți, diferite activități profesionale (o altă ocupație, pentru fiecare vîrstă) și participînd, tot succesiv, la diferite comunități [26], un progres în om prin amenajarea vieții în funcție de valori morale [27], o „societate convivială" [28]. Se

[20] P. Haas *Kritic der Weltmodelle...*

[21] E. S. Schumacher, *Die Rückkehr zum menschlichen Masz*, Hamburg, 1977, p. 91, după P. Haas, *op. cit.*, p. 3.

[22] A. Peccei, *Die Qualität des Kemenden*, Stuttgart, 1977, p. 148 și 150.

[23] *INTERFUTURES, O.E.C.D. Facing the Future. Mastering the Probable and Managing the Impredictible*, Paris, 1979, cf. și discutarea acestui document în articolul nostru din „Era socialistă", citat în nota nr. 13.

[24] C. Amery, *Natur als Politik*, Hamburg, 1978.

[25] R. Jungk, *Der Jahrtausendmensch*, München-Wien, 1973.

[26] J. Galtung, *Societăți viitoare*, vol. 1—2, București, 1971.

[27] B. de Jouvenel, *Arcadie. Essai sur la mieux-vivre*, Paris, 1968.

[28] I. Illich, *Selbstbegrenzung*, Hamburg, 1975, p. 15.

pledează pentru o „ecodezvoltare" [29], o „altă dezvoltare" [30], „o răsturnare totală" [31], pe care o anunță, drept un progres benign, și J.-J. Servan-Schreiber, descriind „revoluția microprocesoarelor" [32]. Alwin Toffler [33] schițează și el o revoluție culturală atît de radicală încît — datorită noilor tehnologii (miniprocesoarele, telematica, robotica) — s-ar elimina, pentru totdeauna, munca salariată și economia marfară. Nu este de mirare că analizînd această „societate" ce se pretinde „dincolo de socialism", M. Bosquet arăta cu sarcasm că aceasta nu este altceva „decît ceea ce Marx a denumit comunism" [34].

Confruntarea cu aceste filozofii explicit formulate în unele modele și scenarii mondiale este relativ ușoară. Atunci cînd se caută „prevenirea unei crize mondiale" [35] o „creștere organică", „armonică" [36] etc. de fapt, se caută menținerea unui *statu quo*. Abia în raportul întocmit de Jan Tinbergen [37] — și mai ales în „modelul Bariloche" [38] — se conturează *perspectiva unor transformări radicale*, implicînd, în ultimă instanță, redistribuiri ale avuției mondiale. De fapt, *soluțiile realiste* se înscriu în orizontul socialismului. Pe bună dreptate scrie un publicist occidental — dealtfel anti-comunist hotărît — că „lumea actuală evoluează spre socialism" [39], deși socotește că „tentația totalitară va fi

[29] I. Sachs, în W. H. Matthews (cd), *Outer Limits and Humen Needs*, Stockholm, 1975.

[30] Raportul Fundației Dag Hammerskjöld, *What Now: Another Development*, 1975; la fel și Fundația internațională pentru alternative de dezvoltare (1978).

[31] G. Bonnot, în „Le Nouvel Observateur", nov.-dec. 1979.

[32] J. J. Servan-Schreiber, *Le Défi mondial*, Paris, 1980.

[33] A. Toffler, *La troisième vague*, Paris, 1980.

[34] „Le Nouvel Observateur", nr. 829/1980.

[35] P. N. Meadows și colab. *The Limits to Growth*, New York, 1972, p. 195—196.

[36] M. Mesarovič, E. Pestel. *The Mankind at the Turning Point*, New York, 1974.

[37] J. Tinbergen și colab., *Reshaping the International Order*, New York, 1976.

[38] A. O. Herrera, H. O. Scolnik și alții, *Catastrophe or New Society?* Ottawa, 1976.

[39] J. F. Revel, *La Tentation totalitaire*, Paris, 1976, p. 11.

poate mai puternică decît aspirația spre socialism“ [40]. Mai optimist este P. Haas cînd scrie : „Legitățile generale ale situației actuale care pot produce o transformare calitativă în procesul social global de dezvoltare și pot evita autonimicirea ca distrucție a lumii realizate vor duce la *socialismul științific*, la umanismul real... Scopul este *o lume fără sărăcie și mizerie, condiție și presupoziție a unei supraviețuiri ce poate avea sens... Echitatea globală este condiția generală a oricărei posibilități viitoare*“ [41].

Contribuții la critica „filozofiei“ ascunse a „modelelor mondiale“

Filozofia ascunsă a modelelor globale este înscrisă în procedeele de modelare folosite. Discuția lor are uneori un caracter aparent tehnic, dar miza este, cum se va vedea, *politică*.

Prima ipoteză a modelelor și scenariilor globale este aceea că rețeaua de interdependențe asimetrice ce caracterizează „lumea“ (omenirea) constituie un sistem, deci comportamentul său se poate descrie în mod adecvat printr-un model sistemic.

Analogia dintre „lume“ și un sistem este izbitoare ; într-adevăr, ambele se caracterizează prin anumite structuri de interdependențe, relativ invariante și autonome, care reacționează în mod integrat, ca un tot față de orice modificare de stoc internă sau din ambianță, îndeplinind funcțiuni de autoreglare, instabilitate, adaptare etc. Această analogie permite utilizarea unor modele sistemice pentru studierea evoluției „lumii“. Încă din 1966 am arătat că *într-o perspectivă dialectică* analogia constituie condiția necesară, dar nu și suficientă pentru a considera un model drept *model adevărat* (al unui original). Pentru aceasta analogia trebuie pusă

[40] *Ibidem*, p. 370 (subl. ns.).

[41] P. Haas, *Denkpause für die Weltmodelle*, în „Analyses und Prognosen“, iulie-august 1980, p. 17.

în relație cu *disanalogiile* complementare [42]. Or, între sistem (fie în sens pur matematic, fie în sens tehnic) și un complex social (cum este și „lumea“, „omenirea“) există disanalogii (deosebiri) remarcabile [43], care îngrădesc valabilitatea aplicativă a modelelor sistemice împrumutate din alte domenii în sfera socială, cum se procedează și în cazul modelelor globale [44]. Deosebirile dintre un sistem oarecare și un complex social oarecare (deci, și omenirea, ca totalitate a unor state-națiune) sînt hotărîtoare. Astfel, în cazul complexelor sociale :

1) elementele sau componentele „sistemului“ sînt oamenii sau grupări de oameni (clase, comunități etc.) care sînt *conștienți* (desigur, în diferite grade) atît de apartenența lor la „sistemul“ dat, cît și eventual de dorința sau capacitatea lor de a proiecta ori de a crea un alt „sistem“ social, fapt care influențează în mod decisiv comportamentul și raportul lor (integrare sau refuzul integrării) cu gruparea din care fac parte ;

2) poziția efectivă (funcția îndeplinită în organizația socială dată) a individului sau a unor grupări de indivizi în „sistemul“ social dat condiționează interesele, nevoile, aspirațiile etc. acestora, motivează comportamentul practic și opțiunile lor ideologice ;

3) dinamismul „sistemului“ social este determinat de contradicțiile sale inerente [forțe de producție — relații de producție, moduri de producție

[42] P. Apostol, *Cibernetică...*, p. 174 și urm.

[43] Puse în evidență în mai multe lucrări, dintre care ne referim aici la *Viitorul*, p. 126 și urm.

[44] De aceea, *din punctul de vedere al teoriei sistemelor oarecare*, societățile sau omenirea nu constituie sisteme în sensul propriu al termenului, ci *cvasi-sisteme*. Înțelegem prin cvasi-sistem : „un complex structurat cu comportament sistemic la care relațiile relativ invariante ale întregului pot fi percepute și descrise empiric, fără să fie definite în termenii teoriei sistemelor ; din această cauză, acțiunile și interacțiunile caracteristice pot fi indicate, dar nu sînt măsurabile pînă cînd cercetarea nu poate stabili legitățile într-o manieră suficient de clară pentru ca relațiile dinte acțiuni sau interacțiuni și efectele lor să poată fi formulate în termeni matematici“ *(op. cit.*, p. 126).

(consum, repartiție, circulație) și nevoile reale sau imaginare, economic-politic etc] ;

4) nu există „sistem" social ca atare, ci numai „sisteme" sociale *concret-istorice,* al căror comportament depinde nu numai de factori sincronici, ci și de cei diacronici (istoria proprie și istoria relațiilor cu alte complexe sociale).

Toate aceste aspecte *specifice* complexelor sociale nu sînt incluse în modelele globale care, în consecință, nu pot fi considerate „modele adevărate", ci se cer mult relativizate.

Dar neglijarea deosebirilor dintre „lumea" sau „omenirea" de astăzi (sau de mîine) și sistem are *consecințe cu caracter ideologic și politic,* dintre care cea mai importantă este *eliminarea* din model a *subiecților istorici colectivi : popoarele.*

Variabilele pe care le au în vedere modelele sînt : *activitățile* (economice, educative, medico-sanitare, tehnico-științifice etc.) sub aspectul performanței (produse cantificate), deci *bunurile* (materiale și spirituale) și *serviciile,* precum și *resursele* (fizice sau umane) disponibile. Se neglijează însă doi factori esențiali legați de subiecții istorici colectivi care *realizează* aceste activități : *voința politică și capacitatea administrativă* (organizatorică) a acestora [45]. Eliminarea din scenarii sau

[45] Carență cu atît mai gravă cu cît în studiile strategice se admite (în definiția „puterii" sau „potențialului" militar) că : I. diferite confruntări militare (strategice-nucleare, convenționale, revoluționare) presupun, cantitativ și calitativ, diferite nevoi de resurse economice și tehnologice și, ca atare, diverse accepțiuni date conceptului de „putere". II. mărimea forței militare ce poate fi derivată dintr-un anumit nivel al resurselor industriale și tehnologice depinde în cel mai înalt grad de : a) abilitatea administrativă (operativitatea administrativă, *administrative skill)* și de b) „voința politică a sistemului" social considerat. Prin acest din urmă termen se înțelege decizia politică și gradul de identificare a populației și, în special, a claselor sociale cu anumite decizii politice. Se știe că acest proces de identificare depinde, la rîndul său, de poziția de clasă, de natura și gradul participării maselor la luarea deciziilor (Cf. O. Morgenstern, K. Knorr, K. P. Heiss, *Long Term Projections of Power, Political, Economic and Military Forecasting,* Cambridge, Mass., 1973, p. 40—41.

modele globale a subiecților istorici colectivi, în speță a voinței și opțiunilor lor politice (precum și a capacității lor administrative de a le transpune în practică) a împiedicat aceste modele să posede capacitatea de a prevedea eventualitatea unor modificări radicale ale situației mondiale. Exemplele abundă : rolul voinței politice în lupta de eliberare națională a poporului vietnamez și a voinței politice a maselor din S.U.A. în terminarea războiului din acea parte, rolul voinței politice a maselor în stabilirea regimului politic în statul centrafrican etc.

Astfel, eliminarea *tehnică* din model a subiecților istorici colectivi, popoarele, echivalează cu o opțiune *politico-ideologică : eliminarea voinței politice a maselor* [46].

Datorită unei atari opțiuni ideologice, factorii dezvoltării sociale apar denaturați sau fals interpretați. Anume, reducînd totul la activități, performanțe și resurse ca singurii factori de transformare, modelele sau scenariile globale adoptă, implicit, o *a doua ipoteză* nedeclarată : concepția tehnocratică asupra dezvoltării sociale, potrivit căreia schimbarea și transformarea economică și socială sînt determinate riguros și exclusiv de modificări tehnologice. Acest fatalism tehno-economic consideră că opțiunile omenirii sînt predeterminate de schimbările tehnologice care impun, cu necesitate, realizabilitatea economică. Fezabilitatea tehnologică și realizabilitatea economică ocupă întregul cîmp al deciziilor cuprinse în modelele globale, eliminînd astfel *alternativele politice* sau reducîndu-le pe acestea din urmă la primele. Or, toate deciziile referitoare la

[46] Există și probe contrare : modelul Bariloche este bazat pe o opțiune politică foarte clară : o „ordine mondială socialistă" (fără a indica strategia corespunzătoare) ; dispunem și de modele „naționale" care au în vedere mai multe opțiuni politice posibile (de exemplu 5 tipuri de guvernămînt) și definesc pentru fiecare autori colectivi respectivi : C. Domingo, M. Sananos, F. Bonilla (eds). *Numerical Experiments with Nations Systems Models,* Institut of Political Studies, Stanford University, 1971.

viitorul omenirii — deci și la întrebuințarea socială dată tehnologiei și la valorificarea economică a acesteia — sînt de fapt *opțiuni politice*. Un model trebuie să aibă în vedere alternative politice multiple.

Or, atunci cînd în modelele sau scenariile globale se vorbește de alternative sau opțiuni, acestea se reduc, de regulă, la alternative tehnologice sau economice. Decizia politică este limitată la o alegere între acestea. O atare înțelegere a alternativelor și deciziilor „politice" izvorăște, pe lîngă amintita viziune tehnocratică, dintr-o *a treia ipoteză nedeclarată* a acestora, pe care, în alt context, am denumit-o *ipoteză de staționaritate* : presupunerea că raporturile de forță pe plan internațional și național rămîn neschimbate și, totodată, că singurii factori de decizie competenți sînt guvernele instalate la putere (indiferent de natura și programul lor). Desigur, în condițiile actuale, avînd în față pericolul degenerării unor destabilizări spectaculoase într-o confruntare militară nucleară și electronică generalizată, trebuie avut în vedere sistemul de tratare și înțelegeri existente ce se înscriu pe linia menținerii unui *statu quo*. Acest punct de vedere realist nu justifică însă neglijarea unor procese de transformare *ce au loc* în cadrul național, dar și în cadrul interstatal : transformări sociale, structurale, flexibilizarea statutului de apartenență la blocuri, emergența unor elemente de nealiniere în comportamentul unor state, manifestată prin deschidere față de cooperare dincolo de restricțiile impuse de apartenența la blocuri, afirmarea unei voințe sporite de suveranitate și autonomie a statelor și maselor etc. Oricum, ipoteza de staționaritate de la care pornesc cele mai multe scenarii și modele vehiculează o concepție elitistă și apologetică, de legitimare a oricărei puteri instituite, contestînd dreptul la inițiativa revoluționară a maselor.

Aceste considerații nu neagă utilitatea *relativă* a scenariilor și modelelor globale, nu ca directive de acțiune și de creare a viitorului, ci cu rolul mai modest de *instrumente,* cu valoare relativă, ce se

pot folosi în proiecte de mai lungă sau mai scurtă durată spre a lumina unul sau altul din aspectele rețelei de interdependențe asimetrice ce caracterizează „starea lumii". Cu condiția de a le supune unei *critici ideologice* asociate cu o *critică metodologică* și una tehnică [47].

Cu această condiție, putem descifra ceea ce *spun* scenariile sau modelele globale atunci cînd *vorbesc* despre situația și soarta omenirii. Deși, cum am văzut, pornind de la ipoteze, ce implică opțiuni ideologice greu sau uneori imposibil de acceptat, în ultimă instanță, scenariile și modelele globale sugerează ideea unei redistribuiri a resurselor fizice și umane. Cu alte cuvinte, *o socializare mai echitabilă* a acestora. Modelul Bariloche propune chiar o ordine mondială socialistă.

Desigur, problema este mai complicată decît exprimarea unei opțiuni. Aceasta trebuie însoțită de strategii concrete, adaptate condițiilor specifice fiecărei țări, în spațiul de libertate de acțiune pe care o îngăduie raporturile de forță și aranjamentele interstatale în vigoare. Un lucru însă este clar : un model sau un scenariu global care elimină *de plano* alternativele socialiste este lipsit de realism și neîmplinit din punct de vedere științific.

Speranțele anilor '80

Nu din ignoranță se naște speranța. Cu atît mai puțin din iluzii despre sau din credința în forța magică a lucrurilor (tehnologiile, avuțiile) ori a formulelor („altă dezvoltare", „ecodezvoltare" etc.). Sursa speranțelor noastre constă în convingerea că omenirea, statul-națiune, guvernele, instanțele internaționale, dar mai ales popoarele, forțele sociale

[47] Noi înșine am indicat procedee concrete în această direcție : o metodologie *dialectică* de studiere a viitorului și o metodologie de control științific și public asupra identificării, respectiv selecționării scopurilor și obiectivelor sociale *(op. cit.*, p. 115—164).

avansate fac şi pot face progrese serioase în înţelegerea superiorităţii soluţiilor negociate, faţă de cele bazate exclusiv pe forţă şi ameninţare cu forţa, pe disuasiune nucleară. Această înţelegere poate deschide calea unei practici sociale novatoare pe plan naţional, dar totodată şi pe plan mondial, o practică a cooperării şi colaborării bazate pe principiile echităţii şi dreptăţii, deschisă nu numai faţă de trecutul care a generat actuala problematică gravă, dar şi faţă de viitorul ce include perspectiva unor alternative socialiste diverse şi inedite.

Aşadar, oamenii, voinţa lor politică, opţiunile lor sociale şi umane reprezintă izvorul încrederii că pot fi promovate soluţii judicioase.

Cuprins

Cuvînt înainte 5
Procese tipice în ideologia politică contemporană . 11

I. PROBLEME ALE EVOLUŢIEI SISTEMELOR POLITICE CONTEMPORANE

„Societatea postindustrială": între prospectivă şi apologetică 41
„Tehnocraţia" — model unilateral de raţionalizare a politicii 69
Democraţia şi drepturile omului în confruntările contemporane de idei 91
Dinamica sistemelor multipartidiste vest-europene în dezbaterea politologilor 113
Convergenţă sau coexistenţă ? 141

II. ÎNTRE RADICALISMUL DE STÎNGA ŞI EXTREMISMUL DE DREAPTA

Radicalismul de stînga nord-american (1950—1980) . 169
Tendinţe în evoluţia ideologică postbelică a partidelor social-democrate şi socialiste 199
Metafizca puterii la „noii filozofi" 231
„Noua dreaptă" — discurs „modern" asupra inegalităţii oamenilor 253
Recrudescenţa şi nocivitatea neofascismului . . 277

III. OPŢIUNI POLITICO-IDEOLOGICE ÎN „LUMEA A TREIA"

Confruntare şi dialog cu privire la socialismul african 301

„Teologia eliberării" în confruntările politico-ideologice din America Latină 327

IV. PROBLEME ALE EVOLUȚIEI SISTEMULUI INTERNAȚIONAL

Strategia lichidării subdezvoltării — domeniu de confruntare teoretică și practică 357
Suveranitatea națională în confruntarea de idei contemporană 379
Implicațiile ideologice ale modelelor și scenariilor „globale" (mondiale) 398

Redactor: MARGARETA SECĂREȘ
Tehnoredactor: MARIANA RĂDULESCU

Format 16/50×80. Coli editură 20,40. Coli tipar 26.
Bun de tipar 27 mai 1982. Apărut iunie 1982

Comanda nr. 9866/786
Întreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București, Republica Socialistă România